

શ્રીજ્ઞાનસૂર્યોદય

પૂર્વાર્ધ—દ્વિતીય ભાગ

કર્તા:—

ભક્તરાજ માણિકલાલ જમનાદાસ મહારાજ
(સુરત)

પ્રકાશક:—“ગુજરાતી” પ્રિન્ટીંગ પ્રેસ,
સાસુન બિલ્ડીંગસ, એવરેસ્ટન સર્કલ—કોલ, મુંબઈ.

ગૂજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

[ગજરાતી કોપીરાષ્ટિ વિભાગ]

અનુક્રમાંક ૧૪૪૬૪ વર્ગીક

પુસ્તકનું નામ. જ્ઞાનસૂર્યોદય

વિષય ૫૨:૫૨

શ્રીજ્ઞાનસૂર્યોદય

પૂર્વાર્ધ—દ્વિતીય ભાગ

લખનાર:—

લક્ષ્મણ માણેકલાલ જમનાદાસ મહુલારજી—(સુરત)

પ્રકાશક:—

“ગુજરાતી” પ્રિન્ટીંગ પ્રેસ,
સામુન બિલ્ડીંગસ, એલ્ફીન્સ્ટન સર્કલ-કોટ, મુંબઈ.

વિ. સં. ૧૯૮૪]

[સને ૧૯૨૮.

પુસ્તક મળવાનું ઠેકાણું:—

ગુજરાતી પ્રિન્ટિંગ પ્રેસ,
સાસુન બિલ્ડિંગ,
એલ્ફ્રીન્સ્ટન સર્કલ, કોટ, મુંબઈ ૧.

બીજાં પુસ્તકો જાણવા માટે સૂચીપત્ર મંગાવો.

(સર્વ હક્ક પ્રકાશકોએ સ્વાધીન રાખ્યા છે.)

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય
અમદાવાદ
ગુજરાતી કૌપીરાઈટ-સંગ્રહ

નટવરલાલ હચ્છારામ દેશાધ્યે
“ગુજરાતી” પ્રિન્ટિંગ પ્રેસ,
સાસુન બિલ્ડિંગ, એલ્ફ્રીન્સ્ટન સર્કલ,
કોટ, મુંબઈ ૧ માં છાપ્યું અને પ્રકટ કર્યું.

પ્રકાશકનું નિવેદન

વિ. સં. ૧૯૮૩ ના વર્ષના “કૌમુદી” નામના ત્રિમાસિક પત્રમાં મારા પૂજ્ય તીર્થરૂપ સ્વ. પિતાશ્રીના રચેલા “ચન્દ્રકાંત” ગ્રંથ સંબંધી થોડુંક લખવાનો પ્રસંગ આવેલો, ત્યારે મારા પિતાશ્રીએ મને કહેલી ફટલીક જૂની વાતોનું સ્મરણ થઈ આવ્યું; અને સત્ય સંકલ્પના સિદ્ધિ-દાતા પરમ કૃપાળુ પરમેશ્વરે આ વાતના બીજ ઉપર, તેની અતિ દયાનો વર્ષાદ વર્ષાવી તેને અંકુરિત કર્યું. તેની દયાળુતાનો વિચાર કરીએ છીએ ત્યારે હૃદય હર્ષાનંદથી ભરાઈ જાય છે. પ્રસંગની હકીકત આ પ્રમાણે છે. ચન્દ્રકાંત પુસ્તકનો પહેલો ભાગ અને બીજો ભાગ જ્યારે મારા પિતાશ્રીએ લખ્યો અને છપાવ્યો ત્યારે મારી વય નાની હતી, અને વિદ્યાભ્યાસમાં રોકાયેલો હોવાથી એ વિષય તરફ મારું લક્ષ પણ નહોતું. પણ ઇ. સ. ૧૯૦૧ થી જ્યારે હું હાઈ સ્કુલના ઉપલા વર્ગોમાં હતો ત્યારે મારા પૂજ્ય પિતાશ્રીએ ચન્દ્રકાંત ભાગ ત્રીજો લખવાનો શરૂ કર્યો હતો, પણ તેમને તે પછી હસ્તકંપ થવા લાગ્યો ત્યારથી તેઓ મૈથિલી લખાવે અને હું તે લખી લેતો. આમ રોજ રોજ થોડું થોડું લખાતું. આ લખી લેવાના કામમાં બીજા સહાયક અમારા ગુજરાતી પ્રેસના વિખ્યાત શાસ્ત્રી પ્રાણજીવન હરિહર પણ હતા.

તે પછી વડોદરા રાજ્યના કેળવણી ખાતાના એક અમલદાર, અને પિતાશ્રીના બાળપણના મિત્ર રા. રા. જગનલાલ ઠાકોરદાસ મોદી ઉપર અમારી હાથની લખેલી કાપીઓ મોકલવામાં આવતી અને તેઓ સારા લલિયાઓ પાસે તેના ઉપરથી પ્રુફસકેપ કાગળના લાંબા અર્ધા ભાગ ઉપર તેની ચોખ્ખી નકલો કરાવીને પાછી મોકલતા અને તેના કાપી બાબુપરના કેરા ભાગમાં વળી પાછો મારા પૂજ્ય પિતાશ્રી, પ્રુષ્ઠજ સુધારો વધારો દુઃખતે હાથે પણ ધીમે ધીમે કરતા. આ સુધારા વધારાવાળી કાપી ઉપરથી વળી પાછી બીજીવાર ચોખ્ખી નકલો પ્રેસ માટે કરાવવામાં આવતી અને તે ઉપરથી કંપોઝનું કામ થતું. કંપોઝની ગેલીમાં થોડો કંઈ સુધારો વધારો મારા પૂજ્ય પિતાશ્રી કરતા, અને એ

રીતે ધીમે ધીમે ચન્દ્રકાંતનો ત્રીજો ભાગ લગભગ આઠ વર્ષે છપાઇને બહાર પડ્યો હતો. આ પુસ્તકની પ્રસ્તાવના લખાવતી વખતે મારા પૂજ્ય પિતાશ્રીએ મને કહેલું કે, “હું જ્યારે નાનો હતો ત્યારે ધણીવાર કાઠ સાધુ મહાત્મા સુરતમાં આવતા ત્યારે તેનું વ્યાખ્યાન કે પ્રવચન સાંભળવા જતો. તે વખતે મારી સાથે સોની ફળીઆમાં રહેતા એક ગૃહસ્થ રા. માણેકલાલ પણ આવતા અથવા તો માણેકલાલની સાથે હું જતો. એવી રીતે સંતોનાં વ્યાખ્યાનો અથવા પ્રવચનો સાંભળેલાં, તેના ઉપરથી ખીલવીને વાર્તાના રૂપમાં લોકરુચિને ગમે તેવા આકારમાં ગોઠવીને ચન્દ્રકાંત ભાગ પહેલાનો થોડોક ભાગ રચાયો છે.” આ વિષય સંબંધમાં એમણે ત્રીજા ભાગની પ્રસ્તાવનામાં થોડોક ઉલ્લેખ કર્યો છે. આ વાત જ્યારે મને મારા પૂજ્ય પિતાશ્રીએ કહેલી ત્યારે તેમણે એટલું પણ કહેલું કે મજકુર માણેકલાલ મારા મિત્ર થાય છે, અને તેમને એક એવો સારો નિયમ છે કે જે વ્યાખ્યાન કે વાત સાંભળી આવે તેનો ઘરે જઈ ટુંકમાં સાર તેઓ લખી લે છે, અને તેવા સારનો તેમની પાસે એક મોટો સંગ્રહ થયેલો છે વગેરે. આજે જાણીને આનંદ થાય છે કે તેમના સંગ્રહના સારરૂપ આ “જ્ઞાનસૂર્યોદય”નાં સાતેક કિરણો પ્રકટ થયાં છે. રા. માણેકલાલ ધણી નિરપૃહી છે, અને પરમેશ્વર જ તેનો યોગક્ષેમ ચલાવે છે વગેરે વાતો પિતાશ્રી સાથે થયેલી. આ વાત સાંભળીને મને રા. માણેકલાલને મળવાનું મન થયેલું, પણ પછી વાત વિસારે પડી ગઈ; ધણી વખત સુરત આવ્યા ને ગયા પણ મળાયું નહિ અને હું તેમનું નામ સુદ્ધાં પણ બૂલી ગયો; વર્ષોપર વર્ષો વીતી ગયાં. તેવામાં ચન્દ્રકાંત સંબંધી કંઈક લખવાનો પ્રસંગ, આરંભમાં જણાવ્યું તે પ્રમાણે આવ્યો. એટલામાં અમદાવાદવાળા સરકારી સેટલમેન્ટ ખાતાના એક સેવક રા. દુર્લભરામ જ્યૈશરામનો મુંબઈમાં ધણી વરસે મારો મેળાપ થયો, અને તેમણે મને જણાવ્યું કે, “તમારા પિતાના બાલ્યકાળના મિત્ર રા. માણેકલાલ જમનાદાસ મહારજી, જેઓ હજી પણ જીવે છે, તેને સુરતમાં મળો. તેની પાસેથી તમને ઘણું જાણવા જેવું મળશે” ઇલાદિ. રા. માણેકલાલનું નામ સાંભળતાં જ ધણી વર્ષની તીર્થરૂપ પૂજ્ય પિતાશ્રીએ કહેલી વાત એકદમ સ્મૃતિમાં જાગૃત થઈ, અને સુરત જઈ તેમને મળવાની ઉત્કંઠા વધી. એટલામાં પ્રભુનું કરવું એવું થયું કે રા. માણેકલાલને મળવા માટે મારે એક સાધન પ્રાપ્ત થયું. થોડાક સમય ઉપર ચાલુ વર્ષમાં અમારા

કુટુંબના એક શુભેચ્છક અને મારા તીર્થરૂપ પિતાશ્રીના સલાહકાર અને સન્મિત્ર ડાક્ટર પોપટભાઈ પ્રભુરામને હાં અમુક પુસ્તકનાં છપાયેલાં પાનાંઓ અકસ્માત્ પ્રભુ ઇચ્છાએ જોવામાં આવ્યાં, અને મહેરબાન ડાક્ટર સાહેબ સાથે એ સંબંધમાં વાતચિત થતાં પરિસ્થિતિ સમજાઈ. મને તેમણે આ પુસ્તકનાં છુટાં ફારમો કઢાવી આપ્યાં, અને તે હું વાંચવા લાગ્યો, તો તે મારી બારે અઝયખી વચ્ચે જેની વાત મારા મનમાં અંતર્યામિની પ્રેરણાથી છુટાતી હતી તેજ રા. માણેકલાલની કૃતિઓ જણાઈ. આ વાંચતાં મને હર્ષ થયો અને મારા નાના બાઈઓને તે જણાવી, અને તેઓએ આ ફારમો ડાક્ટર સાહેબ પાસેથી લેવાતાં લેવાની સંમતિ આપી અને તે લેવાયાં. તે પછી મારે સુરત જવાનું થયું અને મારા પિતાશ્રીના જૂના મિત્રનું તેમના ઘરમાં દર્શન થયું; અને મારા પિતાશ્રીએ જેવું તેમનું વર્ણન કરેલું તેવું જ મેં નજરે જોયું. બકતરાજ તે વખતે સેવામાં હતા. તેમનું પાંચલૌતિક શરીર ૭૫ વર્ષનું હતું, છતાં નેત્રનું તેજ સારું હતું; પ્રાણાયામ આદિ ક્રિયાથી શરીરની યદિ દૃઢ ટકેલી હતી; અમે પ્રેમપૂર્વક મળ્યા; ઉપર લખેલી વાત વિસ્તારથી થઈ; તેમને પણ પોતાનાં રચેલાં પુસ્તકો કાળના બક્ષ થતાં બચી ગયાના સમાચાર જાણી આનંદ થયો, અને અંતર્યામિ પરમેશ્વરની અગાધ દયાળુતા અને પ્રેરણા શક્તિને વિચાર કરી ઈશ્વરની પ્રાર્થના કરી; તેમણે આ પુસ્તક માટે એક નાની પ્રસ્તાવના લખી આપવાનું કામ મારી વિનંતિ ઉપરથી સ્વીકાર્યું, અને યાન-સર્વોદય સીરીઝના બીજા છપાયેલા ગ્રન્થો તેમણે મને ભેટ આપ્યા. તેમણે લખી આપેલી પ્રસ્તાવનામાં તેમના હૃદયોદ્ધાર છે, જે વાંચવાથી સમજાશે. આ રીતે મારા પૂજ્ય તીર્થરૂપ પિતાશ્રીના એક જૂના મિત્રનો મેળાપ, પિતાશ્રીએ કહેલી વાતનું સમર્થન, રા. રા. મુરખખી શ્રીછમનલાલ ઠાકોરદાસ મોદી સાહેબે પણ તે વાતનું કરાવેલું સ્મરણ અને પિતાશ્રીના મિત્રના નાશ પામતાં એ ત્રણ પુસ્તકોનો ઉદ્ધાર કરવાનું ચત્કિચિત્ત પુણ્ય;—આ સર્વ વિષયનો વિચાર કરતાં પરમાત્માની કૃપા સિવાય કશું પણ બની આવતું નથી, એ રહસ્ય સમજાયું અને એ સર્વમાં અમે બાઈઓ સાધનરૂપ થયા છીએ તે માટે પરમાત્માનો ઉપકાર માનીએ છીએ.

રા. માણેકલાલ જમનાદાસ મહારજી સુરતમાં રહીને કેવળ સાધુજીવન ગાળે છે; તેઓએ સંન્યાસ ગ્રહણ કરીધો નથી, પણ પાકા

ગૃહસ્થાશ્રમી છે; ગૃહસ્થ છતાં જીવનવૃત્તિ નિરપૃહી સાધુની છે. તેમને બે પુત્રો ઈશ્વરની કૃપાએ છે; અને ગુરુપ્રસાદ તરીકે તેમને બીજા માનસિક પુત્રો છે, જેમાંથી ત્રણેક પુત્રોનું પાલન કાર્ય અમારે હસ્તક ઈશ્વરેઽછાએ આપ્યું છે. તેમણે પોતાની પ્રસ્તાવનામાં જણાવ્યું છે કે “બ્રહ્મવિદ્યા અથવા જ્ઞાન એ કંઈ વેચવાની વસ્તુ નથી” તેમનું આ વક્તવ્ય સત્ય છે. સાધુ પુરુષો, મહાત્માઓ જે સદ્ગુણો કરે છે તે અમૂલ્ય છે, અને તેઓ તેનું કશું મૂલ્ય લેતા નથી. પણ આ જ્ઞાન બ્યારે છપાયલા પુસ્તકમાં આરુઢ થાય છે, અને તે દ્વારા પ્રચારમાં આવે છે ભારે તેને ક્યવિક્યનો કાયદો લાગુ પડે છે. એટલે ભક્તરાજ નિરપૃહ વૃત્તિ રાખી શકે છે, પણ પુસ્તક પ્રકાશનનું આર્થિક કામ કરનારા અમે તેવી વૃત્તિ રાખી શકતા નથી, તેનાં કારણો સ્પષ્ટ છે. જેમ ચારે આશ્રમેનો આધાર ગૃહસ્થાશ્રમ છે, તેમ ચાર પુરુષાર્થમાંથી એક મોક્ષ સિવાય ત્રણે પુરુષાર્થનો આધાર અર્થ છે; અને ધર્મ ન્યાયની રીતે અર્થનો ઉપયોગ કરવામાં આવવાથી તેમાં રહેલો દોષ લાગતો નથી, એવું મહર્ષિ ભગવાન વ્યાસજીનું વચન છે. આમ હોવાથી રા. માણેકલાલ અને સુર વાંચનારાઓ અમને પ્રકાશક અને વિકેતાને દોષમુક્ત ગણશે એવી આશા છે. સુરતમાં લોકોએ રા. માણેકલાલને તેમની સાધુવૃત્તિ જોઈને ભક્તરાજની ઉપાધિ આપી છે, તે તેમના સમાગમમાં આવનારને સાર્થક જણાયા વગર રહેતી નથી. તેમણે જે સંત મહાત્માઓનો પ્રસાદ એકઠો કરી રાખેલો છે, તેના ઉપભોગ એકલાએ કર્યો નથી, પણ સર્વ લોકો માટે ખુલ્લો મુક્યો છે; આ પ્રસાદમાંથી કશુંકા લઈ કેાઈ પણ વાંચનારનું મન સન્માર્ગે વળે તો અમે અમારો પ્રયાસ સફળ માનીશું.

મુંબઈ
અધિક ભવણ
શુકલ પ્રતિપદા
૧૯૮૪.

નટવરલાલ ઇચ્છારામ દેશાઈ

સદ્ગુરુ પરમાત્માનાં, સહૃદય શ્રદ્ધા, પ્રેમયુક્ત રતન અને
અંધાર્પણ ભાવના સહિત (લેખક તરફની)

પ્રસ્તાવના

સૌંદર્ય, સર્વ સામર્થ્ય, જ્ઞાન, શ્રી, યશ, કીર્તિ, ક્ષમા, દયા,
પ્રેમ, કૃપા, શાન્તિ વગેરે અસંખ્ય દેવી સદ્ગુણોના મહોદધિરૂપ
સર્વાતર્યામિ સદ્ગુરુ પરમાત્માની અતકર્ય, અચિન્ત્ય, અકળ લીલા, નિ-
રીક્ષણ કરનાર તે પ્રભુશ્રીના અનન્ય, શરણાગત, તત્સત્ચિદાનંદપદે
અબેદત્વે સ્થિત ભક્તજનો, જ્ઞાની, જ્ઞાની, યોગી, સંત, મહાત્મા આદિ
દેવી વિભૂતિઓને, ન્યૂનાધિક અંશે તે તે વ્યક્તિઓના અનુભવ જ્ઞાન
અથવા બુદ્ધિવિભવ પ્રમાણે આશ્ચર્ય પ્રતીત થવા સંભવ છે, તો તેવા
પૂજ્યજનોથી ઈતર અનિલામસ્ત વિષયાસક્ત અંત જનસમૂહને થાય,
તેમાં તો શંકાને માટે અવકાશ જ નથી.

જ્ઞાનસૂર્યોદય મહાગ્રંથના પૂર્વાર્ધનો (આ) બીજો ભાગ આશરે
૭-૮ વર્ષ ઉપર છપાઇને તૈયાર થઈ રહેલો અને તે લાંબો વખત (બીજા
ભાગનાં ફારમો) અંધારી કેદમાં રહીને અંતે તફરકે થઈ જવાની અણીપર
આવ્યાં; પણ તે અદૃષ્ટ, સર્વવ્યાપક, સર્વજ્ઞ સત્તાની અચિન્ત્ય શક્તિ અથવા
પરમ કૃપાળુ સર્વેશ્વર શ્રીહરિની ભક્તવત્સલતા કેટલી અગમ્ય પ્રશંસનીય
અને પ્રેમપૂર્ણ છે તે કળી શકાય તેમ નથી.

મહાભારતના યુદ્ધ પ્રસંગે શ્રીકૃષ્ણભગવાને પ્રતિજ્ઞા કરેલી કે એ યુદ્ધ-
માં હાથમાં હથિયાર લઈશ નહીં. અને એક તરફ બીજા જેવા સમર્થ
ભક્તરાજે એવી પ્રતિજ્ઞા કરેલી કે, હું બીજા ક્યારે કે જ્યારે એવા એ
ભગવાન પાસે હથિયાર લેવડાવું ત્યારે. યુદ્ધમાં અસહ્ય પરાક્રમથી બીજા
અર્જુનને અતિશય ગભરાવીને પાડ્યો, તે જોતાં જ નિબળજાના પ્રતિ-
પાલક, સારથીરૂપે રથપર બિરાજેલા પ્રભુ, લાંથી એકદમ કુદી પડી, પડેલા
એક રથનું ચક્ર લઈબીજા સામે દોડ્યા. તે પ્રભુને તેવા આવેશમાં વેગથી
આવતા જોઈ બીજાપિતામહે પોતાનાં હથિયાર દૂર ફેંકી દઈ પ્રભુ
સામે હાથ જોડી બોલ્યા કે “આવો, આવો, પ્રભુ ! બહુ કૃપા કરી.

મને મારો ! બસ ! બસ ! ! હવે મેં તો હથીઆર છોડ્યાં. આપ ભક્ત-વત્સલ કેવા છે, તે પ્રત્યક્ષ બતાવી દીધું ! ધન્ય છે ! ધન્ય છે ! આપની પ્રતિજ્ઞા ખોટી થવા દીધી અને મારી-આપના ભક્તની સાચી કરી, એ આપ અનંત બ્રહ્માંડને સૃજનાર, પાલક અને સંહારક, પૈથૈર્થ્ય સંપન્ન પ્રભુની દયાળુતા, કૃપા અને ભક્તવત્સલતાનું માહાત્મ્ય કાણુ વર્ણવી શકે એમ છે ? કાંઈ નહીં.”

તાત્પર્ય કે, એ રીતે એક નાનામાં નાના અતીવ લઘુતમ અનન્ય બાલક (ભક્ત સંગ્રહ) વ્યક્તિનો એટલો સંકલ્પાંશ ધ્રુવમાં રંગદોળાઈને રદ થઇ જતો બચાવી દઈ અંતિમ અણિ પ્રસંગે પણ ક્યાંથી, કેવો અને કેવા પ્રકારેથી ગુપ્તપણે યોગાન્યોગ મેળવી, સર્વાન્તર્યામિપણાથી અમુક અમુક વ્યક્તિને જુદે પ્રકારે અંતરમાં રહી પ્રેરણા કરી, પ્રવૃત્તિ કરાવીને આપના બાલકનો રદ જતો સંકલ્પાંશ પણ તરાવી ઉપર આણ્યો. ધન્ય ! લેખકનો તો મૂળથી એવો નિશ્ચય જ હતો કે, બ્રહ્મવિદ્યા અથવા જ્ઞાન કંઈ વેચવાની વસ્તુ નથી, પણ દાન દેવાને માટે જ હોય; તેથી એ ગ્રંથપ્રસિદ્ધિથી કંઈ પણ મદદરૂપે તથા કૌંમતરૂપે દ્રવ્ય આવે તે જુવાર લાવવાના કામમાં લેવાનું નથી. તેથી લાંબા વખતથી ધર્મોર્થ ખાતું ચાલ્યું આવતું તેમાં (જે મદદની તથા કૌંમત વગેરેની) રકમ આવે તે જમે થતી અને શ્રીપરમેશ્વર પ્રીત્યર્થે તેની સત્તા-સ્કૃતિપ્રદાન દ્વારા પ્રવૃત્તિ કરાઈને જે “જ્ઞાનસૂર્યોદય” વગેરેનો ભાગ પ્રસિદ્ધ થતો તેનો ખરચ ઉધારવામાં આવતો. આ રીતે હોવાથી લેખકને હાલવરાળ કે હદ ઉપરાંત ઇન્તેજરી, શીકર, કે ચિતા, જિજ્ઞાસા રાખવાનું કારણ ન હતું. જ્યાં સ્વાર્થ હોય છે ત્યાં જ હાલવરાળ, ભય, ગભરાટ, દોડાદોડ વગેરે હોય છે એ જગજગહેર વાત છે. બાલ્યાવસ્થામાં બ્યારથી સંતો, મહાત્માયોગી, જ્ઞાનીભક્ત, શિષ્ટ વૃદ્ધ પૂજ્ય વગેરે દૈવીજનોનો સમાગમ કરી, તેનાથી શ્રવણ કરેલું ઘેર આવી નોટલુકમાં નોંધી રાખતો, ચારથી જ એ વિચારનો જન્મ મારી બુદ્ધિમાં થયેલો કે, આગળ એવા સમર્થ વિદ્વાન, અનુભવી, જ્ઞાતા, સમુદ્રોપમ સમ ગંભીર, શાન્ત, દાન્ત, ક્ષમાર્ણવ, શૂરવીર મહાપુરુષો મળે મળશે જ, એવો સંભવ અનુમાન કરી શકાતો નથી, તેથી મળે મનન કરી અભ્યાસને દૃઢ કરવા સારુ, તેમ જ સુચ પાત્ર અધિકારીજનોનાં હિત માટે મારે આ નોંધ રાખી સંગ્રહ કરવો જરૂર છે. તે વિચારના પ્રકાશમાં મારી એ પ્રવૃત્તિ થઇ અને ષડ્ઘસ પકવાન

ભોજન, ચોખ્ખ, તેમ પેય, લેણ, એમ અતુર્વિધ અમૃતમય ખાદ્ય પદાર્થો અથવા બીજી રીતે કહીએ તો દિશા, મોતી, માણેક, ધાનાં, સ્પર્શમણિ, મિતામણિ, સ્ફટિકમણિ, જ્વાનમણિ, ચિન્મણિ, સુવર્ણ, તૈલ વગેરે મહા મણિઓ રત્નો, ધાતુઓ વગેરેના અર્થોત્તર એવાં એ જ્વાનદ્રવ્યના સંગ્રહ કરાશે તો ભાવીમાં મારાં પારમાર્થિક દિત માટે તથા જન-કલ્યાણાર્થે પરો-પકાર ભાવે છૂટથી વાપરીશું અથવા પીરસી દેવાશે એ વ્યાજમયી નોંધ લેવાની પ્રવૃત્તિ રખાયેલી. તે નોંધ બુકો (D. No 27 થી 113 સુધી) થયેલી, તે સમુદ્રતુલ્ય જોઈ, તેના સત્વ-સાર વાનપ્રસ્થ થયા પછી, નવ વરસે કાઢી, જ્ઞાનસૂર્યોદયનામજ કાયમ રાખી, છેવટે ૯ વરસે કલમ નીચે મુકી, તેજ કાણે શ્રીપ્રભુએ મારા સંકલ્પે તો પૂર્ણ-સિદ્ધ થયાનું જ્ઞાન કરાવ્યું. હવે એને પીરસવાનું કામ એ વિશ્વનિયામક સત્તાનું છે. હાલે તો મને દ્રવ્ય આપી ગ્રંથપ્રસિદ્ધિદ્વારા પિરસાવે અથવા ગમે તેને પ્રેરણા કરી તે દ્વારા પિરસાવે. એમ વિચારી નિરાંતે બેઠા. બાદ ડોક્ટર નગીનદાસ માણેકલાલને, એમના પુત્રના પ્રથમ લગ્નપ્રસંગે વાત કરતાં તેમણે બીકું ઝડપી લઈ એમના તે વખતે અનાતા મિત્ર મોહનલાલ તે “સરસ્વતી” પ્રેસવાળાને ‘આ બુક જાપી આપજો’ એમ હુકમના રૂપમાં કહી, મારી પાસેનું matter (લખાણ) મંગાવી લીધું અને મુંબાઈમાં તે ડોક્ટરે તેને આપ્યું. મારી પાસેથી કશું પણ લેવાનું નથી એવું વચન અનેકવાર કહેલ છતાં દિવસ ધણા ગુમાવી, છેવટે ત્રીજે ભાગ બતાવી મારી પાસેથી રૂ. ૨૦૦ લીધા અને ગ્રંથ જપાયા. મોહનલાલે આખો નહીં બાંધતાં (મેટો થઈ જશે એવું કહીને) અડધો બાંધી ભાગ ૧ ની બુકો ફક્ત ૪૦૦ મારા તરફ મોકલી અને ડોક્ટરે ૩૦૦ રાખી તેનું પોતાની ન્યાતમાં લેહેણું કરીધું. હવે બીજો ભાગ બાંધવા ને તેમાં આગળ મુકવાને ભક્તિયોગનું લખાણ જોઈએ. તે મોકલવા ડોક્ટરને જે. પી. ના મેળાવડામાં પુછતાં પોતે હર્ષમેર બોલેલા કે “હા, હા, જલદી મોકલજો-એ ફીકર રહેા. મોહનને આપી જલદી કરાવી દેજા.” તે મુજબ “મંદર ” આશરે દરેક ફારમ જેટલું *મોકલ્યું તે તેમણે મોહનલાલને મોકલી દીધું. પછી એ બેહુમાં વૈમનસ્ય થવાથી એ ગ્રંથ માટે કરી હીલચાલ થઈ નહીં, લેખકે ઘણીવાર પત્ર લખ્યા અને રબર બેહુ સાહેબોને મળ્યા પણ દાદ મળી નહીં. “મારે શું” એટલા જ

* એ ભક્તિયોગનું દરેક ફારમ જેટલું લખાણ matter મૂળ પ્રેસપતિ મગનલાલ જબલપુર તરફથી પાછું મળ્યું નથી.

શબ્દના ઉદ્દગાર કાઢી હું તો મૌન રહ્યો, કેમકે સ્વાર્થ હતો નહિ તેથી રીતસર પ્રયત્ન કીધો અને “આઈ ગયા ! રવડાવી નાખ્યું ! મેહેનત પાણીમાં ગઈ ! !” એવા કેઈ ઉદ્દગાર કાઢવા સાહસ કીધું નહીં. અહા નહિ, કદર નહિ, ત્યાં દાદ કેવી રીતે મળે ! ! એમ વિચારી મારી વૃત્તિમાં પ્રસન્નતાને ખંડિત થવા ન દીધી. એ પછી મોહનલાલ ગુજરી ગયા. પ્રેસ લેવાઈ ગયું. એમના બાઈ મગનલાલે નાદારી સ્વીકારી. ડા. પોપટ પરશુરામે પ્રેસ લીધું. છપાયલાં ફારમો કેઈ વોહરા વેપારીને રદ કાગળોને બાવે અદ્દપ દ્રવ્યમાં આપવાની તૈયારી થઈ. એવામાં અદ્દષ્ટ સત્તાની પ્રેરણાથી “ગુજરાતી” પ્રેસના માલિક, અમારા બાલ્યાવસ્થાના જુના મિત્ર શ્રીયુત ઇન્દ્રારામ સૂર્યરામના સુપુત્ર નટવરલાલબાઈ ત્યાં આવી ચઢ્યા. કાગળોને કાગળની દૃષ્ટિથી જ જોનારને તો તેજ જણાય પછુ આ નટવર-બાઈની દૃષ્ટિ તો દિવ્ય હોવાથી કાગળના ગર્ભમાં ઢંકાયલાં રત્નો એમણે જોયાં અને અમુક રૂપીઆ આપી બધા ઢગલો-જથો વેચાતો લઈ લીધો. એ પ્રમાણે લેખકે લખે વર્ષે જે વખતે (તારીખ ૮-૪-૨૮) એમનાથી સાંબળ્યું તે વખતે પરમાત્માની લકતવત્સલતા, દયાળુત્વ, કૃપા, અનુગ્રહ, પ્રેમ વગેરેનું જ્ઞાન થયું અને વૃત્તિનો વેગ ઝળકી ઉઠ્યો તેનું ચિત્ર પ્રથમના ચાર પાંચેનાં ચિત્રેલું છે.

અદ્દાયુક્ત ભગવદ્ભક્તિનિષાસંપન્ન રા. રા. નટવરલાલબાઈ અને તેમના નાના બાઈઓ જેઓ સુઝ, વિવેકી, દૈવી સંપત્તિ વિભૂષિત શ્રીયુત ઇન્દ્રારામ સૂર્યરામના સુપુત્રો છે, તેમની દૃષ્ટિની દિવ્યતા, પિતૃઆજ્ઞા પાલનમાં તત્પરતા, ગંભીરતા, સાત્ત્વિક નિર્મલ બુદ્ધિવિભવ, નમ્રતા, અને શિષ્ટો અને જુદોમાં પૂજ્ય ભાવ જોઈને લેખકની વૃત્તિમાં પ્રસન્નતાનું જ્ઞાન થઈ જે ભવ્ય પ્રકાશ પડ્યો તે અજવાળામાં બેસી અંતર્યામિ સદ્ગુરુ પરમાત્મ કૃપાપ્રસાદનો વેગ બુદ્ધિમાં જેટલે અંશે જણાયો તે પ્રમાણે એ ફોના યંત્રમાંથી સ્વર (અવાજ) નિકળ્યો તેનું સ્થૂલરૂપ આ પ્રસ્તાવના રૂપે અપરોક્ષ કરી તે અનંતશક્તિસંપન્ન સદ્ગુરુ પરમાત્માને, આ ગ્રંથ, સપ્રેમ અદ્દાપૂર્વક અર્પણ કરી, અતીવ નમ્રભાવે, સપ્રેમ, સવિનય અનન્યત્વે, સાષ્ટાંગ દંડવત્ પ્રણામ કરી વિરમાય છે.

જ્ઞાનસર્વોદય-પૂર્વાર્ધના પ્રથમ ભાગમાં જે પ્રસ્તાવના લખાયલી છે. [તેમજ ઉત્તરાર્ધ ભાગ ૧ લો (ભક્તિયોગ) તથા પૂર્વાર્ધ ભાગ ૩ જે

જ્ઞાન સ્વરૂપ દર્શન વગેરે ગ્રંથો, આ પૂર્વાર્ધ ભાગ ૨ (ધર્મ વિષે) હાલ પ્રકટ થઈ પ્રકાશમાં આવ્યો તે દરમ્યાન પ્રસિદ્ધ થયલા તે સર્વમાં જે પ્રસ્તાવના લખાઈ છે તેમાંથી યોગ્ય જણાય અથવા ગણી શકાય તેટલું પશ્ચ જે હોય—] તે આ ગ્રંથની પ્રસ્તાવના રૂપે સમજી લેવું. તે પુનઃ અત્રે લખી વાંચક વીરનો કાળક્ષેપ કરાવવો સપ્રયોજન નહિ લાગવાથી વિશેષરૂપે જે કંઈ લખવા જેવું જણાયું તેજ અત્રે લખી અલંગણ્યું છે. જે જિજ્ઞાસુ અને આગ્રહી સુદ મહાશયોને તે પ્રસ્તાવનાગત ગ્રંથનો વિષય, પ્રયોજન વગેરે ચાર અનુબંધો, એ મહાગ્રંથનો જન્મ શા માટે, ક્યારે, શી રીતે, શાથી થયો તે, તથા અન્ય એ સંબંધી હકીકત જાણવાનું યોગ્ય અને જરૂરનું જણાય, તેમણે તે તે ગ્રંથોમાં જોઈ લેવા કૃપા કરવા નમ્રત્વે વિનયિ છે.

સુરત તા. ૧૧-૪-૨૮ બુધવાર }
સંવત્ ૧૯૮૪ ચૈત્ર વદ ૬.

બક્તરાજ માણેકલાલ જમનાદાસ
મહારાજ

ભક્તરાજનો સદુપદેશ

ભક્તરાજ માણેકલાલ જમનાદાસ મહારજીનાં
રચેલાં કેટલાંક પુસ્તકો

*૧)	શ્રીજ્ઞાનસૂર્યોદય-પૂર્વાર્ધ-ભાગ ૧ લો-(ભક્તિયોગ)	૨-૦-૦
*૨)	શ્રીજ્ઞાનસૂર્યોદય-પૂર્વાર્ધ-ભાગ ૨ જો-(ધર્મ ત્રિવે)	૧-૮-૦
૩)	શ્રીજ્ઞાનસૂર્યોદય-પૂર્વાર્ધ-ભાગ ૩ જો-(ભક્તિયોગ અને ઐકાર સ્વરૂપ દર્શન)	૧-૦-૦
૪)	શ્રીજ્ઞાનસૂર્યોદય-પૂર્વાર્ધ-ઉત્તરાર્ધ-મધ્ય સંધિપ્રકાશ	૨-૧૦-૦
૫)	શ્રીજ્ઞાનસૂર્યોદય-ઉત્તરાર્ધ-ભાગ ૧ લો-(જ્ઞાનયોગ)	૨-૦-૦
૬)	શ્રીજ્ઞાનસૂર્યોદય-ઉત્તરાર્ધ-ભાગ ૨ જો-(પ્રસિદ્ધ થયેથી)	
*૭)	શ્રીભક્તરાજની પવિત્ર પુષ્પમાળા	૧-૮-૦
૮)	બાળ શિક્ષણ અથવા શિશુ શિક્ષણ	૦-૫-૦
૯)	શાન્તિ (ક્રી ખાસ અધિકારી માટે)	
૧૦)	વૈશ્ય ધર્મનિરૂપણ	૦-૮-૦
૧૧)	વિચાર સુક્તા	૦-૮-૦
૧૨)	શાંતિ સુધારસ	૦-૪-૦
૧૩)	સત્સુખ	૦-૬-૦
૧૪)	માણિક્ય રત્ન મણિગણ માલિકા	૦-૫-૦
૧૫)	મહા મણિમાલા	૦-૬-૦

* નં. ૧-૨ અને ૭ એ પુસ્તકો ગુજરાતી પ્રિન્ટીંગ પ્રેસ, સાસુન બ્રિડ્જીંગ, સર્કલ, કોટ-મુંબઈ એ શરનામે લખવાથી મળશે, અને બીજાં પુસ્તકો કર્તા પાસેથી (સોની ફળીઆ, સુરત) લખવાથી સીલકમાં હશે ત્યાં સુધી મળશે.

ॐ श्री सद्गुरवेपरमात्मनेनमोनमः

धर्म विषे.

प्रकरणુ પેહેલું.

ધન સંગ્રહ થોડે થોડે કરવાથી મનુષ્ય જેમ લક્ષપતિ, ક્રાટિપતિ અને પુણ્ય સંસ્કારવશાત્ અસામાન્ય દ્રવ્યપતિ બની
ધર્મ સંગ્રહ જન્ય છે, ક્રીડી પણ કણુ સંગ્રહ કરીને જ્યથે જમાવે
વિષે- છે, તેમ, -ધર્મ પણ થોડે થોડે કરતાં ઉત્તમ પ્રકારે
સધાય છે. સામાન્ય અને વિશેષ, એવા બે પ્રકારના
ધર્મ છે તેને સાધારણ અને અસાધારણ એવાં નામ પણ આપી શકાય
છે. જે ધર્મ વેદમાં નિશ્ચિત કરાયેલા હોય તે માન્ય છે.

જે ધર્મ આચરવાથી કાષ્ટને પ્રતિવાય ન આવે તેને સામાન્ય
ધર્મ કહે છે.

પ્રાણાઘાતાન્નિવૃત્તિઃ પરધનહરણેસંયમઃ સત્યવાદી ।

કાલેશત્તયા પ્રદાનં યુવતિજનકથાં મૂકભાવઃ પરેષાં ॥

તૃષ્ણાસ્રોતો વિભંગઃ ગુરુષુચવિનયઃ સર્વભૂતાનુકંપા ।

સામાન્યઃ સર્વશાસ્ત્રેષ્વનુપહત વિધિઃ શ્રેયસાંપ્પપંથાઃ ॥

કાષ્ટની દિંસા-પ્રાણઘાત ન કરવો, પરદ્રવ્યનું હરણ ન કરવું, સત્ય બોલવું, યથા કાળે યથા શક્તિદાન આપવું, પરસ્ત્રીઓની વાતોમાં સુંગા બની રહેવું, વિષયોની તૃષ્ણાના તાર નહીં લંબાવતાં તેને તોડી નાંખવી, ગુરુજનોને વિષે વિનય રાખવો, પ્રાણી માત્ર ઉપર દયા રાખવી, એ બધા ધર્મ વિદ્વાનોએ કહેલા છે તે સર્વ શાસ્ત્રોમાં સામાન્ય છે-સરળી રીતે બધું કહેલા છે તે ધર્મ માર્ગ કહ્યાણુ કરનારા છે.

શરીરથી કાષ્ટને હણવો નહીં, વાણીથી કટુ વાક્ય પ્રહાર કરીને કાષ્ટનું મન દુઃખાવવું નહીં, મનથી કાષ્ટનું અનિષ્ટ ચિંતન કરવું નહીં. એવા અહિંસાના ત્રણ બેદ છે. પણ યા વેદબિહિતા હિંસા એટલે, વેદમાં કહેલું હોય કે અમુક યજમાં અમુક હિંસા કરવી, તે જોકે વેદવિહિત હોવાથી દોષજનક નથી, તોપણ તે રૂચી ઉપર છે. રૂચી ન હોય તે ન કરવું.

અવિવાદી ધનં યત્તુ* । વગર તકરારી જે ધન છે તેજ ધન સમજો. પારકું ધન દરજી કરવાનું છે એ ન કરવી, અથવા કોઈને દુઃખ દઈને ગભરાવી સતાવીને લાવવું નહીં. સત્ય ભાષણ, પરંતુ જે સત્ય બોલવાથી કોઈની ધાત થતી હોય તે સત્ય નહીં જાણો-અસત્યજ સમજો.

સમય જોઈને શક્તિ પ્રમાણે દાન કરવું. દારિદ્ર્યં અપ્રદાનેન તસ્માત્ દાનપ્રદો ભવેત્ ॥ નહીં આપવાથી દારિદ્ર આવે છે, માટે દાતા થવું. સ્થિતી પ્રમાણે 'કાડીનું' દાન છતાં તે હજારો મોહોર તુલ્ય થાય છે.

વ્યવહારિક સુખ પણ અનિર્વચનીય છે. મુખે કહી શકાતું નથી, તો પરમ સુખ-આત્માનુભવ તો બહુ છેટે રહ્યા છે તે વાણીથી કહી ન શકાય, એમાં આશ્ચર્ય નથી. જમ્યાથી તૃપ્તિ થઈ, પણ તે સુખ કહેવાને શબ્દ નથી.

બાદશાહે ખીરજલને ચાર વસ્તુ લાવી આપવાને ફરમાવ્યું, તે પ્રમાણે તે લાવ્યો. ૧ વેશ્યા, જે અહીં સુખ દેખે છે, પણ ત્યાં-પર-લોકમાં તેને સુખ નથી. તેથી (અત્રે) છે અને (ત્યાં) નથી. ૨ સન્યાસી જેને અહીં સુખ નથી પણ (તપોયગ, યોગયગ, જ્ઞાન, શુભ ધર્મ કર્મ વગેરે પ્રતાપથી) ત્યાં સુખ છે. (નથી અને છે.) ૩ ત્રીજો બીખારી બ્રાહ્મણ. એણે પૂર્વે દાન આપેલું ન હોવાથી અહીં પણ સુખ નથી અને અત્રે આપતો નથી તેથી ત્યાં પણ સુખ નથી. (નથી નથી તે નથી તે) અને ચોથો ધર્મિષ્ઠ ગૃહસ્થ. પૂર્વે ખુબ આપેલું તેથી અહીં સુખ છે અને હાલ આપે છે તેથી તે સત્કૃતિથી ત્યાં સ્વર્ગાદિમાં પણ સુખ પામશે (છે છે ને છે, તે) સંતોષ एवं પરમં નિધાનં સંતોષમાં ખરું સુખ છે. પરસ્ત્રીઓની કથા સંબંધમાં મુંઝાપણું રિવકારે. તૃણાના પ્રવાહને તોડીને સંતુષ્ટ રહેવું. પૃથ્વી ગુરૂનોમાં નંબ્રતા રાખતી. આત્મવત્ સર્વં ભૂતેષુ સર્વં પ્રાણીને પોતાના આત્મારૂપ જાણીને બધા ઉપર દયા રાખવી, તેજ વિશ્વરૂપ પરમાત્માની ઉપાસના છે. એટલા કલ્યાણના માગ બધા શાસ્ત્રોમાં સામાન્ય છે. અને વિશેષ, તે વર્ણાશ્રમ ધર્મ, જેનો જે હોય તે પાળે. ગ્રહસ્થ થઈને સન્યાસીનો ધર્મ જે પરધર્મ છે તે ન પાળે.

*અવિવાદીધનં યત્તુ નૈવાત્તસ્ય વિવાધનં ॥

પરદ્રવ્યેષુચ્ચેત્વંધાઃ પરસ્ત્રીણુ નપુંસકાઃ ॥

પરાપવાદે ચે મૂકાસ્તેષાં ગંગાપદેપદે ॥

તત્વજ્ઞાનથી અંતરનું દુઃખ જાય છે, ખીજે ઉપાય નથી. તે જ્ઞાની મહાત્મા સર્વ દ્રશ્યજાળને મિથ્યા જુએ છે, છતાં તેમને દુઃખ તો થાય, પણ તે એવું કે, જેમ કાંઈએ પથરો માર્યો તેથી માથું ઝુટી લોહી નીકળ્યું અને વેદના થવા લાગી, પણ પથરો નીચે પડતાં સુવર્ણનો થઇ ગયો (અથવા સુનાનો હતો તે જાણો) તે જોતાંજ આલાદા!! થઇ ગયું; અને લોહી-વેદના ભુત્રાઇ ગયા જેવું થયું, તેવી રીતે તે મહાત્માને થાય છે. અંતરની વેદના તેની એમ જાય છે. અર્થાત્ તેને પણ સુખ દુઃખ થાય છે પણ તે પેલા સુનાનો પથરો જોનાર જેવું.

નજાતુકામાજ્ઞમયાજ્ઞલોભાત્ જીવોનિસોહેતુઃ×× કામ વશ થઇને ધર્મનો ત્યાગ કરવો નહીં જોઇએ, રાજના ભયથી ધર્મનો ત્યાગ તથા દ્રવ્યના લોભથી પણ ધર્મ છોડવો નહીં. અરે! ન કરવા વિધે. જીવિતસ્યાપિહેતોઃ જીવનને માટે પણ ધર્મ નહીં ત્યજવો કેમકે ધર્મોનિત્યઃ ધર્મ નિત્ય છે. વાસ્તવે ધર્મ નામ પરબ્રહ્મનુંજ છે, પણ તે સ્વધર્મ સેવનથી તે બ્રહ્મની પ્રાપ્તિ થાય છે; માટે તે હેતુરૂપ-સાધનભૂત કર્મને પણ ધર્મ કહે છે. સુખ દુઃખ તો આજે છે ને કાલે નથી, જીવ તો નિત્ય છે, અને જીવનનો હેતુ-કારણ તો અનિત્ય છે; તે કામ ધંધો દ્રવ્ય વગેરે છે. જીવાત્મા, એ નામનો હેતુ અવિદ્યા છે તેજ સુખદુઃખાદિનું કારણ છે, તે અનિત્ય છે. જીવ તદ્રૂપ થવાથી-શિવસ્વરૂપે થતાં નિત્ય છે. માટે નિત્ય એવો ધર્મ છોડીને અનિત્યનો સંગ્રહ ન કરવો. ધર્મ જે પરમાત્મા છે તેમાં અખંડ ચિત્ત રાખે તો-સંતોષ ધારણ કરવાથી ચિંતા દૂર થાય છે. સંતોષી જનને થોડું મજે તોપણ રાજ કરતાં તે ઘણો સુખી છે.

વિશેષ ધર્મવિધે કહેવાય છે કે, ચાર વર્ણમાં બ્રાહ્મણનાં છ કર્મ છે. વેદાદિ સત્શાસ્ત્રોનું અધ્યયન કરવું અને કરાવવું; યજન કરવું કરાવવું; દાન લેવું અને આપવું. તેમાં ત્રણ કર્મ કરાવવાનાં છે તેનાથી જીવન ચલાવવું. આપતકાળના ધર્મ જુદા છે, તેથીજ આપતકાળને લીધે દ્રોણાચાર્યે ક્ષત્રીનો ધર્મ સ્વિકારી યુદ્ધ કરેલું. ક્ષત્રીના ત્રણ કર્મ; પ્રજનનું રક્ષણ કરવું, દાન કરવું, યજ્ઞ કરવા. વૈશ્યાનાં ત્રણ કર્મ,—ગઉ વગેરે પશુનું પાલન કરવું, દાન કરવું, ઇંજ્યા—યજ્ઞ કરવા. અધ્યયન કરવાનું તે ત્રણે વર્ણને સમાન સરખુંજ છે. વૈશે વ્યાપાર કરવા, વ્યાજ વગેરેથી જીવન ચલાવવું, ખેતીથી

ધનની વૃદ્ધિ કરવી (પૈશ્વર્મ નિરૂપણ ગ્રંથ જોવો. તથા ગીતા અ. ૧૮)
અને શ્વેદ ત્રણ વર્ણની સેવા કરવી.

જેનામાં ૫ વર્ગ છે તે પુમાન એટલે પુરૂષ છે. જેમાં ૫ વર્ગ નહીં,
તે પુમાન-પુરૂષ નહીં પણ સ્ત્રી અગર પાંદ માનો.

પુણ્યક્રિયા ચ ફલ નિરૂપૃહત્વં, બોધોવિશુદ્ધોહ્યથ ભક્તિ યોગઃ ।

મોક્ષ ક્રમેણેતિ તુ પંચ વર્ગ, મોડ્યં પુમાન્સ્યાત્ ઇતિમેમતં સ્યાત્ ॥

પુણ્યની ક્રિયા-ધર્મની ક્રિયા કરે, અને તેમાં ફળની સ્પૃહા નહીં રાખે..
કર્મણ્યેવાધિકારસ્તે મા ફલેષુકદાચન ॥ મા કર્મ ફલ હેતુર્ભૂમતિ સંગોસ્ત્વ-
કર્મણિ ॥ શ્રીભગવાને અર્જુનને કહ્યું કે, તારો તો કર્મ કરવામાંજ અધિકાર
છે, તેથી કર્તવ્ય કર્યો જન, પણ ફળની ઈચ્છા કદાપિ નહીં રાખ. તે
કર્મ ત્યારે જોવાનું નથી. કર્મ કરી અભિર્પણ કરી દે; તું કર્મફળને માટે
કારણ-હેતુ નહીં થા. કેમકે વાસનાનો જેમ જેમ તને અભાવ થતો જશે,
તેમ તેમ સંસારનો અભાવ થશે. માટે અકર્મણિ કર્મ નહીં કરવામાં તને
આશક્તિ નહીં થાય. એ રીતે ક્લાશક્તિ રહિત પુણ્ય ક્રિયા કરવાથી
અંતઃકરણ શુદ્ધ થઈને વિશુદ્ધ-નિર્મળ બોધ (જ્ઞાન) પ્રાપ્ત થશે, ત્યારે
સતત-તૈલધારાવત્-અભાકાર પ્રત્યય (વૃત્તિ અભાકાર) થશે, એટલે ભક્તિ
યોગ આવશે. તે ઋમે કરીને મોક્ષ પ્રાપ્ત થશે. એવી રીતે મોક્ષ પ્રાપ્ત
કરવા પુરૂષાર્થ કરનારનેજ હમે પુમાન-પુરૂષ કહીએ છીએ.

મહાવીર હનુમાનજીને સમુદ્રનું ઉદ્દલંઘન કરી, લંકામાં પ્રવેશ
કરવા સાડ, પાર જતાં માર્ગમાં જેમ ઘણાં વિઘ્ના નડ્યાં હતાં છતાં,
સ્વપુરૂષાર્થથી તેને મારી હઠાવી પાર પોહોંચી સુવર્ણપુરીમાં પ્રવેશ કરી
શક્યા હતા, તેમ સુવર્ણપુરીરૂપ તે સન્નિવિદાનંદ ધન પરબ્રહ્મ તત્ત્વ જ્ઞાન
ધામમાં પ્રવેશવા સાડ આ સંસાર સમુદ્રને પાર જતારને પણ વ્યવ-
હાર માર્ગમાં અતેક વિઘ્ના આડાં આવેછે; તેને મારી હઠાવી આગળ
વધ્યા જવાનું જેનામાં યજ્ઞ-સામર્થ્ય હોય છે તે માણી માફક વીર
પુરૂષજ નિર્ભયપણે ભવપાર પોહોંચી તત્ત્વ જ્ઞાનાનુભવરૂપ હૃદ બેહદ રહિત
અનંત ચિદ્ધનસ્વરૂપ અબેદભાવે પ્રવેશી શાશ્વતિ શાંતિ મેળવી શકેછે.

રાજા સુગ્રીવની આજ્ઞા માથે ચડાવીને માણી જેમ શ્રી સીતા-
જનકીની શોધ માટે નિકળ્યા હતા, તેમ, સુગ્રીવ એટલે વેદશાસ્ત્રનાં
જ્ઞાનથી જેની ગ્રીવા (ડોકી)સુપ્ત (સારી રીતે) શોભે છે એવા સારી

ત્રીવાવાળા મહાત્મા સદ્ગુર મહારાજની આજ્ઞા વચન જેણે ધારણ કરીધાં છે, તેજ સંસાર સમુદ્ર પાર જઇ અશોકવનરૂપ આનંદ બાગમાં અક્ષવિદ્યારૂપ સીતાનાં દરશન કરી કૃતાર્થ થાય છે. જે એવા અશોકવનમાં ગયો તેને મોક્ષમાં વિલંબ નથી.

વૃત્તિ વૃત્તિમાં ફેર છે:—એક બ્રાહ્મણ પરગામ જતાં ગાલુજ તૃપા લાગવાથી નજીકનાં ગામમાં ગયો. બ્રાહ્મણનાં ઘર પુછી જ્યાં જન્ય ત્યાં બધા એમજ પ્રશ્ન પુછેછે કે, ક્યાંથી આવ્યા મહારાજ? પરંતુ ભોજનનું કે પાણીનું કોઇ પુછતું નથી. છેવટે જ્યારે એક બ્રાહ્મણને ઘેર જઇ ખુમ પાડી કે ઘરમાં કોણ છે? એક ડોસી બહાર આવી. અને તેણે પણ એવુંજ પુછ્યું કે, ક્યાંથી આવ્યા, મહારાજ? તાપથી તપી રહેલો, બધે એજ પ્રશ્ન થાય, તેથી અકળાઇ બેઠ્યો કે, મસાણાંથી (આવ્યા.) તે સાંભળી ડોસી પુછેછે કે, મારી છોકરી જ મહીના થયા ગઇ છે તે તમને મળી? બ્રાહ્મણે આ બોળી જોઇને “ડીક તાલ છે” એમ વિચારી કહ્યું કે, તેણેજ મને મોકલ્યો છે. તેણે ઘરેણાંનો દાખડો અને કામતી સારાં લુગડાં માગ્યાં છે. ડોસી બેઠી, મારે શું કામનાં છે, બચારી પેહરશે. એમ કહી બધું લાવી આપ્યું. જુવો, હવે પેલો બ્રાહ્મણ બુખ્યો અને તરસ્યો જતાં એકદમ ચાલવાજ માંડ્યું. (આ પ્રત્યક્ષ જુવો કે તત્કાળ વૃત્તિમાં કેવો ફેરફાર થઈ ગયો). ચાર ગાઉ જઇ બેઠો. અહીં બે ઘડી પછી ડોસીનો છોકરો બહારથી ઘરમાં આવ્યો. ડોસીએ દરખાથી વાત કહી તે સાંભળી છોકરો કહે, અરેરે, માણ એ શું કામ કરીશું. તરત ઉઠી ઘોડીપર બેસી દોડ્યો. દૂરથી જોઇને બ્રાહ્મણ ખેતરમાં ભરાઇ ગયો. ત્યાંના ખેડુતને કહે બહુ તરસ લાગી છે, પાણી લાવ. તે કહે. હમારા હાથનું બ્રાહ્મણનું ન ખપે. બ્રાહ્મણ કહે, આ મારો પોશાક પેહરી કુવેથી લાવ, હું ખેતર સાચવીશ. આખર તે ગયો, એટલે પેલો ડોસીનો છોકરો આવ્યો તેણે પુછ્યું. તેને પેલા હશે કહ્યું કે, પેલો બ્રાહ્મણ કુવે ગયોછે માટે ઘોડો અહીં બાંધી દોડી પકડ. તેથી ઘોડીને ત્યાં ઉભી રાખી પાછળ દોડ્યો. તે ગયો કે આ હજી ઘોડીપર બેસી નહાસી ગયો. ખેડુત પાસે જઇ પુછતાં બધી હકીકત સાંભળી. તરત ચેત્યો કે હગતો નાઠો અને ઘોડી પણ ગઇ. થાકીને ઘેર આવ્યો. ડોસીએ પુછ્યું. તેણે કહ્યું કે, માણ! તમે આપ્યું સોતો વાકુ પડા થોડા, તેથી હમનેભિ દે દિયા થોડા. તાત્પર્ય કે, બ્રાહ્મણને કેટલી સખત ક્ષુધા અને તૃપા લાગેલી છતાં કેટલી તગડ વેડી કેવા આનંદથી કેટલી ખુશીથી વલ્લો ગયો. એ વૃત્તિનો ફેરફાર

જે રીતે છે, તે રીતેજ આત્મ સુખ જેને હાથ લાગ્યું (મળ્યું) છે, એવા મહાત્મા ભુખ તરસ વગેરેનાં અનેક દુઃખોને ભુલી જાય છે અને ઠગના પાણુ ઠગ બની-કામ, ક્રોધ, લોભ, મોહમદાદિના રાજ સુખ્ય કામને બુદ્ધિ ચાતુર્ય-સંયમ તપ વિવેક વૈરાગ્ય દિથી છક્કડ મારી છેતરી પોતાના ગંતવ્યમાર્ગે (બ્રહ્માત્મેકયાતુલ્યવરૂપમાર્ગે) ચાલ્યો જાય છે. એ વૃત્તિ વૃત્તિમાં ફેર છે.

ઉત્પત્તિ, પ્રલય, વિદ્યા, અવિદ્યા, સૃષ્ટિ ક્યાંથી આવે છે અને ક્યાં જાય છે, એ જ જેને જ્ઞાત છે, અથવા મગ એટલે ઐશ્વર્ય જ પ્રકારનાંથી જે સંપન્ન છે તે મગવાન કહેવાય છે. જ્ઞાનમુત્પદ્યતે પુંસાં ક્ષયાત્પાપસ્ય કર્મણઃ॥ પાપકર્મ ક્ષય થાય ત્યારે પુરૂષને જ્ઞાન થાય છે. તસ્માદસક્તઃ સતતં કાર્ય કર્મ સમાચર ॥ તેટલા માટે કરવા યોગ્ય કર્મને તું નિરંતર આસક્તિ (કૃણની ઇચ્છા તથા મમત્વ) છોડીને સમ્યક પ્રકારે (વિધીથી) આચરણુ કર. અસક્તોદ્યાચરન્ કર્મ પરમાપ્નોતિ પૂરુષઃ ॥ આસક્તિ છોડીને કર્મ કરનાર પરમ પુરૂષ (પરમાત્મા) ને પામે છે. કર્મણૈર્વાહિસંસિદ્ધિમાસ્થિતા-જનકાદયઃ ॥ કર્મે કરીનેજ જનકાદિ સંસિદ્ધિને પામ્યા છે. જનકાદિ જ્ઞાની હતા એમ કહો તો લોક સંગ્રહ માટે કર્મ કરતા હતા. જ્ઞાનોત્તર કાલમાં જે કર્મ થાય છે તે આભાસરૂપ હોય છે, કેમકે તેને કર્મ સાથે પ્રયોજન નથી, તે છતાં કરે તેથી કાંઈ પ્રતિબંધ નથી. અજ્ઞાની લોક, તે શ્રેષ્ઠ-જ્ઞાનીનો આચાર જુવે, તેને તેઓ અનુસરે છે; ષડ્દાચરતિ શ્રેષ્ઠસ્તત્તદેવે-ત્તરોજનાઃ ॥ તેથી તેઓ કર્મ કરે છે, બાકી જ્ઞાનોત્તર કાળમાં કર્મ સાથે તે (જ્ઞાની) ને તો સંબંધ નથી. તેમ, તું જે જ્ઞાની હોય તો લોક સંગ્રહ માટે કર્મ કર. હવે જે એમ કહો કે, જનકાદિક અજ્ઞાની હતા, તો કર્મ કરતા હતા તેથી અંતઃકરણ શુદ્ધિદ્વારા જ્ઞાનસિદ્ધિ પ્રાપ્ત કરી. તેમ, તું પણ જે અજ્ઞાની હોય તો જ્ઞાનસિદ્ધિ માટે અંતઃ શુદ્ધિ થવા કર્મ કર.

ધર્મરૂપ કામધર્મનું છે. ગાયના જેમ ચાર પગ છે તેમ તે ધર્મ (કામધર્મનું) ના ચાર પાદ છે; તેથી અતુષ્પાદ ધર્મ આચરવો જોઈએ. સત્ય, તપ, દયા અને દાન, એ ચાર પાદ છે. ગાયનો એક પગ તુટેલો હોય તોપણ કેટલી ખામી-મુશીબત પડે છે. તેમ ધર્મના ચાર પાદમાં એક પાદ પણ ન્યૂત હોય તો તેવુંજ સમજવું.

અસાધારણ એવા જે વર્ણાશ્રમ ધર્મ છે તે ચાર પાદ યુક્ત આચરણુ કરવા.

સર્વ જગત્ સત્યમાંજ પ્રતિષ્ઠિત છે. સૂર્ય ચંદ્ર વગેરે છે તે સત્ય વડેજ તપે-પ્રકાશેછે. પૃથ્વી સત્ય વડેજ વિશ્વને ધારણુ કરેછે. તપ,—શીતો-ખુણાદિ ક્ષુધા તૃષ્ણા સહન કરવાં તે તપ છે. દુર્વાસા વિશ્વામિત્રાદિ તપોબળ યુક્ત હતા. જગતરૂપ કાર્ય છે તે તપરૂપ કારણમાં સ્થિત છે. દયા,—સર્વ-જૂતોમાં દયા. જે શમ દમ યુક્ત હોય તેમાં દયા હોય છે. પ્રમત્ત ઇદ્રિઓ વિષયોમાં દોડેછે તેને, વિષયોમાં દોષ દ્રષ્ટિથી દમન કરવી, તે દમ, અને મનમાં વિષયોની ઇચ્છા ન થવી, તે શમ. રોગીઓને જેમ વિષયોની ઇચ્છા થતી નથી, તેવી રીતે આરોગ્ય માણસને તે ઇચ્છા ન થાય તો તે શમ છે. શમવાળા રૂપિ મહાત્માઓની સમીપ વાતાવરણમાં સિંહ સર્પાદિમાંથી (હિંસક સ્વભાવ રૂપ) પાપકર્મની ઇચ્છા નષ્ટ થઇ જાય છે. ગમે તેવો ક્રોધાવેશમાં નખીને આવેલો પણ કાંઈ બોલીજ શકતો નથી. શમવાળા પુરૂષને બેઠે લોકમાં સુખ છે.

જ્યાં શમ દમ હોય ત્યાં દયા છે. (એ અન્યથ) અને જ્યાં શમ દમ નથી ત્યાં દયા નથી (એવ્યતિરેક). કદાપિ તેવાનામાં પણ દયા હોય તો માત્ર દયાભાસજ સમજવો. એવો શમ દમવાળો હોય તે સર્વભૂત-પ્રાણીમાં દયા ધારણુ કરે (રાખે). દાન,—વાગ્દાન, યુદ્ધિદાન, ધનદાન, વિદ્યાદાન, અન્નદાન, જાગીદાન, કન્યાદાન, અભયદાન, પ્રાણદાન, વગેરે પ્રકાર છે. ઉપદેશ કરવો, તે વાગ્દાન; સદ્બુદ્ધિ (સારી અક્કલશિખા-મણ) આપવી, તે યુદ્ધિદાન; વગેરે અનેક પ્રકારનાં દાન વિષે સમજી લેવું. ધર્મ રાજ્યએ યક્ષે પુછેલા પ્રશ્નના ઉત્તરમાં કહ્યું છે કે, આત્મજીને શા માટે દાન કરવું? પરલોક પ્રાપ્તિ માટે...વેશ્યાને આપવું, તે માત્ર કાર્તિ માટે, નોકરોને આપવું તે, ભરણુ પોશણુ માટે, તથા રાજ્યને આપવું તે, ભયથી રક્ષા માટે છે. રાજ્ય કરણે મરણની સૃષ્ટિ ન રાખતાં, ઇંદ્ર જે કે આત્મજી વેશે યાચના કરવા આવેલો તેને કવચકુંડલ આપી દીધેલાં, જન્મ સાથેજ એટલે કવચકુંડલ સાથેજ જન્મેલો તેથી ચામડી કાપી કાઢીને આપેલાં. સૂર્ય સ્વપ્નમાં આવી સુચના કરેલી કે ઇંદ્રરાજ તારી પાસે માગવા આવશે તેને આપતો નહિ. તે વખતે કહ્યું કહેલું કે, આપ પિતા છો, આપને એમ કહી દાન આપતો મને રોકવો યોગ્ય નથી. દાનેન પ્રાપ્યતે લોકો, દાનેન સુખમનુષ્યતે ॥ પિતાજી! દાને કરીને ઉત્તમ લોક મળે છે અને સુખ મળે છે. યાચના બહુ ખરાબ છે. હે તાત! મરણે યાનિ ચિન્હાનિ, તાનિ ચિન્હાનિ યાચકે ॥ મરણુ વખતે જે ચિન્હો

હોય છે, તેજ બધાં યાચકમાં હોય છે. સર્વ દેવોનો પતિ મારી પાસે યાચના કરે તો તેની કામના પૂર્ણ કરે, અતિથી મારી પાસેથી ખાલી નહીં જશે. અતિથી જે ખાલી બન્યો તો પુણ્યમાદાય ગચ્છતિ મારે પુણ્ય તે લઈ બન્યો. હું તેને ના કહું તે કરતાં મરવું બેહેતર છે. પછી છેવટે સૂચે કહું કે, બહે, પણ વાસવી શક્તિ માગી લેજે. એવા કર્ણ રાજાની માદક અલિરાગ, શિખીરાગ, પણ મોટા દાનદાતા હતા.

અજરામરવત્ પ્રાજ્ઞો હું તો અજર અમર છું, એમ સમજીને વિદ્યા સંપાદન કરવી, તથા અર્થ (ધન) મેળવવું; પરંતુ ધર્મનું અનુધાન કરતી વખતે એમ સમજવું કે, મૃત્યુએ મારા બાલ પકડ્યા છે, એમ માની ત્યારથી તે ધર્મકાર્ય કરવું. જન્મ પીતી જશે તો એવો વખત નહીં આવે, ધર્મ કાર્ય, આસક્તિ રહિત થઈ કરતાં ચિત્ત શુદ્ધ થયેથી સીતારૂપ અન્નવિદ્યા દ્વારા થશે તો, માણે જેવા ઉત્તમ અધિકારીને આત્મતત્વરૂપ ચૂકામણિ હાથ લાગશે.

સ્વે સ્વે કર્મણ્યભિરતઃ સંસિદ્ધિં લભતેનરઃ ।

સ્વકર્મ નિરતઃ સિદ્ધિં યથાવિંદતિ તત્ શ્રુણુ ॥ (ગીતા.)

પોતપોતાનાં કર્મમાં અભિરત રહેનાર સંસિદ્ધિ મેળવે છે. અધર્મનો ત્યાગ કરવો તે સારું તેની પાંચ શાખાનાં પણ ત્યાગ કરવાં જોઈએ. ધર્મબાધો વિધર્મસ્યાન્ વિધર્મ, પરધર્મ, ઉપધર્મ, ઉપમા-છલ અને આભાસ એ પાંચ શાખા છે. ધર્મ સમજીને કરેછે પણ તેથી ધર્મનો બાધ થતો હોય તો તે વિધર્મ કહેવાયછે. પરધર્મોઽન્ય ચોરિતઃ ॥ બીજાના વર્ણ-શ્રમના ઉદ્દેશથી જે કર્મનું વિધાન છે તેનું આચરણ કરે, એટલે પોતાનાં સ્વકર્મ છોડીને બીજા વર્ણશ્રમનાં કર્મ કરે, તે પરધર્મ. જેમકે રાજસુય યજ્ઞતાં ક્ષત્રી રાજાજ કરે, બ્રાહ્મણથી ન કરાય, છતાં બ્રાહ્મણ કરે તો તે પરધર્મ કહેવાય. ઉપધર્મસ્તુ પાત્વંઃ ધર્મની ઉપમા માત્ર, પણ જે વાસ્તવે ધર્મ નહીં, પરંતુ પાખંડ-દોષ, તે ઉપધર્મ છે. ઉપમા શબ્દ મિશ્કલઃ ઉપમા અર્થાત્, દંભ-પાખંડ. અને છલ, એટલે શબ્દનો ભેદ કરવો, જેમ, જે યથાર્થ હોય તેવો અર્થ નહીં કહેતાં મારી મચડીને બીજી રીતેજ અર્થ-વ્યાખ્યાન કરે-કહે, તે છલ અને પાંચમી શાખા, આભાસ. ચસ્તિવચ્છયા કૃતઃ કુંભી આભાસો આશ્રમાત્પ્રથક ॥ વર્ણશ્રમથી પ્રથક (બુદ્ધિ) ખુબ ધર્માચરણ સ્વપ્રચારી કરે તે આભાસ. અધર્મ શાખા પંચેમા. એ પાંચ અધર્મની શાખા છે તે ત્યજવી.

પોતાનાંજ સ્વાભાવિક સ્વધર્મ કર્મ, ઇષ્ટફલ પ્રાપ્તિ કરેછે, તો પછી શા માટે ખીજનો ધર્મ આચરવો ?! એવાજ સ્વધર્મો વિગુણઃ પરધર્મા-સ્વનુષ્ટિતાઃ ॥ તકરારી લોક ગુણુ કર્મ પ્રમાણેજ જાતિ માને છે, તેને પુછો કે, જો ગુણુ કર્મથી (એટલે જેવું જે કર્મ કરે તેની તે જાતિ) હોય તો પછી પરધર્મ ક્યાં રહ્યો ? પર ધર્મો મયાવહ, સ્વધર્મેનિષ્ઠનં શ્રેયઃ એમ શા માટે પ્રશ્ન કરેતે ?! પોતાનો વર્ણાશ્રમ ધર્મ બલે વિગુણુ (ખામી-વાળો-વિધીવત નહીં પળાયલો જેવો) હોય તોપણ તે શ્રેષ્ઠ છે. એક બાળકની માતા કાળી હોય અથવા કદ્રૂપી હોય તોપણ તેને પ્રીતિ કરનાર તો તેજ છે. તે બાળકને ખીજ રંગના સુંદર મેનકા કે ઉર્વશી જેવી હોય તોપણ તે કામની નથી. પાણીમાં મચ્છ જીવેછે તેને ઘીમાં નાખ્યો તો મરી જશે. સોમલ છે તે બધાનો જીવ હરેછે, પણ તેની અંદરના કીટને તો તે અમૃત છે. તે કીટ ગોળ ખાય તો મરી જાય.

યતઃ પ્રવૃત્તિર્મૂતાનામ્ યેન સર્વં મિદં તતં ।

સ્વકર્મણા તમસ્યર્ચ્ય સિદ્ધિં વિંદતિ માનવઃ ॥

જેનાથી બ્રહ્માદિ જગતની ઉત્પત્તિ થાય છે અને જે પરબ્રહ્મે અંતર અદિર આ જગતને વ્યાપ્ત કરીધું છે, તેનું સ્વકર્મ વડે અભ્યર્ચન કરવાથી માણસ જ્ઞાન સિદ્ધિ મેળવેછે.

કર્મ છે તે જ પ્રકારથી ફળ દેવાને સમર્થ થાય છે. દ્રવ્ય શુદ્ધિ, - પરમાત્માને માટે જે દ્રવ્યનો વિનિયોગ થાય (વપરાય) તે દ્રવ્યની શુદ્ધિ છે.

મંત્રશુદ્ધિ—મંત્રના અર્થ જ્ઞાનથી થાય (અર્થ સમજવાથી) તથા તે મંત્રવાળા દેવતાની પ્રાપ્તિ થવાથી મંત્ર શુદ્ધિ છે.

કર્મશુદ્ધિ—નિષ્કામ કર્મ કરવાથી છે. સકામ છે તે દોષયુક્ત છે.

કર્તાશુદ્ધિ—અહંભાવ છે તે પ્રતિબંધક છે. નિરહંકારપણે નિર્મમ ભાવે કર્મ કરાય તો કર્તાની શુદ્ધિ છે.

કાળ શુદ્ધિ—પ્રાતઃકાળે, અથવા તો જે કાળમાં મન શુદ્ધ રહે, તે કાળે કર્મ કરવું, તે કાળ શુદ્ધિ છે.

દેશશુદ્ધિ—કાશી, ગંગાતટ, નર્મદાતટ, વગેરે તીર્થસ્થાન, અથવા બાહ્ય સંસ્કારથી (ઘરમાં અગર ગમે ત્યાં વાળી ઝાડીને લીપી-જળા છાંટી) જમીન શુદ્ધ કરી હોય તે દેશશુદ્ધિ છે. એ જ શુદ્ધિ હોવા જોઈએ, તો તેથી ત્રિપુલ શુદ્ધિ દ્વારા જ્ઞાન સિદ્ધિ મળે છે.

જનકની સલામાં ગાર્ગી નમ સ્થિતીમાંજ આવી ઉભી, અને બોલી કે, આ સલામાં હું કોઈ પુરૂષને જોતી નથી, બધા સ્ત્રી છે અથવા પંઠ બધા બેઠા છે. મારી સામું કોઈ જોઈ શકતું નથી, કેમકે આ બધી સ્ત્રીઓના પતિનો ભય બધાને છે. કામ ક્રોધાદિ, એ લોકના પતિ છે તેમના ભયથી (કામ ભયથી) નીચું જોઈ બેઠા છે. હું સ્વયંસિદ્ધ પૂણું જ્ઞાન સ્વરૂપ આત્મા છું, હું આ શરીર નથી, તેથી પુરૂષ છું. બધા તમે મારું શરીર કલ્પી-જોઈ માની બેઠા છો. તેથી તે આત્મતત્વનાં જ્ઞાનથી રહિત બધા દેવોના પશુ હોવાથી પણ કંઈ કરી શકવા સમર્થ નથી, પરંતુ છે, તેથી પંઠ છે. ફક્ત એક યાજ્ઞવલ્કય પુરૂષ દેખાય છે. એમની દ્રષ્ટિ સ્થિતીની નિર્મળતાજ સુચવે છે કે પુરૂષપણું એનામાં છે. રસાયન ખાવાથી પુરૂષત્વ આવે છે તો પછી રસો વૈસ્યઃ રસરૂપ તે પરમાત્મા છે તેમાં અભેદ પામવાને રસ, એટલે પ્રેમભક્તિયોગ છે તેજ અયન (માર્ગ) છે. તે ભક્તિયોગ માર્ગે વહનક રવાથી (પ્રેમરસ પીવાથી) જ્ઞાન થાય છે ત્યારે પુરૂષ સંજ્ઞા પ્રાપ્ત થાય છે.

બ્રાહ્મણ ક્ષત્રિય વિશાં શૂદ્રાણાં ચ પરંતપ ।

કર્માણિ પ્રવિ ભક્તાનિ સ્વભાવ પ્રભવૈર્ગુણૈઃ ॥

બ્રાહ્મણ ક્ષત્રી અને વૈશના સમાન ધર્મ જાણીને એક પદમાંજ કલ્યા છે, અને શૂદ્રનાં જુદાંજુદાં હોવાથી ચક્રાર મુકીને બીજા પદમાં કલ્યા. એ ચારેનાં જે જે જુદાં જુદાં કર્મ છે તે સ્વભાવ પ્રભવ ગુણથી છે. સ્વભાવ એટલે પ્રકૃતિ, તે (પ્રકૃતિ) બ્રહ્મ વગર રહી શકતી નથી, બ્રહ્મને આશ્રયે રહે છે. જેનો જે સ્વભાવ તે બદલાતો નથી. સૂર્યનાં કીરણોનો સ્વભાવ છે કે મધ્યાહ્ને મૃગજળ દેખાડે, તેમ આ દ્રશ્ય વિશ્વ દેખાડવાનો પણ પ્રકૃતિ યુક્ત બ્રહ્મનો સ્વભાવ છે. તે પ્રકૃતિ ત્રિગુણાત્મક છે. તે ગુણોથી એ બધાના કર્મ લિપ્ત લિપ્ત થયાં. અનેક જન્મોતરોના સંસ્કારો (વાસનાઓ) છે તેજ સ્વભાવથી ત્રિગુણાત્મક થયા, બ્રાહ્મણના સ્વભાવમાં પ્રભવ એટલે ઉત્પત્તિ સત્ત્વની છે (સત્ત્વ પ્રધાન અને રજ તમ ન્યૂનાધિક અંશે ગોણું); અને ક્ષત્રિનો સત્ત્વ મિશ્રિત રજ પ્રધાન; વૈશનો તમ મિશ્રિત રજ પ્રધાન; શૂદ્રમાં તમ પ્રધાન, અને રજ અદ્ય. ચાતુર્વર્ણ મયા સ્પષ્ટ ગુણકર્મ વિભાગજ્ઞઃ ગુણ અને કર્મના વિભાગ પૂર્વક મેં ચાર વર્ણ કરી. શ્રીમત્ ભાષ્યકારે લખ્યું છે કે, સ્વાધારો દ્વય વર્ણો એમાં દ્વય મધ્યમાં રાખ્યું છે, એટલે, ચારજ વર્ણ. હાલ અનેક થઈ છે તે ક્યાં હતી?! બ્રાહ્મણ સત્ત્વ પ્રધાન તેથી શુભ્રવર્ણ (રંગ) કલ્પો; ક્ષત્રિનો

લાલ; વૈશ્ણવો પીળો, અને શક્તો નીલરંગ. પણ એ ચારને સમ પ્રમાણમાં લઈ મિશ્ર કરો તો કાળો રંગ થાય. ચિત્રકાર છે તે થોડા થોડાનું જોઈતું મિશ્રણ કરી અનેક રંગ કરીને સુંદર ચિત્રો ચિત્રે છે; તેમ સૃષ્ટિમાં અલ્લદેવ વિચિત્રતા બતાવે છે. એ ચાર મિશ્રણ જુદાં પાડીને મૂળ વર્ણ, શુભ્ર વગેરે, કરી શકે એવો જગતમાં કોઈ કારીગર નથી. વર્ણશંકર પ્રભુ પણ એવીજ રહેવાની.

શમોદયમ સ્તપઃ શૌચં ક્ષાંતિરાર્જવ મેવ ચ ।

જ્ઞાનં વિજ્ઞાન માસ્તિક્યં બ્રહ્મકર્મ સ્વભાવજં ॥

શમ, દમ, તપ, શૌચ, ક્ષાંતિ, સરળતા, જ્ઞાન, વિજ્ઞાન અને આસ્તિક્ય, એ કર્મ બ્રાહ્મણના છે.

રાત્રે સુતી વખતે એકાંતમાં સ્ત્રી જેમ પતિને મળવા પતિ પાસે જાય છે તેમ, આત્માને વિષે મળવા (તદાકાર થવા) શ્રુતિ વહન કરતી રહે, તેનું નામ શમ છે.

દમ—મનોનિગ્રહ હોય તો ઇન્દ્રિયનિગ્રહ થાય છે, તે દમ છે.

તપ—શારીરિક, વાચિક, અને માનસિક, ત્રણ પ્રકારનું તપ છે.

શૌચ—બાહ્ય શૌચ તો જળ મૃત્તિકા ગોવરથી થાય છે, અને આંતર શૌચ માટે—સત્યભાષણ કરવાથી મુખની—વાણીની શુદ્ધિ થાય છે, પરાત્ન ત્યાગથી, અલ્પચર્યથી, અપરિગ્રહથી, અંતઃકરણમાં હરિસ્મરણ કર્યા કરવાથી બુદ્ધિ શુદ્ધિ, ઇન્દ્રિય શુદ્ધિ, વગેરે થાય છે; ધ્યાનથી મનની શુદ્ધિ થાય છે. ક્ષાંતિ=ક્ષમા. આર્જવ=સરળતા-શરીર મન વાણીની એકરૂપતા, એટલે જેવું મનમાં હોય તેવુંજ વાણીથી કહેવું અને તેવુંજ શરીરથી કર્તવ્ય હોય તે કરવું. મનમાં કાંઈ હોય અને મોઢેથી કહેવું કંઈ તથા શરીર વડે કંઈ બીજુંજ કરવું, એ દંભ-છળ પ્રપંચ હોવાથી સરળતા નહીં કહેવાય. જ્ઞાન=બ્રહ્મજ્ઞાન. રાજપુત્ર થયો અને રાજ સિંહાસન નહીં મળે, તો તે શું કામનું? તેમ બ્રહ્મકુળમાં જન્મીને, હું કોણ, એ જ્ઞાન, નહિં હોય તો તે શું કામનું? વિજ્ઞાન=અનુભવ (એ પણ જ્ઞાનમાં આવ્યું) અથવા વિજ્ઞાન=વિપરીત જ્ઞાન, એટલે, આ જડ પ્રપંચ પણ-વિપરીત છે તે પણ આત્મરૂપજ છે (અન્વય જ્ઞાન); અને આદ્રશ્ય જડ પ્રપંચ બધાંથી હું જુદો અસંગ છું, એવું જે જ્ઞાન છે તે વ્યતિરેક જ્ઞાન છે; માટે જ્ઞાન પછી તે વિજ્ઞાન એટલે વિપરીત

જ્ઞાન જોઈએ. તે જ્ઞાન વિજ્ઞાન નહોય તો આસ્તિક્ય રાખો, એટલે, વેદ શાસ્ત્ર અને સંતમહાત્મા કહે તે સત્ય છે એમ નિશ્ચયપૂર્વક જાણી તેમનાં વચનમાં શ્રદ્ધા રાખો. ચાર્વાક જે નાસ્તિક છે તેનું ખંડન ન્યાય શાસ્ત્ર-તર્કશાસ્ત્ર કરેછે; તે ન્યાય વગેરેનું ખંડન વેદાંત શાસ્ત્ર કરેછે, તેની અપેક્ષાએ તે ન્યાય વગેરે નાસ્તિક છે. બધાં દ્વૈતવાદી શાસ્ત્ર વેદાંતની અપેક્ષાએ નાસ્તિક છે.

મિચતે હૃદય પ્રંથિ શ્ચિદ્યંતે સર્વ સંશયઃ ।

ક્ષીયંતે चास्य कर्माणि तस्मिन्द्रष्टे परावरे ॥

ન્યારે બ્રહ્માથી કીડી સુધી એક પરમાત્મભાવ થાય, એટલે, એ સર્વ હું છું, એવો સોહં ભાવ થાય, ત્યારે આત્મસાક્ષાત્કાર થાય, ત્યારે હૃદયની પ્રંથિ (ગાંઠ) ભેદાઈ જાય છે, સર્વ સંશયો છેદાઈ જાય છે, તે સર્વ કર્મ ક્ષીણ થઈ જાય છે. એવો અદ્વૈત સાક્ષાત્કાર થતાં સુધી મંડ્યો રહે, તેનું નામ આસ્તિક્ય છે. ક્ષત્રી વૈશ લોક પણુ પોતાનામાંથી રજ તમ ગુણુ ભાવને હઠાવી કાઢશે તો તેમનામાં પણુ એ ઉક્ત ગુણુ આવશે. પણુ બ્રાહ્મણના તો એ સ્વાભાવિક છે, વૈશ આદિએ શ્રમ કરીને ભાવવા પડે છે. અધ્યયન, યજ્ઞ દાન, એ ત્રણે કર્મ બ્રાહ્મણ ક્ષત્રી વૈશનાં સરખાં છે.

અંતઃકરણમાં એક પ્રકારનો રાગ ભરેલો હોય ત્યાંસુધી બીજો રાગ આવે નહીં. સંસારનો રાગ ભરેલો હોય તો તે ખાલી થતો જાય તેમ ઇશ્વરનો રાગ આવવા સંભવ થાય.

स्वेस्वे अधिकारे वा निष्ठा सगुणः परिकीर्तितः॥ પોત પોતાના અધિકારમાં જે નિષ્ઠા છે તેજ ઉત્તમ ગુણુ છે. અધિકારમાં જે ગફલત કરે—ચ્યુત થાય છે તેને રાજ પણુ દંડ દેછે, અને બરાબર અધિકાર ચલાવી નોકરી કરેછે તે રાજની કૃપાને પાત્ર થાય છે. તેમ, સ્વવર્ણશ્રમના અધિકારની હદમાં રીત સર ચાલેછે તેના પર વિશ્વપતિ મહારાજ પ્રસન્ન થાય છે. બ્રહ્મકુળમાં જન્મ્યો, પણુ બ્રહ્મપદાર્થ ન થયો તો જન્મ વ્યર્થ ગુમાવ્યો. મર્યદા થયો અને જળમાં તરતાં ન આવડ્યું, રાજપુત્ર થયો, અને સિંહાસન—રાજપદ ન મળ્યું તો શું કામનું. તાત્વિક દ્રષ્ટિથી તો શ્રુતિ તેનેજ બ્રાહ્મણ કહેછે કે જે સોહં જાણે—આત્મતત્વ સમજે. નદી તરવાસાડ મોટી નૌકા છે, અને નાની હોડી પણ છે, મુનિ યાગવલ્ક્ય

કહેછે કે, વહાણથી અગર હોડીથી ગમે તે વડે નદી તરી જાય. એવો કશો આગ્રહ નથી, કે વહાણમાં જ એસો; પરંતુ વહાણમાં નિર્વિઘ્ને સુખેથી જવાશે, અને નાની હોડીમાં ભય રહેશે; તેમ સખલ બ્રહ્મ (ગુરુ ઇશ્વર) શર્ણુ-સેવા અભ્યાસ વગર પાર નહીં જવાશે. કર્મ અને ઉપાસના ચિત્ત-શુદ્ધિમાં જ કારણ છે; તેનાથી વિવેક વૈરાગ્યાદિ સાધન થાય છે. પછી ગુરુ પાસે શ્રવણ વગેરે કરવાનું છે, કે જે આત્મ સાક્ષાત્કારમાં કારણ છે. કર્મ ઉપાસના છે તે પરંપરાથી (જ્ઞાનમાં) કારણ છે, બ્રહ્મવેત્તા સંત પાસે હંમેશાં વેદાંત શ્રવણ કરે, તેનાથી અસંભાવનારૂપ ચિત્તનો દોષ દૂર થાય છે. જેને રોગ થયો હોય તેણે જ દવા લેવી જોઈએ. વેદાંતરૂપ પ્રમાણ છે તેમાં ભેદનું કે અભેદનું પ્રતિપાદન કીધું છે, એવો સંશય શ્રવણથી દૂર થાય છે. પછી, આત્મા પરિચિત્ત છે કે વ્યાપક છે એવો પ્રમેયગત સંશય, મનનાદિકથી જાય છે. એવી તે શંકા આપણી ગઈ, એવું અનુભવથી જાણવાનું છે. અને વિપરીત ભાવના (ઉલટું દેખવું તે) નિદિધ્યાસનથી જાય છે. કર્મ ઉપાસનાથી આરસારૂપ અંતઃકરણ ઉપરથી શુદ્ધ થાય છે ત્યારે તે અંતઃકરણ પ્રકાશિત થાય છે. શ્રવણ મનનાદિ નિશ્ચિત સાધનથી અંદરનું શુદ્ધ થાય છે. એ રીતે પ્રણવાદિનો વિચાર કરી રૂપિમુનિ કહેછે. બ્રાહ્મણમાં સત્વનું આધિક્ય હોવાથી ત્વરિત તે ગુણ આવે છે. ક્ષત્રી વૈશમાં સત્વ કમી હોવાથી તેટલા વિલંબે તે ગુણ આવે છે. પિતા એક છે તેના ચાર પુત્રો છે, પણ બધાની રૂચિ ભિન્ન ભિન્ન છે. જગતમાં કોઈપણ ત્રણ ગુણથી નિર્મુક્ત નથી. ગુણાતીત વસ્તુતો એક જ છે. જગત પિતાની આજ્ઞા પાળવી એ પુત્રનું કામ છે. પુત્ર જો આજ્ઞા નહિ માને તો પિતા તેને ઘરની બહાર કાઢી મુકે છે, તેમ, ઇશ્વરની આજ્ઞા નહિ પાળવાથી તે પ્રસન્ન થતા નથી. માટે મહાત્મા અને સમ્મજાત્ર વેદાદિ કહેછે કે તાત્વિક દ્રષ્ટિથી (ખરી રીતે) બ્રાહ્મણ થવા સ્વસ્વરૂપને ઓળખો.

શ્રી રામનાં સીતાને લઈ તે પ્રભુને સોંપી દઈ શર્ણુ થવા વિષે વિભીષણે રાવણને હિતસાધક ઉપદેશ કીધો છતાં રાવણે સમામાં તેનો તિરસ્કાર કરવાથી, વિભીષણ તે રામને શર્ણુ ત્યાંથી તરત ઉડીને આવી રહ્યો. સમુદ્રને કાંઠે આવી સાષ્ટાંગ ચરણમાં પડ્યો. પરમ કૃપાળુ પ્રભુએ કહ્યું, ઉઠ, ભય રહિત થા, હમો ચાર ભાઈ છીએ, પાંચમો સુગ્રીવ છે, અને છઠો ભાઈ તું છે. તેને ઉઠાડી, સમુદ્રમાંથી તેને માટે જળ મંગાવી, “લંકાનું રાજ્ય ચંદ્ર સૂર્ય રહે ત્યાં સુધી આપ્યું” એવી પ્રતિજ્ઞા કરીને અભિષેક કીધો, ત્યારે વિભીષણ કહેછે કે, પ્રભો ! હું શરણે આવ્યો છું તે કાંઈ રાજ્ય માટે

નહિં, પણ મોક્ષ માટે આવ્યો છું. રામ કહે, હા, ખરું. પણ ભાઈ ! આળકને તો કશી ઇચ્છા નથી હોતી, પરંતુ માતા પોતાની ખુશીથી સારાં લુગડાં ધરેણું પહેરાવે છે તે જોઇ માતા પ્રસન્ન થાય છે, અને ભકત પોતે ગમે તેટલી ઇચ્છા કરી માગે છે ત્યારે પ્રભુ આડું જુએ. રાવણે દશ મસ્તક પોતાનાં કાપીને શંકરને ચઢાવ્યાથી જે ઐશ્વર્ય મળેલું, તે વિભીષણને શ્રીરામનાં દર્શનમાત્રથી મળ્યું. રેખાવાળા રામચરણને આશ્રય કીધો તો એકછત્ર રાજ્ય મળ્યું. એવી કૃપા નિષ્કામ હિપરજ થઈતેને મળે છે. પ્રભુએ પોતાની પ્રસાદરૂપ લક્ષ્મી વિભીષણ રૂપ ધરમાં સ્થાપી-રાખી.

ગુણાઃ સ્થાને માન્યાઃ ગુણો છે તે પોતાને સ્થાને શોભે છે. બગલામાં ચંદ્ર કરતાં વધારે ગુણ હોય તોપણ તે માન્ય ન થાય. જેમ, ચંદ્રના બે પક્ષ, શુકલ અને કૃષ્ણ. અને બગલાની બે પક્ષ, પશુ બેહુ શુકલ છે. ચંદ્ર સવાબે દહાડે રાશી બદલે છે, અને બગલો હમેશ મીન મુંક્તે મીન રાશીમાંજ, એટલે, માછલાં ખાધને રહે છે, વગેરે પ્રકારે ભલે હોય, પણ ગુણો તો તેને સ્થાનેજ માન્ય છે. શ્વપચ કદિ ગાયત્રી બોલી જાય તેથી કંઈ તે માન્ય નથી. ગંગાનું જળ પ્રવાહમાં પવિત્ર છે, પણ લોટો ભરી લાવી મૂત્રસ્થાનમાં નાખે તો તેને કાંઈ પીશે નહિં, પીશે તો તે ટેડ-ભંગી જેવાજ. તેમ, ગાયત્રી છે તે અતિશ્દ્ધ ભંગી પાસે શું કામની ! તેથી કંઈ તે આહ્વાણ ન થાય, તેમ તેને સિદ્ધિ પણ મળતી નથી. તાત્પર્ય કે, પોતા-પોતાના વર્ણાશ્રમ ધર્મને અનુસાર યથાશાસ્ત્ર કર્મ કરાય તો તેજ માન્ય છે. અનિત્યાનિ શરીરાણિ વિમલોનૈવ જ્ઞાન્તઃ શરીરો અનિત્ય છે અને વિષય-વિલાસ અશાશ્વત (ક્ષણિક) છે. નિત્યઃ સન્નિહિતો મૃત્યુઃ કર્તવ્યો ધર્મ સંગ્રહઃ ॥ મૃત્યુ નિત્ય પાસે રહેલું છે તેથી ધર્મનો સંગ્રહ કરવો. માટે સાવધાનતા રાખવાની છે. મનુષ્ય શરીર તો ધર્મસંગ્રહ માટે છે, છતાં તે સંગ્રહ કર્યા વગરજ જેના દિવસ ચાલ્યા જાય છે તે લોક લુહારની ધમણની માફક માત્ર શ્વાસ લેયા કરે છે.

ધર્મોપદેશનાં ભાષણો કરે છે પરંતુ પોતે તો તે પ્રમાણે વર્તતા નથી, એવા તે લોકનું પાંડિત્ય છે તે કુતરાની પુંછડીની માફક વ્યર્થ છે. કેમકે જ્ઞાન પુચ્છ નિરર્થક છે.

પરોપદેશે પાંડિત્યં સર્વેષાં સુલભં નૃણાં ।

ધર્મ વિહીનં પાંડિત્યં વ્યર્થં શુનઃ પુચ્છમિવ ॥

તેથી એવા લોકનું ભાષણ છે તે ભસણ (ભસવું) છે.

भाषणं भषणं चैव आकारस्तु विवर्जितं ।
यदि आकार वर्जितं स्यात् तत्कर्तारं हि मन्यते ॥

આકાર એટલે બોલનારનું સ્વરૂપ ન હોય તો બોલે છે તે અર્થ પોતાનામાં છે એવા મહાત્મા છે સંતો વૈશ્વાનરો થયા એવા સંત વૈશ્વાનર-અગ્નિ તુલ્ય-તેજસ્વી છે તે સમજે છે. અગ્નિનું અંતર બાહ્ય એકજ છે. મોતી સુંદર છે અને વળી ગોળ છે; પણ અંતર બેદ થવાથી (વિરૂદ્ધ અથવા છિદ્રવાળું-વિંધાયલું થવાથી) તે બંધન પામે છે. મુક્તને પણ મુક્તા (મોતી)ની માફક અંતર લિપ્ત થવાથી બંધન થાય છે. તે સંતો તેવું ભસણુ-ભસવા જેવુંજ ભાષણ કરનારને કુતરા સમજે છે. સવૈશ્વાનરં. એમાં સ=તે સંતો. વૈ=નક્ષી. શ્વા=કુતરા. નરં=ભષણરૂપ વક્તા નરને (કુતરા સમજે છે). કહોલુના મુખમાં શેરડી ધરે છે, તેથી તરત તેને કચડી-પીલીને રસ કાઢે છે; અને કરરરર એવો લાંબો અવાજ થાય છે. પાત્ર નીચે ધરે (મુકે) છે તેમાં રસ ભરાય છે, પણ તે કો'લુ તો કોરોજ રહે છે. તેમ, તેવા પંડિત ભાષણ કરતાં કોરાજ રહેલા હોય છે, પણ કોઈ શ્રોતારૂપ પાત્રમાં તે રસ જાય છે. એવું પાંડિત્ય શું કામનું! યક્ષે ધર્મરાજને પ્રશ્ન પુછેલો કે, બ્રહ્મણ્ય શાથી મળે છે? કુળથી, સ્વાધ્યાયથી, વ્રતથી, કે શ્રુતથી? ધર્મે જવાબ દીધો છે કે, બ્રહ્મણ્યમાં મુખ્ય હેતુ-કારણવૃત્ત એટલે વર્તન છે. તે અક્ષીણવૃત્ત જોઈએ. ભેંસ અગર ગંધડી અગર બકરી જે ગાય કરતાં વધારે દુધ આપે તેથી કંઈ તે ગાય નહીં થાય; તેમ બ્રાહ્મણનું કુળ, અધ્યયન, વગેરે જન્મથી જે હોય તે ભલે થોડું અદ્ય હોય, પણ બ્રહ્મણ્યમાં મુખ્ય હેતુ વૃત્ત છે. કુળ વગેરે ગૌણ હેતુ છે.

पठकापाठकाश्चैव येचान्येशास्त्रचितकाः ।

सर्वे व्यसनिनोमूढाः यः क्रियावान् सपंडितः ॥

તપ કરવાથી દેવ ભાવ આવે છે તપસાદેવ માલોપિ પરંતુ એકજ જન્મમાં બ્રાહ્મણુત્વ ન આવે. માટે પુર્વપુણ્યથી નરદેહ પ્રાપ્ત થયો અને તેમાં બ્રાહ્મણુ થયા તો તેવા આચાર વિચાર પાળવા જોઈએ.

દેવાદિ પણ આ ભારતવર્ષમાં મનુષ્ય શરીરની સ્તુતિ કરે છે. તેમાં પણ બ્રાહ્મણુ યજ્ઞને વિપયાસક્રિતમાં આયુષ્ય ગુમાવી દે છે તે દુર્ગતિને પામે છે. એકાગ્રતા થવા સારૂ નિષ્કામતા સેવવી. શાસ્ત્ર ગીતા વેદાદિ શ્રવણમાં રૂચિ જોઈએ.

યદિ ન શ્રવણેઽભિરુચિઃ ન શ્રુત પૂર્વોત્તરાનુસંધાનં ।

નાદ્રાધી મૂલદ્રષ્ટિ નન્ન ગુરુ હસ્તઃ કથં મજનપૂર્તિઃ ॥

શ્રવણમાં અભિરુચિ ન હોય, શ્રવણ કરેલાનું પૂર્વ ઉત્તરનું અનુ-સંધાન સમજે નહીં, બુદ્ધિ, આદ્રાં એટલે રસ યસ થયલી પ્રેમરસથી ભીંજાયલી નિર્મળ ન હોય, મૂળ જે અધિજ્ઞાન પરમાત્મ તત્વ છે તે ઉપર દ્રષ્ટિ ન હોય, અને સદ્ગુરુનો માથે હાથ ન હોય, અર્થાત્ એટલા ગુણો નહીં હોય તો ભક્તિની સંપૂર્ણતા શી રીતે થાય ? અર્થાત્ એટલા ગુણો હોય તો ભજન-ભક્તિની પૂર્ણતા સમજવી.

ખીજે અર્થ કહેવાય છે-ભજન એટલે નક્ષત્રો, ૨૭ છે. તેમાં શ્રવણ નક્ષત્રની રચિ નહિ, પૂર્વા ઉત્તરાને પણ છોડી દીધાં, બુદ્ધિમાં આદ્રાં પણ નથી, મૂળ ઉપર દ્રષ્ટિ નથી, અને હસ્ત નક્ષત્ર પર પણ નજર નથી, તો પછી ૨૭ કેવી રીતે પુરાં થાય ? ન થાય. એ ગુણો વગર ફક્ત શ્રવણથી એકાગ્રતા થતી નથી તેથી તે કરવાને મનુષ્ય જન્મ છે. વાસ્તવિક-તાત્વિક આહ્વય-અભિરૂપતા શ્રવણ મનનાદિ વગર પ્રાપ્ત થતી નથી.

ધર્મવ્યાધને જે સિદ્ધિ મળેલી તે આહ્વણને નથી. માંસ વિક્રયનું કામ જેને માટે નિષિદ્ધ છે તેણે તે નહીં કરવું, કેમકે આહ્વણ, ક્ષત્રી, વૈશાદિને તે દુર્વ્રત છે; પણ ધર્મવ્યાધને તો કુળપરંપરા તે ધંધોજ હતો.

પ્રથમ તો મનુષ્ય જન્મ દુર્લભ છે, તેમાં પુરૂષત્વ દુર્લભ છે, તેમાં પણ આહ્વણ મનુષ્યે સત્તિદુર્લભઃ, આહ્વણમાં પણ ધનવાન થવું દુર્લભ છે. લક્ષ્મીને ભગવાને પુછ્યું હતું કે તું આહ્વણ ઉપર શામાટે કૃપા નથી કરતી ? ત્યારે લક્ષ્મીએ કહ્યું હતું કે, પીતૌઽગસ્ત્યેનન્તાતઃ મારા પિતા સમુદ્રને અગસ્ત્ય આહ્વણ પી ગયા હતા, વળી ભૃગુરૂપિએ તમને વક્ષસ્થળમાં લાન મારી હતી. વળી, એ આહ્વણો આધ્યાવસ્થામાંથી મારી વૈરિણી સરસ્વતિને મુખમાં રાખે છે. મારું નિવાસ સ્થાન કમળ છે તેને તોડી ચુંટીને, શંકરને પ્રીય હોવાથી, આહ્વણ શંકરને ચઢાવે છે. એ બધાં કારણોને લીધે આહ્વણને ઘેર રહેવાની પ્રતિજ્ઞા થતી નથી, તેથી આહ્વણ કોઈકેજ ધનવાન હોય છે. આહ્વણ જે લક્ષ્મી મેળવવા જાય તો આહ્વણ ગુમાવે છે. એ રીતે આહ્વણ યદને ધનવાન હોય તે સાથે વિદ્વાન હોય તે દુર્લભ છે. તેમાં પણ અર્થજતાવાળો દુર્લભ છે. વિચિત્ર વાકપટુતા છે તે, તેનાથી પણ કઠણ છે. તે બધું આવે તથાપિ તન્નાપિ લોકજ્ઞતા લોકચતા-લોકા-ચાર આવવા બહુ કઠણ છે. તે નહીં હોય તો હાસ્ય પાત્ર થાય છે.

અપિ શાસ્ત્રેષુ કુશલાઃ લોકાચાર વિવર્જિતાઃ ।

તે સર્વે હાસ્યતાં યાંતિ પંડિતા મૂઢતાં ગતાઃ ॥

તેથી ઉપલા બધા ગુણો હોય પરંતુ ધર્મેમતિ દુર્લભા એટલે ધર્મમાં મતિ થવી, એ સર્વથી કઠણ છે. માટે સાવધાન થઈ ધર્મ સંપ્રદ કરવો.

અવસર પડિતા વાણી ગુણગણવિહિનાપિ શોભતે પુંસાં ॥

અવસર પ્રમાણે બોલાયલી વાણી ગુણ વગરની હોય છતાં પુરૂષને શોભા આપેછે. જેમ, એક બ્રાહ્મણને રાજસભામાં કોઈએ પ્રશ્ન પુછ્યો કે શરીરપર બાલ છે તેવા કરતલ (હાથેલી)માં કેમ નથી? તરત તે ચતુર પંડિતે જવાબ દીધો કે, તમે ગાવા બળવવાના કામમાં ઉલ્લુક્ત હોવાથી હાથેલી ધસાયા કરે છે, તેથી ઉગતા નથી. ત્યારે ફરી પુછ્યું કે, તમારી હાથેલીમાં કેમ નથી? જવાબ આપ્યો કે, પ્રતિગ્રહ-દાન લેવા કરવાથી ધસાયા કરેછે તેથી, તથા દાન લેવાના પાપને લીધે. ત્યારે ફરી પુછ્યું કે આ બીજા બધાની હાથેલીમાં કેમ નથી? જવાબ દીધો કે, હમો પંડિતોને રામજી અને આપજેવા દાન આપ્યા કરેછે તે એ બધાથી દેખી શકાતું નથી માટે દાથ ધસતા રહેછે તેથી. તાત્પર્ય કે, એ રીતે અવસર પ્રમાણે બોલવું બહુ બુદ્ધિચાતુર્યનું કામ છે તે કઠણ છે. અને અવસર વગરનું સુભાષિત હાસ્ય ઉપજાવછે. સુભાષિતં તસ્ય મવતિ હાસ્યાય.

રાવણની આજ્ઞા અને આગ્રહથી, સીતાને રાવણ પ્રત્યે વશીભૂત થવા માટે સમજવવા સારૂ, મંદોદરી અશોકવાડીમાં આવ્યાં. સીતાને મળ્યાં, ભેટ્યાં, બીજી વાતો કરી, પછી મંદોદરી બોલી કે, રામ સાક્ષાત્ પરશ્વત્ત છે, સર્વ વ્યાપક છે, અબેદ આત્મા છે, તો પછી તમે રામ અને રાવણમાં ભેદ શા માટે જુલાં છો? જળ છે તેજ તરંગ છે, સુવણ છે તેજ અલંકાર છે, ઘટાકાશ છે તેજ મઠાકાશ છે, એ જુદું છેજ નહીં. ત્યારે ભગવતિ સીતા બોલ્યાં કે, ઉપાધિ સત્ય માનો ત્યાં દ્વેત આવ્યું. જે દ્રષ્ટિથી રામ રાવણ છે તે અજ્ઞાન દ્રષ્ટિ છે. પણ તમે કહોછો તે સ્વરૂપમાં રામ કે રાવણ છેજ ક્યાં? કશું નથી. જે દ્રષ્ટિમાં તે રાવણ છે તે દ્રષ્ટિમાં તે રામ પણ છે. ઉપાધિ રહિત વ્યાપક તત્ત્વમાં તો કેન કં પચ્ચેત્ શા વડે કેને કોણ જુવે?! ત્યાં તો તમારી હમારી કલ્પના-રામ રાવણ અને સીતા મંદોદરી કશું નથી, તો તમે કહેનાર અને હું સાંભળનાર ક્યાં છે? કશુંજ નથી. આપણે એ શ્રોતા વક્તા બ્યાં છીએ, ત્યાં રામ રાવણ પણ એ છે. ઉત્તર સાંભળી મંદોદરી ચુપ થઈ ગઈ, અને ઘેર જઈ રાવણને સમજાવ્યો. રાવણ કહે હું પણ ઉપાધિથી નિર્મુક્ત થવા ચાહુંછું. જૂન જૂન લાગી છે, ક્યારે એકદમ ખાઈ લઉં, અર્થાત્,

રામ હવે મને ક્યારે મુક્ત કરે. નાતપર્ય કે, આ રીતે અવસર પ્રમાણે બોલેલું શોભેછે.

બ્રહ્માકાર વૃત્તિ થવાનાં સાધનમાં સ્થિતી તો થતી નથી, અને જીવ્હા ઉપસ્થના વિષયોમાં રચી પચી રહેલા લોક કલિયુગમાં, બધા બ્રહ્મ બ્રહ્મ બોલશે, હે મૈત્રેય !

सर्वे ब्रह्म वदिष्यन्ति संप्राप्ते तु कलौयुगे ॥

नानु तिष्ठन्ति नैत्रेय शिश्रोदर परायणाः ॥

વળી તે લોક કેવા થશે, તે હજારો વર્ષ પૂર્વે ઋષિમુની આગળથી કહી ગયા છે, કે,—

कुशला ब्रह्म वार्तायां वृत्तिहीनाः सुराणिनां ॥

तेष्विज्ञानतमानूनं पुनरायांति यांतिच ॥ અર્થાત્

બ્રહ્માકાર વૃત્તિ વગરના, અનેક વિષયોની તૃષ્ણા અથવા રાગવાળા એવા અજ્ઞાન તમથી વેષ્ટિત જતાં બ્રહ્મની વાતોમાં કુશળ વારંવાર આવ્યા કરેછે (જન્મેછે) અને મરેછે.

અભ્યાસ વગર સમ્મતીય પ્રવાહરૂપ બ્રહ્માકાર વૃત્તિ થતી નથી.

सांसारिक सुखासक्तं ब्रह्मज्ञोस्मीति वादिनः ॥

कर्म ब्रह्मोभय भ्रष्टः तं त्यजेत् चांडालादिवत् ॥

સંસારનાં સુખમાં આસક્ત જતાં, હું બ્રહ્મજ્ઞ છું, એવું કહેનારા, કર્મથી અને બ્રહ્મથી—બેહુથી બ્રષ્ટ થયલા જાણી તેને ચાંડાલાદિ જેવા જાણી ત્યાગ કરવા. દ્રષ્ટાંત,—એક સ્ત્રી પોતાના માંદા પડેલા અશક્ત એવા પતિને છોડીને, જર સાથે સુખ ભોગવવાની લાલચથી, ઘરેણાં વગેરે દાબડો તથા કીમતી વસ્ત્રનું પોટલું લઈ સંકેત કરેલે ઠેકાણે ચાલી ગઇ. રાત્રે એહુ સાથે નિકળી નાહાં. રસ્તે નદી આવી. જર કહે, મને બધું એકઠું બાંધીને પોટલું આપ. પાણી ઘણું છે તેથી પેલે પાર મુકી આવું, પછી તને બાંધ ઉપર લઇ જઇશ. તારાં પેહેરેલાં વસ્ત્ર પણ આપી દે, નમ્ર બેસ, રાત્રે અહીં ઠોઠાં નથી. સ્ત્રીએ કહ્યું, હા—હીક, લઇ જાવ. પેલાને દ્રવ્ય જોડેજ કામ હતું તેથી બધું લઇને ગયો તે પાર ઉતરી વગર અટક્યે ચાલ્યોજ ગયો. પેલી વાટ જોતીજ બેઠી છે. મળરકું થવા આવ્યું, એટલામાં એક શિયાળ મૃદ્ધનું માંસ લઇ દોડતું આવ્યું, અને કીનારે એક મચ્છ બેઠેલું

જેમ તેને પકડી લેવાની ઇચ્છાથી મુખમાંથી માંસ નીચે મુકી દોડ્યું; એટલામાં મચ્છ હતું તે પાણીમાં ભરાઈ ગયું; અને માંસ હતું તે નજીકનાં વૃક્ષ પરથી એક પક્ષી આવી ઉપાડી ગયું. તેથી તે શિયાળ બ્રહ્મવરૂં અને જમ જીવેછે તેને પેલી સ્ત્રી કહેછે કે, શું જીવે છે! જેના લોભથી તેં માંસ છોડ્યું તે પણ ગયું અને માંસ પણ ગયું, ઉભયથી તું બ્રહ્મ થયું (એહુ ગુમાવ્યાં) હવે જીએછે શું! શિયાળ બોલ્યું કે, હે નમિકે (નાગી)! તું મને શું કહેછે!

યાદ્રશંમમ પાંડિત્યં તાદ્રશં દ્વિગુણં તવ ॥

જારલોમાત્પતિત્યક્ત્વાર્કિં નિરીક્ષ્યસિ નમિકે ॥

એટલે, મારું જેવું પાંડિત્ય છે તે કરતાં તો તારું અમણું છે. તારો પતિ તેં જીરના લોભે છોડ્યો, તે પતિ ગયો છુટી, અને જીર પણ તને ગયો છુટી. તે સાથે જીવન દ્રવ્ય વસ્ત્રાલંકાર પણ ગુમાવ્યાં અને છેવટ વસ્ત્ર પણ પેહેરેલું ખોઈ નાગી અને ભેડી છે. તાત્પર્ય કે, તેમ, જેઓ પરમાત્મ પતિ સાથે રમમાણુ ન થતાં, કામરૂપ જીર સાથે (હમ-ચોર સાથે) દુર્બુદ્ધિથી ફસાય છે, તે કર્મથી અને બ્રહ્મથી ઉભયથી બ્રહ્મ થાય છે તેની એવી સ્થિતી થાયછે. જ્ઞાન નહીં થવાથી બ્રહ્મની પણ પ્રાપ્તિ થતી નથી, અને જ્ઞાન થવા શિવાય સ્વકર્મને પણ છોડી દેછે તેથી તે કર્મથી પણ બ્રહ્મ થાય છે. માટે ન બુદ્ધિભેદ જનયેત્ આજ્ઞાનાં કર્મ સંગિનામ્ કર્મ સંગી મૂઢ જનોની બુદ્ધિનો ભેદ નહિં કરવો, એટલે, તું તો બ્રહ્મ છે-છોડી દે કર્મ જાનના, એવું કહીને તેની બુદ્ધિમાં વિબ્રમ ઉત્પન્ન કરવો નહીં, કેમકે એવો અજ્ઞાનીને કરાવલો બ્રહ્મભ્રમ (અધિકાર વગરનો તે જન હોવાથી) નકામો જાય છે અને ઉક્તિ સમજી અર્થનો અનર્થ કરી અવળે માર્ગે ચઢી જાય છે. અર્થાત્ બ્રહ્મૈવ સત્યમસિલં નહિં કિંચિદસ્તિ જારે તથા નિજવરે સદ્રશોઽનુરાગઃ બ્રહ્મજ સત્ય છે આ અધું કાંઈ નથી, તો જીરને વિષે અને પોતાના પતિને વિષે (અભેદ હોવાથી) સરખોજ અનુરાગ (પ્રેમ) કર્તવ્ય છે, છતાં વ્યર્થ કિમર્થં કદર્થયંતિ લોક હમારી નિંદા શું કામ કરેછે, એવી રીતે કામી સમજથી અનધિકારી, અનર્થ કરી અવળે માર્ગે વહી જઈ, અવનતિને પામેછે. માટે તાત્પર્ય એ છે કે, શુચિર્ભૂત થઈને, અધિકારીજ અધિકારીને વેદાંત ભ્રમ સંભળાવે. ગુણા ગુણેષુ વર્તંતે એટલે ગુણાઃ ઇદ્રીઓ છે તે ગુણેષુ ઇદ્રીઓના વિષયોમાં વરતેછે. હું તો તે બધાનો પ્રકાશક છું. ઇદ્રીઓરૂપ ગઉઓ કંઈ આત્મારૂપ કૃષ્ણ-ગોપાલનાં સ્વરૂપમાં નથી. તેમ વિષયો-

રૂપ ધાસ (ગાયનો ચારો) પણ ગોપાળનાં સ્વરૂપમાં નથી. જેમ, ગોપાળ કૃષ્ણ પ્રદાવનમાં ગાયો ચરાયતા અને પોતે દૂર બેસી જોયા કરતા, તે વિષયારણ્યમાં ઇંદ્રોએરૂપ ગાયો, વિષયભોગ ચારો ચરેછે, તેમાં સાક્ષી આત્માને કાંઈ નથી-દૂર રહી જુવેછે (પ્રકાશેછે). એ રીતે માનીને યથાર્થ સમજેછે તે લેપાતો નથી હિતિ મત્વા ન સજ્જતે એ જ્ઞાનીનું મંતવ્ય કર્તવ્ય છે. અને અજ્ઞાની તો પોતાને કર્તા બોક્તા માનેછે અને આસક્ત રહેછે. ઇંદ્રો, કર્મ, જડ હોવાથી ચેતન આત્માથી જુદાં છે તેને યથાર્થ સ્વરૂપે જાણવા તે સમર્થ નથી, તેથી, એવા અજ્ઞાનીને બ્રહ્મબોધ નકામો જાય છે. નિષ્કામ કર્મ યોગથી ચિત્તશુદ્ધિ થયા પછી બ્રહ્મ-બોધનો અધિકાર આવેછે. અથાતો બ્રહ્મ જિજ્ઞાસા (વ્યાસ સૂત્ર) તતઃ પદં તત્પરિમાર્ગિતવ્યં (ગી. અ. ૧૫)

પર્યંત ઉપર ઘણીએ વૃષ્ટિ થાય છે, પરંતુ તેમાંના પથરામાં એક ટીપું પણ પાણી પ્રવેશ થઈ શકતું નથી. તેમ, જેઓનું અંતઃકરણ વાસનાઓથી કઠોર બની ગયું છે તેમાં, ગુરૂઓથી ગમે તેટલું બોધરૂપ અમૃત રેડાય છતાં પ્રવેશી શકતું-અસર કરતું નથી. કાયલા અને કાગડાને ગમે તેટલા દુધ સાબુથી ધોવાય તોપણ ઉજળા થતા નથી, તેમ, અધિકારી વગર બોધ વ્યર્થ છે.

પ્રશાંતચિત્તાય જિતેન્દ્રિયાય પ્રક્ષીણ દોષાય યથોક્ત કારિણે ।

ગુણાન્વિતાયા નુગતાય ચૈવ પ્રદેયમેતન્ સતતં મુમુક્ષવે ॥

પવન બળ છૂટે તો સરોવરમાં તરંગો લેહેરો વગેરે થાયછે, તેમ, અંતઃકરણ ઉપર વાસનાથી અનેક કલ્પનાઓ ઉઠ્યાજ કરેછે. પવન બંધ થઈ જાય તો સ્થિર જળ થઈ તેમાં પ્રતિબિંબ દેખાઈ શકે. એવા સ્થિર જળ જેવા પ્રશાંત ચિત્તવાળાને, જીતેન્દ્રિયને, બરાબર આચાર રાખનારને, ગુણવાનને, ઉપદેશ પ્રમાણે ચાલે એવા મુમુક્ષુને ઉપદેશ આપવો. સ્વાંતિ નક્ષત્રમાં વૃષ્ટિ થાય છે, તેનું ખુંદ ગંગામાં પડેછે તે તે ગંગારૂપ થઈ જાયછે, સીપમાં પડેછે તે મોતી બનેછે; કદળી (કેળ)નાં પત્ર ઉપર પડેછે તો કર્પૂર થાયછે; સર્પનાં મુખમાં પડેછે તે વિષ થાયછે; જમીનપર પડેછે તે કીચડ થાયછે; દૈત્યના પાત્રમાં પડેછે તો મદ્ય આદિ થાયછે; દેવપાત્રમાં પડેછે તો અમૃતાદિ બને છે. એ રીતે એકજ સ્વાંતિનું જળ છે, છતાં પાત્ર ભિન્ન ભિન્ન હોવાથી તેનાં જુદાં પરિણામ થાયછે. અધિકારીને ઉત્તમ ઉપદેશથી જે ફળ થાયછે તે અનધિકારીને થતું નથી.

એક વખતે ઉપદેશ માટે દેવ, દૈત્ય અને મનુષ્ય, ત્રણે બ્રહ્મા પાસે ગયા. તે બધાને ફક્ત વદ્વદ (એવો વ કાર)નો ઉપદેશ કીધો. પછી પુછ્યું કે શું સમજ્યા? ત્યારે દેવે કહ્યું કે, ઇંદ્રિયોનું દમન કરવાને વદ્વદ નો ઉપદેશ આપે કીધો. દૈત્ય કહે, દયા રાખવાનું કહ્યું, અને મનુષ્યે કહ્યું કે દાન કરવાનું કહ્યું. એકજ વ કારને ત્રણ જણ ત્રણ પ્રકારે સમજ્યા. અંતઃકરણ તથા વાસના અને પાત્ર ભિન્ન ભિન્ન હોવાથી જ્ઞાનોપદેશ બધા વાસ્તવિક સમજી ન શકે. માટે શ્રીભગવાને ગીતા અ. ૧૮માં છેવટ ભાગે કહ્યું છે કે:—

इदं ते नातपस्काय नाभक्ताय कदाचन ।

न चाशुश्रूषवे वाच्यं नचमां योभ्यसूयति ॥

જેઓમાં તપ નથી, એટલે વિચાર નથી, એવાને આ જ્ઞાનગુણ નહીં કહેવું. કદાપિ તપ (વિચાર) હોય, પણ ભક્ત ન હોય, તો પણ ન દેવું. ભક્તિ વિનાનું તપ છે તે પાપ કર્મનું ફળ સમજો. બ્રહ્મા કહે છે કે, તપ, વ્રત, અપવાસ વગેરે કષ્ટ કરીને તમે પાપકર્મનું ફળજ ભોગવો છો. તે તપ અને ભક્તિ બેહુ હોય, પણ ગુરૂ સંત વિગેરે પૂજ્ય જનોની સેવા કરનારો ન હોય, અથવા શ્રવણની ઇચ્છા જેને ન હોય, (શ્રવણની ઇચ્છા હોય તો સેવા કરેજ), એવા અશુશ્રૂષને નહિ કહેવું. કદાપિ એ ત્રણે ગુણ યુક્ત હોય, પણ મારી નિંદા કરતો હોય (મારાં તાત્વિક સ્વરૂપની અથવા મારાં અવતારી લીલા તનુની નિંદા કરે) તો તેને ઉપદેશ ન કરવો.

બ્રહ્મવિદ્યાએ ઋષિઓ પાસે જમ પ્રાર્થના કરીછે કે, અનધિકારી મૂઢ લોકોને તમે મને નહીં આપો. વેશ્યાની માફક ગમે તેવાને આપવા લાયક હું નથી. પોતાની પુત્રી કોઈ પંદને આપતું નથી, તેમ હું સાધ્ય છું તે રીતે પાત્ર જોઈ મને દાનમાં આપો. એ પ્રકારે મારું રક્ષણ કરો. તમે દાનશર હો, તો મુખે ગુણસંપન્ન જોઈને મને આપો, તો હું તમારી સર્વ કામના પૂર્ણ કરીશ એ ઉપનિષદનાં વચન જેવુંજ ગીતામાં આને પ્રભુએ પણ કહ્યું છે કે,

यइदं परमं गुह्यं मद्भक्तेष्वपि घास्यति ।

भक्तिं मयि परां कृत्वा मामेवैश्यस्य संशयः ॥

બ્રહ્મવિદ્યાને વેશ્યાની માફક બધાના ઉપભોગ માટે આપશે તો તે વીર્યવતી નહીં રહેશે. તેમ, ન રહે તો, ફળ શી રીતે આપશે? માટે દ્રવ્યના

બોલથી તુચ્છ લાજ્ય માટે ગુપ્ત અર્જાવિદ્યા કદિ મૂર્ખ અનધિકારીને આપવા યોગ્ય નથી. લૌકિકમાં અને પરમાર્થમાં ઉલટું છે. રાજની દ્રષ્ટિ આપણા ઉપર થાય એવી લોકો અપેક્ષા કરે છે (સ્વારી જતી હોય ત્યારે). પણ રાજ તે લોકને જાણતો-ઓળખતો નથી, અને લોકો, રાજને જાણે છે. પરમાર્થમાં એથી ઉલટું છે. શ્રીકૃષ્ણ સામ્ય કરવા માટે રથમાં ખેસી રસ્તેથી દુર્યોધનની સભામાં જાય છે ત્યારે દેવોના અને સમગ્ર અભાંડના રાજ તે ભગવાનની દ્રષ્ટિ આપણા ઉપર પડે એવું લોક દૃષ્ટે છે. તે લોક તે પ્રભુને વાસ્તવિક સ્વરૂપે ઓળખતા નથી, પણ તે શ્રીહરિ સર્વને જાણે છે. તેજ રીતે ભક્ત અને જક્તનું પણ ઉલટું છે. ભક્ત શ્રી પરમાત્મા તરફ ઉત્તરે પ્રયાણ કરતો રહે છે, ત્યારે જક્ત વિષયોની આસક્તિમાં રહી સંસાર તરફ દક્ષિણે દોડતું રહે છે. તેથી ધર્મનું અવલંબન કરનાર ભક્તે સંસારી લોકથી ડરીને કદી ધર્મ છોડવો નહિ, તો અંતિમ મોક્ષ લાભ મળવા સંભવ છે.

પુત્ર ચાર પ્રકારના છે. ૧. જાતપુત્ર (માતા તુલ્ય ગુણવાળો). ૨. અનુજાત (પિતા તુલ્ય ગુણી). ૩. અતિજાત (આપથી અધિક ગુણી). ૪. અપજાત (અધમાધમ-દુરાચારી). આપથી વધારે પ્રાર્તિ ન મેળવાય તો પૂર્વજોની હોય તેટલીજ કાયમ રાખવી, પણ અપજાત (દુરાચારી) ન થવું. એજ પ્રકારે ઉત્તમ પ્રકારે ધર્માચરણ કરનાર પુત્ર વિશ્વવંદ્ય થાય છે. તેવા ન થવાય તો યથાશક્તિ ધર્મ-કર્મ આચરતા રહી નીતિને માર્ગે વઘા જનાર સુપુત્ર કદી શકાય છે પણ ક્રપુત્ર-અધર્માચરણી તો કદી ન થવું.

યો વે ભૂમાત્મસુખં-તદમૃતં અખંડ સુખ તો નિત્ય વસ્તુમાંજ છે, તે તો બ્રહ્મ-પરમાત્માજ છે. અને અનિત્ય બધી વસ્તુ દ્રશ્યજાળ દુઃખ-રૂપજ છે. વિષયો જાતેજ નશ્વર છે તો તેનાથી મનાતું સુખ નશ્વર હોય તેમાં વિવાદ છેજ નહિ. વેદાંતનાં પરિશીલનથી નિત્ય અનિત્યનો વિચાર થાય ત્યારે આલોક પરલોકમાં તુચ્છ બુદ્ધિ થાય એટલે વૈરાગ્ય થાય. તે વિચારનું કાર્ય વૈરાગ્ય છે. પછી શમદમાદિ થાય છે.

સદૈવ વાસના ત્યાગઃ શમોયમિતિ શબ્દિતઃ ।

નિમ્નહો બાહ્ય વૃત્તિનાં દમ્યત્યભિધીયતે ॥

હંમેશ વાસના રહિત રહેવું તે શમ, અને બાહ્યવૃત્તિનો નિમ્ન કરવો, તે દમ કહેવાય છે; અને વિષયેભ્યઃ પરાવૃત્તિઃ વિષયોમાંથી વૃત્તિને પાછી

હઠાવવી, તે ઉપરામ-ઉપરતિ છે. શ્રવણ મનન વગર બીજા વિષયોમાં અપ્રોતિ-બીજા વાતનો પરિત્યાગ, તે પરમા-ઉપરતિ છે, જેથી આત્મજ્ઞાન થાય છે. જ્ઞાન અને કર્મ એકજ સ્થાને નથી વાસ કરતાં, એવી રીતે થવું તે સન્યાસ. તિતિક્ષા=સર્વ દુઃખનું સહન; અર્થાત્, જે સુખદુઃખ પ્રારબ્ધથી પ્રાપ્ત થાય તેનો પ્રતિકાર નહિં કરવો તે. તેમ, સુખપ્રાપ્તિ માટે પ્રયત્ન પણ નહિં. એ પથરા પડ્યા છે તેને વિચાર કશો નથી, અને સુખ-દુઃખ, ટાઢ-તડકો, વૃષ્ટિ સહન કરેછે, તેમ, વગર વિચારે હઠથી સહન કર્યા કરવું તે તિતિક્ષા વાસ્તવિક નથી. કિલ્લામાં રાગના ઘોડા બાંધ્યા છે. શત્રુએ આવીને તોપનો મારો શરૂ કર્યો. ઘડઝડ અવાજથી ઘોડાઓ થડક્યા અને ભડક્યા. તેથી તે બધામાં કેટલાક ખરા બહાદુર હતા તે, આગલાં પાછલાં બંધન તોડી નાખી કોટ કુદીને, આસપાસ આવેલી ખાઈપાણ કુદીને નાઠા, તે મુક્ત-સ્વતંત્ર બની બચી ગયા. કેટલાક તો આગલી પાછલી તોડી કોટ તો ઓળંગી ગયા, પણ ખાઈમાં પડ્યા. કેટલાકે આગલી પાછલી તોડી તો ખરી, પણ કોટ કુદતાં લટકી ગયા-ફસાઈ પડ્યા. કેટલાક તો અગાડીનું બંધન તોડી શક્યા, પણ પછાડીનું નહિં તુટી શક્યું, તે અટકી રહ્યા; અને કેટલાક બાકી રહ્યા તે બેહુ બંધન તોડી નહિં શક્યા. તેમ, કાળરૂપ શત્રુની તોપ આ સંસારરૂપ કિલ્લા પર ચાલી રહી છે. તેમાં કેટલાક આગલું પાછલું બંધન તોડીને-એટલે વર્ણશ્રમનું બંધન તથા સ્વર્ગ લોક વગેરે પરલોકની ઈચ્છારૂપ બંધન તોડીને, અહંમત્ત્વની મોટી ખાઈને પણ ઓળંગીને સ્વતંત્ર આત્મારામ બની આત્મારૂપ આરામ (બગીચા)માં મોજથી વિચરેછે; એવા કાષ્ઠકજ વીરજા મહાકૃષ્ણ વેડી દિવ્ય ભાગ માટે બળાત્કાર (હઠ)થી શીત તાપ વેડી કેટલાક સ્વર્ગાદિ ખાઈમાં પડેછે. કેટલાક વર્ણશ્રમનું બંધન તોડેછે તો સન્યસ્તાદિમાં (અહંમત્ત્વને લીધે) અટકી લટકી રહેછે, અગર વિષયમાં ફસાય છે. કેટલાક બેહુ બંધન તોડેછે પણ સંસાર કિલ્લામાંજ ધુમેછે (નિઃસંશય થવાતું નથી). કેટલાક અગાડીનુંજ માત્ર તોડેછે એટલે, સ્ત્રી પુત્ર ઘર બહાર છોડેછે પણ પછાડીનું નથી તુટતું, એટલે, આ મારો શિષ્ય, આ મારો મઠ, તુંબટું, વસ્ત્ર, ઝાળી વગેરે કહી માની આસક્ત બની રહેછે. અને કેટલાક તો કાન બંધા કરી જોયા કરેછે. એવી રીતની તિતિક્ષા શું કામની! આભાવિક પ્રારબ્ધથી જે આવી પડે તે સહન કરીને શ્રવણ મનનમાં લાગ્યા રહેવું સા તિતિક્ષા શુભામતા તે તિતિક્ષા ખરી.

શ્રદ્ધા, -વંદમાં અનં વેદાતુકુલ ગુરૂ વચનમાં વિશ્વાસ-ભક્તિ. સમાધાન-સક્ષ્મ-અભિરૂપલક્ષ-ચિત્તની એકાગ્રતા. મુમુક્ષુતા-મોક્ષની તીવ્ર ઇચ્છા. એ રીતે ચતુષ્ટય સાધન પ્રાપ્ત થયા બાદ (વિવેક, વૈરાગ્ય, શમદમાદિ છ સંપત્તિ, અને મુમુક્ષુતા પછી) અથાતો બ્રહ્મજિજ્ઞાસા અભિપ્રાયની શરૂઆત કરવી, તો એવા અધિકારીને અભિપ્રાય સફળ થાય છે.

ગર્હભને ગંગામાં સ્નાન કરાવ્યાથી પવિત્ર નથી થતો. પથ્થર છે તે દુધમાં સ્વેત કે નરમ ન થાય: તેમ જ મૂઢ અનધિકારી છે તે તેવો છે.

એ ચાર સાધન શી રીતે પ્રાપ્ત થાય તે હવે કહેછે.

સ્વવર્ણાશ્રમ ધર્મેણ તપસાહરિ તોષણાત્ ॥

પોતાના વર્ણાશ્રમના ધર્મનું પાલન કરી ભગવદ્ભક્તિથી પ્રભુને સંતોષ કરવાથી મળેછે. મુખ્ય આત્મા તો અસંગ જ્ઞાનસ્વરૂપ છેજ. જાણુ આત્મા એટલે જીવત્વભાવ જે ચિદાભાસ છે તે, અને મિથ્યા આત્મા તે શરીર છે. મુખ્ય આત્મામાં તો વર્ણાશ્રમાદિ કોઈ કલ્પના નથી, તેથી શરીરનાં જે વર્ણાશ્રમાદિ છે તે પાળવા. આંદ્રાયણુ, એકાદશી, શિવરાત્રી, વગેરે વ્રત, તપ, તથા સંધ્યાવંદનાદિ નિત્ય નૈમિત્તિક કર્મ કરવાં. તપથી અથવા ઉપાસના-ભક્તિથી હરિને સંતુષ્ટ કરવા, તેથી અંતર બાહ્ય શુદ્ધિ થાય છે, અને સાધનાદિ મહેત્વસાં વૈરાગ્યાદિ ચતુષ્ટય ચારે સાધન પુરૂષને પ્રાપ્ત થાય છે. એમ અંતર બાહ્ય શુદ્ધિ થવું જોઈએ. વિચારથી અંતઃશુદ્ધિ અને આચારથી એટલે વર્ણાશ્રમ વિહિત કર્મથી બાહ્ય શુદ્ધિ થાય છે. ચિત્ત નિર્મળ થયું કે પ્રતિબિંબ એની મેળેજ તેમાં પડેછે; કેમકે પરમાત્મા પાસેજ છે. એક પથ્થર પાસેના બીજા પથ્થરનું પ્રતિબિંબ નથી લઈ શકતો. ગગનનો મેઘ જતાં જેમ આકાશ નિર્મળ થાય છે, તેમ અંતઃકરણમાંથી વાસનારૂપ મેઘ જતાં અંતર નિરમળ થશે. યસ્યદેવે પરામક્તિયથા દેવે તથા ગુરૌ ઇશ્વરમાં જેવી પરા-ભક્તિ છે તેવીજ જેને ગુરૂમાં છે તેને કહેલો અર્થ અંતરમાં પ્રકાશે છે-સમગ્રાય છે.

દીવો એક સ્થાનમાં પ્રકાશ કરેછે, પાત્રને તપાવેછે, સ્નેહ (તેલ-દીવેલ-ધી)નો નાશ કરેછે, બત્તી (દીવેટ) ને ખાઈ જાયછે (ગુણુ એટલે દીવેટને ખાઈ જાયછે.) દીવો હોલાઈ નાશ જતી વખતે વધારે પ્રકાશેછે, તેવીજ રીતનો કુપુત્ર છે. નામ માત્રથી એક જગે પ્રકાશે, સ્નેહનો નાશ કરે, પાત્રને (સાત્રુ સજ્જનને) તપાવે (દુઃખ

આપે-પાળે નહીં), ગુણ (સદ્ગુણ)નો નાશ કરે, અને દ્રવ્ય મળે કે મદોન્મત્ત બને છે પરંતુ સુપુત્રરૂપ દીવો તેવો નથી. તે તો કુળમાં બધે પ્રકાશ કરે છે. જગતમાં બધે પરાપકારાદિ સદ્ગુણુવડે સુકીર્તિરૂપે પ્રકાશે છે. સારા પાત્ર જનોને તપાવતો નથી, પણ શાંત કરે છે. એ સ્નેહનો નાશ કરતો નથી પણ વધારે છે. ગુણને ખાતો નથી, પણ ગુણની વૃદ્ધિ કરે છે અને બીજાને સદ્ગુણ સંપન્ન કરે છે. નાશ થતાં બમણો પ્રકાશે તેવો કુપુત્ર જેવો એ દીવો નથી, પણ દ્રવ્યસંપત્તિ આવે કે બન્ય, છતાં છલકાતો કે ભડકતો નથી પણ શાંત રહે છે. એજ પ્રકારે જે સ્વધર્મ પાલક સુપુત્ર છે તે માતા પિતા ગુરૂજનોમાં શુદ્ધ પ્રેમ રાખી પોતાના તન, મન, ધનથી તેમની સેવા પરાયણ રહી આજ્ઞાનું ઉલ્લંઘન કરતો નથી. સ્વધર્મનિષ્ઠ સાચો વીર પુત્ર કદી સ્ત્રી લંપટ બની માતૃપિતાને વિશે અયોગ્ય-પોતાની જાણે બોલયું ન શોભે એવાં વચન બોલી દૂષિત થતો નથી; જન થાય છે તો તે સુપુત્ર નથી, સુપુત્ર નથી તો અધર્મે વર્તનાર કુપુત્રનીજ સંજાને પાત્ર છે, તેમ છે તો ધિકારનેજ યોગ્ય છે. વિવેક અને પ્રસન્નતા પૂર્વક સ્વધર્મે રહેનારજ સુપુત્ર છે. સુપુત્ર જે પોતાનાં નામથી, એટલે, પરાક્રમથી, પરાપકારથી, ભગવદ્-ભક્તિ યોગ જ્ઞાનનિષ્ઠા વગેરે સત્કર્મથી, જગતની સેવા, સદાવ્રતદાન, તપ, યજ્ઞ, ઉદારતા, સત્ય, વગેરે સત્કર્મથી ઓળખાય છે તે ઉત્તમ પુત્ર છે. પિતાના નામથી ઓળખાય, જેવા કે, અમુક મુનસફના, વકીલના, ડેપ્યુટીના, ભક્તરાજના, જ્ઞાની મહાત્માના કે આત્મભોગ દાતા પરહિત કર્તા અમુકના એ પુત્ર છે, તે મધ્યમ, માતાનાં નામથી ઓળખાય તે અધમ-કનિષ્ઠ છે, અને સ્ત્રીનાં નામથી ઓળખાય તે અધમાધમ છે.

ઉત્તમો આત્મવિચ્ચાતઃ પિતૃવિચ્ચાત મધ્યમઃ ॥

અધમો માતૃ વિચ્ચાતઃ સ્ત્રી વિચ્ચાતો ધમાધમઃ ॥

એકજ સુપુત્ર (સિંહરૂપ બાળક) હોય તોપણ સિંહણ નિરાંતે સુવે છે. **एकेनापि सुपुत्रेण सिंहो स्वपिति निर्भयं ॥** પરંતુ કૃતરાં, ગધેડાં, બુડોને છોકરાનાં ટોળે ટોળાં હોવા છતાં રાત દહાડો રવડી યરાડી કલેશ સહે છે. અને રામ, કૃષ્ણ, બીમ, અર્જુન, ધર્મ, કર્ણ, ભાજ, વિક્રમ, વગેરેના જેવો સિંહતુલ્ય પરાક્રમી, ભક્ત, દાતા, ધર્મ ધુરંધર, સત્યવાદી, સદ્ગુણી, યોગી, જ્ઞાની, વીરપુત્ર એકજ હોય તો સુખે સુવાય છે-ચિત્તમાં શાંતિ રહે છે.

પ્રથમ દુઃખ ભોગવ્યા વગર સુખ નથી આવતું, એમ કહેવાય છે. તે વિષે દ્રષ્ટાંત:—

નાકમાં વેધ પાડે છે તેનું દુઃખ થાય છે. પછી તેમાં સૂત્ર અથવા તાર ધાલી મુકે છે. એ બધું દુઃખ વેઠે છે ત્યારે નાકે વાળી ધાલે છે. અર્થાત્ હજારોની કીમતનાં મોતીથી શોભા પામે છે તેજ રીતે મોતી લક્ષ કે કોટિનું છતાં તેમાં છિદ્ર ન હોય તો તે નાકમાં વસવા લાયક થતું નથી. તેપણુ વિધાય છે. દુઃખ ખમે છે ત્યારે નાક ઉપર કે કાનપર કે કંઠમાં વિરાજમાન થઇ શકે છે. તેમ,—શ્રીરામચંદ્ર, રાવણરૂપ અહં-કારને મારી સીતારૂપ જ્ઞાનકલાને લઇ અયોધ્યા આવ્યા ત્યારે કેકેયી માતાએ ક્ષમા માગવાથી તેમના પ્રત્યે, કહે છે કે, હે માતા! તમારી તો મોટી કૃપા થઇ છે. તમે મને વનમાં નહિં મોકલતે તો, મારા પિતાનો કેટલો પ્રેમ છે તેની પરિક્ષા શી રીતે થતે? તાતપ્રેમો ભરત મહિમા અને ભરતનો શું મહિમા છે તે શું સમજાતે. વળી પૌરુષ વાયુસુતો: હનુ-માનનું શું પરાક્રમ છે તે શી રીતે જણાતે. સત્યંચાપિ સુગ્રીવસ્થ સૌમિત્ર મક્ષિસ્તથા ॥ સીતાસત્યં નિજમુજ્જ્વલં વૈરિણાં વૈરિમાયો ॥ સુગ્રીવનું સખ્ય, લક્ષ્મણની ભક્તિ, સીતાનું સત્ય, અને મારા બાહુનું બળ, એ સર્વની પરિક્ષા તમારી કૃપા થઇ તોજ થઇ; માટે તમે તો બહુજ ઉપકાર કીધો છે. જ્ઞાતં સર્વં તવચરણયોર્માતરઃ તવપ્રસાદાત્ ॥ પછી શ્રીરામજીને રાજ્યાભિષેક કીધો છે. ત્યાં વસિષ્ઠ વિશ્વામિત્રાદિ મહર્ષિઓ, વિભીષણ, માણી, ભરત, લક્ષ્મણ, શત્રુઘ્ન, વગેરે અનેક રાજાઓ સહિત પુરના લોકોએ સર્વ પ્રકારે આનંદમંગળરૂપ ઉત્સવ કીધો. સર્વનાં અંતઃકરણ અંદર બહાર પ્રકુલ ખીલી રહી આનંદમય શોભે છે. તેજ રીતે હસ્તિનાપુરમાં ધર્મરાજ યુધિષ્ઠિરને રાજ્યાભિષેક કરી ભાઇઓ ભીમાર્જુનાદિ છત્ર ચામર લઇ ઉભા છે ત્યાં પણ તેવોજ આનંદ સર્વત્ર પ્રકાશી રહ્યો છે. તાતપર્ય કે, ધર્મસંપાદન કરવા માટે સાધન સંપત્ત થવામાં અનેક દુઃખો સહન કર્યા વગર ચિત્તશુદ્ધિ થતી નથી. તે દુઃખ વેઠાય તો અંતઃશુદ્ધિ થયેથી સદ્ગુણના ઉપદેશ રંગની વૃષ્ટિ થશે. તેમાં ચિત્ત ભીંજાઇ જઇ જ્ઞાનરંગમાં લદબદ ગચ્છામોળ થઇ જશે ત્યારે સ્વારાજ્યપદે સ્થિતી થશે. તે વખતે તત્વામૃત નિમમ્મ તે મહારાજાશ્રી મહાત્માની સમીપ અનેક સિદ્ધિઓ દ્રશ્યી બની ઉભી રહી હાથ જોડી મંજળ ગીતો ગાતી રહેશે, ફેટલીક ળ્લ ચામર વ્યંજનાદિ કરતી હુઇ જમ જમ ધોષ કરતી રહેશે, ત્યાં સર્વત્ર આનંદનોજ અદ્ભૂત પ્રકાશ થઇ રહેશે. ઉક્ત સર્વથી એ ખ્યાનમાં રાખ-

વાનું છે કે, રામની પિતા પ્રત્યેની ભક્તિ અથવા આજ્ઞાપાલનરૂપ પુત્ર-ધર્મ, લક્ષ્મણ ભરતાદિનો જ્યેષ્ઠ બંધુ શ્રીરામ પ્રત્યેનો પ્રેમ અથવા સ્વ-ધર્મ, પતિવ્રતા સતિસીતાનો પતિ-રામ પ્રત્યેનો પ્રેમ-ધર્મ, માણીનો સેવકભાવથી પ્રભુ પ્રત્યેનો પ્રેમ-ધર્મ, ઇત્યાદિ ઉપર લક્ષ આપી અમુક ન્યૂનાધિક અંશેપણ હાલની પ્રજા સ્વધર્મપાલન કરવા કટિબદ્ધ થાય તો તેવોજ આનંદભુક્તિનો વખત પુનઃ દ્રષ્ટિએ પડી, શાંતિની વૃદ્ધિનું સુખ અનુભવવા સંભવ છે.

—:૦:—

પ્રકરણ બીજું.

—*—*—*—

ધર્મ સંગ્રહરૂપ કામમાં, કામ ક્રોધાદિ આસુરી સંપત્તિનો પરિત્યાગ કરવા વિશે મહાત્મા ઉપદેશ આપે છે કે:—

એ કામ, ક્રોધ, લોભ, મોહ, મદ, મત્સર, છ જાણુ જે છે તે દરેક અક્ષોહીણી સેનાના અધિપતિ છે. તે છ માંથી મુખ્ય એક કામને મારી હઠાવવાથી બધી સેના નાસી ભાંગી જાય છે. એ કામ છે તેજ પાપ કર્મ કરાવનાર પ્રેરક છે. બળાદિવ નિયોજિતઃ શ્રી કૃષ્ણે ગીતા અ. ૩માં તેજ કહ્યું છે કે, કામણ્ણ ક્રોધણ્ણ વગેરે એ કામ છે તેજ ક્રોધ છે. નિર્મળ જળ છે તેજ મલીન જળ થાય છે. તેમાં કાદવ આધાર છે. તે કાદવ છે તે ઉપર આવીને નિર્મળ જળને મલીન કરે છે. તેમ, જળને સ્થાને કામ છે, કર્મ સ્થાને ક્રોધ છે. પુરતી ન થાય (ધ્વંષ્ટા પ્રમાણે ન થાય) તો કામ છે તે ચંચળ થઈ ક્રોધ રૂપે થાય છે. જળ માટે ભૂમિ કર્મ રૂપ છે. તે ભૂમિ છે તે જળનો આધાર છે, તેમ જળ ભૂમિનો આધાર છે. રજ્જેગુણથી ઇંદ્રિયો, તમો ગુણથી વિષયાદિ છે. જળને જેમ કાદવ, તેમ રજ્જને તમ આધાર. વિષય ન મળવાથી કામજ ક્રોધરૂપે થાય છે. રજ તમનો નાશ થવાથી નિર્વિષય કામ એટલે શુદ્ધ ભક્તિ થાય છે. અર્થાત્, ધ્યાન પૂર્ણ કરી, એવો જે નિર્વિષય કામ છે તે મોક્ષમાં હેતુ છે. મનથીજ બંધન અને મનથીજ મોક્ષ છે. સંસાર વનનો ઉત્તેજ કરવાને મનરૂપ કુઠારને નિર્વિષય કામરૂપ હાથો મળે તો વનને કાપી નાંખે છે.

કામ રજ્જેગુણથી થાય છે, અથવા કામથી રજ્જેગુણ થાય છે. અગ્નિમાં થી ધણું નાખ્યા કરીએ તો મૂલ્યવાનિવર્ધન ઉત્પન્ન થાય છે. તેમ,

કામને આપ્યા કરીએ તો વૃદ્ધિ પામે છે, કામની નિવૃત્તિ થતી નથી. પૃથ્વીની અધી સંપત્તિ રાજ્ય આપે તોપણ તૃપ્ત ન થાય. એવા કામને ત્યાગ કરવો જોઈએ. જ્ઞાન છે તે ઘરમાં દાટેલાં દ્રવ્ય જેવું છે. તેના ઉપર ભુજંગની માફક પ્રતિબંધક થઈ કામ બેઠો છે તેને યુક્તિથી દૂર કરાય તો જ્ઞાનનિધી હાથ આવે.

ભજન માર્ગે ચાલ્યો કે, એ કામ ક્રોધાદિ લુટારા રસ્તે ઘેરી લઈ વગર શસ્ત્રે મારી લુટી લઈ બાંધી લે છે. એવા એ કામ, ક્રોધ, લોભ છે તે મહા પ્રયત્ન છે. તેઓ પરાક્રમથી જીતાય તેવા નથી; પણ વિવેક ધૈર્ય, યુક્તિથી તથા ગુરૂ સંતની સહાયથી જીતી શકાય છે. જન્માંતરમાં જ્યાં જ્યાં જઈએ ત્યાં પાછળને પાછળ પુણ્યસંગ્રહ લુંટવાને આવે છે. એવાને કેવી યુક્તિથી મારવા તે વિશે દ્રષ્ટાંત:—

એક વૃદ્ધ ધનવાન ગ્રહસ્થ હતો. તેને ત્યાં એક નોકર, અને એક પુરોહિત તથા નાપિક રોજ આવતા જતા હતા. શેઠ કોઈને કાંઈ આપતો ન હતો, તેથી પુરોહિતે મનમાં વિચાર્યું કે એ ડોસાને મારી નાખી દ્રવ્ય લઈ જવું. તેથી નોકરને સમજાવ્યો કે મધ્ય રાત્રે હું આવું ત્યારે દ્વાર ઉઘાડજો. ડોસાને મારીને આપણે બે બેઠેલી લઈશું. નહિંતો ખીજા લુટી જશે. પછી રાત્રે તે આવ્યો. નોકરે બારણું ઉઘાડ્યું; પણ હવે મારે કાણુ, તે વિચાર પડ્યો. નોકર કહે એનું અન્ન ખાધું છે તેથી હું તો એવું કામ નહીં કરું. પુરોહિત કહે, હું બ્રાહ્મણ છું તેથી નાપિકને સમજાવી લાવ્યો. દ્રવ્યને લીધે શેઠને ક્રોધોત્પન્ન આવે નહીં, તેમાં બારણું ખુલ્લાની ગરબડ થવાથી એવો. તેથી પીછોડી ઓઢી ચકચાલ જીવે છે. ત્રણ જણ મળે આવ્યા. જોયું, અને મારવાની તજવીજ ચાલી રહી છે તે સમજ્યો, તેણે વિચાર્યું કે એ ત્રણ છે, મારું એકલાનું બળ ફાવે તેમ નથી. તેથી ઝટ બેઠો થયો અને યુક્તિ વાપરી બોલ્યો કે, આવો, આવો, મને એજ વિચાર થતા હતા કે સવારમાં તમને તેડાવી મારી હયાતીમાંજ વેહેંચી આપું. પણ હવે આવ્યા તો સુખે લઈ જાવ. નોકરને કહે વાડામાંથી તુલસી પત્ર લાવ. નોકર ગયો. શેઠ કહે, એ લુચ્ચાને જવા દો, તમે બે લઈ જાવ. દેવ મંદીરમાંથી જળ લાવો, ને વાડાનું બારણું દઈ દો. પુરોહિત બારણું દઈ આવી દેવ મંદીરમાં જળ લેવા ગયો. તે વખતે નાપિકને કહે, તું જીનો મારા ઘરનોજ છે, તેથી આ કુંચી લે, બધું તું લઈ જા. દેવ મંદીર બંધ કરી આવ. નાપિકે મંદિર બંધ કરી પછી ઓરડી ઉઘાડી બધું બતાવ્યું.

કંમરપુર ઉંડું દાટણું તેમાંથી થેલી કાઢવા નાપિકને કહ્યું. નાપિકે ખાડે ખોલો, થેલી કાઢવા નીચો વળા જતાંજ ડોસાએ તેને ખાડામાં ગળાવી મુક્યો, અને ઓરડી દઈ નિરાંતે સુતો. આ વખતે શેઠ તે ત્રણેને ગમે તેટલું જ્ઞાન સમજાવતે તો કદી માનતે નહીં. માટે ધૈર્ય તથા યુક્તિથીજ ત્રણે (સત્વ-રજ અને તમ) ને વશ કરવા, તો જ્ઞાન નિધિ સલામત રહે, અને ત્રણે હરામખોરનું અળ ભાંગી જવાથી વશ થઈ જાય. માટે વિચાર બળથી તથા યુક્તિથી કામ ક્રોધ લોભને મારી હઠાવી નિરતેજ કરવા, અને વિજયી બની શાંતિથી સુઈ જવું (પ્રભુમાં અભેદ ભાવે સમી જવું).

ઉંડાં મૂળવાળું વૃક્ષ હોય તેની ત્રણી શાખા હોય છે. તે બધીને જુદી જુદી તોડવા લાગીએ અથવા કાપીએ તો વખત બહુ જાય, તેમ, તે પાછી પુટી નિકળે છે તેથી શ્રમ વ્યર્થ જાય છે; પણ મૂળનેજ ખોદી ઉખેડી કાઢીએ તો ફરી ઉગી શકે નહીં. તેમ, આસુરી સંપત્તિનું મૂળ કામ, ક્રોધ, લોભ છે. તેનો ઉચ્છેદ કરવાથી શાખા રથાનીય બીજાં વિકાર નષ્ટ થાય છે.

ત્રિવિધં નરકસ્યેદં દ્વારં નાશનમાત્મનઃ ।

કામ ક્રોધસ્તથા લોભઃ તસ્માદેતન્ ત્રયં ત્યજેત્ ॥

દ્વારથી જેમ ઘરમાં પ્રવેશ થાય છે, તેમ, નર્કમાં જવાનાં દ્વારભૂત કામ, ક્રોધ, લોભ, એ ત્રણ છે. અથવા નરકાદિ૩૫ ગ્રામ છે તેનો માર્ગ-દર્શક એ પાપીઓની ટોળા છે. અકઃ એટલે દુઃખ, તે નરો (જનો) ને જ્યાં પ્રાપ્ત થાય છે તે નર્ક છે. જીવાત્માને દુર્ગતિ પ્રાપ્ત થવાની પાત્રતા એ ત્રણથીજ થાય છે. જ્યાં સુધી એ ત્રણ જણ અંતરમાં હોય ત્યાં સુધી તે મનુષ્ય પોતાનું શ્રેય કરી શકતો નથી; પણ:—

एतैर्विमुक्तः कौन्तेय तमो द्वारै स्त्रिभिर्नरः ।

आचारत्यात्मनः श्रेयस्ततो याति परांगति ॥

એનાથી મુક્ત થાય છે ત્યારે પોતાનું કલ્યાણ આચરે છે તેથી પરમગતિ પામે છે. વાત, પિત અને કફ, એ ત્રણ કુપિત થાયતો શરીરમાં દુઃખ થાય છે, તેનું શમન થતાં આરોગ્ય આવે છે. એ ત્રણથી મુક્ત થતાં વ્યવહારમાં આરોગ્ય મેળવી સુખી થાય છે; તેમ, કામાદિ ત્રણથી મુક્ત થતાં પરમાર્થમાં સુખી થાય છે. મૃદાં માર લઘ્નૈસ્તુ०

દગ્ગર ભાર મૃત્તિકા લઇને દીલે ખૂબ ચોળીને કોટી કુંભભરીને જળથી સ્નાન કરે, પરંતુ જે અંતઃકરણ શુદ્ધ ન હોયતો સ ચાંદાઝક હિતિ સ્થિતઃ તેને ચાંડાલ કહે છે. ચાંડાલમાં આઠ અપલક્ષણ હોય છે. મશૌચં મનૃતં સ્તેયં નાસ્તિક્યં શુન્ક વિગ્રહઃ ॥ અપવિત્રા, બુઢાણું, ચોરી, નાસ્તિકપણું, શુન્ક વિગ્રહ એટલે કારણ વગરજ લડાઇ કરવી-ગાળદેવી, વગેરે. જે મનુષ્ય પોતાનો સ્વાર્થ છોડી દઇ બીજાનાં કામ સિદ્ધ કરેછે તે ઉત્તમ પુરુષ છે. જ્ઞે સત્પુરુષા પરાર્થ ઘટકાઃ અને પોતાનો બગડે નહીં એવી રીતે યુક્તિથી બીજાનું કામ કરે છે તે મધ્યમ (સ્વાર્થા વિરોધેન) છે. અને પોતાના સ્વાર્થ માટે બીજાનું બગાડે છે તે માનુશ રાક્ષસાઃ છે તે અધમ છે. અને જે પોતાને કાંઇપણ લાભ ન છતાં બીજાનું સારું જોઇ ન શકે, એવાને અધમાધમ કહે છે, તે કોણ, તે (કેન જાનીમો) હમે નથી જાણતા; એ શુન્ક વિગ્રહ કહેવાય. એવો સ્વભાવ હોયતો જાણે કે ચાંડાલ છે. અને કામ, ક્રોધ, તથા આઠમો તૃષ્ણા (લોભ). એ રીતે આઠ છે તે સ્વભાવોત્પજ જાતિનાં અંત્યજ જાતનો સ્વભાવ છે. માટે એ કામાદિ ત્રણને ત્મજવા. અર્થાત્ મુખ્ય કામ છે તે છોડવો.

શ્રી એકનાથ મહારાજ ગોદાવરી ગંગામાં રોજ સ્નાન કરતા. એવારે બહુ ભીડ હોવાથી * એક કોસ દૂર એક શીલાપર જઇ સ્નાન સંધ્યા કરતા. એક વખતે સદ્ગુરુ દત્ત અંત્યજ રૂપે આવી તેજ શીલા ઉપર બેસી લુગડાં ધોય છે ત્યાં એકનાથ આવ્યા. ખસી જવાને તેણે બહુ કહ્યું, પણ ગણકાર્યું નહીં. ત્યારે ખૂબ ગુસ્સે થઇ દોડીને હાથ પકડી ખસેડી નાખ્યા. પરંતુ પછી એકનાથ બહુ વિચારમાં પડ્યા કે, એ ચાંડાલનો સ્પર્શ થયો, હવે શું કરવું. તેથી ૧૦૮ વાર મટોડી દીલે લગાડે છે ને ન્હાય છે. તેજ પ્રમાણે છોટે રહેલો પેલો અંત્યજ (દત્ત) પણ મટોડી લગાડી ન્હાય છે. તે જોઇ એકનાથે પુછ્યું કે, મારી માફક શામાટે કરે છે. મને બ્રાહ્મણને ત્હારો સ્પર્શ થયો તેથી હું તો શુદ્ધિ કરું છું. તેણે કહ્યું કે, મને પણ ચાંડાલનો (ત્હારો) સ્પર્શ થયો તેથી હું પણ શુદ્ધિ કરું છું. ત્હારા હૃદયમાં ચાંડાલ છે તે છતાં બ્રાહ્મણ બલે તું માન. એકનાથ થડક્યા-સમજ્યા, અને પ્રાર્થના કરી કે, આપ કોણ છો, પ્રકટ થાવ. તરત ગુરુદત્તે દર્શન દીધાં. તે પ્રભુને નમસ્કાર કરી ક્ષમા માગી. દત્ત કહે, તારાં અંતરના દોષ દેખાડવા મારે આવવું પડ્યું. ભાઇ! એ દોષ કાઢી નાખે તો ઠીક. તે કાઢી અંતર

શુદ્ધ કરો. ઉપાસનાથી અંતરશુદ્ધિ જલદી થાય છે. દત્ત ગુપ્ત થયા. એક-નાથે તે વખતથી ક્રોધ છોડી દીધો છે.

નરકોપસ્થિતી એટલે નરકમાં ઉપસ્થિતી શું છે? જે નરકોપસ્થિતી છે તે-એટલે નરની ક્રોધમય સ્થિતી છે તે છે.

કામ ક્રોધાદિરૂપ મોટા ગુપ્ત-સૂક્ષ્મ વ્યાધિ છે. નાનાં ગામડાંમાં અનુકુળ વૈદ દાકતર નથી હોતા, તેમ પણ પક્ષિઓ વગેરે હલકી યોનિઓ રૂપ ગામડાંમાં એવા વ્યાધિને મટાડી સારા કરનાર વૈદરૂપ ગુરૂ નથી હોતા; પણ આ મનુષ્યશરીર મોટું શહેર છે (ફૈવેન નરક વ્યાધે •) તેથી એવા વ્યાધિના ચિકિત્સકો (ગુરૂ-મહાત્મા-સંત) પણ એજ શહેરમાં વસે છે; માટે ચિકિત્સક (ગુરૂ) પાસે જઈ, આપધોપચાર કરી, પરેજી પાળી, કામ ક્રોધાદિ વ્યાધિને ઉપશમ કરવા જોઈએ.

અકામસ્ય ક્રિયા કાચિત્ લોકો કામની પ્રેરણાથીજ અનેક એજાઓ કરે છે, પણ જે અકામ છે તેની તો ક્રિયા પણ પરાવૃત્ત થઈ જાય છે એમ સમજવું. આપણે (લોકો) કામાદિના દાસ થઈ ગયા છીએ, પણ તે કામાદિને આપણા દાસ કરવા જોઈએ. કામાદિના દાસ બની જઈ સ્વતંત્રતા ખોઈ બેઠા છો તે પાછી મેળવો. સલાસદો, ભાટ, ચારણ વગેરે લોક રાજ્યોનું મનરંજન કરે છે, તેમ કામાદિ પણ આપણું મન-રંજન કરે છે. કામનો કિંકર થયો તે કોનો ન અને? અર્થાત્, બધાનો કિંકર થઈ પડે છે.

કામ કિંકરતાં પ્રાપ્ય જનોનો કસ્ય કિંકર: ।

एकं कामं परित्यज्य जनो सौ कस्य किंकर: ॥

અને કામની તાબેદારી છોડે તો પછી તે કોનો નોકર છે? કોઈનો નહિ; પરંતુ અધું જગત તેનું કિંકર અને એવું કામત્યાગનું મહાત્મ્ય છે.

મહાદેવે કામનો જય કીધો, ને તેને બાળી મુક્યો તેથી અનંગ (અંગ વગરનો) થઈ ગયો; તેથી મહાદેવ સાથે તેને વૈર; પરંતુ તેથી પ્રત્યક્ષ શંકરને તો દુઃખ દેવા સમર્થ નહિં હોવાથી, ઇશ્વરથી જગત થયું તે જગતને દુઃખ દે છે. એ રીતે વૈરનો અદલો લે છે. અનંગ ભાવને પમાડ્યો તેથી તત્સષ્ટ જગતને દુઃખ દે છે. અને સ્ત્રીઓને પોતાનાં ખડ્ગાદિ અસ્ત્રરૂપે ધારણ કરી છે. માત્ર જે મહાદેવ જેવો જીતેન્દ્રિય, સાની, યોગી થાય છે ત્યાંથી પાછો હઠે છે. સ્ત્રી કે પુરૂષ ઉપર દ્રષ્ટિ ન આપો,

નમારો શત્રુ કામ છે. સ્ત્રી, પુત્ર, ધન, પદાર્થ વગેરેમાં દોષ દ્રષ્ટિ બતાવ્યા વગર વૈરાગ્ય થતો નથી, તેથીજ ઋષિમુનીઓએ કામનાં અસ્ત્ર (હથિયાર) રૂપ મુખ્ય સ્ત્રીને વિષે અનેક દોષદ્રષ્ટિ બતાવી લખી ગયા છે. પુરૂષને જેમ સ્ત્રી મોહક છે, તેમ સ્ત્રીને પુરૂષ મોહક છે (વિધાતક છે.) માટે કામનેજ તું નિર્મૂળ કર. મહાદેવ અને કામની લડાઇ થઇ તેમાં શંકર કામને વશ ન થયા, પરંતુ ક્રોધને વશ થયા. બેની લડાઇમાં ત્રીજો ફાળ્યો. ક્રોધ ભરાયો ત્યારે કામને બાળ્યો. માટે એ શત્રુઓ ક્યાં રહે છે તેનાં સ્થાન પ્રથમ બજાવીને, તેને છૂતવા યત્ન કરવું જોઇએ. ઇંદ્રિયો, મન, બુદ્ધિ એ તેનાં સ્થાન છે—રહેકાણુ છે.

इन्द्रियाणि मनोबुद्धि रस्याधिष्ठान मुच्यन्ते ।

एतैर्विमोहयत्येष ज्ञानमावृत्य देहिनं ॥

વિષય દર્શન થાય, બુદ્ધિ, સાંભળે, બોલે, તો મનમાં સંકલ્પ થાયછે, તેથી તે મેળવવા (ભાગની ઇચ્છાથી) પ્રયત્ન કરે છે. પરંતુ જેને માટે વિપરીત કલ્પના થાય તેને માટે કોણુ યત્ન કરે !! કોઇ નહીં કરે. જન્માંતરની વાસનાથી સંકલ્પ થાય છે. મનના સંકલ્પ પછી બુદ્ધિ નિશ્ચય કરે છે કે, હાં—એ સુંદર છે. તે મેળવવીજ જોઇએ. એ રીતે દેહી—જીવાત્માને મોહિત કરે છે. (જ્ઞાન-માવૃત્યદેહિનમ્). પણ વિવેક બળત હોય તો મોહ થતો નથી. તસ્માત્ત્વમિંદ્રિયાણ્યદૌ નિયમ્ય ભરતર્ષભ ॥ પાપ્માને પ્રજહિશ્વેન જ્ઞાનવિજ્ઞાન નાશને માટે જ્ઞાન અને વિજ્ઞાન (અનુભવ) નાશ કરનાર એવા કામને માર. અંતરના શત્રુ નષ્ટ થાય તો બાહ્ય બધું જગત આત્મરૂપજ છે.

કામ ક્રોધાદિ રિપુઓ વળી કેવા છે,—**सर्वेषां पातहेतुः तदिह मतिमत्ता त्याज्य मध्यात्म योगात् ॥** બધાની અધાગતિ કરવામાં હેતુરૂપ છે, માટે આ લોકમાં બુદ્ધિમાન પુરૂષોએ, નિરંતર આત્માનુ સંધાન કરીને, તેમનો ત્યાગ કરવા યોગ્ય છે.

इन्द्रियाणि पराण्याहुरिन्द्रियेभ्यः परमनः ॥ मनस्तु पराबुद्धिर्योबुद्धेः परतस्तुतः ॥ મનની પ્રેરણા થવાથી ઇંદ્રિયો વિષય ગ્રહણુ કરે છે (ઇંદ્રિયોનું પ્રેરક મન છે.) અને મનમાં જે પ્રકાશકતા આવે છે તે મનની નથી. જેમ લોખંડનો ગોળો પ્રકાશરૂપ થાય છે, તે ગોળાની સ્વતઃ સત્તા નથી, પણ અગ્નિની છે, તેમ આત્મ પ્રકાશથી મન પ્રકાશિત થઇને ઇંદ્રિયોને પ્રેરે છે. એ મનથી બુદ્ધિ, શ્રેષ્ઠ છે—મનની પણ તે પ્રેરક છે. શ્રોણને બુદ્ધિરૂપ સારથીથી ચાલન મળે છે. તે બુદ્ધિથી શ્રેષ્ઠ

પરમાત્મા છે. તે ધર્મ કર્મનો સાક્ષી સ્વપ્રકાશ દ્રષ્ટા છે, તે બિજા અસંગ છે. તે આત્મતત્વ હું છું, એમ જાણે ત્યારે કામાદિનો નાશ થાય. **પૂર્વં શુદ્ધે: પરંબુધ્વા સંસ્તમ્યાત્માનમાત્મના ॥** માટે તે આત્મજ હું છું, **મલ્લૈવાહં** એમ અનુસંધાન કરીને કામાદિને માર. કામાદિ છે તે બુદ્ધિથી આગળ જઈ શકતા નથી, ત્યાં તો હું છું. રાત્રો ન ક્રીયતામ્ મતિમતા દોષસ્થિતે જ્ઞાપકઃ ॥ શ્રીમદ્વિઘારણ્ય કહે છે કે, **રાગોલ્લિંગમબોધસ્ય ॥** રાગ છે તે અજ્ઞાનનું ચિન્હ છે. જ્ઞાનીને પણ રાગ થાય તો તે વખતે જ્ઞાનનું સ્મરણ કરે તો પાપ કર્મ કરે નહીં; તે વખતે તેનામાં અજ્ઞાન સ્થિતિ કરે છે તેથી રાગ થાય, પણ વિવેકથી સ્વરૂપનો લક્ષ કરી તેને હઠાવી દે આપણે શરીરને વ્યાયામ આપીએ છીએ-એટલે હરીએ ફરીએ છીએ, પણ મન તો એની મેજે ફરે છે તેમાં રાગ છે તે વ્યાયામ છે. **ચિત્ત વ્યાયામભૂમિષુ** વૃક્ષના કોટર (મૂળ) માં અગ્નિ હોય તો તે પલ્લવિત થતું નથી તેમ અંતઃકરણમાં રાગ છે ત્યાંસુધી શાંતિ ન થાય. રાગ છે તે દોષ સ્થિતીનો જાપક છે. સન્માર્ગવર્તિ છતાં મદ્યપી લોકની મંડળીમાં સ્ત્રીનું મુખ જોઈ તેને ચુંબન કરે છે, તે રાગ હોવાથીજ થાય છે. સૂર્યને પણ સન્માર્ગવર્તિ કહે છે, તેને ક્ષણમાત્ર પણ રાગનો (આરક્તપણનો) સંબંધ થવાથી મધુપ (ભ્રમર) નાં ટોળાંમાં કમલિનીનું ચુંબન કરી તેને પ્રસન્ન કરે છે, એટલે કમળ ખીલે છે (ઉદય કાળમાં). તે રાગ દ્વિજ સ્થિતેજ્ઞાપકઃ એટલે દ્વિજ (પક્ષી) આદિના શબ્દ થાય તે ઉપરથી જાણીએ છીએ કે અરણ્યોદય થયો. ક્ષણમાત્ર રાગ (રક્તતા) થવાથી સંપદા અર્પી. માટે કહે છે કે, સૂર્યના ઉદય કાળમાં તેનાં દર્શન કરવાં નહીં, કેમકે તેણે તે વખતે રાગનો આશ્રય કીધો છે.

વિશ્વામિત્ર પરાશર પ્રભૃતયઃ વાતાંબુપર્ણાંશના

સ્તેપિ સ્ત્રીમુખપંકજં સુલલિતં દૃષ્ટૈવમોહંગતાઃ

શાલ્યન્નં સઘૃતં પયોદધિયુતં ભુંજંતિ યે માનવા

સ્તેષામિદ્રિયનિગ્રહો યદિ ભવેત્ વિધ્યસ્તરેત્ સાગરમ્ ॥

તેથી કરીને કામનો નાશ ન થાય એમ તો નથીજ, પણ દુર્ઘટ છે, માટે યતનથી કરવો. નંદરાજ હતા તેણે પોતાની સ્ત્રીને એક દીવસ અપ્રસન્ન જોઇ પુછ્યું કે, તું શું કરવાથી પ્રસન્ન થાય? ત્યારે સ્ત્રી કહે, માથું મુંડાવી મારા પગ ઉપર નમાવો તો ખુશ થાઉં. રાજા જ્ઞાની છતાં તેમ કીધું ત્યારે પ્રસન્ન થઇ. વળી તે રાજાના પ્રધાનની સ્ત્રી પ્રધાનને કહે, નમારા મુખમાં લગામ આપી નમને ઘોડાની માફક કરી હું સ્વારી કરું તો

પ્રસન્ન થાઉં. તેથી પ્રધાને તે રીતે કાઢું. રાજ્યએ મુંડન કરાવેલું જોઈ પ્રધાન વગેરેએ પુછ્યું કે, હાલ શું પર્વણી છે? રાજ્યએ કહ્યું કે, જ્યાં મનુષ્ય ઘોડાની માફક ખંખારે છે તે પર્વણીમાં મુંડન થયું. તાત્પર્ય કે, કામને વશ થનારની એ ખૂબી છે. અવિવેકકાળે કામનું પ્રાધાન્ય છે, વિવેકકાળે કામનું જળ ચાલતું નથી.

ચુલા ઉપર દૂધ ઉકળતું હોય તેને કડછીથી હલાવ્યા કરીએ ત્યાં સુધી આવર્ણ (થર-મલાઇ) બાકી શકે નહિ; તેમ, વિચારરૂપ કડછી હાથમાં રાખી ચલાવ્યા કરીએ, ત્યાં સુધી કામદિરૂપ થર-આવર્ણ આગ્રહાદિત કરી શકતા નથી. કામ, ક્રોધ, લોભરૂપ ત્રણ બેડી તુટે તો બધું સામર્થ્ય આવે છે.

લક્ષ્મણો લઘુપ્રહારી દૂરપ્રહારી રાઘવઃ ॥

કર્ણોદ્ધ પ્રહારીચ ત્રયોગુણાડર્જુનેઽવસત્ ॥

શીઘ્રતાથી બાળ મુકવામાં લક્ષ્મણ બહુ ચતુર, દૂરનાં બાળ મુકવામાં રામ સમર્થ, કર્ણનાં બાળનો દ્રઢ પ્રહાર, પણ અર્જુનમાં તે ત્રણે ગુણ હતા.

મહાભક્ત બીજમની પ્રતિજ્ઞા સત્ય કરવા ખાતર, શસ્ત્ર નહિં ધરવાની પોતાની પ્રતિજ્ઞા તોડીને, જોકે ક્રૂર દ્રષ્ટિમાત્રથી અગર સંકલ્પમાત્રથી પ્રલય કરવા સમર્થ છતાં, ભાંગેલા રથનું ચક્ર (પૈકું) લઇ, જ્યારે બીજમે યુદ્ધમાં અરજીનને બહુ ગભરાવ્યાથી મૂર્છા પામ્યો તે વખતે તે ભક્તને માટે, શ્રીકૃષ્ણ બીજમ સામુ દોડ્યા હતા, તેમ, બીજમ જેવી દ્રઢ પ્રેમયુક્ત ભક્તિ શ્રીહરિમાં જો આપણી પણ હોય તો, આપણે માટે પણ તે પ્રભુ સુદર્શનકરો મળતિ એટલે. સુષ્ટુ (સારાં) દર્શન દેનાર થાય છે. અર્થાત્, આત્મ સાક્ષાત્કાર દે છે. શ્રી ભગવાનને શ્રમિત થઇ આવતા જોઇ બીજમે હથિયાર નાખી દઈ અત્યંત પ્રેમથી પ્રભુની સ્તુતિ કરી છુમ પાડી કહ્યું કે, દીનબંધો! આવો, પ્રભો! ઝટ આવો. દુષ્ટનું અજ બાધથી મારી બુદ્ધિ એવી પ્રતિજ્ઞા કરવાની થઇ; પણ આપ સર્વ પ્રકારે પૂરા સમર્થ છતાં મારીજ પ્રતિજ્ઞા સત્ય કરવા પ્રવૃત્ત થયા, એ આપની મારાપર નિઃસીમ કૃપા છે. માટે આવો, હે પ્રભો! આવો, હવે આપની સાનિધ્ય મને મુક્ત કરો. વાહ, ધન્ય એવા ભક્ત! ધન્ય એ પરમાત્મ કૃપા!!

સંકલ્પથી કામની ઉત્પત્તિ છે, અને સંકલ્પ ત્યાગથી કામનો નાશ થાય છે. કામ નહિં તો ક્રોધ પણ નહિં. કામ (કામના)નો વિષાદ

થાય તો ક્રોધવૃત્તિ થાય, પણ નિષ્કામ-સંકલ્પ રહિત થયો તો કાંઈ ન થાય. કામનું જ રૂપાંતર તે ક્રોધ છે. કામનું જો અલ્પકાળ પણ રામન થાય તો ક્રોધ પણ ન થાય, પરંતુ લોભ જે કે લાભ ઉપર એકમાત્ર વધારે છે તે, લાભ જેમ જેમ થતો જાય તેમ તેમ (લોભ) વધતો જાય છે. કામમાં બે દોષ મોટા છે, ચોરી અને ગુરૂ વગેરેની પરભાર્યા ગમન. ક્રોધમાં મોટો એક દોષ, બ્રહ્મહત્યા વગેરે હત્યા કરવાનો, પરંતુ લોભમાં તો બધા દોષ છે. દાન સંકલ્પ કરતાં જળ મુકાય છે તે જળવૃષ્ટિનો પ્રતિબંધક (લોભ) છે. લીધેલું દાન કોઈ ધનવાનને ત્યાં વેચી દે છે. રૂ. ૧૦૦) મળે તો હજારની ઇચ્છા કરે, તેટલા મળે તો લાખની, લાખ મળે તો કોટિની, કોટી મળે તો રાજ્યપદની, રાજ્ય મળેથી ચક્રવર્તિ રાજ્ય થવાની, ઈંદ્રપદની, બ્રહ્મા થવાની, વિષ્ણુ થવાની વગેરે ચઢતી ઇચ્છા કરતો રહે છે, પણ ધરાતો નથી. સંગ્રહ કરેલું સાચવી રાખવું તે પણ લોભ-થીજ, અને ઉપલા જે કામના તથા ક્રોધના દોષ કલા તે પણ એ (લોભમાં) છે. સર્પ, પિશાચ, વીંછી વગેરેના ડંશથી જે ભ્રમ થાય છે તે કરતાં પણ લોભ અત્યંત ભ્રમ કરે છે. દુર્ગા અટર્વી અટંતિ વને વનમાં અને દેશ પરદેશ રવડાવે છે. મોતી વગેરે માટે દરીઆમાં કુબ્જી મારવારૂપ સમુદ્ર મથન કરાવે છે. યુદ્ધ કરીને લોભીજન પ્રાણ ગુમાવે છે. કામ ક્રોધ સાંત થઈ શકે, પણ લોભ અત્યંત પ્રખર છે. એક વખતે એક ગોપાળ સ્વર્ગ લોકથી ભૂતળ ઉપર આવતો જોઈ રસ્તે નારદ મળ્યા તેણે પુછ્યું કે ભૂતળમાં કેમ જાય છે? તે ગોપાળ કહે, કામધેનુનાં વત્સને માટે ઘાસ લેવા જઈ છું. નારદ કહે, કામધેનુને શું દુધ નથી? ગોપાળ કહે, ભૂતળમાં ભોજરાજની સત્કીર્તિ સાંભળીને શુષ્ક થઈ ગઈ તેથી દુધ નથી. નારદ કહે, તો ભૂતળમાં ઘાસ પણ નથી. કેમ? તે તો ભોજના શત્રુ ખાઈ ગયા; અર્થાત્, દાંતમાં તૃણ (ઘાસ) પકડીને શત્રુઓ શણું આવે છે, એટલે એવા તે દાનશુરને શત્રુજ નથી. આ પ્રકારની ભોજની કીર્તિ સાંભળી એક ગરીબ બ્રાહ્મણની સ્ત્રીએ રાતની વખતે પતિને કહ્યું કે, તમે તો નિરપૃહ છો, માગો નહીં, પણ મારા કંઠનાં મંગળ સૂત્ર માટે ત્રણ માસા સુવર્ણ જોઈએ તેટલું તો ફક્ત ભોજ-રાજ પાસે માગો. ભોજ રાત્રે નગરચર્યા જેવા નીકળેલો તેણે ગુપ્ત રહી તે બે જણની વાત સાંભળી. બીજે દહાડે તે બ્રાહ્મણ સભામાં ગયો. શ્રીકૃષ્ણ મુકી યાચના કરી. રાજ્યએ હુકમ કીધો કે કાલે સૂર્યોદયથી સૂર્યાસ્ત સુધીમાં લઈ જાય તેટલું દ્રવ્ય એ બ્રાહ્મણને લેવા દેવું. તે પ્રમાણે

સવાર થતાં બ્રાહ્મણે પહેલા માંડ્યું. અસ્ત થવા પહેલાં ચારેક થેલી જુદી કાઠી મુકી તે લેવાને આવ્યો ત્યાં સૂર્યાસ્ત થઇ ગયો. સીપાઇએ અટકાવ્યો, અને તકરાર ચાલી. રાજા પાસે બેહુ ગયા. રાજાએ કારકુનને પુછાવ્યું કે કેટલું દ્રવ્ય ગયું? જવાબ મળ્યો કે ત્રણ લક્ષ. રાજા બ્રાહ્મણને કહે, ત્રિમાસે પૂર્યતેકાર્ય ત્રિભિર્લક્ષેર્ન પૂર્યતે ॥ ત્રણ માસાથી બસ થતું હતું તે છતાં ત્રણ લક્ષ લઇ ગયા છતાં બસ ન થયું? ! બ્રાહ્મણ કહે રાજાન !

एवं सत्यपि राजेन्द्र लाभात् लोभः प्रवर्तते ॥ હે રાજેન્દ્ર ! એ વાત ખરી, પણ લાભથી લોભ થાયછે. તાત્પર્ય કે, લોભ એવો જખરો છે. સોદ્ધમૈત્રવ એવા લક્ષાધીશ થવાને બદલે આવા તુચ્છ લક્ષપતિ થવા ઇચ્છે એવા રાજા, મહારાજા, શ્રીમાન, શેઠ, વગેરે બધા અનેક પ્રકારે દુખી છે. ब्रह्मा-विष्णुपदं हरिः शिवपदं तृष्णावर्धिं को गतः ॥ માટે એવા લોભનો જય થું સાધન (ઉપાય)થી કરવો તે કહેછે કે, અનર્થને જે અર્થરૂપ સમજેછે તેમ નહીં કરતાં તે અનર્થમાં દોષ જોઇને તેને અનર્થજ સમજે તો લોભનો જય થાય. भयं तत्त्वावमर्शनात् अल्लाव છે તે તત્વ. द्वितीयाद्वै भयं भवति અહ-વૃત્તિ થાય તો તેની અપેક્ષાથી ત્વં થાય છે ત્યારે દ્વૈત થાય છે તેમાં ભય છે. માટે સ્વરૂપાનુસંધાનથી તે ભયનો નાશ થાય છે. પોતાનાથી ભિન્ન વસ્તુ જોવું, એજ ભયનું કારણ છે એક્ય ભાવ માટે તત્વાભ્યાસ જોઇએ. હું સચ્ચિદાનંદ આત્મા છું, એમ જાણે તો પછી સર્વ બ્રહ્મ એવો અનુભવ આવેછે. પોતાથી પોતાનો ભય થતો નથી. સમુદ્રમાં તરંગો, તરંગોમાં તરંગોજ સમુદ્ર છે, તેમ વિશ્વમાં હું, મારામાં વિશ્વ, એમ સમજાય તો ભય ન થાય. વળી એ લોભ કેવો છે કે, યશસ્વિના નિર્ભજ યશને પણ નાશ કરેછે. જેમ જેમ વિષયોમાં દોષ દ્રષ્ટિ થતી જાય, તેમ તેમ લોભ નાશ પામતો જાય છે. લોભાંની બેડી છે તે બેડી તો ખરી, પણ તુટી ભાંગી જઇ શકેછે; પણ આશા તૃષ્ણાની બેડી તુટવી બહુ મુશ્કેલ છે તેથી આશ્ચર્ય જેવી છે, એવી એ લોભરૂપ બેડીમાં એ ખુખી છે કે જો એ તુટે તો પંગુવક્તિવૃત્તિ પાંગજો બની બેસેછે. માટે કહેછે કે, मा धाव मा धाव अरे ! લક્ષ્મી માટે દોડાદોડ ન કર. જો દોડાદોડ-થીજ લક્ષ્મી મળતી હોય તો કુતરાને પણ મજે; માટે દેવ વિના દોડા-દોડરૂપ સાધન વ્યર્થ છે. આશા બેડી છે તેથી દોડેછે. જેની આશા બેડી તુટી તે નિશ્ચિંત થયો.

आशायां परमंदुःखं नैराश्यं परमसुखं ।

આશા સહિતઃતાંતઃ નિરાશઃ શાંતઃઉચ્ચતે ॥

આશા યુક્ત છે તે દુઃખી-ગ્લાનિવાળો છે અથવા તત્કારાંત છે, એટલે લાત, મોત, લાયક છે. અને નિરાશાવાળો શાંત છે. માટે કામ રૂપ ઝાડનું મૂળ વાસના છે તેને મૂળથી ઉમેડી નાંખી નથી ત્યાંસુધી યતિઓ બહારનો સંગ છોડે તેથી શું? ગળાંમાં મણિ છે પણ વિસ્મરણ થવાથી તે, છે અને નથી બેહુ સરખું જ છે. તેમ આત્મા ન જાણવાથી બેહુ લોકમાં તેને દુઃખ છે. યુક્તિ પ્રપંચ કરી મહામેહેનતે દ્રવ્ય બેગું કરે, પણ તેનો ઉપભોગ લોક ભયથી થતો નથી. ચોરીથી ઉપભોગ કરે, તો પછી સંસાર એ (યતિ)ને શું બચકાં ભરતો હતો! બેહુથી ભ્રષ્ટ થયો.

વિદેહ નગરીમાં પિંગળા વેશ્યા એક રાત્રે બાગ વાગ્યા સુધી પર પુરૂષ-પતિની દ્રવ્ય લોભથી વાટ જોઈ જોઈ થાકી, ત્યારે એકાંત જઈ આશા મનાશાં કૃત્વા સુલ્લં સ્વપિતિ પિંગલા બધી આશા છોડી વિચાર કરે છે. આશાનું ભોજન વિષયો છે તેમને અનાશ કીધા. જે પર પુરૂષ પરમ-પરાત્પર-પરમાત્મા છે તે મારાં હૃદય મંદિરમાં છે છતાં, કામથી ઉન્મત્ત બની રહીને, મેં તેનો કાંઈ વિચાર ન કીધો. એ મારો અખંડ પતિ-રમણિક-કાન્ત નિર્વિકાર છે તેને કામાદિ વિકારથી આચ્છાદિત કરી દીધો. એ તુચ્છ આશા ગઈ તો મને જ્ઞાન-ભાન આવ્યું અને હું કામના વિરહિત થઈ. પુરૂષો નરકાદિની પ્રાપ્તિ કરાવનાર છે, તેજ મને ક્ષમાવતા હતા. આ દેહરૂપ ધર છે તે અવિદ્યારૂપ સ્તંભ ઉપર ખડું છે તેને, કામ કર્મ ઈદ્રીઓ વગેરે, નવ દાર છે તેનો હવે વિદ્યાથી નાશ કરું. બેદ છે ત્યાં સુધીજ હું અને મારો પતિ એવું દ્વંત છે. આરસો છે તેજ મુખ અને પ્રતિગિંબ એવી દ્વંત કલ્પનાનાં કારણરૂપ છે. તે આરસો ખસેડી નાંખે તો સાન્યું એક મુખજ છે; તેમ, અવિદ્યારૂપ આરસી નષ્ટ થઈ ગઈ તો અબેદજ છે. માટે આત્મપતિ સાથે ઐક્યભાવને પામું, એ રીતે પિંગળાએ આશા છોડી તો વિચારથી નિમુંકત થઈ સુખે સુતી. એ પિંગળાનો ગુણ લઈ અવધૂત દત્તે તેને ગુરૂ કરી છે.

ગ્રહસ્થાશ્રમ છે તે મજબુત કિલ્લા જેવો છે. તેમાં રહીને કામાદિ-શત્રુનો નાશ કીધો પછી સન્યાસ લેવામાં આવ્યો હોય તોજ ભવપાર જવામાં વિજય પામે. સારા ગ્રહસ્થાશ્રમની સ્તુતિ (વખાણ) કરાય છે કે:-

સાનંદં સદનં સુતાશ્ચસુધિયઃ કાંતા ન દુર્માષિણી
સન્મિત્રં સધનં સ્વયોષિતરતિઃ આજ્ઞાપરાસેવકાઃ
આતિથ્યં શિવપૂજનં પ્રતિદિનં મિષ્ટાન્નપાનંગૃહે
સાધોઃ સંગમુપાસતેહિસતતં ધન્યોગ્રહસ્થાશ્રમઃ ॥

તે ધરે સ્વાનંદ તુલ્ય છે, અર્થાત્ બધા તમામ અનંદનો આત્મામાં અંતરભાવ છે તેથી તે ધર આત્માનંદનુંજ છે. ત્યાં દેવ બ્રહ્મણી પાદ પૂજા થયાજ કરેછે; વેદ શાસ્ત્ર ઉપનિષદાદિના ધ્વનિ-થતા રહે છે. સ્વાનંદતુલ્યાનિ ગૃહાનિતાનિ, સ્વાહાસ્વધાકાર નિરંતરાણિ ॥ દેવ પિતૃ નિમિત્તે યજ થાય છે—હોમ આહુતિ વગેરે કર્મ થાય છે, વગેરે. એવું ધર હોય તેને સ્વાનંદસદનં કહેછે. એનાથી વિપરીત હોય તે અરણ્ય જેવું ધર સમજવું. વળી પુત્રો સદ્બુદ્ધિવાળા—કુળને તારનાર—ધર્મનિષ્ઠ જ્ઞાની—પરોપકારી—માતા પિતાને અહર્નિશ (નિત્ય) પ્રસન્નતામાં રાખનાર, સ્ત્રી અનુકુળ વર્તનારી—વિમલાંગી (શુદ્ધ સુંદર અંગવાળી) કુલજ્ઞ (સારાં કુળમાં જન્મેલી), કુશલાં (સંસાર કાર્યમાં કુશલ) અને વળી સુશીલસંપન્ના=પંચ લકારાંત લાખ્યાં મળે તો મહાપુણ્યી સ્વર્ગ તુલ્યતાજ છે (અનુકુળ, વિમલ, કુલજ્ઞ (સુકુળની), કુશળ, અને સુશિળ). (એવી સ્ત્રીનો પતિ પણ પરદારાને માતૃવત્ ગણનારો સુજ હોય તો ધણુંજ રૂકું). વિવેક સંપન્ન મિત્ર, તે પણ સારા ધનવાન; પોતાનીજ સ્ત્રીમાં પ્રેમ (પરદારા માતૃવત્ જાણે), નોકરો આજ્ઞા પ્રમાણે ચાલનારા, આતિથ્યં ગ્રહસ્થને ઘેર અતિથી આવે અને તે સત્કાર વગર ચાલ્યો જાય, તો તે પોતાનું પાપ આપીને તે ગ્રહસ્થનું પુણ્ય લઇ જાયછે. માટેજ ભક્ત લોકો અતીત અભ્યાગતનું માન સત્કાર કરતા હતા. સૂર્ય, ચંદ્ર, દીવો, અંધકાર વગેરે બધી જ્યોતિ છે તે, એક આત્મ જ્યોતિ છે તેજ તે બધી જ્યોતિ રૂપે છે. અંધકારને પણ આપણે (આત્મા) પોતે જાણીએ છીએ. દીવો લઇને અંધકારને શોધવા જાય, કે સૂર્ય ઉગ્યા પછી શોધી કાઢવાની ઈચ્છા રાખો તે બંને નહીં. એવા જ્ઞાની—આત્મ જ્યોતિને સમજનાર પણ ઉત્તમ પ્રકારે અનિથી સત્કાર કરતા જ્ઞાનરૂહિ પરમં જ્યોતિઃ સંલગ્નધીષ્ઠૈઃ આત્મામાંજ લગ્ન લાગી રહેલું છે એવા બ્રહ્માકાર બુદ્ધિવૃત્તિ વાળા પણ અતિથીને માન આપતા. બીજો અર્થ કહેછે—સર્વોગ્ન કરજં વ્રતમાતિથિઃ જ્યોતિષી લગ્ન સુધીમાં નિરત હોય પણ ઉત્તમ લગ્ન તિથીને છોડતા નથી. સર્વદેહી વરોમતઃ માર્ગણ—અનિથીનું પોશણ કરે તે ગ્રહસ્થ વૈ (નક્ષી) દેહી દેહ ધારીઓમાં શ્રેષ્ઠ માન્યો છે, અથવા વૈદેહી વર એટલે જનકી—પતિ રામચંદ્ર તુલ્ય તે છે.

સ્વેતરાજ નીતિ ન્યાયથી પ્રજ્ઞને પાળતો તેથી સ્વર્ગે ગયો ત્યાં ક્ષુધાથી બહુ પીડિત થવાથી પુછ્યું તો જાણ્યું કે અન્નદાન કરેલું નહીં. તેથી રાજાનું પ્રેત શરીર પડેલું તેનું માંસ ખાઈને તૃપ્ત થવાનું ધર્મ-

રાજ્યએ કહ્યું. તેથી રોજ વૈમાનમાં જાય, નીચે ઉતરે, ને થોડું ઘણું ખાઈ પાછો જાય. દિવ્યદેહ છતાં આ શું? એમ એક બે વખત અગ-
સ્ત્ય મુનિએ પુછ્યું. તેને હડકત કહી પ્રાર્થના કરી કે પ્રભો! આ કંઠી
કંકણુ આપ સ્વિકારો અને એને ઉત્તમ અન્નદાનજ માની લઈ મને આ
પ્રેત માંસ ભક્ષણથી છોડાવો. મુનિને કાંઈ તે કડાં કંકણુ જોઈતાં ન
હતાં, છતાં રાજ ઉપર દયા લાવી એટલી કીંમતનું અન્નદાન સ્વિકારી
તેને ઉત્તમ ભોજન કરતો કીધો. તાત્પર્ય કે અન્ન જળ આપવારૂપ દાન-
સત્કાર જ્યાં અતિથીએને સાધુ બ્રાહ્મણ વગેરેને થતો રહેછે, રોજ શંકર,
વિષ્ણુ અથવા ઇશ્વરેવનું પૂજન થાય છે, ઘરમાં મિષ્ટાન્ન ભોજન થયા
કરેછે, અને નિરંતર સાધુ પુરૂષોની સંગતિ થયા કરેછે, એવો ગ્રહસ્થા-
શ્રમ છે તેજ ધન્ય છે. હવે મોહનાં સ્વરૂપાદિ વિષે કહેવાય છે—

તાત્વિક દ્રષ્ટિથી વિચાર કરનારને સંસાર અત્યંત દુઃખમય છે. ખીજા
બધાને ઉપરથી જોતાં, તે રમણીય દેખાય છે; પણ જોમને સારઅસારનો
વિચાર એટલે નિત્યા નિત્યનો વિવેક છે તેમને અસાર જણાય છે. વેદ
શાસ્ત્રાદિ જે કે સંસારમાજ અંતરભૂત છે તેનું મંથન કરીને, તે (વિવેકોજન)
માખણરૂપ સાર કાઢેછે. તે સાર ભૂત બ્રહ્મતત્ત્વની પ્રાપ્તિ થઈ તેને વાસ્ત-
વિક સુખ મળ્યું સમજવું. એ વિચાર વગરનાને તે આત્મ દ્રષ્ટિ થતી
નથી. ધાન્ય વગેરેમાંથી સારભૂત અન્ન કાઢી લઈને અસારરૂપ છાલાં
ફેંકા દેછે, તેમ વિષયાદિમાંથી પણ સાર ગ્રહણ કરેછે. પરમાર્થ દ્રષ્ટિએ
સારરૂપ પરમાત્માજ ગ્રહણ કરવાના છે. આ સંસાર દુઃખરૂપ છતાં
સુખરૂપ લાગેછે, એજ મોહનું સ્વરૂપ છે.

સર્વ કાળ મર્ણુ પાસેજ છે, એમ જાણેછે છતાં પ્રાણાંતકાળે પણ
વિચારેછે કે, મારી સ્ત્રી પુત્રો વગેરેનું અને ધનનું શું થશે. જાતસ્યહિંદુઓ
મૃત્યુ (ગીતા) જનમ્યા તે મરેજ, અને મરે તે જન્મેજ, માટે જેનો
પરિહાર થઈ શકતો નથી તેને માટે શોક કરવા જેવું નથી. કર્મનો નાશ નથી
થયો ત્યાંસુધી અથવા આત્માનો સાક્ષાત્કાર થતાં સુધીજ જન્મ છે. પ્રાણ
જવાની તૈયારીમાં છતાં કુટુંબરૂપ કાદવમાં દટાઈ રહેછે એવા મોહવાળો
મનુષ્ય કેાઈનો ઉપદેશ માનતો નથી તેથી આવીશ (મોહગ્રસ્ત બાળ) છે.
અને તે પરમાત્માને યાદ નથી કરતો. બ્રહ્મચારી, વાનપ્રસ્થ અને યતિ,
એ ત્રણેનું અવલંબન ગ્રહસ્થ છે. તે ત્રણેને ભોજન આન્નદાનનો અધિ-
કાર છે. મોહ મોટાં કુટુંબવાળો છે. જેની પાસે મોહ છે તે કામી છે,
ક્રોધી છે, લોભી છે.

यदा ते मोह कलिलं बुद्धिर्व्यति तरिष्यति ।
तदा गतासि निर्वेदं श्रोतव्यस्य श्रुतस्यच ॥

મોહ અંધકારરૂપ છે, તે અંધકારમાં વિપરિત દેખાય છે. આ દુષ્ટ, આ સ્ત્રી, પુત્ર, ધન, ધામ મારાં, એવી દ્વિત બુદ્ધિ થાય છે. જ્ઞાના પ્રગટેથી એ મોહ અંધકાર નાશ થાય છે. અનેક તરેહનાં કર્મોની ક શ્રુતિ આટલી સાંભળી છે, અને આટલી સાંભળવાની બાકી છે, બધી જ્ઞાતિ દૂર ખસી જઈને, હવે કાંઈ બાકી નથી રહ્યું, એમ ક થશે કે જ્યારે આત્મબુદ્ધિ થશે ત્યારે, તથા પરમ વૈરાગ્યને પામશે ત થશે. મલીન આરસાની માફક અંતઃકરણ મલીન હશે ત્યાંસુધી ગમે તે શ્રવણથી રમણું થતું નથી. નિર્મળ ચિત્તવાળાને બાકી કશુંજ રહ્યું ન તેને શ્રવણની જરૂર પણ નથી.

श्रुति विप्रतिपन्नाते यदास्थास्यति निश्चला
समाधावचलाबुद्धिस्तदा योगमवाप्स्यसि ॥

ભિન્ન ભિન્ન વિધિ નિષેધનાં પ્રકરણો સાંભળી બુદ્ધિ વિભ્રમ : છે. કેમકે કયાં પ્રકરણનો કોણ અધિકારી છે તે જોતો નથી. એ બુદ્ધિ સંશય રહિત થઈને સમાધૌ જ્યારે આત્માને વિષે નિશ્ચળ-એ થાય છે, ત્યારે યોગનું વાસ્તવિક ફળ જે શુભ ઇશ્વરના અભેદનું : છે તે પ્રાપ્ત થશે. મોહઅસ્ત જન પાસે કામ, ક્રોધ, લોભ વગેરે વિ : જેવી રીતે ગ્રહસ્થપાસે બ્રહ્મચારી, વાનપ્રસ્થ, યતિ આશ્રય કરેછે તે રીતે આશ્રય કરેછે.

આ સૈન્ય મેં માર્યું, એમ કહેતાં અરજીનને લજ્જા ન થઈ. શંકરરૂપ કાળપુરૂષ દ્વાયમાં ત્રિશુળ લઈ અરજીનની આગળ બધાને રહેલ હતો. એવા મરેલાને અરજીન મારેછે તેમ, મોહે બધાને મારે છે છતાં કામાદિ કહેછે કે મેં માર્યાં. નામ રૂપાદિ મિથ્યા જગતને : છે તેને ખાટું જોતાં છતાં અંધ છે, એ મોહનો પ્રભાવ છે. તે પ્ર આવૃત કરી અંધ બનાવેછેઃ એટલે અનિત્ય દુઃખરૂપ જગતને : સુખરૂપ બનાવે છે. અનેક શાસ્ત્રો ભણ્યો હોય છતાં તેનામાં જે મૂઢત્વ જણાય તે, એ મોહનું મહાત્મ્ય છે.

એક બાદશાહે સલામાં પ્રશ્ન કર્યો કે, આપણા શહેરમાં કે કેટલા છે? કોઈ બોલી શક્યું નહીં. પછી ખીરખલ આવ્યો, તે

હિસાબ પુછ્યો. તે કહે, પાંચ લાખ પચીસ હજાર કાગડા છે. રાજ કહે, શી રીતે? ખીરબલ કહે, ગણીને ખાત્રી કરો; પણ કેટલાક પ્રવાસે ગયા હોય તથા કેટલાક મેમાન આવ્યા હશે, તે જો બન્યું ન હોય તો. વળી કેટલાક વિચારેછે કે કાકસ્ય કતિવાદંતા કાગડાને કેટલા દાંત છે? અને ગર્દભઃ કતિરોમાણિ ગર્દભને કેટલાં રૂવાં છે? એવા નિર્થક વિચારથી આયુષ્ય નાશજ થાય. માટે પરમાત્મ વિચારમાંજ પ્રવૃત્ત થશો તો અસાર સંસાર માટે વૈરાગ્ય થશે. વિષયો મિથ્યા-તુચ્છ સમગ્ર તો વ્યવહાર મંદ પડ્યો. એમ વૈરાગ્ય થયેથી જ્ઞાન થાય. વિવિષ્ણુ સંબંધી વિચારથીજ સુખ થશે-સાર મળશે. અશીષુનાં ખેતર જેતાં જાણે સુંદર ગાલીચા પાથર્યા છે, પણ તળે મળુંતું મૂળ છે. વિષમિશ્રિત ખરૂં પેંડા હોય તેવું છે. એજ રીતે આ સંસાર ઉપરથી સુંદર દેખાય છે, પણ ભવાટવિમાંજ શ્રમણ કરાવનાર છે, માટે તેમાં મોહઅસ્ત બનશે નહિં.

હવે ભ્રમ અથવા ભ્રાંતિનું સ્વરૂપ વર્ણવાય છે.

મા વિનશ્યદયંભોગો વર્ધંતુ નિત્યમેવચ ॥

મા વિઘ્નાઃ પ્રતિબદ્ધંતુ સુખેમે વિષયાદિષુ ॥

આ ભોગ કદી નાશ ન પામે, રોજ વધતા જાય, વિષયાદિમાં મારાં સુખને વિષે કોઈ વિઘ્નો પ્રતિબંધ ન કરો, એવી જે અપેક્ષા છે તે ભ્રમનું સ્વરૂપ છે.

ખૂબ જળપાન કરવાથી ભ્રમણ થાય છે. **કહયોઃ સાવર્ણ્યાત્ એટલે ક** અને **હ સરખા વર્ણમાં ગણાય છે** તેથી, તે રીતે જડ એટલે અજ્ઞાન સાથે અત્યંત સંબંધ થવાથી (અવિદ્યાનું ખૂબ પાન કરવાથી) ભ્રમ થાય છે. હું કોણ છું, તેજ જે નથી જાણતો તે વિષયાદિ ખીજું શું ઓળખી શકે?! જાણતિ નથી. વાસ્તવ જાણતિ તો તે છે કે, હું પોતે કોણ છું, તે જાણે. જેને જૂતની બાધા વળગી હોય તે પોતાને ઓળખતો નથી, અને પોતાને વિપરીતજ માનેછે; તેમ, અહરૂપ પિશાચે શરીરમાં પ્રવેશ કરવાથી ભ્રમ થયો છે. **નિર્મલકુશેન વિધિના સુસ્થિરં કિં નિર્મિતં અંકુશ વગરના સ્વતંત્ર બ્રહ્મદેવે સુસ્થિર એવું આ જગતમાં શું નિરમ્યું છે? કશુંજ નહિં.**

સામાન્યત્વે શરીરમાં આધિ વ્યાધિ ભરેલાજ છે. તેને ખાનપાનાદિ નિમિત્ત મળે કે બહાર પ્રકટી નિકળે છે. જેમ, વાયુ સામાન્ય રીતે

આકાશમાં (પોલમાં) બધે વ્યાપ્ત છે, પણ માલમ પડતો નથી; તેથી વાયુ છેજ નહિં, એમ તો કદી કહી શકાયજ નહિં. પંખો હલાવ્યો કે ઝટ વિશેષરૂપે પ્રકટેછે. તેમ, આધિ વ્યાધિ ભરેલા છે. સંસારના સુખોને જોઇને મનુષ્ય કહે છે કે, હું બહુ સુખી છું, એજ ભ્રમ (બ્રાતિ) છે. આધિ વ્યાધિથી વાસ્તવિક આરોગ્ય નષ્ટ થયું, અર્થાત્, સ્વરૂપનું ભાન બુદ્ધ્યો. ઉઘાડે બારણે સુવે તો ચોર આવેજ. જેની પાસે લક્ષ્મી છે તેની પાસે ખુલ્લે દ્વારે ઉપદ્રવ આવેછે. જે ઉત્પન્ન થાય છે તેને મૃત્યુ પકડી લે છેજ. જગતમાં અત્યંત સુસ્થિર રહે એવી કોઇ વસ્તુ નથી; એમ છતાં કહેછે કે, હમારો એનો વિયોગ ન થાય, વૃદ્ધિ થાય, વગેરે. એજ ભ્રમનું સ્વરૂપ છે.

એ ભ્રમની સાથે અગીઆર અનર્થો રહેછે તે કહેછે.

સ્તેયંહિંસાઽનૃતંદંભઃ કામઃ ક્રોધસ્મયોર્મદઃ ॥

વૈરમવિશ્વાસઃ સ્પર્ધા વ્યસનાનિ તથૈવચ ॥

હ્યેતે પંચદશાનર્થાઃ શ્રેયાર્થીદૂરતઃ ત્યજેત્ ॥

ચોરી માટે કોઇએ સ્થાન આપ્યું નહિં, પણ એક દ્રવ્યે આપ્યું. દ્રવ્ય હોય તો તેને લીધે (સ્તેયં) ચોરી થાય. વળી જે દરિદ્રી હોય તેની મુલાકાત કોઇ ઇચ્છે—કરે નહિં. ચોર પણ દરિદ્રીથી બહીએ, કે રખેને કાંઈ માગશે. ધાતપાત પણ ધનને લીધેજ થાય છે. જેની પાસે દ્રવ્ય છે તે મરેછે અને તેને મારનાર પણ દ્રવ્યનો લોભ છે તેજ છે. દ્રવ્યની કામના ન હોય તે શું કામ જીતું બોલે? નહિં બોલે. આપનાર લેનાર બેહુ અનૃત (જીતું) બોલેછે. દંભ (દોંગ) પણ દ્રવ્ય માટેજ. કોઇ પ્રકારનો એવો વ્યાપાર નથી કે જેમાં દ્રવ્ય વગર ચાલે. અહરૂપ એવો સન્યાસાશ્રમ લીધો છતાં રાજધાનીમાં જઇ, મઠ બાંધવો છે, પાઠશાળા કરવી છે, વગેરે કહીને દ્રવ્ય સંચય કરે છે. તે હરિ નામનું નિમિત્ત કરીને કરે છે. વળી મિષ્ટાન્ન મન્નાત્યસૌ મિષ્ટાન્ન ભોજન કરે છે. એવું કહ્યું કલ્પેશ્વરિત્તં કલિયુગનું ચેષ્ટિત કષ્ટરૂપ છે.

ચોરી, હિંસા, જીહાણું, દંભ, કામ, ક્રોધ, એ ૫ અનર્થો છે તે દ્રવ્ય મેળવ્યા પહેલાં દ્રવ્યની પ્રાપ્તિ માટે કરવામાં આવે છે. પછી મદ (ગર્વ) દ્રવ્ય મળ્યા પછી આવેછે, એટલે આચાર વિચારમાં ઉન્મત્તપણું આવે છે. વૈર, અવિશ્વાસ, સંસ્પર્ધા (ઇર્ષ્યા) અને વ્યસનો. એ પાંચ અનર્થો દ્રવ્ય મળ્યા પછીના છે. સ્ત્રીનું વ્યસન લાગે ને, તેમજ ગરીબ પતિ

હોય તો સ્ત્રી પણ બહાર કાઢી મુકેછે. બીજું મદ્યપાનનું, ત્રીજું જીવા રમવાનું વ્યસન લાગેછે. જનસો ગીરવી રાખી રૂપીઆ આપીને કહેછે કે આધિ લગ્નવા સુસ્ત્રીમૂતા આધિ (શીકરરૂપ જનસ) લઈને સુખી (નીરાંત) થયો; પણ તે સુખી શી રીતે?! જનસ સાચવી રાખવાની અને વ્યાજ લેવાની શીકર ગણે બાધી. દ્રવ્ય મેળવવામાં તથા રક્ષણ કરવામાં અને વ્યય થઇ જાય તેમાં દુઃખજ છે. ઉપબોગ કરે તો રોગ થવાનો ભય છે મોરોરોગમયં સુસ્ત્રીમૂતામયં વિત્તેચ્છરાજોર્ભયં० દ્રવ્ય નાશ થયું તો ભ્રમિત (ગાંડો) બની જાયછે. માટે શ્રેયની ઈચ્છાવાળાએ પ્રારબ્ધથી મળે તેમાં સંતોષ માની તેમાં અત્યંત આસક્તિ નહીં રાખવી. એવા ભ્રમ સાથે મુખ્ય ૧૧, પરંતુ ત્રણ પ્રકારનાં વ્યસન કહ્યાં તે, તથા સામે પક્ષરૂપ એક મળી ચાર સાથે ૧૫ અનર્થ છે.

એવા ભ્રમનો નાશ કરનાર બોધ છે. વિચાર કરવો કે,

યદ્ભાવી ન તદ્ભાવી ભાવિચેન્ન તદન્યથા ॥

ઈતિચિંતા વિષમ્નોયં વિચારો ભ્રમનાશકઃ ॥

જે નથી થવાનું તે નથીજ થવાનું, થવાનું તે થશેજ. એવી ચિંતારૂપ વિષને હણુનાર બોધ છે તે ભ્રમનો નાશ કરેછે. કુવામાં રેંટ-માળ ફરેછે તેમાં ખાલી થાયછે તે ભરાય છે, અને ભરાયલાં ખાલી થાયછે. એવી સંપદા પણ માયાજ છે. કર્મ અનુકુળ છે ત્યાંસુધી ભરેલીજ છે. એવું સૃષ્ટિ ચક્ર ચાલેછે, પણ તે ખાલી થશેજ. માટે ભ્રમ છોડવો.

અવ્યક્તાદીનિ ભૂતાનિ વ્યક્તમધ્યાનિમારત ॥

અવ્યક્ત નિધનાન્યેવ તત્રકાપરિદેવના ॥

ભૂતો વગેરે આદિમાં અવ્યક્ત હતાં, અંતે પણ તે અવ્યક્ત છે; મધ્યમાં વ્યક્ત (દેખાય) છે છતાં બ્રાંતિજ છે. સીપ છેજ, તેમાં રૂપું દેખાયું તે પેહેલાં રૂપું અવ્યક્તજ હતું. અને ચાંદી-રૂપું નથી એ તો સીપ છે, એવું સમજાયા પછી પણ તે ચાંદી અવ્યક્ત છે (નથીજ). મધ્યમાં બ્રાંતિથી દેખાય છે અને પછી ન દેખાય તો તેમાં શોક શામાટે!! અભિમન્યુ હણાયાથી ધર્મને બહુ શોક થયો, ત્યારે વ્યાસે અને નારદે પ્રકટ થઇ ઉપદેશ આપી સમાધાન કીધું છે, કે, તમે જ્ઞાની છો. જ્ઞાનનો ઉપયોગ આવેજ પ્રસંગે સ્મરણ કરવામાં છે. થયું તે જવાનુંજ. આજે

ન મરતે તેથી શું અમર રહેતે કે ?! નહિંજ. તો પછી શોક કાનો ? કાને, શાનો, શા માટે, અને શું અજાનથી કરવો ?! કોઇ પ્રકારે શોક કર્તવ્ય નથી, વગેરે.

પાંજરામાં બંધન કરેલાં પક્ષીની માફક ગર્ભગર્ભમાં રહેવું પડે છે. ગર્ભવાસમાં જન્માંતરનું જ્ઞાન ખરું, પણ પછીથી તે લુપ્ત થાય છે. જન્મ થયા પછી બાહ્યાવસ્થામાં, તરણમાં, અને વૃદ્ધાવસ્થામાં પણ દુઃખજ છે. ક્વચિદ્વિદ્વેષ્ટિઃ એ શ્લોક પ્રમાણે કદી તો વિદ્વાનોની સાથે વાત કરવાની મળે છે, તો કદી મૂર્ખ લોકો સાથે પ્રસંગ પડે છે. કવચિત શાલ્યોદન ભોજન તો કદી શુષ્ક રોટલો, કદી રંભાપત્તિ તો કદી ગુહાસેવન, વગેરે મળે છે. માટે ભર્તૃહરિ કહે છે કે, ન જાને સંસારઃ કિમમૃતમયં કિં વિષમયં સંસાર અમૃતમય છે કે વિષમય છે તે હું જાણી શકતો નથી. બહાર સુખ મળે એવાં જ્ઞાનથી દોડધામ કરે છે, પણ બહાર કંઈ નથી. સુખ તો પોતામાંજ છે—આત્માજ સુખરૂપ છે. કામાદિએ વાસનારૂપી શતાવધિ પાસથી જીવને બાંધી લીધો છે, અને જીવ વાસ્તવે આનંદ સ્વરૂપ છતાં દીન દશા પ્રાપ્ત કીધો છે. તે સ્વરૂપનું (અંતરનું) સુખ બહાર વિષયોમાં આરોપીને તે લેવા દોડે છે, પણ આત્માનો વિચાર કરતા નથી. નૈવમીમાંસયંતિ. સ્ત્રી પુત્ર મિત્રાદિમાં સંતોષ માનીને માંસમીમાંસયંતિ એટલે માંસનો વિચાર કરતા રહે છે. અર્થાત્, માંસમય તેમનાં શરીરનો વિચાર કર્યાં કરે છે. માટે મૃગજળનું પાન કરવાથી કોઇની તૃપ્તા શાંત થતી હોય, તો સંસારથી સુખ છે, એમ કહીએ.

દશ વદનવાળો રાક્ષસ શ્રેષ્ઠ રાવણ છે, તેવોજ રાત્રે વિચરનાર માકડ છે તેનો દશા જેવો આકાર છે તેથી મનુષ્યનું લોહી પીએ છે. રાત્રિચર શેષ્વરદશાસ્યઃ અને રાક્ષસને આશ્રય છે તેવો પલંગ વગેરેના ખુણામાં માકડનો આશ્રય છે. ક્રોળપાલ્યાશ્રયઃ વળી, વળથી પણ રાવણની શક્તિ નહીં ગઇ. તેમ વળ એટલે હીરા છે તે હીરાની ભસ્મ, માકડના રૂધિરથી થાય છે. મનુષ્યનું લોહી પીવાની જેમ રાવણ ઇચ્છા રાખે, તેમ માકડ પણ તેજ ઇચ્છે છે. રાવણાદિ રાક્ષસો જેમ મદ્યપાનથી ઉન્મત્ત, તેમ, મધુ એટલે ચૈત્ર માસમાં માકડો ઉન્મત્ત બને છે. રાવણે સીતાનું હરણ કરવાથી કુળનો નાશ કરાવી મુક્યો અને પોતે મુવો. તેમ શીતાભિસંધાનતઃ થંડી (ટાઢ) પડે તો એનો પણ (માકડનો) નાશ થાય છે (સ અને જ સરખા હોવાથી સીતા તેમ અહીં શીતા છે) માટે માકડ છે તે રાવણાદિ રાક્ષસ સમજવા, એમ કહ્યું.

કમલે કમલા શેતે હરઃ શેતે હિમાલયે ।

ક્ષીરાબ્ધે હરિઃ શેતેમત્કુળઃ શયનાશ્રયે ॥

લક્ષ્મી કમળમાં સુવેછે, શંકર હિમાલયને વિષે, હરિ (વિષ્ણુ) ક્ષીર સાગરમાં, અને માકડ પલંગમાં આશ્રય લેછે. સંસારરૂપ પલંગપર સુનારને આધિ વ્યાધિરૂપ માકડો કરડેછે. માટે એવા સંસારને છૂટવાનો ઉપાય કહેછે—અગ્નિ સંનિધાનથી થંડી જાય છે અથવા તડકે બેસવાથી ટાઢ શમેછે, તેમ સાધુ મહાત્માનો સંગ, અને વિષયોનું ધ્યાન છુટી જઈ એક રામનું ધ્યાન કરવાથી, અથવા કર્મ સાક્ષી સૂર્ય (તડકા) થી થંડી જાય છે તેમ, આત્મા સમાલોકાત્ આત્મ પ્રકાશમાં આશ્રય લેવાથી, હેમંત સમાન ભવ-સંસાર છૂટાય છે. મવં હેમંતવત્ જયેત્.

તુકારામ મહારાજનું અભંગ છે કે, સંસારમાં જવ જેટલું સુખ અને પર્વત જેટલું દુઃખ છે. તે બોલતો એક સાધુ જતો હતો. તેને એક સુખી શ્રીમંતે કહ્યું, મહારાજ ! ખોટું છે. પર્વત જેટલું સુખ છે તે જવ જેટલું દુઃખ, એવો સંસાર છે, એમ બોલો. જીવો, મને કાંઈજ દુઃખ નથી. પછી સાધુ તે પ્રમાણે બોલતો આવ્યો. રાત્રે શેઠનો હાથ ઉંઘમાં નીચો પડેલો તેવામાં તેને વીંછુનો ડાંખ થવાથી અસહ્ય વેદન થવા લાગી. ધણી વેદ દાકટર સગાં ઉગ્ગરો કરી બેઠાં. શેઠ તો જીમે પાડી રહ્યા છે. મળરૂકે પેલો સાધુ શેઠના કહ્યા પ્રમાણે બોલતો આવ્યો તેને શેઠ ઉપર બોલાવ્યો અને કહ્યું કે, તુકારામ સમર્થ ભક્તમાં મેં મદોન-મત્ત બની અહંકારથી, દોષ કાઢ્યો, પણ પરમાત્માની કૃતિ (માયાન પ્રભાવથી) મને તરત અનુભવ થયો કે આ એક રાતનાં દુઃખમ આખી જીંદગીનું સુખ ક્યાં ગેય થઈ ગયું. માટે બોલતા હતા તેમજ પાછા બોલવા માંડો, મારું અભિમાન વ્યર્થ છે, અને તુકારામ સાચું છે. અનુભવ આવ્યો નથી ત્યાંસુધી અજ્ઞાનથીજ સુખ માનેછે. વેશ્ય છે તે શ્રીમંતને જોઈને બહુ પ્રેમ બતાવેછે, તેથી મૂઢ મનુષ્ય તેમ આનંદ માની પ્રસન્ન થાય છે અને સમજેછે કે, મારાપર ખરો પ્રેમ છે; પણ તેનું ગજવું ધરણું ખંખેરી ખાલી કીધું નથી ત્યાંસુધી કૃત્રિમ-બનાવટી પ્રેમ છે, તે સમજતો નથી. તેમ માયા છે તે વેશ્ય જેવી છે, તે મિથ્યા સુખ દેખાડેછે તે વાસ્તવિક સુખ નથી, અર્થાત્ સંસારમાં પ્રતીત થતું અદ્વૈતસ્વરૂપ સુખ છે તે ખરું સુખ નથી પરંતુ તે સુખાભાસજ છે.

કુંભાર હાથમાં દંડ વગર ધડો નથી કરી શકતો. તે દંડ હોય તોજ ઘટ ગાગર વગેરે બનાવી શકે છે. તેમ સારાસાર વિચારરૂપ દંડ હાથમાં રાખવાથી જ્ઞાન થાય છે. વાસ્તવિક સત્સુખ આનંદ તો મારા-માંજ-મારા ચિદાત્મ તત્વ સ્વરૂપમાંજ છે. એ રીતે દ્રઢ નિશ્ચયપૂર્વક જાણી શોક મોહથી મુક્ત રહેવું, એજ તત્વરૂપ સર્વનો સાચો શ્રેષ્ઠ ધર્મ છે.

“ભાવી કાહુ સોં ન ડરે, કાહુ સોં ન ડરે, ભાવી કાહુ સોં ન ડરે.” જેનું ચિંતન કરેછે તે તો દૂર જાય છે, અને જેની મુશ્કેલી નથી તે અકસ્માત્ આવી મળેછે. માટે સંતઃ સદા સુરસનિત્યસમાશ્રયંતે સંત-મહાત્મા હંમેશા અખંડ અમૃતરસરૂપ તત્સત્ બ્રહ્મનો આશ્રય કરેછે. કેમકે, તેમનો નિશ્ચય થઈ ચુક્યો છે કે, જે થવાનું તે થશેજ, અને નથી થવાનું તે નહીં થાય. અનેક સિદ્ધિઓ મેળવી આકાશમાં પક્ષી માફક ગમન કરે, જળમાં જઈ છુપાઈ રહે, ૧૪ વિદ્યા ૬૪ કળા શીખે, પરંતુ ભાવ્ય (જે થવાનું છે) તેનો નાશ ક્યાંથી? માઘ્યસ્ય નાશઃ કુતઃ ॥ પરમાત્મા રામના પિતા દશરથ છતાં, તેને ચાર પુત્રો છતાં, કોઈ પુત્ર મર્જીકાળે પાસે નહિં હતા. લક્ષ્મીરૂપ જનકી પોતે શ્રી રામનાં પતિન છતાં રાવણથી શુક્રાંશુ લઈ ચલે? જનક રાજા કે જેના જ્ઞાતાતા શ્રી પુરૂષોત્તમ રામ, કન્યા લક્ષ્મી-સીતા, લગ્ન કરાવનાર મુનિ વિશ્વામિત્ર, ઉપાધ્યાય વસિષ્ઠ, દાનદાતા જનક, વળી કન્યાદાન કાળે બધા ગ્રહો અગિયારમા સ્થાને, એ બધું છતાં રામોપિજાતો વનં રામ વનમાં ગયા.

રાજા દુષ્ટની કન્યા, નૃસિંહ જેવા પંચપતિ સમક્ષ છતાં સભામાં કેશ પકડી આણી ચીર દરણ થયા હતાં. માટે પ્રતિકુળ કાળ હોય તો એમ બનેછે. અનુકુળ કાળે શત્રુ પણ મિત્ર થાય છે. ભગવાન શંકર હાથમાં ભિક્ષાપાત્ર લઈ ભિક્ષા માગે, બ્રહ્મા સૃષ્ટિ ધડાડે, વિષ્ણુ મન્દ્ર, કન્દ, વરાહ, નૃસિંહ, વામનાદિ અવતારોજ ધર્યા કરે, સૂર્ય વિરામ પામ્યા વગર ભ્રમણ કર્યા કરેછે, વગેરે; તો પછી સામાન્ય મનુષ્ય શી રીતે ભાવી ચુકાવશે?

દ્રષ્ટાંત—સમુદ્ર શર નામે વૈશ હતો તે માલ ભરી વહાણમાં સફરે નિકળ્યો. પવનના ઝપાટા તોફાન ચાલવાથી વહાણ તો દરિયામાં ડુબ્યું. વૈશને એક પ્રેત હાથ લાગ્યું તે પકડી રાખી જેમ તેમ દુઃખે કિનારે નિકળ્યો. પ્રેતના ધોત્યાંતે છેડે જોતાં નવરતન હાર મળ્યો. વૈશ્ય કહે, મારું બધું દ્રવ્ય ગયું તો ભલે, પણ પ્રાણ બચ્યા. દત્તસર્વ પુનર્લભ્યં ન

જારી પુનઃ પુનઃ વળી, હાર જોતાં અમૂલ્ય છે. દ્રવ્ય ગયું તેના કરતાં સેંકડો ગણી કીમત છે. પછી એક મંદિરમાં જઈ મુકામ કીધો. ત્યાંના રાજાની કન્યાનો તે હાર ચાર લઈ ગયેલો તે છુડી જવાથી આ વૈશ્યની પાસે આવેલો. તે હાર સાથે શેઠ સુતો છે ત્યાં સીપાઈઓ તપાસ માટે આવ્યા. તેણે મુદ્દા સાથે શેઠને પકડી રાજા પાસે લઈ ગયા. રાજાએ તે વૈશ્ય શેઠનેજ ચાર ઠરાવી દેહાંત શિક્ષાનો હુકમ કીધો. હાર લઈ રાજા સભામાં બતાવેછે એટલામાં ત્યાં ગૃધ્રપક્ષી આવી તે હાર લઈ ઉડી ગયું. વૈશ્ય કહે, હું ચાર નથી વગેરે, પણ તેની વાત ત્યાં સાંભળેછે કેણુ ? તેને કેદમાં નાખ્યો. રાત્રે રાજાને શંકરે સ્વપ્નમાં સૂચવ્યું કે, વૈશ્ય ચાર નથી, ચાર તો હુખી મુવો તેથી તે હાર એને મળેલો હતો, માટે માનપાન આપી વૈશ્યને છોડી મુક. સવારે રાજાએ તે વૈશ્યને તેડાવી સભામાં સ્વપ્નની વાત કહી. વૈશ્યને પુછતાં વાત મળી, તેથી માન પોષાક દ્રવ્ય આપી તેને દેશ જવા વિદાય કીધો. તે જંગલમાંથી જાય છે. ચારો લુટવા આવતા જોઈ અધુ પડતું મુકી, વટ વૃક્ષ મોટું ગંજવર હતું તે ઉપર ચઢી ગયો. ચાર તો તે શેઠનું જે અધુ પડેલું મળ્યું તે લઈ ગયા. વડ ઉપર તેજ ગ્રધ્રપક્ષીનું રહેઠાણ હતું. તે જોતાં તેમાંથી હીરા, ઝવેરાત, મોતી, માણેક તથા તેજ હાર પાછો મળ્યો. તે અધુ લઈ નીચે ઉતરી ઘેર ગયો. ઘેર જઈ અધી વીનેલી વાત કહીને બોલ્યો કે, કર્મ કેવું છે તેની પરીક્ષા મારાથી થઈ ન શકે. પુણ્યવાન છે તે આવી રીતે દુઃખનો અનુભવ કરીને પણ સુખી થાય છે. તેથી કહેછે કે:—

વિપત્તૌ કિં વિષાદેન સંપત્તૌ હર્ષણેન કિં ।

માવિતવ્યં ભવત્યેવ તત્રકા પરિદેવના ॥

વિપત્તિ પડે તેમાં શોક કરવાથી શું, અને સંપત્તિ મળે તેમાં હરખાઈ જવાથી શું ! થવાનું તે થાય છેજ તો પછી તેની ચિંતા શું કામ કરવી. મારવાડમાં જાય તો કંઈ ઓછું ન મળે, અને સુવર્ણના મેડ ઉપર જાય તો કંઈ વધારે નહીં મળશે. માટે ધીરોમત્ત ધીરજ રાખ; દ્રવ્યવાન પાસે જઈ દીનવ્રતિ ન બતાવ; ધડો છે તેને કુવામાં નાખો, અગર તળાવમાં કે નદી દરીઆમાં નાખો, છતાં તેમાં પાણી તો જેટલું આવવાનું તેટલુંજ આવશે. તેવો ખત્તા કુંભારે પ્રારબ્ધ ધડો બનાવ્યો છે તે કર્મ પ્રમાણેજ મળેછે. રાવણને ત્રણ લોકનું રાજ્ય છતાં બાવિવશથી આખરે મુવો.

એ કર્મ સમૂહ શી રીતે નાશ પામે છે તે હવે કહે છે:—

**ગતસંગસ્યમુક્તસ્ય જ્ઞાનાવસ્થિત, ચેતસઃ ।
યજ્ઞાયાચરતઃ કર્મ સમગ્રં પ્રવિલીયતે ॥**

અહંભાવથી જે મુક્ત છે, જેનો કામ ગયો—છઠ્ઠા નષ્ટ થઇ છે, કેમકે જ્યાં અહંકર્તા ભાવ છે ત્યાં કામના—છઠ્ઠા હોય છે, પણ હું તો ચિદાત્મા સાક્ષી જ્ઞાનસ્વરૂપ છું, એવું જેને જ્ઞાન છે તે મુક્ત છે. જ્યાં જીવે ત્યાં બ્રહ્મરૂપ જીવે છે. યજ્ઞ એટલે વિષ્ણુને માટેજ અહંભાવ છોડીને લોક સંગ્રહ માટે નિષ્કામ કર્મ કરે છે, તેનાં તે બધાં કર્મ (અજ્ઞાન સહિત) નાશ પામે છે. કર્મ કરે છે તે પરમાત્માને અર્પણુ બવાથી તેનો તો સંબંધ રહેતો નહીં, પણ સંચિત કર્મ તો બધાં નાશ પામે છે. અંતઃકરણની સમસ્થિતી રાખે છે તેને સંસારમાં શાંતિ રહે છે. ભયને લીધે ગમે ત્યાં જાય, પણ કર્મ આગળથી જન્મને તક આરી કરી મુકે છે; માટે અહર્નિશ પરમાત્મ ચિંતન કર. મનુષ્ય માત્રનું ખરું કર્તવ્ય—ખરો ધર્મ એજ છે.

સઘળું પ્રતિકુળ દેખતા છતાં પુણ્ય પ્રારબ્ધ હોય તો તે બધું અનુકુળ થઇ પડે છે તે વિષે દ્રષ્ટાંતઃ—

એક રાજાને કન્યા થઇ, તેને ત્રણ રતન હોવાથી જોશીઓને ખોલાવી પ્રહ મંગાવી જેતાં એમ કહેવામાં આવ્યું કે, એ કન્યા પતિનો નાશ કરનારી થશે તેથી તમારે પણ મુખ જોવું નહીં, નાશ કરી નાખે એવું છે, માટે તેને ચરણમાં મુકી આવવી; પરંતુ તે રીતે કરતાં રાજાને ખોટું કહેવાય તેથી લક્ષ રૂપીઆ આપી પરણાવી હદપાર કાઢવા ઠરાવ્યું. ઢંઢેરો પીટાવ્યો પણ આવી હકીકત સાંભળી કોઈ પરણવા ખુશી બતાવતું નથી. બાર વરસની થઇ ફરી ઢંઢેરો પીટાવતાં એક આંધળો અને એક કુખડો હતા તેમાંનો કુખડો કબુલ થયો. તેથી તેને પરણાવી લાખ રૂપીઆ આપી કુખડા સાથે હદપાર કાઢ્યાં તેથી અંધ સાથે ત્રણે હદ છોડી ગયાં. એક શેહેરમાં મકાન લઇ રહ્યાં છે. સ્ત્રી સાથે કુખડાએ વિચાર ડાઘો કે આંધળાને વિષ દઇ મારી નાખવો. કુખડો જન્મને એક મરેલો સર્પ લાવ્યો. સ્ત્રીએ તેના ટુકડા કરી તપેલામાં ઉકાળવા મુક્યું. આંધળાને કહે તમારે માટે ઓસડ છે તેથી બેસીને કડછી હલાવ્યા કરો. તેથી તે તો બેઠો બેઠો હલાવ્યા કરે છે. તપેલામાંની વરાળ લાગતાં આંધળો તો દેખતો થઇ ગયો. અને તપેલામાં જોયું તો સર્પના કટકા છે. વિચાર્યું કે જરૂર મને મારી નાખી બે જણાં સુખ ધૂએ છે, ઠીક છે. તેથી તે તો આંધળોજ છે તેવો ઢોંગ કરી સુઇ ગયો. તે જાતે બળવાન તો હતોજ. કુખડો ધરમાં આવતાં આંધળો ઉઠ્યો, અને ખુબ ગુસ્સામાં તેને પકડી

ચકર ચકર ફેરવીને એવો જોરથી પેલી સ્ત્રીની છાતી ઉપર ફેંક્યો કે તે સ્ત્રીનું ત્રીભુગં સ્તન અંદર પેંસી ગયું, અને કુખડો હતો તે સીધો ચઢ ગયો. એ રીતે ત્રણેની પ્રતિકુળતા જતી રહી ને અનુકુળતા પ્રાપ્ત થતાં સુખી થઇ ગયાં. એ રીતે ઉલટાનું સુલટું પણ થાય છે. એવી કર્મની ગહન ગતિ છે.

પૂર્વજન્મ કૃતં કર્મ શુભંવાશુભંચયત્ ॥ પૂર્વજન્મમાં શુભ અથવા અશુભ જેવાં કર્મ કીધાં હોય તેવાંજ ફળ ભોગવવાં પડેછે. જેવું વૃક્ષ વાવે તેવાંજ ફળ આવેછે. કોઇ પણ દુઃખની ઇચ્છા નથી કરતું છતાં પ્રાર્થના કીધા વગરજ જે રીતે દુઃખ આવેછે તેજ રીતે સુખ પણ વગર તેડે-વગર ભોક્ષાવ્યે આવેછે. જેમ, અનેક ગાયોનું ટેણું હોયછે છતાં વત્સ પોત પોતાની માતાનેજ ઓળખી તેની પાસે જાયછે, તથા પૂર્વકૃતં કર્મ કર્તારમનુગચ્છતિ, તેમ પૂર્વ કૃત કર્મો પણ કર્તાનીજ પાછળ જાય છે. શારીરિક કર્મ જે દુષ્ટ—નહારાં હોય તો તેથી સ્થાવરાદિક યોનિ મળેછે. વાચિક દુષ્ટ કર્મથી પશુ પક્ષીની યોનિ મળેછે. અને માનસિક દુષ્ટ કર્મથી અંત્યજાદિ નીચ શરીરમાં જાય છે.

ત્રણ પ્રકારનાં શારીરિક કર્મ છે. અદત્તાનામુપાદાનં=આપ્યા વગર ચોરી કરીને લેવું તે, તથા હિંસાચૈવાવિધાનતઃ ॥ અવિધીથી કોઇનો પ્રાણ ધાત કરવો તે, તથા પરદારોપસેવાચ પરસ્ત્રી સંગ કરવો તે, એ ત્રણ પ્રકારનાં શારીરિક કર્મો વચ્ચે ॥ શારીરિક કર્મ છે.

ચાર પ્રકારનાં વાચિક કર્મ કહેછે.

પારુષ્યં અનૃતંચૈવ પૈશુન્યાપિત્રતીયકં ॥

અસંબદ્ધ પ્રલાપશ્ચકથિતં વાચિક કૃતિઃ ॥

કોઇનું દીલ દુખાય તેવી કઠોરવાણી, બુઝાણું, અને નિંદા ચાડી-ચુગલી કરવી તે, તથા કંઇપણ સંબંધ વગર ગમે તે વિશે પ્રલાપ-બડ-બડવું તે, એ ચાર વાચિક કર્મોથી પશુ પક્ષી થયું પડેછે.

ત્રણ પ્રકારનાં માનસ કર્મ કહેછે. પર દ્રવ્ય લેવાને કોઇનું અનિષ્ટ ચિંતન કરવું, ખીજનું અનિષ્ટ ઇચ્છવું તે, પરદ્રવ્યેષ્વમિધ્યાનં પર દ્રવ્યમાંજ રાત દિવસ ધ્યાન લાગી રહે, તથા મિથ્યા અભિનિવેશ, એટલે હું દેહ છું, પરલોક છેજ નહીં, વગેરે. એ કર્મોથી અંત્યજાદિ નીચ યોનિ પ્રાપ્ત થાય છે. મારે સુખેન્દુકેતો સદા સાત્ત્વિક શુભ કર્મો કરવાં.

નિયતં સંગરહિત મરાગદ્વેષતઃ કૃતં ।

અફલ પ્રેક્ષુના કર્મ યત્તત્ સાત્વિકમુચ્યતે ॥

અહંભાવના—સંગ છોડીને રાગ દ્વેષ વગર, શાસ્ત્રે વિધાન કરેલાં વર્ણાશ્રમાદિ કર્મ, ફળની આશા ન રાખતાં, કરવાં તે સાત્વિક કર્મ છે. તામસ કર્મનો પરિત્યાગ કરવો, અને રાજસ પણ ત્યાગવા યોગ્ય છે.

વિષ્ણુ ભગવાને એક હાથમાં ચક્ર ધારણ કરીધું છે તેનો હેતુ એવો છે કે,—રથનાં પૈડાં અથવા ચક્ર ઉપર રથ હોય છે તેથી ચક્ર—પૈડાં છે તે રથનાં ચરણ કહેવાય છે તેને હાથમાં લીધું છે, તે સૂચવે છે કે, એવો જો હશે તેને હું હાથમાંજ રાખું છું, અર્થાત્, શરીરરૂપ રથનો ભોળો, ઇન્દ્રિયોરૂપ હરિ એટલે ઘોડા ઉપર રાખે,—તે આહે ત્યાં લઈ જાય; પણ હરિ—પરમાત્મા ઉપર જો ભોળો રાખે તો તેનો નિર્વાહ ભાર ઉપાડી (તે ભક્તનાં સર્વ સંસાર કાર્યનો ભાર ઉપાડી) તેનાં ચરણ પણ હાથમાં પકડું છું. અને એજ હેતુથી પરમાત્માએ ભક્તોની બહુજ કઠિણ સેવા કરી છે. એકનાથ, નરસિંહ મહેતા, મીરાં, શખરી, સુધન્વા, અર્જુન, સખુળાઈ વગેરે અનેક ભક્તોની બહુજ સેવા કરી છે. ઇન્દ્રિયોરૂપ ઘોડાના સારથી—પ્રેરક—ચાલકતો પરમાત્મા છેજ. તે પ્રભુ ઉપર વિશ્વાસ રાખે અને શકટ તળે ચાલતાં જ્ઞાનની માફક મિથ્યા અભિમાનથી કર્તૃત્વ ભ્રાંટતૃત્વનું અભિમાન માથે ન સ્વિકારતાં પ્રભુ ઉપરજ નાખી વર્તે તો જરૂર તેનાં સર્વ કાર્ય પ્રભુજ કરે છે, કીધાં છે, અને કરશેજ, એ નિર્વિવાદ સિદ્ધ સત્ય છે.

રામદાસ સ્વામિ કહે પ્રારબ્ધજ ઐષ્ટ છે, તે પૂર્ણ અનુકુળ હોય તો વગર યત્ને ભોગ મળે છે. કર્મ અનેક પ્રકારનાં લિજ્જ લિજ્જ હોય છે. જેમનાં કર્મ ઉદ્યોગ કરવાથીજ ભોગ મળવા યોગ્ય હોય છે તેમને યત્ન કરવુંજ પડે ત્યારે મળે છે. (તેનું) પ્રારબ્ધ છે તે રથી છે, અને તેનો સારથી યત્ન—પુરૂષાર્થ છે. રંગનાથ સ્વામિ હતા તેમને રાજન સમાન રાજયોગ હતો. તેમનાં દર્શન માટે, પોતાના શિષ્ય કલ્યાણને સાથે લઈ, રામદાસ સ્વામિ નીકળ્યા. તેની રંગનાથને ખબર થવાથી તે પણ સામા આવવા નિકળ્યા. મેદાનમાં એક સાધુ મહાત્માનો મેળાપ થયો. ત્યાં રામદાસ કહે, હમારી કેમ આવી સ્થિતી છે; તું તો જ્યાં ત્યાં રાજ વૈભવમાંજ ધુમે છે. રંગનાથ કહે, મારી કંઈ એવી ઇચ્છા નથી, તેમાં હું શું કરું રામ સ્વામિ કહે, ફીક ત્યારે. હું ગામમાંથી લિક્ષા માગી લાવું ત્યાં

સુધી અહીં તડકે બેસ. બહુ સાઈં મહારાજ; એમ કહી તેતો બેઠા, અને રામદાસ ગામમાં (કલ્યાણ સાથેજ) ગયા. હવે એ અરસામાં પ્રતિષ્ઠિત પ્રધાન રામચંદ્રપંતની સ્વારી જતી હતી. તેણે બેયું કે તડકે મેદાનમાં પેલું કાણ બેઠું છે, જુવો. નોકરોએ દોડી જઈ બેઠા આવી કહ્યું કે, સાહેબ! એ રંગનાથ સ્વામિ છે, અરેરે!! એમ કહી તરત ત્યાં મુકામ નાખી તંબુ ઠોકાવી દીધા. ગાદી તકીઆ નાખી તે ઉપર બેસાડયા, અને રસોઇનું કામ ચાલ્યું. એટલે તો રામદાસ સ્વામિ આવી જુવેછે તો રાજ વૈભવમાંજ ગાદીએ બેઠા છે. કલ્યાણને કહ્યું કે, લે જો, આ એનું પ્રારબ્ધ. એ જ્યાં જાય, જ્યાં બેસે, જ્યાં રહે, ત્યાં રાજ્ય વૈભવ-ભોગ એને શોધતા પાછળ દોડી આવેછે. એવું માઈં પ્રારબ્ધ નથી. માટે ભાઈ કલ્યાણ! પ્રાણ, મૂઠ, શર, બધાંને કર્મ ભોગવવાંજ પડે છે. B. A., M. A., LL B., L. C., L. M. & S. વગેરે ધણું સેંકડો પાસ થયેલા છે તે બધાની સ્થિતી સરખી નથીજ. પાસ થયેલા છતાં જેવાં જેનાં કર્મ તેવી તેની સ્થિતી છે. તેમ વગર પાસ થયેલા પણ ધણું તે બધા કરતાં ઉત્તમ સ્થિતીવાળા બની જાય છે. એ રીતે અંતઃકરણને સ્વસ્થ કરવા સદ્ગુરુ મહાત્માનો ઉપદેશ છે.

એક મોટા શ્રીમાન શેઠ હતા. તેને સાઠ વરસે પુત્ર થયો. પુત્ર થવા માટે શેઠને બહુજ લોભ હતો, તેથી તેનું નામ લોભ રાખ્યું. ખૂબ હર્ષથી દાન પુણ્ય કર્યા. મોટો થતાં પુત્ર (લોભ) ને પરણાવ્યો. તે વહુનું નામ આશા રાખ્યું. તે લોભ અને આશા બેના સમાગમથી કન્યા થઈ તેનું નામ ફજેતી રાખ્યું. તે કન્યાને લઈ ડોસા બહાર ફરવા જાય, સભામાં જાય, ન્યાતમાં લઈ ફરે. તે ફજેતી કન્યાને કંઈ વાવળી થવાથી મરી ગઈ. ત્યારે ડોસાને બહુ શોક કરતા અને રડતા બેઠા લોક દીલાસો આપેછે કે, શીકર નહીં, શેઠજી! લોભ અને આશા અમર રહો. જીવતાં છે તો કાલે બીજી ફજેતી થશે. તાત્પર્ય સ્પષ્ટ છે કે, તેવા આપણે પણ ખુશી થઈ થઈને ફજેતીને માથે લઈ ફરીએ છીએ. જે વીર પુરૂષે લોભનેજ પોતાના અંતર ગ્રહમાં પ્રકટ થવા દીધો નથી તો તેને આશા બાઝવા પામતી નથી. અને તે બેનો પોતાનાં હૃદયમાં વાસ ન હોય તો ફજેતી થવાની કલ્પનાનો પણ અત્યંત અસંભવ, પરંતુ ભવપાર નિકળી જઈ વિજય ડંકા થવાનોજ સંભવ રહે.

ગમે તેવું પણ વ્યસન હોય તો તે વિધાતક છે. તેનાથી કેફ આવેછે, અને તેની પ્રકૃતિ તે વ્યસનાસક્ત બની જાય છે. મદ્ય પીનારને

વૈકલ્યતા (ગાંડાપણું,) ધરણીપાત, અને સળંગનો ઉપદેશ કર્યાજ કરે કે તું મઘ છોડ, છતાં તે કાને ધરવું નહીં તે, એ ત્રિદોષરૂપ સન્નિપાતનાં ચિન્હ તે મઘપાન કરનારને થાયછે.

સન્નિપાતસ્યચિન્હાનિ મધ્યેસર્વાણિ દ્રશ્યતે ॥

અરીણુ, ભાંગ, ગાંજે, તમાકુ, વગેરે માદક પદાર્થ માટે પણ એમ સમજવું. તેમાં સ્વાદ કે સુગંધ કશું નથી, ગુણુ પણ નથી. છતાં તે અરીણુ તમાકુ વગેરે ખાનાર પીનાર તો તેના ગુણુ ખતાવશે. એક સલા મંડળમાં તમાકુની વાત નિકળી ત્યાં પ્રશ્ન થયો કે, એ શું છે, શું ફાયદો, કેવડાં ઝાડ થાયછે, વગેરે. ત્યાં એક શાસ્ત્રી તમાકુ ખાતા હતા તે બોલી ઉઠ્યા કે, એતો શ્રી જનાર્દન વિષ્ણુનું સ્વરૂપ છે. લોકનાં હિત માટે ઉલટા આકારે થઇને જગતમાં પત્રરૂપે પ્રસિદ્ધ છે. જનાર્દન નરહિસો મૂર્લાડકાર વિપર્યયાત્ એમાંથી નકાર બધા કાઢી નાખો તો જનઆર્દ અને આ કારને ઉલટાવો તો જરદા (જરદો તમાકું) એમ થશે. તેથી એ બધાએ સેવવો જોઇએ. જુવો પુંડરીનાથના હાથ કંમરે છે તે શામાટે? તે ખતાવેછે કે તમાકુ-જરદાનાં ઝાડ આટલાં ઉંચાં થાયછે. ગિરીના બાલાજીનો એક હાથ ખતાવેછે કે પાંતરું તેનું આવડું થાયછે. ગણપતિએ ચીપટી કરીછે તે સૂચવેછે કે, એટલો લઇને આવો. જો નહીં ખાય તો હનુમાન ગદા ખતાવી રહ્યાછે (ન ખાય તેને માથે ગદા પડે). આવી રીતે ખાનાર પીનાર લોક ભલે ગુણુ ખતાવી પોતાની ભુલ ડાખવા યત્ન કરે, તેથી શું થયું?! મૃગયા ખેલવી, જુવા ખેલવા, નિંદા કરવી, મિષ્ટાન્ન ખાવાં, લડાઇ કરવી, એ બધાં વ્યસન છે. બોજન પણ વિશેષ લેવાય તો તેમાં માદકપણું છે. વ્યસનીનું મન વ્યસનને તામે રહેછે તેથી તેમાં મન જવાથી એકાગ્ર થતું નથી અને પરમાત્મામાં લાગતું નથી. માટે વળગાડવા લાયક ખરાં વ્યસન તો બેજ છે, કે જે બીજાં બધાં દુર્વ્યસનોથી મુક્ત કરેછે. હરિપાદ સેવનં વ્યસનં અર્થાત્, વિ=ગરડ અને અસન=વાહન છે જેનું, એવા શ્રીહરિ છે તેમાં પ્રેમ કરી તેની ચરણુ સેવાનું વ્યસન પડે તો બધાંથી છોડવે અને બીજાં વિદ્યાનું વ્યસન છે, તે અધ્યાત્મ વિદ્યા, સર્વ બંધથી નિર્મુક્ત કરનારી છે. બીજા બધી વ્યાવહારિક વિદ્યા છે તે તો અવિદ્યા છે. ચંદ્રિકા-ચાંદરણાંથી સમુદ્રમાં ભરતી આવેછે, તેમ બ્રહ્મવિદ્યાથી મુમુક્ષુઓ આનંદ પામેછે. ચંદ્રિકાથી અંધકારનો નાશ થાય છે, તેમ બ્રહ્મવિદ્યાથી અજ્ઞાનનો નાશ થાય છે. કુવલય પૃથ્વીપર પ્રકાશ થાય છે, પણ કમલોદય નથી થતો; તેમ કમળા-

લક્ષ્મી-દ્રવ્યનો ઉદય એટલે દ્રવ્ય પ્રાપ્તિ થતી નથી; કેમકે લક્ષ્મી અને સરસ્વતિનો વૈરભાવ છે. બ્રહ્માની સ્ત્રી સરસ્વતિ, અને વિષ્ણુની સ્ત્રી લક્ષ્મી. વિષ્ણુના પુત્ર બ્રહ્મા, તેની સ્ત્રી તે લક્ષ્મીની વહુ હોવાથી લક્ષ્મી સાસુ થયાં. સાસુ વહુનો બનાવ લોકમાં પ્રસિદ્ધ છે. માટે વિદ્વાન જ્ઞાની પાસે દ્રવ્ય હોતું નથી, એમ કહેવાય અને દેખાય છે.

સંસાર અને વિષયોનો વિયોગ ગમતો નથી તેથી કર્મ કરી કરી વારંવાર મરવા જન્મવાનું વ્યસન લાગ્યું છે, તેનાથી મુક્ત કરનાર મુખ્ય વ્યસન તો શ્રી હરિગુરુ ચર્ણસેવાજ છે.

વિવાહ કાઢતો થતો હોય તો તેવે પ્રસંગે, રતિ સંપ્રયોગે, પ્રાણાત્મયે (જીવ જતો હોય તેવે વખતે) સર્વ ધનાપહારે (બધું ધન જતું હોય તો તેવે વખતે), તથા વિપ્ર (બ્રાહ્મણાદિ) ના અર્થને માટે, એ પાંચ ઠેકાણે જીકું બોલવાથી પાપ લાગતું નથી, પણ ધર્મરૂપજ કહ્યું છે.

મનુષ્ય જેનો સર્વ કાળ સંગ કરેછે તેનોજ તેને અધ્યાસ થાય છે; ભાષણ પણ તેજ કર્યા કરે છે; તેથી અંતકાળે તેજ વાત તેને પ્રત્યક્ષ-આગળ ખડી થઈ જાય છે. વિષયોનો છંદ તો દુર્ગતિનોજ કારણભૂત છે. જન્મભર વધારે કાળ પરમાત્મા ઉપરજ પ્રેમ રાખી સંબંધ જોડ્યો હોય તો અંતાવસ્થાએ ભાવના પણ તેજ થશે. પ્રાણ પ્રયાણ સમયે જેને હજારો વીંછી એકી વખતે કરડ્યા જેવું દુઃખ થાય છે, એવાને હરિ-સ્મરણ કરવાનું કહણ છે, છતાં પેહેલાં અભ્યાસ પડ્યો હોય તો તે સ્ફુરેછે.

અંતકાલેષ્વ મામેષ્વ સ્મરન્મુકૃત્વા કલેષવં ॥

યઃ પ્રયાતિ સમદ્ધાવં યાતિ નાસ્ત્યન્ન સંશયઃ ॥

પૂર્વના અભ્યાસથી સર્વકાળ દ્રષ્ટિના અગ્રભાગમાં માર્ગજ સ્મરણ ખડું થાય છે. સગુણ બ્રહ્માના ઉપાસક માટે એ પક્ષ છે. તત્ત્વવેત્તા તો કલેષવર છોડી જતોજ નથી. ન તસ્ય પ્રાણા ઉત્ક્રામંતિ તન્નૈવ સમચિલીયતે ॥ તેના પ્રાણ બહાર નથી જતા, ત્યાંજ સમાર્ધ-લય થઈ જાય છે. તે તો મુક્ત થયોજ છે. સગુણવાળાને ક્રમ મુક્તિ પ્રાપ્ત થવાની છે. અંતકાળે માર્ગ સ્મરણ કરતાં શરીર છોડેછે તે મદ્ધાવંયાતિ એટલે બ્રહ્મરૂપ થાય છે.

યંયં વાપિસ્મરન્ભાવં ત્યજત્યન્તે કલેષવં ॥

તં તમેવૈતિ કૌંતેય સદાતદ્ધાવભાવિતઃ ॥

ક્રીટ છે તે ભયરીના ડંખ-ચટકાના ભયમાંજ રહેવાથી તેજ શરીર બદલાઈને ભ્રમરરૂપ બની જાય છે (બેહુ જડ છતાં), તો આપણે ચૈતન્ય-

શુદ્ધિવાળા તે પરમાત્મા શ્રી હરિગુરૂનાં ધ્યાનથી તે પ્રભુ પરમાત્મ સ્વરૂપે થઈ જઈએજ, એમાં આશ્ચર્ય નથી.

સ્નેહથી, પ્રેમથી, દ્રેષથી, અને ભયથી જેમાં ચિત્ત રાખે તદ્રૂપ થાય છે. મહાદેવના અખંડ સતત ધ્યાનથી નંદીકિશ્વર એજ દેહમાં મહાદેવ-રૂપતાને પ્રાપ્ત થયા છે.

વિભીષણની સ્ત્રી શરમા જ્યારે અશોક વનમાં સીતા પાસે જઈ એકાં વાત કરતાં હતાં ત્યારે સીતાએ કહ્યું કે, રાત દહાડો મને રામનું અખંડ ધ્યાન લાગી રહ્યું છે, તેથી કદાપિ હું તે રામરૂપ બની જઈશ તો મારો અને રામનો મેળાપ શી રીતે થશે? ત્યારે શરમાએ જવાબ આપ્યો કે, તે વાતની શીકર તમારે કરવી નહિ. કેમકે જેવું તમને રામનું ધ્યાન લાગ્યું છે, તેવું તે રામને તમારુંજ ધ્યાન લાગ્યું છે, તેથી તે સીતારૂપ થઈ જશે. એટલે પછી પતિ પત્નિ સંબંધરૂપ મેળાપ થવામાં હરકત આવશે નહિ.

નારાયણનાં ધ્યાનથી નરનો નારાયણ બની જાય છે. ભરત મહા-સમર્થ હતા, તે રાજવૈભવ છોડી વનમાં તપ કરતા હતા. ત્યાં વાઘનો ખરાડો સાંભળી એક હરણી ગર્ભિણી હતી તે દોડતી આવી તેનો મલ-પાત થવાથી બચ્યું પડ્યું, તે છોડી પ્રાણુ ભયથી તેતો ક્યાંએ દૂર ન્હાસી ગઈ. તે જોઈને તે ભરતે દયા અને સ્નેહને લીધે તે બચ્યું પાસે લાવી તેનું રક્ષણ કીધું; અને તેમાં સ્નેહ રહેવાથી, શરીર છુટ્યા પછી તે મુક્ત થતે તેને બદલે, હરણીનો જન્મ થયો, છતાં ઉગ્રતપ તથા જ્ઞાન પ્રાપ્ત હોવાથી જ્ઞાન રહેલું કે. હરણીનો સ્નેહ મને આ દરજ્જે એટલે હરણીરૂપમાં લાવ્યો છે. તે પછી પોતે જડભરત થયા છે. તેમાં બધું જ્ઞાન તેમને હસ્તામલકવત્ હોવાથી જડ જેવાં આચરણુ રાખી રહ્યા, કે કોઈમાં સ્નેહ બાંધે નહિ. જીવન-મુક્તજ હતા, પણ વ્યવહાર એવો રાખ્યો કે કોઈ સંબંધ નહિ કરે. એ પ્રતિબંધ નડવાથી ત્રીજે જન્મે મુક્ત થયા છે.

તસ્માત્ સર્વેષુ કાલેષુ મામનુસ્મર યુક્ત્યચ ।

મય્યર્પિત મનો બુદ્ધિર્મામેવૈશ્યસ્યસંશયઃ ॥

ધરમાં અથવા મંદિરમાં આપણે રોજ કયરો વાળીએ છીએ, છતાં થોડે થોડે વારે કયરો આવ્યાજ કરેછે, અને ચાર છ કલાકે પાછો વાળીએ કે ધૂળ (રજ-કયરો) નિકળ્યા કરેછે. તેમ, અંતઃકરણમાં (અંતઃપુરમાં-અંતરગ્રહમાં) રજ, એટલે, રજોગુણરૂપ ધૂળ, બહારનાં

વાતાવરણમાંથી આવ્યાજ કરેછે; માટે ભગવત રમણરૂપ સાવરણીથી તે કચરો ઝાટકી કાઢી વાળી-ઝાડી સાફ કર્યા કરાય તો અંતઃકરણ મલીન થાય નહિ-સ્વચ્છ રહે છે. બાદ નિશ્ચયાત્મક બુદ્ધિસહિત તે મનને મારે વિષે અર્પણ કર-મારામાંજ મન રાખ, તો નિઃસંશય મનેજ પામશે.

અસાધ્ય વસ્તુ સાધ્ય થાય છે તે પણ હૃદયથી થાય છે. પરમાત્મા તો આપણો આત્માજ સ્વયં સિદ્ધ છે. દૂરના દુષ્ટપ્રાપ્ય વિષય પણ બહુ શ્રમે મેળવી શકાય છે, તો સમીપમાં હૃદય સ્થિત પ્રભુ કેમ ઓળખી ન શકાય??

અભ્યાસયોગ યુક્તેન ચેતસા નાન્યગામિના ॥

પરમં પુરુષં દિવ્યં યાતિ પાર્યાનુચિતયન્ ॥

અન્ય, એટલે અનાત્મા જે જડ વિષયો છે તે ઉપર મન દોડેછે. જેમ, સુખેડ, સુગંધ, અત્તર વગેરેને છોડીને, માખી દુર્ગંધપર જઇ બેસે છે, તેમ, મનનો એવો સ્વભાવ છે કે, અમૃતમય પરમાત્માનું ધ્યાન રમણ છોડીને મિથ્યા પ્રાતિભાસિક જડ વિષયો ધન ધામ ધરા સ્ત્રીપુત્રાદિમાં રમમાણ રહેછે. પરમાત્માથી લિખ બીજું બધું દ્રશ્યાદિ અન્ય શબ્દથી સમજવું. પરમાત્મારૂપ સગ્નતીય વૃત્તિ પ્રવાહ થવો, તે અભ્યાસથી એટલે વારંવાર આવૃત્તિ કરવાથી અથવા વિષયાકાર વિગ્નતીય વૃત્તિનો નિરોધ કરવારૂપ દ્રઢ અભ્યાસથી થાય છે. એ સ્થિતીનું નામ યોગ છે. જ્યાંસુધી ધ્યાતા, ધ્યેય અને ધ્યાન, એ ત્રીપુટીનું ભાન રહે, ત્યાં સુધીની અવસ્થાને સવિકલ્પ અથવા સંપ્રજ્ઞાત સમાધિ કહે છે; અને જ્યારે તે ત્રિપુટીનું ભાન ભુલાઇ બ્રહ્મરૂપે કૈવલ્ય સ્થિતી થાય છે, ત્યારે નિર્વિકલ્પ અથવા અસંપ્રજ્ઞાત સમાધિ કહેવાય છે. અષ્ટાંગયોગ અથવા હઠયોગની જરૂર નથી. અનુચિતયન્=ગુરૂ અને ઉપનિષદાદિ શાસ્ત્રનાં વાક્યોનું વારંવાર ધ્યાન કરવાથી દિવ્ય પુરૂષ-દિવ્યભાનુ-અંતર્યામિ સાથે અભેદ ભાવને પામેછે, સોહમ્ સમજેછે. અથવા નામરૂપ છોડીને હરિરૂપ થાય છે.

યથાનયઃ સ્પન્દમાના સમુદ્રેઽસ્તં ગચ્છંતિ નામરૂપેવિહાય ॥

તથા વિદ્વાન્નામરૂપાદ્વિમુક્તઃ પરાત્પરં પુરુષમુપૈતિદિવ્યં ॥

જેમ નદીઓ વહેતી ચાલી જઇને, સમુદ્રમાં પોતાનાં નામરૂપને છોડી દર્ધ, અસ્ત થાય છે (અભેદ ભાવે થાય છે) તેમ, વિદ્વાન, નામ રૂપરહિત થઇને, દિવ્ય પરબ્રહ્મને વિશે અભેદ થાયછે. સિંહ આગળ ચાલેછે ને પગ મુકે છે, તેને ગમે તે સામે આવી હથીયાર વગેરે મારે છે તોપણ પાછો હડતો નથી.

યત્નેનકિંનસિદ્ધયેત સુતરામસુધિવામ્ પુનઃ ॥

દિદ્દીમસ્યાપિ યત્નેન સમુદ્રોવશમાગતઃ ॥

યત્નથી શું નથી સિદ્ધ થતું? ડીટુડીનાં પણુ દ્રઢનિશ્ચય પૂર્વક યત્નથી સમુદ્ર વશ થયો હતો. દેશ કાળ, ઘન મિત્ર, શરીર, કુળ, એ છ બળવાળો ચાહે તે કરે, એવું છતાં-છ બળથી સમુદ્ર પૂરો છતાં જેમ તુરંત જેની ડીટોડીને તાળે થયો, તેમ દ્રઢશ્રદ્ધા યત્નથી બધું સિદ્ધ થાય છે. વછનાગ એક વિષ છે છતાં અભ્યાસથી તોલો તોલો ખાઈ જાય છે. તામર્યકે, યત્નથી અસાધ્ય પણુ સાધ્ય થાય છે. જ્યાં બળ, બુદ્ધિ, પરાક્રમ, ઉદ્યોગ, સાહસ, અને ધૈર્ય છે, ત્યાં દેવો પણુ સાધ્ય થાય છે. મનને એકાગ્ર કરે તો અંતર બાહ્યવિષયો પ્રતીત થતા નથી બાહ્ય ધ્વજનારનું ચિત્ત બાહ્યમાં એકાગ્ર થયલું, તેની પાસેથી રાજાની સ્વારી ગર્ભ પણુ કાંઈ ખચર ન પડી એવું જેઈ અવધૂત ગુરુદેવે તેને ગુરુ માન્યો હતો. બાહ્યમાં જેમ તેનું મન લાગી રહેતું હતું તેવું પરમાત્મામાં લાગી જાય તો કાંઈ દેખાય નહીં. સિંધવનો ગાંગડો સમુદ્રમાં તદ્રુપ થઈ જાય છે તેમ, મન બ્રહ્મરૂપ થાય છે. યથા કાદંબ કાદંબ સમેયાતા મહોદઘૌ-એકાદ સાથે થઈ જઈ સમુદ્રમાં તણાયાં આવે છે અને છુટાં પડી જાય છે, તેમ, આ સંસાર સમુદ્રમાં સંબંધી જનોનો સંગ થાય છે, ને છુટાં પડે છે, તથા વૃક્ષપર અનેક પક્ષીનાં ટોળાં સાંજે આવી બેસે છે, ને સવારે ઉડી જાય છે, તેમ સંસાર વૃક્ષપર અનેક સાથી (સ્ત્રી પુત્રો મિત્રો સગાં સ્નેહી વગેરે) એકઠાં મળે છે, તે બધાં વખત થયો કે છોડીને આત્મા જાય છે, તેમાં જાનીએ શોક કરવો ઉચિત નથી. એવે ઠેકાણે જ જાનનો ઉપયોગ કરવાનો છે.

સાધુનો સ્વભાવ છે કે વગર પુછે પણુ લોકનું કલ્યાણ થાય તેવો ઉપદેશ કરે છે. જેવું માતાનું શીળ પુત્રો પ્રત્યે હોય છે, તેવું સાધુનું જગત પ્રત્યે છે. માતા જેમ પુત્રને મલીનતા વગેરે દોષથી મુક્ત કરી સુખી કરવા ઇચ્છે છે, તેમ, સાધુ મોક્ષ સુખ પ્રાપ્ત કરી દેવા ઇચ્છે છે.

યથા વિનષ્ટઃ સર્વાસ્વા યુધિષ્ઠિર નલાદયઃ ॥

યુધિષ્ઠિર-ધર્મરાજન, નળરાજન, વગેરે અક્ષ-ઘૂત-પાસાથી બધું ખોઈ બેઠા હતા. તેમ, અક્ષ એટલે ઇંદ્રીઓ છે તે પાસરૂપ થઈ, તેમાં પ્રતિબદ્ધ થવાથી દુઃખી થવાય છે. જાની હોય તોપણ શું થયું. ધર્મરાજન વગેરેએ દુર્જન સંગથી કરેલી અક્ષ ક્રિયાથી (ઘૂત રમવાથી) દુઃખી થયા હતા. માટે અક્ષ એટલે ઇંદ્રીય સંયમન કરવામાં વિલંબ નહીં કર. ગાયો બેસો વગેરે બહાર લટકે છે તેની માફક ઇંદ્રીઓ પણ નેલી છે, નેથી ચાર લગાડ નહીં.

અતિથી વિબુધ મૈત્રી રાજસેવાઽમિહોત્ર ।

પશુ કૃષિ ધનવિદ્યા બાલમાર્યાઽરિદાસઃ ॥

ગૃહ ઋણ રોગ ચૈવ લોકવાર્તાઽક્ષપાશઃ ।

ત્વરયા હિ કાર્યં કર્તું મા વિલંબં કુરુધ્વમ્ ॥

(અથવા કુરુધ્વ, વા. કુરુત્વં)

અતિથી આવ્યો કે તરત તેને આપજે, તેમાં વિલંબ કરતો નહીં. વિદ્વાન સુત્ર પંડિત જ્ઞાની સાધુની મૈત્રી મળે તો તરત કરજે. રાખતો હુકમ થયો કે તે કામ તરત કરજે (ન કરે તો દંડ થાય). અમિ હોત્ર વખતસર સૂર્યોદય પેહેલાં અને સૂર્યાસ્ત પછી અથવા જે કાળ નિયત રાખ્યો હોય તે સમયે કરજે, તેમાં વિલંબ કરતો નહીં. ગાય, બળદ, અશ્વ, વગેરે પશુ પક્ષી પાળ્યાં હોય તો તેમને વખતસર ધાસ પાણી વગેરે આપી તેમની સેવા કરી તૃપ્ત રાખજે. ખેતીમાં જે જે કાળે જે કરવાનું તે વખતસર કર્યા કરવું. ધન મેળવવા માટે યુવાવસ્થામાં અથવા સમય આવ્યો કે તરત ઉદ્યુક્ત રહેજે. ગયલો વખત ફરી આવતો નથી. રસાયન ઉત્તમ છે, પણ વધુ ખાય અગર પરેશ ન પાળે તો મરે કે દુઃખી થાયછે, અને પ્રમાણસર ખાય તો આરોગ્ય વધેછે, તેમ દ્રવ્યનો રસાયન સમાન ઉપયોગ કરવો. વીસ વર્ષ પછી ચાળીસ અગર છેવટ પચાસ સુધી યત્ન કરી મેળવવું. તેજ રીતે વિદ્યા વીસ વર્ષ સુધી ઉત્તમ રીતે મેળવી શકાય છે. બાળકને સમયસર જોઈએ તે આપી લણાવી ગણાવી સુખી કરવું. સ્ત્રીને પણ વખતસર શિક્ષણ જ્ઞાન દાન આપી પ્રસન્ન રાખવી, કેમકે બાળસથી હરકોઇ અપલક્ષણ વધી જઇ દ્રઢ થઈ જાય તો પછી ક્ષણ થઇ પડેછે અથવા દુઃખરૂપ થઇ પડેછે. શત્રુથી સાવધ રહેવું, તથા તેનાં અને નોકર ચાકરના કામકાજ ઉપર નજર રાખવી. ગ્રહ કોઇ નડતો હોય તો અનિષ્ટ નિવારણ માટે જપ દાન વગેરેથી શાંતિ કરવી; અથવા બીજી રીતે કહીયે તો ધરને વખતો વખત મરામત કર્યા કરવી, નહિંતો પછી સામટો ખર્ચ કરવો પડે. રૂણ પતાવી દેવા વિલંબ નહીં કરવો, કેમકે બ્યાજ વધી જાય તો ભારે પડે. રોગ વધી નહીં જાય તેથી થયો કે તરત ઉપાય કરી હાંપી કાઢવો. લોક વાર્તા કાંઇ ચાલી હોય તે શમન કરવા બનતો યત્ન જલદી કરવો. તેજ રીતે ઇંદ્રીઓને વશ કરી લેવી; કેમકે ઇંદ્રીઓ વંદી જાય તો જન્મ મરણના ખાડામાં દોળી પાડે તેવી છે અને વંદ્યા પછી

બસ થની કહણુ પડેછે. માટે એ કર્તવ્ય સધળાં કાર્યમાં વિલંબ ન કરવો. એ દરેક સુગ્રાધર્માવલંબી સુખેચ્છકનો ધર્મ છે.

યતતો હ્યપિ કૌંતેય પુરુષસ્ય વિપશ્ચિતઃ ।

ઇન્દ્રિયાણિ પ્રમાર્થીનિ હરંતિ પ્રસમં મનઃ ॥

વિષય દર્શનથી ઇન્દ્રિયો કુબ્ધ કરેછે, અને મનને બળાતકારે વિષયો તરફ ખેંચી બળાછે. રક્ષક સમીપ છતાં ચોર લોક જેમ દેખતાં લુટી બળાછે, તેમ, વિવેકરૂપ રક્ષક પાસે છતાં તેની પરવા ન કરતાં ઇન્દ્રિયો આદિ આત્મજ્ઞાન ધન લુટી બળાછે. પુરા યત્નશીળ વિવેકીઓની એવી અવસ્થા છે, તો બીજા લોકની શું વાત કહેવી!! એવી દુર્નિવાર્ય ઇન્દ્રિયો છે પરંતુ તેનો પણ ઉપાય છે.

તાનિ સર્વાણિ સંયમ્ય યુક્ત આસીતમત્પરઃ ।

વશોહિ યસ્યેન્દ્રિયાણિ તસ્ય પ્રજ્ઞાપ્રતિષ્ઠિતા ॥

મામલતદાર, ડેપ્યુટી, કલેક્ટર, માજિસ્ટ્રેટ, ફાજદાર, જમાદાર, કારકુન, સીપાઇ વગેરે, રાજના આશ્રિત લોક હોવાથી તેઓથી ચોર પણ ડરેછે, તેમ પરમાત્મા વિશ્વપતિરૂપ મહાસમર્થ મહારાજના આશ્રિત એવા ભક્તથી, સાધુથી તેવા ચોર પણ ડરેછે. માટે હું પરમાત્માજ જેને પ્રીયતમ-શ્રેષ્ઠ છું, એવો થઇ મારો શ્રીપતિનો આશ્રય કરે તો તેનું કદી અશુભ થતુંજ નથી. ન વાસુદેવ મક્તાનામશુભં વિદ્યતેકચિત્ ॥ વ્યાપક પ્રભુના ભક્તને કદીપણુ અશુભ થતુંજ નથી, પરંતુ મને કેવળ શ્રેષ્ઠ સમજી આપરમાં તેજ હું છું સોહં એવું મન કરી દેવું, તો તેની પ્રજ્ઞા નિશ્ચય થઈ સમજવી.

આંખમાં રજ (ધુળ) બળાછે તો કંઈ દેખાતું નથી, તેમ અંતર બુદ્ધિમાં રજ (રજેગુણ) ભરાય છે તો દૃષ્ટિ અંધ કરેછે. એ કેવી મોટી ભુલ પડી છે કે, કાળ ક્ષણે ક્ષણે ગ્રસે છે-ગળતો બળા છે, છતાં તે તરફ ખ્યાલ જતોજ નથી; માટે એ કાળના હાથમાંથી છુટી જ. અર્થાત્, એમ સમજ કે, શરીર પાસે કાળ આવેછે, હું પરમ ચિદાનંદધન આત્માનો ગ્રાસ કાળ કરી શકતોજ નથી, એ ભાવ તો માયાનો છે. હું ત્રિગુણથી પર અસંગ નિત્ય મુક્ત છું. મારાં સ્વરૂપમાં કાંઈ નથી, તો પછી તેમાં મારે શું? એ રીતે તું આનંદમાં સ્થિત થા, તેમાં વિલંબ નહીં કર. શ્રી શંકરાચાર્યે સ્તવનમાં કહ્યું છે કે, પ્રાણઃ પ્રયાણ સમયે ક્ષ્મલ વાત વિસૈઃ કંઠાવરોધન વિધૌ સ્મરણં કુલસ્તે ॥ પ્રાણુ જતી

વખતે કફ, વાયુ અને પિત્તથી મળું રૂંધાઇ જશે ત્યારે શી રીતે સ્મરણ કરશે? માટે હમણાંજ ત્વરાથી હરિ સ્મરણ કરી લઇ તદ્દપ થઇ રહે. આજેજ હમારું મન તમારામાં (પરમાત્મ તત્ત્વમાં) પ્રવેશ કરે.

શુરૂ વસિષ્ઠે રામને કહ્યું હતું કે, પુષ્પને હાથમાં લઇ ચોળી નાખતાં જરા પણ વાર લાગેછે, પણ પરમાર્થ સિદ્ધિમાં તેટલી પણ વાર લાગતી નથી. ખટવાંગ રાગને સમગ્રયુગ કે એક મુહૂર્ત માત્ર (ફક્ત એ ઘડી) આયુષ્ય બાકી છે, તો એટલામાં શું માગવું. તેથી તરત સર્વ ત્યાગ કરી પરમાત્મામાં મન જોડી દીધું. એ રાગએ હજારો યજ્ઞ દાનાદિ કરેલાં હતાં. જનક રાગએ પણ આગળથી અંતઃકર્ણ શુદ્ધ કરેલું હતું, તેથી તેવાને માટે તે કથન સુવલ છે. યસ્યદેહે પરામર્ષિઃ એવાને આરસી જેવા શુદ્ધ મનમાં અર્થ પ્રકાશેછે. અશુદ્ધ ચિત્તવાળા માટે તો અનેક જન્મ સંસિદ્ધિ સ્તતોયાતિ પરાંગતિ ॥ અનેક જન્મે અંતર શુદ્ધ કરતાં પછી જ્ઞાન થાય ત્યારે પરમગતિ મળેછે. માટે પેહેલાંથી મન ઇન્દ્રિયોને જીતીને પરમાત્મામાં લગાડવાં.

જગતરૂપી પટ (બાજી) છે તે કાળ ખેલે-રમેછે. તેમાં મનુષ્યાદિ પ્રાણીઓ રૂપ સોકટીઓ છે. બાજી ઉપર સોકટીનાં ઘર હોયછે જેને ખાનાં કહેછે. તે મનુષ્યાદિ જ્યાં રહેછે તે ઘર છે. રાત્રિ અને દિવસ એ પાસા છે. જ્યાં થોડા મનુષ્ય અગર એકજ હોય ત્યાં ઘણાં ભેગાં થઇ જાયછે, અને ઘણા હોય તે ઘરમાં એક રહે અગર ખાલી થઇ જાય છે. અર્થાત્, અનેક પ્રકારની યોનીમાં લાવે લઇ જાય છે. કાળ એ રીતનો યોગ વિયોગ કરેછે. આદિત્યસ્ય ગતાગતૈરહરહઃ સંક્ષીયતે જીવનં. સૂર્યનો ઉદય થાય ત્યારે લોક ખુશ થાય, અને રાત્રે સુઈ જાયછે; પણ કાળ ચાલ્યો જાય તેની ખબર નથી. તેનો ખ્યાલજ કરતા નથી. સૂર્ય, રોજ જગતનાં આયુષ્ય લઇને અસ્ત થાય છે. જેનો કાળ વ્રથા જાયછે તેનું આયુષ્ય હરણ થાયછે, કેમકે તે પરમાર્થમાં ઉપયોગ થતું નથી. પરમાત્માના ખ્યાન લજ્જન સ્મરણમાં જે ક્ષણો જાય છે તેજ વ્રથા નથી. શૌખી અને ધર્મી બેઠું પૈસા ખરચેછે, પણ ધાર્મિક ખરચું તે નહીં ગયા જેવું છે. કેમકે તે ખર્ચ ઉત્તમ કૃપા દેનારો છે. મુનિ મારકંડેયનું ૧૬ વર્ષનું આયુ હતું, પણ તે સમજવામાં આવતાં શંકરનું એવી દૃઢ શ્રદ્ધાથી અનુષ્ઠાન કરીયું કે, શંકરે પ્રકટ થઇ યમને દૂર હઠાવી કાઢી, સાત કલ્પનું આયુષ્ય કીધું. મહા મૃત્યુ સુકવવાનું

તો યોગી મહાત્માનું સામર્થ્ય છે, પણ અકસ્માતથી તે પ્રભુ પોતે ભક્તની રક્ષા કરે છે.

સંસારમાં સુખ નથી, છતાં કદી માની લે, તો તે બધી રીતની અનુકુળતા હોય, તે સાથે સ્વધર્મ પાલન નિષ્ઠાપૂર્વક પરોપકાર બુદ્ધિ હોય તોજ તેવા ગ્રહસ્થાશ્રમને ધન્યવાદ આપી શકાય. અગ્રે ગીતં સરસ કવચઃ પાસે સમીપમાં સુંદર પ્રેમભક્તિ જ્ઞાન રસવાણાં ભજન, કીર્તન, ગાયન થયા કરે, મોટા કવિ પંડિત જ્ઞાનીજનો તેને વીંટીને આસપાસ બેઠા હોય, પ્રખે ચામર લઈ સ્ત્રી પવન નાખતી હોય, ઉત્તમ પડરસ ભોજન થયા કરતાં હોય, નોકર ચાકર, સાધુ, બ્રાહ્મણાદિઓનું ભોજન સહિત દાન દક્ષણાથી સન્માન થયા કરતું હોય, વગેરે, તન, મન, ધનથી સર્વ પ્રકારે પરમેશ્વર પ્રીત્યર્થે શુભ કામ થયા કરતાં હોય તોજ તેવા ગ્રહસ્થાશ્રમની કંઈક આસક્તિ થાય તો ભલે; તેમ નહીં હોય તો લંપટ ન થતાં સર્વ ત્યાગીને નિર્વિકલ્પે સમાધી સ્થિત થા. પરંતુ ધિકારવા યોગ્ય ગ્રહસ્થાશ્રમ હોય તો વિષય લંપટ બની તેમાં રચી પચી રહી અમુલ્ય આયુષ્ય ગુમાવતો નહીં.

ક્રોશંતં શિશવઃ સવારિ સદનં પંકાવૃતં ચાંગળં ।

દૌયા દંશવતી ચ રુક્ષમશનં ધૂમેન પૂર્ણં વ્રહ્મં ॥

માર્યા નિષ્ઠુર ભાષિણી પ્રભુરપિ ક્રોધેન પૂર્ણઃ સદા ।

સ્નાનં શીતલ્લવારિણાહિ સતતં ધિગ્ધિગ્ ગૃહસ્થાશ્રમં ॥

અર્થાત્,

જે ઘરમાં બાળકો રીંછ જેવાં વળગી બુખથી આકુંદ કરે છે તે જોઇને બાળે નહાસી બાપ; ઘરમાં ભેજ-શરદી બહુ, બારણામાં કાદવ ગંદકી હોવાથી મચ્છરો કરડે છે, પલંગ પથારીમાં માકડો ઉભરાઇ રહેલા હોય છે, લુપ્ત ખાવાનું, થોડું ખાય તો શરીર સુકાય અને બહુ ખાવા મળે તો હેરાન થાય. (તે માટે પ્રયત્નથી તૃપ્તિ પ્રમાણે સુભોજન પરિપૂર્ણ કરવું તેથી ઉત્તમ કાંતિ બળ વધે છે.) ઘર ધુમાડાથી ભરેલું, સ્ત્રી કડવા બોલી, પોતે પણ સદા ક્રોધથી ભરપુર, રોજ ઠંડાં પાણીથી સ્નાન કરવાનું, એવું હોય તો તેવા ગ્રહસ્થાશ્રમને ધિકાર છે. એવું હોય તો વિષયલંપટ ન થતાં સત્સંગ સેવી નિર્વિકલ્પ સમાધિમાં સ્થિત થજે. એ રીતે મહા પુરૂષો સમજાવીને ઉપદેશ આપે છે.

સંસારને દુઃખરૂપ જોઈને મહાદેવે હળાહળ પીધું. ગણપતિનું વાહન જે ઉદર છે તેને ખાવાને શિવનાં આભૂષણ જે સર્પ છે તે દોડેછે. કાર્તિક સ્વામિનું વાહન મેર છે તે પેલા સર્પને ખાવા દોડેછે. ગિરીજાનું વાહન સિંહ છે તે ગમનનને હાથી બણી ખાવા દોડેછે. પાર્વતી અને ગંગા સપત્નિ (શોક્ય) હોવાથી ટંટો થાય છે. માટે પતિને દુઃખ. વળી નેત્રમાં અગ્નિ છે તે માથે રહેલા ચંદ્રને ખાવા દોડેછે. એ બધાં દુઃખથી પ્રાણ છોડવા શંકરે હળાહળ પીધું, પણ ઉલટા મૃત્યુંજય થયા. કર્યા કર્મ ભોગવ્યા વગર છુટકો નહીં. લોક મરવાને અશીણ કે વિપ ખાય છે, પણ આયુષ્યમાં હજી કર્મ ભોગવવાનાં બાકી હોવાથી તે વિપથી પણ બમ્બી જઈ ભોગવેછે, તે બતાવવા ધીમાન કવિશ્રેષ્ઠાક્ત અલંકાર છે.

એવોજ વિષ્ણુ સંબંધમાં પણ જુવો. **एकाभार्या प्रकृति रचला चंचला च द्वितीया ॥** જડ પ્રકૃતિરૂપ-માયા એક પત્નિ અને બીજી લક્ષ્મી ચંચળા છે, જે એક ઠેકાણે અચળ રહેતી નથી. બ્રહ્મજ્ઞાનથી માયા દૂર થાય છે. એ સ્ત્રીનો પતિ શી રીતે નિરાંતે સુવે?! વળી એક (કામ) પુત્ર એવો છે કે કેમથી નિવારી શકાય નહિ એવો છે (પ્રહુન્ન). **पुत्रस्वेकोदुर्निवारः ॥** વળી શેખની શેખ્યા શેષ શૈયા શયનમુદ્ધૌ વાહન પક્ષગારિ ॥ શયન તો સમુદ્રમાં, સર્પનો શત્રુ જે ગરૂ છે તે જેનું વાહન છે. એ બધી ઉપાધિ-દુઃખથી ને હરિ પોતે કાષ્ટરૂપ થઈ રહ્યા. (જગન્નાથની મૂર્તિ કાષ્ટની છે.) તાત્પર્ય એજ કે, સંસાર દુઃખરૂપ છે. **यत्र यत्र ब्रजेत् भानुः न तत्र द्रश्यते नमः ॥** જ્યાં જ્યાં સૂર્ય જાય છે ત્યાં ત્યાં અંધકાર દેખાતો નથી. જેનાં હૃદયમાં અખંડ પરમાત્માનું ધ્યાન, મુખે સ્મરણુ ભજન છે, તે નરરૂપે વિષ્ણુજ છે. એવા ભક્ત જગતને પાવન કરેછે. અવિદ્યા, અસ્મિતા, રાગ, દ્વેષ, અભિનિવેશરૂપ પાંચ ક્લેશો છે તે સંસાર સમુદ્રનાં તરંગો છે. સ્ત્રી, પુત્ર, આંધવાદિ મગર મચ્છ છે તે સંસાર સમુદ્રનાં મોહ જળમાં તાણેછે, માટે દ્રઢ પુરૂષાર્થી બની સ્વરૂપે સ્થિતી કર.

दंभो दर्पोभिमानश्च० ગર્વ છે તે આસુરી સંપત્તિમાંનો છે તે સંસાર અંધથી મુક્ત થવામાં પ્રતિઅંધક છે માટે તે ત્યાજ્ય છે. દૈવી સંપદ્વિમોક્ષાય દૈવી સંપદા છે તે મોક્ષને માટે છે, અર્થાત્, દેહોહાં એનો જે વિપરીત ભાવ છે તેથી મોક્ષ (વિમોક્ષાય એટલે વિપરીતાત્ મોક્ષાય) એટલે શિવોહં હું સાક્ષી અસંગ અખંડ શિવ જ્ઞાન સ્વરૂપ છું, એવો ભાવ મોક્ષપ્રદ છે. અર્થાત્ અંતર બહાર એતન માત્ર ભરેલો છે એવી દ્રષ્ટિ

ધર્મી તે મોક્ષમદ છે. દર્પ (ગર્વ)થી સાધુ ભક્તોનો દ્વેષ કરેછે, અને ગુરૂ પાસે જતો નથી. ગુરૂ વગર જ્ઞાન થતું નથી, તેથી એવો તે સંસારમાં ફરતો રહેછે. મોતીની માળાનું સૂત્ર તુટી જાય તો મોતીઓ ગમે ત્યાં વેરાઈ ગયડી ચાલ્યાં જાય છે, તેમ દૈવરૂપ સૂત્ર તુટી જતાં સ્ત્રી પુત્રાદિ મોતીઓ વેરાઈ જાય છે. માટે ગર્વને તો છેટેથીજ ત્યજ દેવો. **મર્ષત્યજેન્ન દૂરતઃ ॥** કંસે નવ આળક વસુદેવનાં માર્યાં, પણ કૃષ્ણની મુલાકાત થતાં ગર્વ ઉતરી ગયો. દુર્યોધનમાં નવ દુગ્ગર હાથીનું બળ છતાં બીમને હાથે પડ્યો ત્યારે ગર્વ ક્યાં જતો રહ્યો ! રાવણનો ગર્વ રામે તોડ્યો. કાર્તવિર્ય (સહઅર્જુન) ને પરશુરામે માર્યો. હિરણ્યકશિપુને નરસિંહે વિદારી નાખ્યો. તાક્ષ્ય(ગરુડ)ને અભિમાન થયું કે, હું ભગવાનને ઉપાડું છું, ત્યારે ક્રૂર શ્રીહરિના અંગુઠાનો ભાર સહન કરી શકાયો નહીં. નારદને ગાયનનું અભિમાન થવાથી શંકર પાસે જઈ પોતાનાં ગાયન વિષે ગર્વથી પુછ્યું કે, કોઈ મારા જેવો ગાયન કરનાર છે ? શંકર કહે, ગંગા કીનારે જા. ત્યાં જઈ જુવેછે તો સુંદર સ્ત્રી પુરૂષો છે પણ તેમના અવયવો છિન્નભિન્ન છે તે જોઈ નારદે પુછ્યું કે, આમ કેમ ? તે બધાં બોલ્યાં કે, કોઈ નારદ કહેવાય છે તે એવો મૂઢ નિકળ્યો કે, હમે રાગ અને રાગણીઓ છીએ તેના અવયવો, ગમે તે વખતે ગમે તે ગાઈ ગાઈને, છિન્નભિન્ન કરી નાખ્યા છે, તે શંકર જ્યારે શિવરાત્રીપર ગાયન કરશે ત્યારે હમે બધાં અસલ રૂપ બરાબર થઈશું. તે સાંભળતાંજ નારદનો ગર્વ ઉતરી ગયો. કવિ કહેછે કે:—

કુલ કુલ્યો સાહત નહીં, ડારત ડાર દિયાર;

ગર્વ કુલ્યો હરિ ક્યું સહે, નાખત નીચે પાર.

એટલે, ડાળ ઉપર કુલ કુલ્યું (ખીલ્યું) કે તે સહન કરી નહીં શકવાથી નીચે ખેરવી પાડેછે. તેમ, ગર્વથી જે કુલ્યો તે હરિ સહન કરી શકતા નથી, તેથી નીચે પાડી નાખેછે. ત્યાર પછી નહુપ (ચયાતિ રાજના બાપ)ને થોડા કાળ માટે acting કામ ચલાઉ ઈદ્રપદ મળ્યું હતું, તેમાં પતિવ્રતા ઈદ્રાણીને ભોગવવાની ઈચ્છા કરી; તેથી બ્રહ્મરૂપિની સલાહ લઈ સ્ત્રીએ કહેવાડ્યું તે પ્રમાણે સમરૂપિ પાસે પાલખી ઉંચકાવી આવતાં, સર્પ સર્પ એટલે, ઉતાવળે ચાલે, એમ કહેવાથી અગસ્ત્યે શાપ આપ્યો કે તું સર્પ થઈને પડ. એમ થયું ત્યારે નહુપનો ગર્વ તુટ્યો. વાયુ પુત્ર બીમને અભિમાન થયલું તેથી હિમાલય જતાં રસ્તે વાયુ પુત્ર હતુમાન

મળ્યા તેને કહે, વાનર ! ખસ. માફતી કહે, માફ પુરુષ ખસેડીને આવ્યો જો. પણ બીમથી પુછકું ખસેડી શકાયું નહીં, ત્યારે અભિમાન ઉતર્યું. પછી ઓળખાણ થઇ કે આપણે બેહુ ભાઈ છીએ. હનુમાનને ગર્વ થયેલો કે, હું ન હોતે તો દ્રોણગિરી કાણુ લાવતે. તે વખતે ભરતે એકજ બાણુથી તોડી પાડ્યો હતો, અને રામભક્ત છે એમ સમજતાં એકજ બાણુથી દ્રોણુ પર્વત સહિત તેને લંકામાં મોકલી દીધો હતો, ત્યાં માફતીનો ગર્વ ગલિત થયો હતો.

ખરું જોતાં જેણે ગર્વ કરવો જોઇએ તે તો કરતા નથી. શેષ, જેણે આખી પૃથ્વીનો ભાર ઉપાડી રાખ્યો છે, મહાદેવ, જે સંહાર કરેછે; બ્રહ્મા, ઉત્પત્તિ કરેછે; વિષ્ણુ પાલન કરેછે; તેવાજ કાકલુશંક, લોમેશ, ભૃગુ, વસિષ્ઠ, વગેરે જેમનાં બળ આયુષ્ય વિપુલ છતાં ગર્વ કરતા નથી, તો અલ્પ તુરુષ આયુ બળવાળા છતાં ગર્વ શાનો કરેછે તે સમજાતું નથી. માટે મહાત્મા ઉપદેશ કરેછે કે,—

સંત સેવા હરિગુણુ શ્રવણુ, રખો રામમેં ધ્યાન;

તરને કું હૈ દીનતા, કુબને કું અભિમાન.....

સુભાગ્યમાં-અનુકુળ વખતમાં-સુખ સંપત્તિ સારી રિચતી હોય તેવે વખતે દૂર દૂરથી પણ સગાં રતેલી, મિત્રાદિ બધાં આવી મળેછે, પણ દુઃખના પ્રસંગમાં કોઈ હોતું નથી. અને કોઇ હોય તો તેમાંથી પણ આધું ખસી જવા આહેછે. દ્રષ્ટાંત—સમુદ્રે એવું જાણીને એટલે કષ્ટ વખતે કોઇ મદદ આવે એવાં જાણીને સમર્થ સંબંધી કરેલાં છતાં કષ્ટ વખતે કોઇ મદદે આવ્યું નહીં. તેણે દુઃખ સહન કરી જ્યારે પોતાનું મંથન થવા દીધું ત્યારે અમૃત નિકળ્યું તેવડે બધા દેવોને તૃપ્ત કીધા (વીયુષેન સુરાઃ) પછી લક્ષ્મી નિકળી તે વિષ્ણુ ભગવાનને આપીને તેને જમાઇ કરી રાખ્યા. મર્યાદા જાળવી પૃથ્વીનું રક્ષણ કીધું-પાણી ફરી વળી ઝુકાવી ન દીધી. ઉચ્ચૈઃશ્રવા અશ્વ સૂર્યને આપ્યો. અમૃતમય ચંદ્ર મહાદેવને આપ્યો. મૈનાક વગેરે પર્વતોને પોતાનાં પેટમાં જગા આપી રાખ્યા. ઐરાવત હાથી ઇંદ્ર રાજને આપ્યો, વગેરે છતાં પણ જ્યારે અગસ્તિ મુનિએ ચુર્ણ કીધું-પાન કરી ગયા, તે વખતે એ બધાંમાંથી કોઈપણ મદદ કરવા ન આવ્યું. કેનપિનોવારિતઃ (કોઇએ તેને રોક્યો નહીં.) તેથી મહાત્મા કહેછે કે, કેન કિસીકા જગમેં પ્યારે; કેન કિસીકા જગમેં. જગતનો સંબંધ સ્વાર્થ માટેજ છે. વૃક્ષ

જ્યાં સુધી દ્રુગપ્રલયી ભરેલું હોય તથા ધનધટા હોય ત્યાં સુધીજ પક્ષીઓ આશ્રય લે છે, સુકાંઠ ગયું કે ચાલવા માંડે છે. કાંઈ તેના તરફ નજર પણ કરતું નથી. સરોવર જળથી પૂર્ણ હોય ત્યાં સુધી સારસ પક્ષી તેનો આશ્રય લે છે, સુકાય કે પછી તેને છોડી જાય છે. નિર્દ્રવ્યં પુરુષં ત્યજંતિ ગણિકાઃ જ્યાં સુધી પુરુષ પાસે દ્રવ્ય દેખે ત્યાં સુધી ગણિકાઓ તેના પર ધ્યાન બતાવે છે, ખાલી થયો કે કાઢી મુકે છે. માધ કવિ કહે છે કે, સૂર્ય જ્યારે પશ્ચિમ દિશા રૂપ વેશ્યાને ઘેર જાય છે ત્યારે અનુરાગવંત એટલે પ્રીતિયુક્ત, અથવા આરક્ત (રતાશવાળો) બને છે. તે આંખથી જોઈ શકાય છે એટલે નયનને મુખ દે છે (અક્ષાપ એટલે તાપ-ઉજ્જ્વલતા નથી તેથી) પણ અપેક્ષાસુ તે જ રૂપ દ્રવ્યથી હીન થાય છે, તેથી ગગનરૂપી આલય (ઘર) માંથી પશ્ચિમ બહાર કાઢી મુકે છે—સમુદ્રમાં હડસેલી ઘાલે છે. અને બ્રહ્મં નૃપં સેવકાઃ રાજભ્રષ્ટ થયલા રાજાને નોકરો ત્યજે છે. હજ્જાઘાઃ મિષજંત્યજંતિ રોગી સારો થયો કે વૈદને ત્યજે છે, તેમાં આશ્રય નથી. ગદી એટલે જેના હાથમાં ગદા છે એવા હરિ અથવા રોગીને ચિંતારૂપી રોગ થયો હોય તો તેની દવા નથી. એ ચિંતારૂપ રોગ વિષ્ણુને થયો હતો કે બલિરાજાનું ઐશ્વર્ય પુનઃ શી રીતે લઈ લેવું, તેથી નમ્ર બની (દીન થઈને) પાતાળમાં વામનરૂપે ગયા. બલિ રસાર્પક હતો, તેની પાસે તે હરિને થયેલી ચિંતાની દવા હતી. તેણે રસા એટલે પૃથ્વીનું દાન આપ્યું. બસ, કામ થઈ ગયું, કે પછી તરત નમ્રતા-દીનતા ઉડી ગઈ અને વિરાટરૂપે બની જઈ બલિને ક્રસાવ્યો. ભગવાન એવું કરે તો મનુષ્ય કરે તેમાં તાબુબી શું? કવિ કહે છે કે, એવા લોકને હમે નિર્ગુણી સમજીએ છીએ. તે ખરું છે. વૈદને યોગ આરોગ્ય થયા પછી રહેતો નથી. તે વૈદ યોગ અધ્યાત્મ વિદ્યાનો યોગ કરે છે—સ્વસ્થતા મેળવી દે છે (સંસારને પાર જાય છે) ને વૈદ યોગને છોડે છે. અહીં વૈદ્યયોગ એટલે વૈદ શાસ્ત્રાદિનું અધ્યયન-વિચાર. તેને જ નિર્ગુણી (ગુણથી પર ત્રિગુણાતીત) કહ્યો છે. પછી તે કર્મક્રિયા વાંચન અધ્યયન વિચારરૂપ યોગ રહેતો જ નથી, બ્રહ્મવિદને જ સ્વસ્થઃ કહે છે. સ્વસ્મિન્ પરબ્રહ્મણિ एव स्थितઃ સ્વસ્થઃ તે વિદ્યા યોગથી સ્વસ્થતા મળે છે. હરણાંઓ જ્યાં સુધી લીડું ઘાસ મળે ત્યાં સુધી તે વનમાં રહે છે, શુષ્ક જીવે કે તે વન છોડી જાય છે. પશુપક્ષીમાં પણ એમ છે તો મનુષ્યમાં હોય તેમાં નવાઈ નથી.

દ્રવ્યને માટે જ લોક સ્વર્ધર્મને છોડી નીચનો આશ્રય કરે છે, દેશાં તર રવડે છે, અસત્ય પણ બોલે છે, જુદી સાક્ષી પુરે છે, મિત્ર ખંડુ

માયાપનો પણ ઘાત કરેછે. શરીરથી તેવું કૃત્ય કરે તે પેહેલાં મનથી જે કાંઈ કોઈને માટે અશુભ ચિંત્વન કરેછે તેજ અર્થ કૃત્ય (પ્રતિબંધક) મનઃ કૃતં કૃતં સત્યં પછી શરીરથી બલે તેવું ઘાતપાતરૂપ કર્મ નહીં કરે, તોપણ મનથી જે કાંઈ તેજ કર્મ કરી ચુક્યા જેવું છે. હાથવડે પથરો લઈ બહાર ફેંકી દેતાં કોઈ મરી ગયું તો તેનો દોષ નથી, પણ મનથી કોઈનું અનિષ્ટ ઇચ્છવું તેજ પાપ છે.

**ધનંચ ભૂમૌ પશવશ્ચ ગોષ્ઠે માર્યા ગૃહદ્વારિ જના સ્સશાને ।
દેહચિતાયાં પરલોક માર્ગે કર્માનુગોગચ્છતિર્જીવં યકઃ ॥**

ધન હશે તે દાટેલું રહેશે, ઘેર તેના ગોઠામાં બાંધેલાં રહેશે, સ્ત્રી બારણામાં, અને લોક સ્મશાનમાં છાંડી જશે. દેહ ચિતામાં રહેશે, ફક્ત એકલો જીવ પોતાનાં કર્મ પ્રમાણે પરલોક માર્ગે ચાલ્યો જશે. માટે સ્વરૂપમાં સ્થિતી કરી, દેહાત્મબુદ્ધિને છાંડી દઈ, અનંત અપાર સમ્યક્-જ્ઞાનંદપદમાં અભેદ પામી સુખી થાવ.

રાવણરૂપ અહંકારનો નાશ કર્યા પછી જ્ઞાનકળા રૂપ સીતાને સાથે લઈ, સહસ્રાવરૂપ વિભીષણને લંકાનાં રાજપદે સ્થાપન કરીને આનંદરૂપ પુષ્પક વિમાનમાં શ્રીરામ જેમ અયોધ્યામાં (અહ્મપુરીમાં) ગયા, તેમ, અનુભવ જન્ય જ્ઞાનકળા પ્રાપ્ત કરવા અહંકારનો નાશ કરવો પડેછે. પછી આનંદમાં ચિદાકાશે વિચરતાં સ્વરૂપમાં (નિજ ઘરમાં) સ્થિત થવાય છે.

રાજા તો રામ હૈં, ઓર સગ રાઈ હૈં;
સતીનો સીતા હૈં, ઓર સગ માઈ* હૈં.
બંધુ તો ભરત હૈં, ઓર સગ ભાઈ હૈં;
સેવક તો હનુમાન હૈં, ઓર સગ ખાઈ હૈં.

રામ છે તે સાક્ષાત્ જગદીશ્વર પરમાત્મા છે. મનરૂપ લક્ષ્મી તે લક્ષ્મી-મન (લક્ષ્મણ) ભાઈ છે. સુગ્રીવરૂપ મહાત્માની મૈત્રી-સેવાથી જ્ઞાનકળા-રૂપ સીતા જોકે રાવણરૂપ અહંકાર દૂરી જાયછે તે (અહંકાર)ને મારી પાછી મેળવી શકાય છે. તે સહબુદ્ધિરૂપ સીતાને એટલે અહ્માત્મક્ય જ્ઞાનકળાને લઈ અયોધ્યારૂપ અક્ષરંદ્રમાં જન્મને વાસ કરવો (તત્સત્ ચિદાનંદ સ્વરૂપે સ્થિતી કરવી).

* માઈ-મા (લક્ષ્મી) અને, ઈ (રાક્ષિ)

જે રીતે સુપુત્રના ધર્મ પ્રમાણે શ્રદ્ધા અને પ્રેમથી, પિતાની આજ્ઞા ગમે તેવી કષ્ટપ્રદ પ્રતીત થતી છતાં, રામે તે વન પ્રત્યે ગમન કરવારૂપ પિતૃ આજ્ઞાને, માન્ય કરી, તે રીતે સર્વ બાળકો અને યુવકોએ સ્વધર્મ સમજીને કર્તવ્ય છે. સર્વ પ્રાણી માત્રના પિતા એક પરમાત્માજ છે. તેની આજ્ઞા તે વેદ ઉપનિષદ ગીતા અને શાસ્ત્રાદિ છે, તે પ્રમાણે વર્તવાનું તો દરેકે જાણે, પણ તે પ્રભુજ પિતારૂપે દરેકને પ્રાપ્ત હોય છે તેથી તે પિતાની આજ્ઞાને તે પ્રભુ (શ્રીહરિ ગુરુ) નીજ આજ્ઞા માની, સવિનય શ્રદ્ધા પ્રેમથી માન્ય કરવી. એ રીતે ટૂંકમાં રામાયણનો સાર કહ્યો. તેમાં ઐહિક પારમાર્થિક, નીતિ, ન્યાય, વિવેક, વૈરાગ્ય, જ્ઞાન, ધ્યાન વગેરેરૂપ સ્વધર્મ સત્વ કહ્યું તે સત્વ સુધાપાન કરી અમૃતત્વ મેળવવું.

મહાભારતનો ટૂંકમાં આધ્યાત્મિક રહસ્યરૂપ સાર કહેવામાં આવેછે,—પાંડવો (પાંચ) છે તે દૈવી સંપત્તિ છે. તેને આસુરી સંપત્તિના કોરવો રૂપ જે કામ, ક્રોધ, લોભ, મોહાદિ છે તે વિપયોરૂપ વિષ પાય છે. અહંકાર મત્સરાદિ સર્પ ડંસ કરાવેછે, દરેક સંસાર લાક્ષાભુવન જેવોજ છે તે ભસ્મ કરે છે. વિદુર જેવા મહાત્માના સંગથી ઉપદેશ પામી તે ભુવનથી બચી સન્માર્ગથી—ગુપ્ત માર્ગથી જેમ પાંડવો નિકળી નાહા, તેમ, નિકળી—નહાસી જવાય તો દ્રૌપદીરૂપ અધ્યાત્મવિદ્યા લાભ થાય છે. તે જ્ઞાન થવાથી વધારે દ્રેષ્ય કરી કામાદિ શત્રુ અક્ષપીડા એટલે ઇન્દ્રિયાથી પીડા કરાવેછે. તેમાં કદાપિ તે જીતે તો ધર્મરાજની માફક નીતિથી બ્રહ્મ ન થવું, તો આખરે શ્રીહરિ સદાય થવાથી ધર્મને ગયલું રાજ્ય મળ્યું તેમ, સ્વધર્મે દ્રઢ રહેવાથી ઇશ્વરનો અનુગ્રહ થશે અને તેથી સ્વારાજ્યપદ (આત્મ સ્વરૂપે સ્થિતી) પ્રાપ્ત થશે. સગુણોપાસના—ભક્તિ, નીતિ, ભજનાદિ સાધનથી પરમાત્માની સદાય ચર્ચા તે પ્રભુની કૃપાથી કામાદિ શત્રુનો નાશ થઈ જઈ સ્વારાજ્ય સિંહાસન પ્રાપ્ત થાય છે. તે માત્ર આ નરજન્મમાજ બની શકેછે. માટે તે પ્રભુનું શર્ણુ પકડો તો તે જરૂર લાજ રાખશે, એટલે સ્વસ્વરૂપમાં અભેદ પમાડી બ્રહ્મરૂપતા પ્રાપ્ત કરશે. અસ્તુ.

ભક્તનો વાસ્તવિક મુખ્ય ધર્મ છે તે પ્રમાણે તે સ્તુતિ કરેછે કે,—

શરન આયેકી લાજ, પ્રભુજી, શરન આયેકી લાજ,
રાખા ગરીબ નિવાજ, પ્રભુજી. શરન આયેકી લાજ.

* હે ભગવન! આજ સુધી કાચ તુલ્ય વિષયો મેળવવા માટે ચિંતા-મણિ તુલ્ય આયુષ્ય ખોષ નાખ્યું; પરંતુ હવે આખરમાં આપને શરણે આવ્યો છું, તો આપે ગીતા અ ૧૮માં છેવટ ભાગે કરેલી પ્રતિજ્ઞા પ્રમાણે મારી લાજ રાખો.

सर्वं धर्मान्परित्यज्य मामेकं शरणं ब्रज ।

अहंत्वा सर्वं पापेभ्यो मोक्षयिष्यामि माशुच ॥

કર્તૃત્વાભિમાન રહિત, કૃણની ઇચ્છા છોડીને પરમેશ્વર પ્રીત્યથે સ્વ-વર્ણાશ્રમનાં વિધાન કરેલાં કર્મરૂપ ધર્મને નહિં છોડતાં, (કેમકે તે છોડી દે તો અભિમાન રહિત કૃણેચ્છા ત્યાગપૂર્વક તે કર્મ કરવા વિષે શ્રીકૃષ્ણે કહ્યું છે તેમાં વિરોધ આવે, તેથી તે ન છોડતાં, વળી કર્મ છે તે જડ હેવાથી પરમાત્માની સત્તા વિના કૃણ દેવા સમર્થ નથી તેથી) તે કર્મનું કર્તૃત્વાભિમાન છોડીને શરણે જવું. અથવા મન, બુદ્ધિ, ઇન્દ્રિયો વગેરેના જે જે ધર્મ છે તે મારાં નથી, હું તો અસંગ સાક્ષી ચિદાત્મા છું; એમ જાણી જેના જેના જે જે ધર્મ છે તે તેનાજ છે તેમ જાણી લઇ ફક્ત મારેજ શરણે આવ; તો હું તને સઘળાં પાપથી મુકાવી દર્શિ-મુકત કરીશ, શોક ન કર. એ પ્રમાણે આપની પ્રતિજ્ઞા છે તે જાણી તે ઉપર વિશ્વાસ રાખી હું આપને શરણે આવ્યો છું. ન ધ્યાતં પદમીશ્વરસ્ય વિધિવત્ સંસાર વિચ્છિન્નયે વળી ભક્ત કહેછે કે, હે પ્રભો! આ સંસારને છેદવા સાર એટલે સંસારથી મુક્ત થવા સાર સગુણ નિર્ગુણ એવાં ઇશ્વરનાં પદનું વિધિપૂર્વક ધ્યાન કીધું નથી. ધ્યાનેનારમનિપશ્યન્તિ કેષિદાત્માનમાત્મનાં અંતઃકરણ વડે કરીને કોઈક ધ્યાનથી આત્મામાં પોતાને (આત્માને) જુવેછે. ધ્યાન છે તે જ્ઞાનસાધ્ય છે, અને જ્ઞાન છે તે શ્રવણ કરવાથી થાય છે. કેમકે પરમાત્મ સ્વરૂપ ગદ્યન છે. ભલે, તેવું ધ્યાન ન થયું, પરંતુ સ્વર્ગ મેળવવા યોગ્ય કર્મ પણ નથી થયું; ધર્માનુષ્ઠાન પણ નથી કીધું, તેથી સ્વર્ગ પણ મળે તેમ નથી માત્ર માતાનું યૌવનરૂપ આનંદવન છેદવા કુલાડારૂપ થયો છું. માટે હે પ્રભો! તમારે ચર્ણ શર્ણ આવ્યો છું. મને ભવભયથી મુક્ત કરી અભય પ્રાપ્ત કરો.

* जन्मैव व्यर्थतानीतं भव भोग प्रलोभिना ।

काच मूल्येन विक्रीतो हंत चिंतामणिर्मया ॥

† मातुः केवल यौवन च्छेदे कुठारास्पदं ॥

એક રાજા હતો, તેનો પુત્ર સુશિક્ષીત હતો, પણ પાછળથી દુર્જન સંગથી સ્વચ્છંદી થઇ ગયેલો. જોઇ રાજાએ તેને દેશ બહાર કાઢી મુક્યો. તેથી તે હીરા, મોતી, માણેક વગેરે દ્રવ્ય લઇ એક શિવાલયમાં અમુક દેશને વિષે જઇ રહ્યો. ચોરના ભયથી પાસેનું તે દ્રવ્ય ગુપ્ત રાખી ભિક્ષા માગી લાવી નિર્વાહ કરેછે. આર વર્ષ સુધી શિવપૂજા કરી જપ તપ કરતો ત્યાં રહ્યો. પછી સ્ત્રીની ઇચ્છા થઇ તેથી સાંજને વખતે પોતાનાં નગ્રમાં આવ્યો; પણ દાઢી જટા ખુબ વધી ગયેલાં હોવાથી, રાજાની સભામાં ગાયન કરનારી પગાર બાંધી રાખેલી વેશ્યા હતી તેને ત્યાં ગયો. વેશ્યાને પોતાની પાસે લઇ લીધેલું દ્રવ્ય બતાવતાં ખુશી થઇ ગઇ. તેને મુકામ આપી રાખ્યો. તે રાત્રે રાજાને આર વાગે ગાયનની ઇચ્છા થવાથી તરત તેકું મોકલ્યું. હવે અહીં રાજાનું તેકું આવ્યું છે અને આ પ્રવાસીનું દ્રવ્ય લીધેલું છે તેથી તેને કહ્યું કે તમે ખેસો, હું હમણાં આવું છું. એમ કહીને ગઇ અને હુકમ મુજબ ગાયન શરૂ થયું તે ખૂબ રંગમાં જમ્યું. પેલો બહુ વાટ જોઇને ત્યાં આવીને વેશ્યા જુવે તે રીતે ઉભો. ગાયન કરતાં વેશ્યાની નજર તેના ઉપર પડતાંજ યાદ આવ્યું કે, અરેરે! હું તે પ્રવાસીને વચન આપી આવી છું—મેં તેનું દ્રવ્ય પણ લીધું છે. એ વિચારમાં એકતાનતા તુટી જવાથી ગાયનનો તાલ-રંગ બગડ્યો. કાંઇનું કાંઇ ગાતી જોઇ સારંગીવાળાએ જણ્યું કે અરે, બધી જીનેલી બાજુ હારી જવાશે. તેથી સાવધ બની તે ગાવા મંડ્યો કે,— “સજ રાત ગર્ભ અજ થોડી રહી, મનમાં રાખો ધીર; ઇચ્છા પૂરન હોયગી, સમર્થ હેં રઘુધીર.” જ્યાં તેનો ભાવ-અર્થ સભામાં બેઠેલા રાજાના બીજા છોકરાએ સાંભળી જણ્યો કે તરત બસો રૂપીઆની શાલ તે સારંગીવાળાને આપી દીધી. ઘરમાંથી રાજાની પુત્રીએ મોતીની માળા આપી દીધી. તે જોઇ પેલો વાટ જોઇ જોઇ આવેલો તે તરત પાછો ચાલ્યો ગયો. રાજાએ આવું આશ્ચર્ય જોઇ પુત્રને પુછ્યું કે ગાયનથી તું ખુશ થયો તો વેશ્યાને ઇનામ ન આપતાં સારંગીવાળાને આપ્યું તેનું શું કારણ? પુત્ર કહે, કહેને જેસા નહીં હું. રાજા કહે, જે હોય તે કહો. પુત્ર કહે, એકાંતમાં કહીશ. બેહુ અંતઃપુરમાં ગયા. પુત્ર કહે, તાત! અભય આપો તો કહું. રાજા કહે, અભય છે. પુત્ર કહે, આજસુધી મને ગાદીએ બેસાડ્યો નહીં તેથી આજેજ રાત્રે તમને મારી નાખવાનું ધારેલું; પણ સાંભળ્યું કે સઘળી રાત વીતી ગઇ, હવે અદ્ય રહીછે તો ધીરજ રાખ; એટલે આપ વદ્ધ થઇ ગયા છો તો બાકીનાં

અહ્ય આયુશ માટે ઉતાવળ ન કરતી, ઇચ્છા પૂર્ણ થશેજ. તો પછી પિતાની હત્યા કરી પાપી ન થવું, એમ સમજી હું પાપકર્મથી બચ્યો તેના હર્ષમાં મેં શાલ આપી. રાજા કહે, મારા પ્રાણ બચ્યા, તે શું એટલાંજ ઇનામને પાત્ર છે કે ?! પછી પુત્રીને બોલાવી કારણ પુછતાં અભય મેળવીને બોલી કે, હજીસુધી તમે મારાં લક્ષ કરતા નથી તેથી આજેજ રાત્રે હું પરપુરપની સાથે નિકળી જવા ઠરાવ કરી ચુકી હતી, પણ એ ગાયનના ઉપદેશની મને અસર થવાથી અટકી છું. કેમકે હવે બાપનું અહ્ય આયુ છે, કાલે લક્ષ થશે, માટે થોડા માટે કુળને કલંક લગાડવું નહીં. તે ચુનાહથી બચી માટે મેં માળા આપી. તરત સારંગીવાળાને બોલાવી પુછ્યું. તે કહે, વેશ્યાનું ચિત્ત, એક પ્રવાસીને વચન આપેલું તે આવેલો જોઇને, તેનામાં જવાથી તાલ ચુકી ગઈ તેથી તેને સાવધ કરવા મેં ગાયું હતું. વેશ્યાને બોલાવી પુછતાં તેણે કહ્યું કે, મારું ચિત્ત તે પ્રવાસીમાં ગયું હતું. રાજા કહે, કાલે તે પ્રવાસીને હાજર કર. બધી સભા જરબાસ થઇ. સવારે પ્રવાસીના વાળ ઉતરાવી મંગળસ્નાન કરાવી તમ્બાર કાઢી પણ તે બોલ્યો કે બાર વરસની તપશ્ચર્યા સહેજ અહ્ય કાળ માટે હું બગાડતો નથી. અહીં સમીપ છું તો આજેજ હું મારી સ્ત્રી પાસે જઇશ. પરંતુ રાજાપાસે જવાનું વેશ્યાએ કહેવાથી બોલી પડ્યો કે હું તેજ રાજપુત્ર છું. તે સાંભળી વેશ્યા ચમકી. બીજે દહાડે ફરી તાકીદ આવી ત્યારે ઉત્તમ વસ્ત્ર પહેરાવી લઇ ગઈ. પુત્રને દેશપાર કાઢવાથી રાજાને બહુ શોક થવા કરતો હતો, તેનો આજ મેળાપ થયો. અને સારંગીવાળાના ઉપદેશની અસર તેણે પણ રાજાને કહી સંભળાવી, કે હું પણ મારાં એક પત્નિવ્રતનો ભંગ કરવાથી અટક્યો અને તપનું રક્ષણ થયું. રાજા તેનાં સદાચરણથી ખુશ થયો અને રાજ્યપદે બેસાડ્યો, અને પુત્રીને પરણાવી, અને નાના પુત્રને બીજે દેશ આપ્યો; અને પોતે હવે અહ્ય આયુષ્યમાં ભગવત ધ્યાન કરવા એકાંત જઈ સાધુ સંગમાં જોડાયો. તાત્પર્ય કે, સારંગીવાળાનો એકજ ઉપદેશ છતાં બધાંને અસર જુદી જુદી થઇ. પુત્ર પાપ કરતો અટક્યો અને પિતા-રાજાના પ્રાણ બચ્યા. પુત્રી ભ્રષ્ટ થતી બચી અને કલંક રહિત રહી. મોટો પુત્ર વેશ્યા ગામી ન થવાથી તપનું રક્ષણ થયું અને એક પત્નિવ્રત ભંગ થવા પામ્યું નહીં. રાજાએ જેવટ ત્રિપથની લોલુપતા છોડી સાધુસંગી થઇ અહ્ય આયુષ્ય સુધારી લીધું.

સારંગી કીર્તનેરમ્યા સતારાર્થે વિબોધિની ॥ કીર્તનમાં સારંગી રમ્ય (રમણિક) છે. જેવું ગાયન હોય છે તેનાં પદના ટુકડે ટુકડા કરી

ભિન્ન ભિન્ન દેખાડનારી તે સતાર છે. સારમ્+ગી: સારંગી. કીર્તનમાં પદ્મ ગાયન સારભૂત હોય તો તે કીર્તનમાં સાર છે. ગી=વાણી. તે સારરૂપ હોવી જોઈએ. તે ઈંકાર તારકાર્ય ઉપદેશ કરનારી છે. ઈં (પ્રણવ) તે જ્ઞાન છે, તેનો વિશેષ રૂપથી બોધ કરનારી છે. એવા આપણા સારંગી-વાળા—ઉપદેશક કોણ કોણ છે તે કહિયે તો, તે વ્યાસ, વસિષ્ઠ, વાલ્મીકિ, નારદ, શુક, શ્રીકૃષ્ણ, સુત, વગેરે છે. તે પોતાની ઉપદેશ ગિરાથી ગીતા, ભારત, રામાયણ, ભાગવત, ઉપનિષદ, જ્ઞાનસૂત્ર, સ્મૃતિઓ, વગેરેરૂપ સારંગી બળવી સર્વ લોકને જાગૃત-સાવધ કરેછે. તેમના ઉપદેશમાં વિશ્વાસ કરી સાવધ થઈ જવું. તે ઉપદેશ પ્રદણ કરવાથી સંસાર બંધથી મુક્ત થવાશે. સ્ત્રીપુત્રાદિ સંસાર પ્રત્યેનો રોહ છે તે અનર્થનો કારણી બૂત છે. દીવો જેમ રોહ (તેલ) વગરનો થાયછે—તેલ ખપી જઈ બળી જાયછે ત્યારે નિર્વાણ થાયછે, તેમ, તે સંસારમાં નિ:રોહ થાય તો નિર્વાણ-પરમાત્મરૂપતા પ્રાપ્ત થાયછે. માટે તે સર્વ રોહ ત્યજી એક પરમાત્મામાંજ રોહ કરવો.

અનંત પૂર્ણ વ્યાપક પરબ્રહ્મનુંજ પ્રતિબિંબ અથવા આભાસરૂપ સર્વ જીવો છે તે ચિદાભાસરૂપ છે. આરસીમાં મુખ જેમને કપાળે ચાંદ્રો, ભસ્મ, ચંદન, નિલક વગેરે કરાય છે. તે સામાં પ્રતીત થતાં પ્રતિબિંબને કરવા જઈએ તો ત્યાં કાંઈ નથી. પરંતુ બિંબરૂપ પોતાના મુખ ઉપરજ જો કરશે, તોજ તે પ્રતિબિંબમાં તેવી શોભા દેખાશે. તેમ, દરેકનો આત્મા બિંબસ્થાને છે. તે અનંત વ્યાપક એકજ છે. અંત:કરણરૂપ જુદી જુદી ઉપાધિથી અનેકપણાંની બ્રાંતિ થઈ છે. તે આત્મામાં એટલે પોતાનામાં જેવો ચાંદ્રો, ચંદન, ઝૂલ, હાર, દાન, તાન, માન, ગાન, શાન, ભાન જેવું કરશે, તેવુંજ પ્રતિબિંબમાં દેખાશે. તે બિંબભૂત પરમાત્મા એકજ સિદ્ધ છે. તેમાં જે કાંઈ જે કરે છે—લેછે, આપેછે, વાંચે-વંચાવે, સાંભળે-સંભળાવેછે, ખાયછે ખવાડેછે, દાન પુણ્યાદિ શુભ કર્મ કરે તથા કરાવે છે, વગેરે, તે પોતે પોતાનેજ પોતામાંજ કરે છે. બિંબ બીજું છેજ નહિં. एकमेवा द्वितीयं ब्रह्म नेह नानास्ति किंचन ॥ ब्रह्मैवेदं सत्यं ॥

યુદ્ધારંભમાં શ્રી કૃષ્ણની આજ્ઞાથી ભગવતિ દેવીનું સ્તવનરૂપ ઉપાસના માટે અર્જુને રથથી નીચે ઉતરી સ્તુતિ કરી છે (વિજય પ્રાપ્ત થવા માટે) તેમ, આપણે પણ દેહરૂપ રથમાંથી નીચે ઉતરી અર્થાત્, દેહોહંભાવ છોડીને-દેહમાં અહંમત્વ ભાવ હોય તે છોડીને, કામાદિ શત્રુને જીતી

વિનય મેળવવા બ્રહ્મવિદ્યાની સ્તુતિ કરવી ઉચિત છે. ગીતા૩૫ દેવીના ૧૮ અધ્યાય૩૫ અરાડ ભુજ હોવાથી તે ૧૮ ભુજ દેવી છે. તેના હાથમાં બોધ૩૫ ત્રિશુળ છે. અર્જુનના હૃદયમાં મોહ૩૫ મહિષાસુર ઉત્પન્ન થયલો. તે સાધારણ મોહ અને અસાધારણ મોહ-એટલે, આ બધાં મારાં પૂજ્ય, ગુરુ, વૃદ્ધ, સગાં, મામા, વગેરેને કેમ હણાય, તથા મારવાથી અધર્મ થાય, તેથી દુર્ગતિ તેમજ વર્ણસંકર પ્રગ્ન થવા જેવું છે, વગેરે ધર્માધર્મનો મહા મોહ પ્રકટેલો, તેને તે ગીતા દેવીએ બોધ૩૫ ત્રિશુળથી માર્યો. ત્યારે આત્માનું આત્મત્વે રમણું-ભાન (સોહં એવું) અર્જુનને આવ્યું, અને જન્યત થઈ કલું કે, નષ્ટો મોહઃ સ્મૃતિર્લઙ્ઘવાં ગીતા જ્ઞાન૩૫ મેઘપ્રસાદથી અર્જુન એટલે ઘાસને હરિપણું એટલે લીલાસ-પ્રકાશ-જન્યતિ પ્રાપ્ત થઈ. મહા મોહ૩૫ ધૃતરાષ્ટ્ર છે. વિભ્રમ દ્રષ્ટિ૩૫ ગાંધારી છે. એ એની સંપદા તે દુર્યોધનાદિ અહંકાર વગેરે ૩૫ છે. દૈવી સંપદા૩૫ પાંડવ છે, શાંતિ૩૫ દ્રૌપદી છે. સંતોષ૩૫ બળદેવ, અને પ્રત્યાધ-જ્ઞાન૩૫ કૃષ્ણ છે. તે પ્રભુએ ગીતા જ્ઞાન૩૫ મહાદીપ-સૂર્યનો પ્રકાશ આપી અજ્ઞાનાંધકારને મુમુક્ષુનાં હૃદયમાંથી કાઢી નાખવા કૃપા કરી સનાતન વેદોક્ત ધર્મનું સંસ્થાપન કીધું છે. તે પ્રભુ શ્રી કૃષ્ણ પરમાત્માને લેખક સવિનય સપ્રેમ અભેદત્વે સાષ્ટાંગ પ્રણામ પાંકિત અર્પણ કરે છે. અસ્તુ.

—:૦:—

પ્રકરણ ત્રીજું.

—૦૦૦૦૦—

પ્રત્યેક મનુષ્યના સામાન્ય ધર્મ મુખ્યત્વે જોતાં ચાર છે. તેમાં પ્રથમ સ્થુળ શરીરનું આરોગ્ય, મનનું જ્ઞાન (મનોબળ), હૃદયનો પ્રેમ અને અંતરાત્માનો સત્યાગ્રહ.

આરોગ્ય માટે હાલના સમયને અનુસરી કમીમાં કમી ફક્ત પચીસ વર્ષની વય સુધી બ્રહ્મચર્ય રાખવું જોઈએ. આહાર વિહાર નિયમિત રાખી સાત્વિક ખોરાક લેવો.

યુક્તાહાર વિહારસ્ય યુક્ત ચેષ્ટસ્ય કર્મસુ ।

યુક્ત સ્વપ્નાવબોધસ્ય યોગોભવતિ દુઃખહા ॥ (ગીતા.)

શરીરને અમુક અમુક ચાલવા ફરવા વગેરેની, પ્રાણાયામ વગેરેની, હાથ પગ વગેરે અવયવોની કસરત કરતા રહેવું જોઈએ, અને ખુલ્લી હવા લેવી જોઈએ. એમ ચાર પાયા મજબુત રાખવાથી આરોગ્ય

સચવાય છે. ખોરાક ખાવો તે ખૂબ ચાવીને થુંક (અમી) સાથે મળી જાય પછી ગળે ઉતારવાથી જરાબર પચીને શરીરમાં બલપ્રદ અને પુષ્ટિપ્રદ થાય છે, તેથી અન્ન ખાવું એમ કહેવાને બદલે અન્નને એ રીતે પીવું. પાણી પીવું તે ગટગટ ઝટ ધારા રેડી ગળે ઉતારી દેવી નહીં, પણ પાણી ખાવું, એટલે પાણીને મુખમાં થુંક-અમી સાથે મિશ્ર થવા દઈ ગળે ઉતારવું. ખાટા ઓરકાડ આવે અને આપણને પોતાનેજ ગંધ આવે એવું કદી જમવું નહીં એટલે અકળાઈએ ત્યાં સુધી ગડબડા નહીં કરવું. રાજસ તામસ પદાર્થ તેજ મરચાં, મસાલા, જેમ બન તેમ નહીં ખવાય અગર ઓછા ખવાય તેમ કરવું. એ હાજતને રોકવી નહીં-તે પિશાબની અને ઝાડે જવાની હાજત રોકવી નહીં.

પાતપોતાના વર્ણાશ્રમ ધર્મ પ્રમાણે સંધ્યાવંદનાદિ માળા, પૂજન, દેવાર્ચન, માતાપિતા ગુરૂજનની સેવા, પૂજન, વંદનાદિ નિત્ય કરીને હંમેશાં, કલાક, અર્ધ કલાક અથવા છેવટ ૫-૧૦ મીનીટ પણ પોતાનામાં જોવું કે મારામાં રાગદ્વેષ અને અલંભમત્વ હજી કેટલે અંશે રહેલ છે. પછી નિયમ જોવો કે આજે આટલું તો હું સત્ય બોલીશ અથવા અમુક અંશે રાગદ્વેષને છુટા કરીશ. એ રીતે રોજ કરતાં અલંભમત્વ અને રાગદ્વેષ નિર્મળ થઈ જશે. કેમકે હાલના યુવકો કહેછે કે, ઘરડાં અને સાધુ સન્યાસી વગેરે માળા પૂજન ધ્યાન કરેછે તેમાં શું વળ્યું! તેઓમાંથી રાગદ્વેષ તો હજી ગયા નથી એવા તે બોલનારાને બોલવાનું છિદ્ર નહીં રહેશે. પછી વેદશાસ્ત્રનું જ્ઞાન, સદ્ગુરુ સંત વિદ્વાન પાસે નમ્ર ભાવે શરણે જઈ, શ્રવણ કરી લેવું; અને મનન કરી તેવાં જ્ઞાન સંપન્ન મન કરવું. B. A., M. A., L. L. B., L. M. S.; L. C. E., વગેરે ટાઈટલરૂપ પુંછડાં લટકાવી મર્યાદા તોડી વડીલ માતાપિતાને તિરસ્કાર કરતા હાલ ધણા જોવામાં આવે છે તે જ્ઞાન, ઉત્તમ સ્થિતી ઇચ્છનાર સુગુણોએ, લેવાની જરૂર નથી, કેમકે તે અધોગતિ આપનાર છે.

ત્રીજો હૃદયનો પ્રેમ શુદ્ધ હોવો જોઈએ. જે જેવો તેની સાથે તેવા મળી હળી પ્રેમથી રહેવું. એટલે, બાળક જોડે બાળક જેવા, વૃદ્ધ સાથે વિવેક મર્યાદાથી તેના જેવા, યુવક સાથે તેના પ્રમાણમાં તેવા થઈ રહેવું. સ્ત્રી પુરૂષનો પ્રેમ પણ એવો હોવો જોઈએ કે તદ્રૂપ બની રહેવું. સ્ત્રી છે તે પતિના ધ્યાનમાં “હુંજ એ છું” એમ પતિરૂપ બની રહે, અને તેજ રીતે પતિ પોતે સ્ત્રીરૂપ-અભેદ પ્રેમી બની રહે સીતાજી

રામરૂપ ધ્યાન મમ થઇ ગયલાં ત્યારે શંકા થયલી કે હું રામ બની જઇશ તો એ રામ થતાં સ્ત્રી પુરૂષનું સુખ જતું રહેશે. તે વખતે સખી-મળવા આવેલી મંદોદરીએ તથા ત્રિજટા રાક્ષસીએ જવાબ દીધેલો કે, જનકનંદની! તમે નિર્ભય રહો. એ શીકર કરશેજ નહીં. રામચંદ્રજી પણ તમારાંજ ધ્યાનમાં મમ બની રહેલા હોવાથી તે સીતા બની જશે, જેથી સ્ત્રી પુરૂષનું સુખ તો કાયમજ રહેશે.

સોહં સોહં સતિ રટે, સોહં સોહં કંથ;
મેવે એક બીજ થકી, તે સહ ચારક પંથ.

વડીલ માતા પિતા પ્રત્યે તન મન ધન સોંપી અતીવ નમ્ર બની શુદ્ધ પ્રેમથી રહેવું.

એ ત્રણે હોય પણ અંતરાત્માનો સત્યાગ્રહ નહીં હોય તો તે શુદ્ધ જેવું-ચારમાં એક પાયા વગરના પક્ષંગ જેવું છે, માટે તે મુખ્યત્વે ખાસ જોઇએ. એ સંબંધમાં દૃષ્ટાંત કહેવાય છે—

એક સખજીજી-મુનસફ સાહેબ પાસે એક શ્રીમંત શેઠે એક ડોસી ઉપર રૂ. ૫૦)ની ફરીઆદ કરેલી તેને ધણા મહીના વીતી ગયા, પણ જડજ તે કામ કાઢી નિકાલ કરે નહી, તેથી શેઠ અકળાયો અને વિચારેછે કે આપણે મળવા નથી ગયા તેથી નથી કાઢતા. એક દિવસ શેઠ ગયા. મુનસફ સાહેબ ત્રણે સાધન સંપન્ન હતા; એટલે, શરીરે આરોગ્ય હૃદયુષ્ય બળવાન હતા. વિદ્વાન B. A., L. L. B. હતા; તથા જે આવે તેની સાથે મીલનસાર હસી રમી પ્રેમ બતાવી ખુશી કરે એવા પ્રેમી હતા. ગમે તેવો ગરીબ પણ આવે તો માનપાનથી પ્રેમ બતાવતા. શેઠ આવ્યા તેને માન સત્કારથી ચાહ પાષ પ્રેમથી વાત કરવા બેઠા. શેઠ કહ્યું કે, સાહેબ! આપની પાઘડી મેલી થઇ ગઇ છે તેથી હું હવે પેહેરવા નથી દેવાનો. મુનસફ કહે, શેઠજી! તમારે તો વેપારમાં ધડીમાં હજારોની રકમ આવી પડે, હમને તો જે કાંઇ મળતું હોય તેજ-કાંઇ વધારે મળતું નથી. શેઠે એક ગેણી કાઢી પાસે મુકી બોલ્યા કે, નહીં સાહેબ, હું એ પાઘડી પેહેરવા નહીં દમ્મશ, મુનસફ બોલતા જમ છે કે, શેઠ! એનું શું કામ છે, નહીં નહીં. એમ કહેતા જમ છે, ને ગિની લઇ ગજવામાં મુકી દીધી. શેઠેતો ઉઠ્યા અને બોલ્યા, મને યાદ આવ્યું કે પેલી ડોસી ઉપર મારી ફરીઆદવાળું કામ આજ કાઢવા તરદી લેશો. જડજ કહે, હાં, એ ડોસી લુચ્ચી છે. આજેજ

કામ કાઢીશ. શેઠ ગયા. ડોસી પણ મહા જબરી હતી. દસ વીસ ચોમાસાં શેઠ કરતાં વધારે કાઢેલાં. તે શેઠની ચક્રચાલ સમજી ગઇ. સવારમાં ઉઠીને પોતાની બેંસ લઇ જડજને ઘેર જઇ કહેછે કે, તમારાં છોકરાં તે મારાં છોકરાં, એમને માટે હાથ દુધ બહારથી શામાટે લાવો, ઘરનું દુધ સાફ, માટે બાંધી જાઉં છું. જડજ કહે, ડોસીમા ! શું કામ બાંધી જાવ છો, લઇ જાવ. ડોસી કહે, મારાં છોકરાંને માટે. આ બેંસની માની મા હતી, ત્યારે શેઠે રૂ. ૫૦) આપેલા. તેને ઘી, દુધ, હાથ આજ સુધી આપી રૂ. ૫૦)ને બદલે ૧૦૦) ઉપર આપી ચુકી છતાં, હજી તે રૂ. ૫૦) માગ્યા કરી, ફરીઆદ કરીછે. જડજ કહે શેઠ લુચ્ચો છે. જાવ, માણ ! આજે ફેંસલો આપીશ. ડોસી ગઇ. વખતસર શેઠ પણ કોરટમાં ગયા. નીરાંતે બાસ્ટીપર બેસી પાન ખાય છે. જીવને ખાત્રી છે. જડજ તરત કામ કઢાવી ફેંસલો લખ્યો કે, આ કામ કાઢી નાખવામાં આવે છે, કેમકે રૂપીઆ વસુલ થઇ ગયેલા જણાય છે. શેઠ તે સાંભળ્યું ત્યારે વિચાર્યું કે, સાહેબ કાંઇ ભુલી ગયા હશે, તેથી ઉભા થઇ બોલ્યા કે, અરે સાહેબ ! પાઘડી, પાઘડી. એમ પોતાની પાઘડીએ હાથ રાખી બોલેછે. તેને તે મુનસફ જવાબ દે છે કે, “પાઘડી તો બેંસ ચાવી ગઇ.” તાત્પર્ય કે, અંતરાત્માનો સત્યાગ્રહ તે જડજમાં નહીં હતો. તે હોય તો આવું બને નહીં. માટે રોજ નિત્યકર્મથી પોતાનામાં તપાસવું, અને સત્ય, દયા, ક્ષમા, વિવેક, વૈરાગ્ય, જ્ઞાન વધારતા જવું. દર માસે એક એક સદ્ગુણ સિદ્ધ કરી લેવાય તો પછી પોતે પોતાને ઓળખી શકે. માટે રોજ શાંત બેસીને ૫×૪=૨૦ મીનીટ પણ એ ચાર માટે રોકવી.

પોતે રથૂળ સૂક્ષ્મ કારણ શરીરો, પ્રાણ, મન, બુદ્ધિ વગેરેને જાણનારો સાક્ષી છે, એમ અસંગ અનંત જ્ઞાનરૂપ પોતાને ઓળખે; અને સર્વત્ર દરેક પ્રાણીમાં પોતાનો આત્મા-પોતારૂપ જીવેછે તેજ ખરો યોગી છે. નાડયમાત્મા બલહીનેન લભ્યઃ ॥ એ આત્મા, આળસુ, પ્રમાદી, બળ રહિત મનુષ્યથી પ્રાપ્ત કરી (ઓળખી) શકાતો નથી. એવી શ્રુતી છે. તેથી પુરૂષાર્થ કરી એ ઉપલા ચાર ધર્મ દરેક જણે પાળવાના છે, તો છેવટ અબેદ બ્રહ્માત્મક જ્ઞાનથી મોક્ષ મેળવી, પ્રારબ્ધ શેષસુધી જીવન્મુક્તિનું સુખ આસ્વાદન કરતો રહી, પ્રારબ્ધાંતે વિદેહ કેવલ્ય-નિર્વાણને પામેછે

ચેતન સત્તા સર્વત્ર વ્યાપેલી છે. તે ચેતન શક્તિ ખનિજ પદાર્થ પૃથ્વી આદિમાં પણ છે. ત્યાં ખનિજમાં તેવો અનુભવ લે છે. તે આગળ વિકાશ પામી વનસ્પતિમાં તેનો અનુભવ લે છે, ત્યાં વધારે ખીલવે છે. તેથી આગળ મનુષ્યમાં વધારે ખીલવે છે. તે પ્રકૃતિનો અને આત્મ ચેતનનો વિકાશ છે, એ શરીરનોજ વિકાશ છે. Atoms are the results of electricity. ચેતનમાંથીજ પ્રકૃતિ બનેલી છે. તે બેહુ આગળ વધે છે. મનુષ્ય જાતિનાં સાત ધોરણ (Standard) માં પહેલું ધોરણ તે જંગલી માણસ છે. તે જંગલમાં વસે છે. તે વાઘ, વર, સિંહ વગેરેમાં રહે છે અને શરીરજ હું છું, એમ માને છે. બીજું ધોરણ તે બીલ, ભરવાડ, વગેરે છે તે અર્ધ જંગલી છે. તેઓ ગામમાં ગાય, બેસો વગેરેમાં વસે છે, અને ઝુંપડાંમાં રહે છે. તેઓ એમ માને છે કે પ્રાણ હું છું. તેથી તેઓ એકએક કોષના પ્રાણ લેતા નથી. ત્રીજું ધોરણમાં મનુર વર્ગ છે. તે ગામમાં તથા શહેરમાં લોક સાથે રહે છે અને બીજા લોકનાં લગ્ન થતાં જોઈને તથા મોટાં ઘર, હવેલીઓ જોઈને તેવું કરવા લાગે છે. એ વર્ગ કામાત્મા છે, કેમકે કામનાવાળા છે. ચોથા ધોરણમાં વૈશ કાઠી છે. તેની અનેક વસ્તુ અને વસુ મેળવવાની વાસના સાથે વિચાર ખીલે છે અને જગતનું જ્ઞાન મેળવે છે. તેથી એ ધોરણનું નામ જ્ઞાનાત્મા છે. તે વસુ અને વૈભવના ઉપાસક છે. વસુ વૈભવને પોતે છોડીને ચાલ્યા જાય (મરે) અથવા વસુ વૈભવ એને છોડીને જાય છે. બેહુ પ્રકારે દુઃખજ છે. પરંતુ સ્વપ્નજાથીજ વૈરાગ્ય પામી મિથ્યા જાણી તેને છોડે તો દુઃખ નથી. ગજવામાંથી રા. પ) બોવાઈ જાય તો ચિંતા, શોક, શોષ કરી થાકે, પણ ગરીબ વિદ્યાર્થીને બહુ ચાચનાથી વરસ સુધીનાં પુસ્તક લેવા માટે ખુશીથી દાનમાં આપે તો શોક દુઃખ નથી; કેમકે તે તો વાળ્યા છે એમ માનવાથી દુઃખ ચિંતા થતી નથી. એ વૈશ કાઠી જ્ઞાનાત્મા છે તે આગળ વધી વિચારે છે કે હું શરીર, પ્રાણ, મન, બુદ્ધિ નથી, પરંતુ વિચારની પાછળ રહ્યા તે હું છું. યો કુલ્લે: પરતસ્તુ સઃ ॥

પાંચમું ધોરણ ક્ષત્રિય વર્ગ છે તે વિજ્ઞાનાત્મા કહેવાય છે. એને આત્માનું જ્ઞાન છે. તે કહે છે કે હું તો જગતને માટેજ જનમ્યો છું. તે અંતર શત્રુ, કામ, ક્રોધ, લોભ, મોહાદિને પકડી પકડી બહાર કાઢે છે અને બીજાની અંદર રહેલા એ શત્રુને પણ ઉપદેશ વગેરેથી કાઢે છે. ત્યારે અર્જુનવત્ થાય છે. ત્યારે પાંડવ સેનારૂપ સદ્ગુણો અને કૌરવ

સેનારૂપ દુર્ગુણોની વચમાં જેમ રથ ઉભો રાખી અર્જુને નિરીક્ષણ કરેલું તેમ કરે છે. એ લોક એમ જાણે છે કે હું આત્મા છું અને સર્વથી પર-અસંગ છું.

આત્મૌપમ્યેન સર્વત્ર સમં પश्यति योऽर्जुन ।

सुखंवा यदि वा दुःखं सयोगीपरमो मतः ॥

હું ધોરણુ તે બ્રાહ્મણુ છે. તેને આનંદાત્મા કહે છે. તે બીજને ધર્મનું શિક્ષણ આપે છે, અને માને છે કે હું જગતને માટે જ છું. તે હરિશ્ચંદ્રની માફક દ્રઢવત-સત્યથી રહે છે. એ ધોરણુવાળા એમ સમજે છે કે સર્વ પ્રાણીનાં શરીરો છે તે શ્રીહરિગુરૂનાં મંદિરો છે તેમાં મારા પ્રભુ પરમાત્માજ રહેલા હોવાથી તેની સેવા કરું છું. બધાને જ પ્રભુરૂપે જોઈ બધાને આપતો રહે-બીજનાં દુઃખ દૂર કરે છે.....સાતમા ધોરણુમાં મહાત્મા છે. તે સમજે છે કે, તે પરમાત્મા હું જ છું સોહં; જે છે તેજ છે. એવા સંતો જગતનાં કલ્યાણુ માટે જ આવે છે. તે અભેદ દ્રષ્ટિવાળા મહાત્મા સર્વને શાંતિ જ આપે છે.

પ્રાચીન કાળમાં ગુરૂની સેવા કરતા રહી વિદ્યા ભણુતા હતા, ત્યારે ગુરૂનું બહુ માન હતું. તે આગળ વધેલા વિદ્વાન બ્રાહ્મણો હતા. તે સર્વોપરિ હોવાથી ઉચાં કંઠથી મસ્તક સુધીનાં સ્થાને મુખ્ય હતા.

ब्राह्मणोऽस्य मुखमासीत् बाहुराजन्यकृतः ।

उरुभ्याम् वैश्यपङ्क्त्यां शूद्र मजायत ॥

એમ પ્રથમ બ્રાહ્મણુ ગુરૂ એટલે શિક્ષક હતા. પછી બાહુજાળવાળા ક્ષત્રી તે રક્ષક હતા. ઉદર પોષણુાર્થ માલ લાવી વેચવા અને બીજ બધાને ઉદર પોષણુનાં સર્વ સાધન પુરાં પાડવા માટે ઉર એટલે જંઘાથી વૈશ થયા, તેને પોષક કહેતા. પછી સેવા આકરી કરનારા શૂદ્રોને વિરાટ પુરૂષના પગથી ઉત્પન્ન થયાની કલ્પના કરી છે. એ રીતે શિક્ષક, રક્ષક, પોષક, અને સેવક, અવા બ્રાહ્મણુદિ ચાર વર્ણુ વિરાટ પુરૂષનાં શરીરથી થઈ એમ કહ્યું છે. તે ચારે એકબીજને સહાય આપી પરસ્પર પ્રેમથી વર્તે તો શરીર આરોગ્ય રહે, પણ એકબીજની તપાસ ન રાખે તો મસ્તક નીચે જાય અને પગ જાય ઉચે. પેટ ગમે તેમ ખાય-ભરે, અથવા ભુખ્યું જ રહે તો બધું શરીર રોગથી અને ક્ષુધાથી પીડા પામે અમર લુલું નિર્ગત બની જાય. હાથ જો ભયથી બચાવ ન કરે તો માથું ડુટે કે પગ ભાંગે. પગ જો ફરી હરી કામ કરી અજ પ્રાપ્ત ન કરે, ખુલ્લી હવા લેવા નહિં

જાય, ખેતીજ રહે, તો ભુખમરાથી શરીર હેરાન થાય, વગેરે. અર્થાત્, ચારે છે તે એકબીજાના આભારી છે. તેમજ ચારે વર્ણ એકબીજાની પરસ્પર આભારી છે. તેમણે એકબીજાનું રૂણ આપવુંજ જોઈએ, એટલે પરસ્પર મદદ કરવીજ જોઈએ, એ પ્રત્યેકનો ધર્મ છે. કલાપિ કવિ કહે છે કે, બ્રહ્માંડ આખું ગ્રહતાતનું છે, x x x. તેમાં આપણે બધાં તે પ્રભુ પિતાનાં બાળકો છીએ, તેમણે અરસપરસ એકબીજાને આપવું અને લેવું.

પુરાણ ભાવના પણ એજ કહેછે કે, પંચ યજ્ઞ કરવા. તેમાં અધ્યયન કરવું અને બીજાને કરાવવું—ભણાવવું—શિખવવું. માત્ર પોતે ગીતા વાંચી એટલે થયું, એમ નહિં, પણ સ્ત્રી, પુત્રો, પુત્રીઓ, વિદ્યાર્થીઓ વગેરે બીજાને શિખવવું. પિતાએ સ્વપુત્રને પોતાનાથી સવાયો કરવા યત્ન કરવું, તોજ તે ખરો ગ્રહસ્થાશ્રમ છે. ખનીજમાં માત્ર “હું” એ ભાવના બીજવેછે, ત્યાંથી આગળ વધતાં વનસ્પતિ, પશુ, પક્ષી, મનુષ્ય થાય છે. આપણે જેવા નીચેથી ઉપર આવ્યા, તેવા બીજા તે રીતે નીચે હોય તેને વાંકા—નીચા વળી ઉપર ખેંચી લાવવાના છે. જીવો જીવસ્ય જીવનં Survival of the Fittest.

એ રીતે પશુ, પક્ષી, નોકર વગેરે ઉપર દયા અને રક્ષા કરી કેળવવાં—જલદી ઉપર લાવવાં, એને ભૂતયજ્ઞ કહેછે. એમાં સ્ત્રી, પુત્રાદિ, મનુષ્યો વગેરે ઉપર દયા, રક્ષા કરી જ્ઞાન સંપન્ન કરાય છે, તે મનુષ્ય યજ્ઞ કહીશું. ગરીબો જિજ્ઞાસુ જનોને વિદ્યાદાન કરવું, અન્ન વસ્ત્રાદિ આપી તૃપ્ત કરવાં, તે બ્રહ્મયજ્ઞ. પરંતુ એ પાંચે યજ્ઞ ત્રણ કર્તવ્યમાં આવી જાય છે. માન, મૈત્રી, દયા. વડીલોને માન આપવામાં બ્રહ્મયજ્ઞ, દેવયજ્ઞ, અને પિતૃયજ્ઞ. અને સરખી વયના સાથે મૈત્રી રાખવી—સુખી જોઈ ખુશી થવું, દુઃખી જોઈને અને તો તેનું દુઃખ દૂર કરવા પ્રયત્ન કરવું, અને આપણાથી નાના ઉપર દયા રાખવી. એ ત્રણ કાર્યથી મનુષ્ય રૂણ અદા થઈ શકેછે. એવા રૂણ આપવા માટેજ એ પંચ યજ્ઞ ઠરાવેલા છે. પણ ફક્ત અહિંસા ધર્મ જો બરાબર પળાય તો બધાં પાંચે રૂણ તેમાં આવી જાય છે.

લોપામુદ્રા, એ સ્ત્રીજ હતાં, તેણે ઋગ્વેદનાં સૂત્રો કરેલાં છે. એવી સમર્થ વિદ્વાન સ્ત્રીઓ પૂર્વે હતી. તો આજે પણ સંસ્કારી સ્ત્રીઓ સમર્થ પતિરૂપ ગુરૂ પાસે ગીતા, શાસ્ત્ર, ભાગવત, રામાયણાદિ શિખી તેનું અધ્યયન કરી પુત્ર પુત્રીઓને તે રીતે શિક્ષણ આપી પતિનો તેટલો શ્રમ પોતે ઉઠાવી લઈ સ્વધર્મ બજાવે તો તેને પણ ન્યૂનાધિક અંશે સીતા,

રૂકિમણી, દ્રૌપદી, સાંવિત્રી, તારામતિ, દમયંતી, ઉત્તરા વગેરેની ઉપમા આપવી સંભવેછે.

શિક્ષકનું, હાથનું, ઉદરનું, અને પગનું રણુ આપી મદદ કરો. શિક્ષકને પેટ પુરતો પગાર—અન્ન વસ્ત્રાદિ આપો કે તેને આડો રસ્તો શોધવો ન પડે. બળવાળાને બધા મદદ-ટેકા આપો. હાથ દગ્ગાયો તો શરીર દગ્ગાયો. નીચ જાતિ ટેડ વગેરેને સમજાવો કે માંસ મદિરા વગેરેથી રોગ થઈ હવા બગડી દુઃખી થવાય છે, માટે તે છોડી દઈ સ્નાન કરી પવિત્ર મનથી પવિત્ર અન્ન ખાવ. ન્હાવાથી શું શું ફાયદા છે તે સમજાવો. એ રીતે નીચેનાને સમજાવી ઉપર લાવશો તો દેશ આરોગ્ય થશે. ચોરી અને વ્યભિચારથી થતાં સર્વ દુઃખો સમજાવી તે કરતા અટકાવી યોગ્ય રસ્તે ચલાવો. એ રીતે પગ મજબુત થશે તો તેનાથી આખાં શરીરને જોષ્ટતી મદદ મળશે, અને આરોગ્ય, સુખ, શાંતિ, અભય રહેજે ચાલી આવશે.

ધર્મ, અર્થ, કામ, અને મોક્ષ, એ ચાર પુરુષાર્થ છે, પણ તેમાં શું શું પુરુષાર્થ કેવી રીતે કરવું, તે વિગે સ્પષ્ટિકરણ કરી દ્રષ્ટાંત સાથે કહેવાય છે:—

યતોમ્યુદય નિઃશ્રેયસ્ સિદ્ધિ સધર્મઃ ॥ જેનાથી પ્રેયસ્ તથા શ્રેયમ્ પ્રાપ્ત થાય તે ધર્મ.

વિપયોમાંથી આસક્તિ છોડવી, તે ધર્મમાં પુરુષાર્થ છે. અથવા એ ધર્મ છે, અને વિપયોમાં આસક્તિ કરવી તે અધર્મ છે.

અર્થમાં, ન્યાયથી પૈસો મેળવવો, તે પુરુષાર્થ છે. ત્યાં દ્રષ્ટાંત:—એક રાજાએ કરોડ રૂપિયા ખર્ચ થાય તોપણ તે કરીને એક મોટો મજબુત કિલ્લો બાંધવાનો પ્રધાનને હુકમ આપ્યો. જોશીએએ મુહૂર્ત આપ્યું તે દહાડે શહેરના બધા શેઠ લોક, અમીર, ઉમરાવો વગેરે ભેગા થયા. મુહૂર્તમાં પ્રથમ એકપણ અશરરી કિલ્લાના પાયામાં નાખવી જોઈએ તેથી રાજાને કહેતાં ખજાનચીને હુકમ કીધો. જોશી લોક બોલી ઉઠ્યા કે, ના—જી નહીં નહીં. આપના ખજાનચી લાખ અશરરી લાવે તોપણ નકામી છે. ખરા ન્યાયથી મેળવેલી હોય તે લાવો. હાજર હતા તે શેઠાને પુછતાં બધા નીચું જોવા લાગ્યા. રાજા કહે, બધાજ અન્યાયથી કમાઈ શેઠ બની ગયા છે કે? વાહ! શું કાંઈજ નથી? એક વિદ્વાન જોશી બોલ્યા કે, હાજી, એક શેઠ છે, પણ તે આવ્યા નથી. તરત ઘોડા ગાડી મોકલી શેઠને કહ્યું કે, ચાલો, રાજા સાહેબ બોલાવે છે.

શેઠ તદ્દન આર થયા. ઘોડાગાડીમાં બેસવાનું કહેતાં શેઠ કહે, ના, હું એ ઘોડાને ચારો ખવાડતો નથી. જમાદાર કહે, ચાલતાં વાર લાગશે. શેઠ કહે, ગાડી ચલાવો, હું દોડીશ. પછી ત્યાં સભામાં આવી બેઠા. રાત્રીએ તે શેઠને પુછ્યું કે, તમારી પાસે ન્યાયથી મેળવેલું દ્રવ્ય છે ? શેઠ કહે, આજસુધી અન્યાયની કાડી પલ્લુ નથી. રાત્રી કહે, કિલ્લો બાંધવા એક અશરણી આપો. શેઠ કહે, તે નહીં બનશે; કેમકે કિલ્લામાં લઠાઈઓ થશે—અનેક જીવ મરશે તથા દુઃખી થશે, તેવાં કામમાં કાડી પલ્લુ આપીશ નહીં. રાત્રી ક્રોધ કરી ઉઠ્યો, અને લુટી લેવાનું કહેતાં બધાં વિદ્વાનોએ અટકાવ્યો, કે એમ કરવાથી મુહુર્ત વીતી જશે, હાહાકાર થશે તથા રાજને કલંક—અપકીર્તિ લાગશે અને છેવટ નાશ થવાનો વખત આવશે. ત્યારે રાત્રીએ ખાત્રી કરવા તથા તે શેઠને જૂઠો પાડવા પોતે એક જળુને સમગ્નવી કર્યું કે, આ હું આપું છું તે અશરણી કોઈ પવિત્ર સારા સાધુને આપજે, અને આ શેઠની પાસે એક અશરણી લઈ ખૂબ પાપીને આપજે. તે પ્રમાણે રાત્રીએ આપી તે એક લીધી અને શેઠ પાસેથી એક લીધી. તે લઈ ગંગા કાનારે ગયો. એક યોગી ધ્યાન લગાવી બેઠાછે તેની પાસે રાત્રીની મોહોર મુકી. અને એક માછી જળ નાખી બેઠાલો હતો તેને પેલા શેઠની મોહોર આપી. માછી પાસે લુગડું તો હતું નહીં તેથી મોહોર લઈ મુખમાં મુકી. તેના સ્પર્શ અને દરશનથી માછીની શુદ્ધિ બદલાઈ ગઈ. પાપનો ધંધો છોડી, માછલાં આવેલાં તેપણ પાછાં ગંગામાં નાખી જળ સમેટી લઈ ચાલ્યો. મોહોર વટાવી અનાજપાણી લઈ ઘેર ગયો. રાત્રી બાર વાગે આવે છતાં આજ આઠ વાગે કેમ આવ્યા તે પુછતાં અનાજનાં પોટલાં નંખાવી દીધાં. છોકરાં સ્ત્રી બહુ ભુખ્યાં હોવાથી કાચુંજ ફાકવા મંડ્યાં, તેથી બધાંનીજ શુદ્ધિ બદલાઈ ગઈ. સ્ત્રી કહે, આ પાપનો ધંધો નથી કરવો. માછીએ ખાધું ત્યાં તો છેક નિશ્ચય કીધો. જળ તોડી ફાડી ફેંકી દીધી. ખાઈ જમી કોઈ શેઠને મળવા ગયો. શેઠે તે માછીનો દ્રઢ નિશ્ચય જોઈ ખુશી થઈ રૂ. ૧૫) ને પગારે નોકર રાખ્યો. હવે પેલા યોગીએ આંખ ખોલી જોતાં મોહોરનાં કારણે પડવાથી શુદ્ધિ બગડી; તેથી મનમાં વિચારેછે કે ધ્યાન, જોગ તો બહુ કીધાં—દીઠાં, પણ રંડીકા સુખ નહીં દેખ્યા. એમ કહી મોહોર લઈ રંડીને ત્યાં જઈ ભ્રષ્ટ થયો અને તપ ગુમાવ્યું.

તાત્પર્ય કે, અન્યાયથી મળેલા પૈસાથી અને ન્યાયથી મળેલા પૈસાથી શું પરિણામ આવેછે તેની તપાસ કરતાં રાત્રીની ખાત્રી થઈ. હવે

કામ વપે શી રીતે પુરૂષાર્થ કરવું તે કહેછે કે,—વ્યભિચારી પુરૂષે કોઇ પરસ્ત્રી સાથે સંકેત કાઢેા કે ચાર વાગે ફલાણી જગે આવી મળજે. પછી ડાા વાગે તેને ઘેર, ગુરૂ સંત રાજા કે શેઠ ગમે તે એક આવી ચડે તો તેનું મન કેવું થશે? તે સ્ત્રીમાંજ લાગી જાહુ અકળાશે—તે આવેલા મહાશયમાં મન લાગશેજ નહીં. એવી પરસ્ત્રીની ઇચ્છા આસક્તિનેજ (બુદ્ધિમાં વૈરાગ્ય તથા વિવેક પ્રકટાવી) છોડી દેવી, એ કામ સંબંધમાં પુરૂષાર્થ છે. મોક્ષ માટે,—ત્રણે ઇષણાઓ, ધન, સ્ત્રી, પુત્રાદિમાનો મોહ, રાગદ્વેષ અને વિષયાસક્તિ છોડવી; ટૂંતિને બહિર પ્રદેશે વહેતી પાછી વાળી અંતર્મૂખ કરી સ્વરૂપાકાર કરવી; એ મોક્ષ માટેનું પુરૂષાર્થ કર્તવ્ય છે.

પ્રાણાણ, ક્ષત્રિય અને વૈશ્ય પ્રગ્નએ જનોઇ ધારણ કરવાનો અધિકાર છે છતાં વૈશ્ય પ્રગ્ન કેટલોક વખત થઇ ગયો, કોઇ દેશકાળમાં ચવન રાગના બુદ્ધિમ વગેરેને લીધે અથવા આલસ્ય પ્રમાદથી ઉપવિત પહેરતા બંધ પડી ગયા, ત્યારથી વર્ણાશ્રમ ધર્મ કર્મ કરતા અટકી જઇ તે ધર્મ કર્મથી ભ્રષ્ટ થઇ ગયા. તેમાંથી બચી પુનઃ ઉન્નતિ પામતા જઇ આગળ વધવા માટે, નહીં પહેરતા તે હવે પહેરતા થઇ ધર્મ કર્મ કરતા થાય તો વધારે સારું છે. દ્રષ્ટાંત કહેછે કે,—એક પતિવ્રતાની લાજ લુટવા—ભ્રષ્ટ કરવા કોઇ કામાતુર દુષ્ટ પુરૂષ આવે, તેને તરવારથી અથવા કોઇ અન્ય યુક્તિથી શિરચ્છેદ કરી ઉડાવી દે, તો તે ખુન તો થયુંજ; પણ સરકાર તેને ખુનનો ગુનો કરનારી ગણી ફાંસીની સજા નહિં કરશે. પણ પોતાનું પાતિવ્રત—શીળ બચાવી રાખવા જે બચાવ કાઢેા અને દુષ્ટને તેનાં કર્મનો બદલો આપેા તેથી ખુશ થઇ ઉલટું તે સ્ત્રીને શાખાશી—ધન્યવાદ સાથે સારું ઇનામ આપી છોડી મુકશે.

ખુનનો ખીજો પ્રકાર કહેછે—કેટલાક લોક લડેછે, સેહેજ ગાળા-ગાળા ચાલી રહીછે. તેમાંથી એક જણે સેહેજ સ્વભાવે એક લાકડીનો ગોદો જરા કોઇના પેટમાં કે છાતીમાં લગાડતાંજ તેનું મૃત્યુ થયું. એ પણ ખુન તો થયું, પણ તે કાંઇ મારી નાખવાના ઇરાદે નથી કાઢ્યું; દૈવવશાત્ થયું છે. તો એવા તે ગુનેગારને સરકાર ફાંસીની સજા તો કદી નહિં કરશે, પણ બેચાર વરસ કેદની—દંડની સજા કરશે.

ત્રીજો પ્રકાર.—જાણી જેમને કોઇએ કોઇનું ખુન કાઢ્યું, એથી તેને તો જરૂર ફાંસીનીજ સજા થશે.

તેમ જનોઈ પહેરવામાં પ્રેમયુક્ત શ્રદ્ધા, ઇશ્વર તથા ધર્મ ઉપર પ્રીતિ, એજ કારણ હોય તો, પતિવ્રતા સ્ત્રીએ કરેલા અચાવથી તે ધન્યવાદને પાત્ર થઇ તેની માફક, ધન્યવાદ જ સંભવેછે.

અષ્ટાવક્ર મુનિએ પોતાના પિતાને કહ્યું કે, હું અત્યય પાળીશ. પિતાએ કહ્યું કે, અરાબર પાળજે; અને પાણીગ્રહણ કરે તોપણ અરાબર પાળજે. અષ્ટાવક્ર કહે, શુદ્ધ પતિવ્રતા સ્ત્રી મળે તોજ લગ્ન કરીશ, અને તેપણ એક પુત્ર થતાં સુધી ગ્રહસ્થ રહીશ. આપે કહ્યું કે ઋષિદેશમાં એક બ્રાહ્મણ છે તેની પુત્રી ઉત્તમ પતિવ્રતા છે તેની સાથે લગ્ન કરજે. તે સાંભળી ખાત્રી કરવા તે મુનિ ત્યાં ગયા. તે કન્યાના પિતા મહા તપસ્વી ઋષિ હતા તેણે જાણી લીધું અને કહ્યું કે, ઉત્તરાખંડમાં જઇને આવો, હું પુત્રીનું કન્યાદાન આપીશ. તેથી દિમાલયમાં ઘણે દૂર બદ્રીનાથની ઉપર મેરૂ શિખરે ગયા, તે વખતે પેલા કન્યાના પિતાએ તપનાં બળથી માયાવી સુંદર બાગ-ભુવન બનાવ્યો. ત્યાં અનેક અપ્સરાઓ આવી તે અષ્ટાવક્રને વીંટળાઈ વળી ગાનતાન કીધું. મુનિ કહે, હું અત્યયારી છું, મને કોઇએ સ્પર્શ ન કરવો. મારે કશું ગાન તાન નથી જોઇતું, ચાલી જાય. ત્યારે એક વૃદ્ધ સ્ત્રી આવીને બાલી કે, હું વૃદ્ધ છું, તેથી માતા હોવાથી અતિથીએવા આપની સેવા કરીશ. મુનિ કહે, માતા છો તો સુખેથી રહો. મુનિ થાકી ગયલા તેથી રાત્રે પગચાળી કરતાં તે વૃદ્ધ હતી તેજ ૧૬ વર્ષની થઇ ઉભા રહી બહુ પ્રાર્થના કરી. છેવટ મુનિએ કહ્યું કે, તું કપટ વેશવાળી છે, ચાલી જા. નહિં માનશે તો આળીને ભરમ કરાં છું. તે અનેક વૈભવ, હાવભાવ, ઐશ્વર્યથી લેશપણ ચલિત ન થયા. માયાવી દ્રશ્ય ઉડી ગયું. મુનિ પાછા ફરી ઋષિદેશ આવ્યા ત્યારે તે કન્યા સાથે લગ્ન થયું છે. તાત્પર્ય કે,—એવી અગ-નિશ્ચળ શ્રદ્ધાથી અત્યય તથા પતિવ્રતા ધર્મ પાળવાથી તે ધર્મપાલન રૂપ તપનું બળ વધી જઈ બહુજ સામર્થ્ય સંપન્ન કરેછે.

ગાંધી રામના વખતમાં ક્ષત્રીઓ બહુ મહોન્મત્ત થઇને બ્રાહ્મણની કન્યા પરણવારૂપ અવન્યાય કરવા લાગ્યા. તે પ્રસંગે પૃથ્વીની પ્રાર્થનાથી બ્રહ્માએ કહેલું કે દિરખ્યગર્ભ પ્રભુ અવતરશે. તે પૃથ્વી જતી હતી તેને, ચ્યવન મુનિ જે ઝંકારની ઉપાસના કરતા હતા તેણે પુછવાથી હકીકત જાણી. તે ઉપરથી ગાંધી રામને શાપ દહ બાળવા વિચાર કીધો, પણ અપરાધ વગર તેમ નહીં થાય. તેથી રાત્રે જગ વાગે તે રામને ત્યાં રાણી સાથે સુતો છે ત્યાં મુનિ ગયા. મુનિને જોઈ રામ તરત ઉઠ્યો,

અર્ધપાલ પૂન કરી સાષ્ટાંગ કરી હાથ જોડી પુછેછે કે, અહો પ્રભો મને બહુ કૃતાર્થ કીધો. શી આજ્ઞા છે? મુનિ કહે, સુષ્ઠ જવું છે. રાજા તરત ઉત્તમ બીજાનાં પથારીની તબવીજ કરી સુવાડ્યા. મુનિ કહે, બહુ ચાક્યો છું તેથી સુષ્ઠ ઉઠું ત્યાંસુધી તમે બેહુ મારા પગ ચાંપે મુનિ સુતા છે, એ જણાં પગ ચાંપેછે. મહીનો એક થયો. રાજા રાણી પાણી પીવાય નહીં; કારણકે અતિથી ઘરમાં છે તે ભુખ્યા તરસ્યા : અને ગ્રહસ્થ પીએ, એ બની શકેજ નહીં-અધર્મ થાય. જો પોતે પી કે ખાય તો મુનિ શાપ દઈ એસે (અધર્મચરણ કરેલું જોઈ). મહિ થતાં અદ્રશ્ય થઈ જઈ બાગમાં સુતા. રાજા કહે, ગુરુ મારે ત્યાં ભુખ્યા ગયા, તો હવે મારાથી કેમ ખવાય? શોધ કરાવી, તો બાગ સુતાછે. ત્યાં બાગમાં જઈ પાછાં રાજારાણી પગ ચાંપવા બેઠા. બીજો મહિનો થયો, ત્યારે જાગ્યા. રાજાને કહે, સ્નાન કરવું છે. તો રાજામાં જોટલું સુગંધી તેલ હોય તે તમામ મગાવ. હુકમ કાઢી મગાવ રાજારાણી ચાલેછે. અપાર જળથી ન્હાયા. પછી નગરમાંનું તમ અન્ન મગાવવા કહ્યું. તેથી તે મગાવી બધા ઢગ વળાવ્યા. તે રંધાવ તેને મુનિ ગમે તે લોકોને બહેંચી દેછે. એમાં ત્રીજો મહિનો ગયો. પાંચ કહ્યું કે, હવે તમામ લક્ષ્મી-હીરા, મોતી, માણેક, સુનું, ચાંદી, વગેરે બજનો ચોખ્ખો કરી મગાવ તથા તારો રણસંગ્રામનો રથ લાવ. તે બેહુ નમ્ર બનીને તે રથને જોડાવ, અને મને બગીચામાં લઈ જાવ. પ્રમાણે ચાલતાં તમામ ઝવેરાત બ્રહ્મણોને આપી દીધું. ચોથો મ પુરો થતાં જોતરાઈને બ્યાં ચાલેછે ત્યાં બ્રહ્મા, વિષ્ણુ, શંકર પ્ર થઈ ગાંધીને અત્યંત ધન્યવાદ આપવા લાગ્યાં. મુનિ પ્રસન્ન થયા, બોલ્યા કે રાજા ! હું ક્રોધ કરીને આવ્યો હતો, પણ તારી સેવાથી બહુજ પ્રસન્ન થયા છું. બ, તને બ્રહ્મલોકમાં જઈ બ્રહ્માની આયુ આપું છું. તારાં કુળમાં મહાપરાક્રમી પુત્ર થશે, તે ક્ષત્રિઓનું એકવી વાર નિકંદન કાઢશે. પછી યજ્ઞ થઈ ચરનું જળ આપતાં મા દીકરી ફેરબદલ થઈ ગયુંછે. અને છેવટ જમદગ્નીથી પરશુરામ થયાછે તે ક્ષત્રીનું ૨૧ વાર નિકંદન કરેલું. (ભારતમાં ખુલાસો કથા બાગ ત્યાં જોવું).

તાત્પર્ય કે, વ્યવન મુનિ ઈંકારની ઉપાસના કરતા હતા. એ ઉ સનાથી દ્વિરણ્યગર્ભ પ્રભુનું બળ તેજ એશ્વર્ય બધું તેનુંજ પોતાનું હે તેમ થાયછે. નિર્ગુણ બ્રહ્મરૂપે ઉપાસેછે. (ઈંને) ને મુક્ત થાયછે.

અત્રિ મુનિએ ઢૂંનીજ (અ, ઊ, મ, એ ત્રણની એકત્ર) ઉપાસના કરેલી તેથી અત્રિ નામ થયું. અને બ્રહ્મા, વિષ્ણુ, શંકર પ્રસન્ન થઇ આવેલા તેમનાથી વરદાનમાં પુત્ર માગવાથી તે ત્રણે-ત્રિમૂર્તિ દત્તાત્રય રૂપે થયા છે.

તાત્પર્ય કે, ઢૂંકારની ઉપાસનાનું અમોઘ બળ છે. તે ઉપાસકની ગતિ બ્રહ્મલોક થાય છે, અને અંતે અભેદપામી મુક્ત થાય છે. તેમજ ગ્રહસ્થે અતિથી સત્કાર કેવી દ્રઢ શ્રદ્ધા રાખી કરવાનો છે તે અતિથી સત્કારરૂપ ગ્રહસ્થોના ધર્મનું સૂચન કરે છે. બાળકને માતાપિતા આજ્ઞા કરે છે તેમ તે કરે છે. સવારે ઉઠવું, દિશા દાતણ કરી સ્નાનપાન કરી સૂર્યને પગે લાગવું. રમવા જવું તો સાંજ પડ્યા પેહેલાં ઘરમાં આવવું. જનોઈ દીધા પછી સંધ્યાવંદન કરી અર્ધ આપવા, વિદ્યા-બ્યાસ કરવો, માતાપિતા ગુરૂને પગે લાગવું તથા તેમની સેવા કરી સંતોષ પમાડવો, સત્ય ભાષણ કરવું, વગેરે શિખવે છે. પછી યુવાવસ્થામાં આવે છે ત્યારે વિચાર શક્તિ-જ્ઞાન શક્તિ ખીલે છે ત્યારે કહે છે કે, ૯૬ તારની અને ત્રણ દોરાની તથા એક બ્રહ્મગાંઠવાળી જનોઈ પેહેરવી, તે શા માટે, અમુક ધર્મ ક્રિયા કરવામાં શું હેતુ છે, તે સમજાવો? સૂર્ય જે કે જગતનું જીવન છે તે મદદા પુરૂષને વિષે મહત્તા જોતાં શીખવી, તેને માનની દ્રષ્ટિથી જોવું. એ રીતે નમ્રતા આણવા તથા મોટાને માન આપતાં શિખવી તેવું મોટાપણું પ્રાપ્ત કરવામાં (એ સર્વ શિક્ષણનો) હેતુ છે. યુવામાં જેમ જેમ બુદ્ધિ ખીલે છે તેમ તેમ તેવી મહત્તા પ્રાપ્ત કરવા પ્રયત્ન કરે છે. આલ્યામાં કરતો તેમ યુવામાં ન થાય. સાંજ પડ્યાં પેહેલાં ઘરમાં આવવું, કે બહાર રમવા ન જવું-ઘરમાંજ બેસી રહેવું કે રમવું, એ રીતે યુવામાં ન થાય. યુવામાં તો ઉદ્યોગ કરવો, ઘરના નિર્વાહની સામગ્રીઓ લાવવી, વગેરે કામ માથે પડે છે તેથી તેને ઘરમાં બેસી રહેતાં ન દાવે. બાળક અવસ્થામાં તો એટલુંજ હતું કે માઆપની આજ્ઞા માનવી; તેમ, કર્મ કાંડ પ્રમાણે પ્રથમ કરવું એ આલ્યાવસ્થા છે. માંસાહારી પાસે તે છોડાવવું છે, પણ તે છોડી દેવાનું કહે, તો એકદમ નહીં બને-માને નહીં. તેથી કહ્યું કે, યજ્ઞ કરો અને તેમાં માંસ વાપરો. એ યુક્તિથી રોજનું છોડાવ્યું. પછી તે લોકજ કંટાળે કે યજ્ઞની કડાકુટ કાણ કરે; એમ કરી છોડતા જાય. રોજ ૧૦૦ હિંસા કરતો હોય તેને પ્રથમ કહેવું કે, હવે ૫૦ ફક્ત કરજે, પછી ૨૫, પછી એક, અને પછી કહેવું કે હિંસા કરવી સારી નથી-બહુ પાપરૂપ છે. આપણને કાંઈ મારે તો આપણને કેવું દુઃખ

થાય છે, તેવું બીજાં પ્રાણીને દુઃખ કરવાથી તેને થાય છે માટે ક્રાંતને દુઃખ દેવું નહીં. એ રીતે હિંસા કરવી સમુળગી છોડાવી શકાય છે. અહિંસા પરમો ધર્મઃ એમ કહીને પેહેલેથીજ તેને કહેવા જમશું, તો તે અશક્ય થઇ પડશે. કેમકે તે દુર્વ્યસનની આસક્તિ અને ટેવ, એ એ જાણે તે વ્યસનીને પગ તળે દાબી દીધેલો-વશ કરેલો હોય છે. તેજ રીતે-આલ્યામાં કર્મ કાંડ છે, યુવામાં શક્તિ ખીલેછે. તેમાં સ્નાન સંધ્યા અમુક વખત સુધી કરીને ખવાય, વ્રત કરવાં, વગેરે નિયમિતપણું રહેછે, શરીર મન કેળવાય છે, તેથી જ્ઞાનશક્તિ વધેછે. તામસી લોકને માટે કહ્યું કે, આવાં ચોરી વ્યભિચાર હિંસા વગેરે પાપ કરશે તો તેલની કદામાં તળશે, અને આવું પાપ કરશે તો અગ્નિના લોહ સ્થંભે બઝાડશે. તે સાંભળીને ભડકેછે. એવાને તામસી યજ્ઞ કરવાનું તથા ભયાનક વચનો કહીને રોકાય છે. માંસ જેમાં વાપરી શકાય એવા તે તામસી યજ્ઞ છે. રાજસી લોક માટે રોચક વચનો કહી રાજસી યજ્ઞ કરવાના કહ્યા છે. જેવા કે પુત્રેષ્ટિયાગ, વગેરે. અને સ્વર્ગના વૈભવ મળે એવા મદાદ્ર, વિષ્ણુયાગ, ચાતુર્માસ્યાગ, વગેરે. અને સાત્ત્વિક જનો માટે પ્રજાપતિ યજ્ઞ, કે જે રોજ કન્યા છે અને ૩૬૫ દહાડે પુરો થાય છે. ત્રણ ઇંટનો ચર, તે ઉપર કમલાદૃતિ કુંડમાં હોમ-સુવર્ણ પુરૂષ કરાય છે વગેરે; પણ પછી તેનો વિચાર કરે અને તે યજ્ઞનો હેતુ સમજાય કે, ત્રણ ભુવન (લોક) ૩૫ આપાણું શરીર છે તેમાં બુદ્ધિરૂપ કમળ છે તે કમળમાં સુવર્ણ પુરૂષરૂપ પરમાત્માને ઝાળાળી તેમાં અહંમત્વનો હોમ કરી સર્વ જગત હરિમય દેખીને બીજનએને તેવા દિવ્ય દ્રષ્ટિવાળા કરવા પ્રયત્ન કરવું. એ ઉપાસના કાંડરૂપ યુવાવસ્થા પછી વૃદ્ધાવસ્થા આવે છે, ત્યારે જનોઇ બાળી નાખેછે અને સન્યાસી થાયછે. કેમકે જગત સચ્ચિદાનંદ રૂપ છે એમ નક્કી કાઢ્યુંછે, તેથી પૂર્વની આલ્યાવસ્થાની તથા યુવાવસ્થાની (પૂર્વની) બધી રીત છોડી આગળ વધેછે. બીજન લોકોને ઉપદેશ આપી ઉપર લાવેછે-ઉદ્ધારે છે. એ કામ કરેછે. ભેદ લાવનો અભાવ થવો, એજ ખરો ધર્મછે. અદાર પુરાણો વગેરેના સારરૂપ શ્રીવ્યાસ ભગવાને કહ્યું કે,—પરોપકાર પુણ્યાય પાપાય પર વીહનં ॥ પરોપકાર કરવો, એજ પુણ્ય છે. અને બીજને પીડા કરવી, તે પાપ છે. એ મુખ્ય સાર છે. હરિમય દ્રષ્ટિ કરવી અને કરાવવી તે ધર્મ છે.

ભગવાં પેહેરી સન્યાસ લેવો-જ્ઞાનની ખાતર સર્વ ત્યાગ કરવો તે ખરો સન્યાસ નહિં, પણ પરોપકાર માટેજ સર્વને જતું કરવું, તેજ

ખરો સન્યાસ છે. તે ક્યારે બને છે કે, જ્યારે દેહ વાસના, શાસ્ત્ર વાસના, અને લોક વાસના, એ ત્રણને છોડે, અને આ સર્વ માઈ આત્મસ્વરૂપજ છે એમ સમજી પરોપકાર એવો કરે કે અન્ય જનોને આધ્યાત્મ દ્રષ્ટિ કરાવવા પ્રયત્ન કરે. જે જ્ઞાનરૂપ દ્રષ્ટિ થતાં શોકમોહની નિવૃત્તિ થાય એવું જ્ઞાન આપવું, એ અંતિમ-સર્વોત્કૃષ્ટ ઉપકાર છે. તેજ ખરો, મુખ્ય મહા ધર્મ છે. એવા ધર્મની આવશ્યકતા છે. કેમકે-અભાથી સ્તંભ (સુદ્ર જંતુ) પર્યંત સર્વ પ્રાણી માત્ર એમ પ્રચ્છે છે કે, મને સુખ થાય, અને દુઃખ નહીં થાય; પરંતુ તેના ઉપાયને જાણતા નથી. જ્ઞાનથીજ મોક્ષ થાય છે તેથી દુઃખની નિવૃત્તિ થાય છે અને પરમાર્થની પ્રાપ્તિ થાય છે, એવો વેદનો સિદ્ધાંત છે, તો પછી ધર્મની જરૂર છે? એવી શંકા થાય તો, ત્યાં કહેવાય છે કે, તે જ્ઞાન છે તે ધર્માચરણ વગર થતું નથી, તેથી ધર્મની જરૂર છે.

શાસ્ત્રો છે તે ચાર વ્યુહવાળાં છે. હેય, (તે હેયનો-) હેતુ, હાન, અને હાનોપાય. ચિકિત્સાશાસ્ત્ર અથવા વૈદકમાં ચાર વ્યુહ છે. રોગ, આરોગ્ય, તે દુઃખની નિવૃત્તિ-ચિકિત્સા, અને તે રોગ મટાડવાનો ઉપાય.

દુઃખ ત્રણ પ્રકારનાં છે. ભૂત, વર્તમાન, તથા આગમ. જે ભૂત દુઃખો છે તે તો ભોગવાઈ ગયાં છે તેને માટે તો હવે કશું કરવાનું નથી. વર્તમાન દુઃખ છે તે એક ક્ષણે જે પ્રતીતિમાં આવે છે તે બીજી ક્ષણે નાશ પામનાર છેજ, તેથી તેમાં પણ કશું કરવાનું નથી; પણ આગમ દુઃખ જે હવે પછી આવનાર છે તેની નિવૃત્તિ માટે ઉપાય કર્તવ્ય છે. **हेयं दुःखमनागतं** એવું કપિલમુનિનું સૂત્ર છે. એ આગમ દુઃખની નિવૃત્તિ માટેજ અષ્ટાં શાસ્ત્રો ભર્યાં છે. આગમ દુઃખ બે પ્રકારનાં છે. (૧) આ શરીરના જન્મ પછીથી તે મૃત્યુ થતાં પહેલાંનાં દુઃખ, તથા (૨) મૃત્યુ પછીનાં દુઃખ. પ્રથમનાં માટે પ્રયત્નની જરૂર નથી, કેમકે તે પ્રારબ્ધ દુઃખની નિવૃત્તિ તો ફળભોગ પછીજ થાય છે, ભોગવ્યા વગર નથી થતી.

મરણ કાળ વખતે પાછલા સર્વ જન્મનાં કર્મ અષ્ટાં સન્મુખ ખડાં થઈ જાય છે. તે અષ્ટાંમાં મંદ વેગવાળાં, તીવ્ર તથા તીવ્રતર વેગવાળાં અલગ રહી જમને તીવ્રતમ વેગવાળું કર્મ આગળ આવે છે તે શીઘ્ર ફળ આપે છે. તે કર્મ જો મલીન એટલે કાંટા ભક્ષણ કરવા જેવું ફળ દેનાર હોય તો, તે તે કર્મને દિસામે, ઉંટ વગેરેનો જન્મ થાય છે, અને દિવ્ય હોય તો દિવ્ય સુખ માટે દેવ શરીર મળે છે, અને તે ફળ ભોગ-

વાછ રહેથી શરીર પડેછે, તેને પ્રારબ્ધ કહેછે. તત્ત્વવેત્તા જ્ઞાનીનાં સંચિત કર્મ હોય તે જ્ઞાન થવાથી બળી જાયછે, અને આગામી (ક્રિયામાણ) સાથે સંબંધ રહેતો નથી. કેમકે **યથા પુષ્કરપર્ણે આપો ન સ્પર્શ્યતે.** જેમ કમળ પત્રને પાણી ભેદી શકતું નથી, તેમ કર્તૃત્વાભિમાન રહિત થઇ કરેછે તેથી તે સ્પર્શ કરી શકતાં નથી.

પ્રશ્ન—જ્ઞાનીનું અજ્ઞાન જોગયું, તો તે અજ્ઞાન એટલે અવિદ્યાનું કાર્ય જે શરીર છે તે પડી જવું જોઈએ, તે શા માટે પડતું નથી, અને જ્ઞાની તો જીવતા મોજમાં ફરેછે તથા સર્વ વ્યવહાર કરેછે ?

ઉત્તર—કુંભાર ચક્ર ફેરવેછે તેને વેગ આપી હાથ ખસેડી લઇ જોયા કરેછે, છતાં વેગ પુરો થતાં સુધી તે ચક્ર એની મેજે ફર્યાજ કરેછે; તેમ, અજ્ઞાન ગયા છતાં પ્રારબ્ધરૂપ વેગ પોંચતાં સુધી (પુરો થતાં સુધી) ચક્ર સ્થાનાપન્ન શરીર કાયમ રહેછે. વળી—બીજી રીતે સમાધાન એવું છે કે,—બીજાં મનુષ્યો, પશુ, પક્ષી વગેરે જીવોનાં પ્રારબ્ધ તે જ્ઞાનીનાં શરીરની સ્થિતિમાં, કારણરૂપ છે. તે જ્ઞાની મહાત્માથી જે જે વ્યક્તિને જ્ઞાનપ્રાપ્તિ થવાની છે તથા બીજાં અનેક પ્રાણીઓમાં જેને જે જે ઉપકારો વગેરે થવાના છે તે બધાંનાં તેવાં પ્રારબ્ધને લીધે, તે બધાંનાં તેટલાં તેવાં પ્રારબ્ધ કર્મની આકૃતિરૂપે હુવું તે જ્ઞાનીનું શરીર રહેછે. ઉત્તરનાં આગામી તથા પૂર્વનાં સંચિત, એ બેહુ પાપઆદિ કર્મ તો તેનાં નાશ પામીએ અથવા તેને સ્પર્શ કરતાં નથી. વળી, સિંહ જાણીને શરવિરે રાત્રે બાણના ભાથામાંથી એક કાઠીને છોડ્યું, અને તરત બીજું કાઠી સંધાન કીધું, એટલે તરત વીજળી થઇ તે પ્રકાશથી જાણ્યું કે તે તો ગાય છે. તેથી દલગીર થઇ તરત પેલું સાંધેલું—તાકેલું બાણ ફેંકી દીધું. અને ભાથામાંથી હતાં તેટલાં બધાં બાણો નાખી દીધાં, પણ જે છુટી ગયું તે તો લક્ષ હશે ત્યાં જઇ વેધન કરશેજ, તેમાં ઉપાય નથી. તેમ ભાથાનાં બાણસ્થાને સંચિત અને તાકેલું છે તે રૂપ આગામી એ બે કર્મ નાશ પામશે, પણ પ્રારબ્ધ કે જે ભોગવવા આ શરીર અંધાઇ ચુક્યું છે, તે તો ભોગથીજ વિરામ પામશે. વળી બીજું દષ્ટાંત કહેછે કે, કોઇ મનુષ્યપાસે દાડની બાટલી છે તેમાંથી એક ગ્લાસ પીધો. બીજું ભરી પીવાના વિચારમાં છે, એટલે કોઇ સજ્જને આવી તેનો તિરસ્કાર કીધો અને એવું નિષિદ્ધ કર્મ નહીં કરવા સમજાવ્યાથી હાથમાંનું ગ્લાસ ભરેલું ફેંકી દીધું તથા ભરેલી બાટલી પણ ફેંકી દીધી;

પણ જે એક પી ગયો તેનો નિશો તો ચઢશેજ. તેમ, પ્રારબ્ધ તો ભોગ-
થીજ નિવૃત્ત થશે. તેથી પ્રારબ્ધની નિવૃત્તિની ઇચ્છા કરવી નકામી છે.
અર્થાત્ મૃત્યુ પેહેલાંનાં દુઃખની નિવૃત્તિ માટે પ્રયત્ન કર્તવ્ય નથી, પણ
મૃત્યુ પછીનાં આગામી દુઃખની નિવૃત્તિ કર્તવ્ય છે. તે ક્યારે થાય કે
જ્યારે આગામી જન્મની નિવૃત્તિ થાય તોજ તે જન્મથી મળું સુધીનાં
દુઃખની નિવૃત્તિ થઇ શકે.

એક મહાત્માએ કોઇ દુઃખીને રડતો જોઇ કહ્યું કે,—ભાઇ ! દુઃખથી
શું ડરેછે. શું તું ડરેછે તેથી દુઃખ તને છોડી જશે કે ?! ના, છોડે
તેમ તો નથી, તો પછી ડરવાની જરૂર પણ નથી, અમુક ક્ષણે તે (દુઃખ)
આવવાનું હશે તો આમથી આવ્યું તેવુંજ કાળના પ્રવાહમાં વહીને
ચાલ્યું જશે તે ક્ષણે તે દુઃખ શોધ્યું જડવાનું નથી, માટે ડર નહીં.
જે પેદા નથી થયો—જન્મ્યોજ નથી તેને કશું દુઃખ કે ભય નથી; માટે
ભાઇ બાપુરે ! એવુંજ યત્ન કર, કે ફરીથી માતાના ગર્ભમાં કેદી બની
આવી જન્મવુંજ નહીં પડે, તો અભય રહેશે. માટે હવે તે આગામી
જન્મ થાય નહીં તેને માટે શું કરવું તે કહે છે:—

આગામી (ભાવી) જન્મ છે તે ધર્માધર્મને આધીન છે. તે ધર્મા-
ધર્મનું કારણ રાગદ્વેષ છે. રાગદ્વેષ હોય તોજ ધર્મ—અને અધર્મ થાય
છે. તેથી પ્રથમ તે રાગદ્વેષની નિવૃત્તિ કરવી જરૂર છે. તે રાગદ્વેષનું
કારણ અવિદ્યા—અજ્ઞાન છે, તે અજ્ઞાનની વિવૃત્તિ થાય તો રાગદ્વેષ એની
મેળેજ જશે. તત્તુ, પ્રસુત, વિચિત્ર અને ઉદાર, એ ચાર પ્રકારના
રાગદ્વેષનું અવિદ્યા ક્ષેત્ર છે. માટે તે અવિદ્યાની નિવૃત્તિને ઉપાય પ્રથમ
કર્તવ્ય છે. તે અવિદ્યા બે પ્રકારની છે; માયા, અવિદ્યા. ભગવદ્ભક્તિથી
માયાની નિવૃત્તિ થાયછે, અને જ્ઞાનથી અવિદ્યાની નિવૃત્તિ થાય છે.

दैवी ह्येषा गुणमयी मम मायादुरत्यया ।

मामेव ये प्रपद्यन्ते मायामेतां तरन्ति ते ॥

પ્રભુ કહે છેકે, મારી માયા દૈવી અને ગુણમયી છે, તે દુઃખે
પણ તરવી કઠણ છે, પરંતુ જેઓ મારે શરણે આવેછે તેઓ તેને તરે
છે. અને—

येषां त्वत्त गतं पापं जनानां पुण्य कर्मणां ।

ते ब्रह्म मोहनिमुक्ता भजन्तेमाम ददम्यताः ॥

જેનાં પાપનાં અંત આવી ગયા છે તે રાગદ્વેષાદિ દ્વંદ્વ મોહથી મુક્ત થઈને દૃઢપણે મને ભજેછે. માટે જ્યાં સુધી પાપ બધાં નથી ત્યાંસુધી ભક્તિ નહીં થશે. તે ભક્તિ થશે તો જ્ઞાન થશે. જ્ઞાનમુત્પત્તે પુંસાં ક્ષયાત્પાપસ્ય કર્મણઃ ॥ પાપકર્મનો ક્ષય થયેથી પુરૂષને જ્ઞાન થાય છે. તે પાપ શાથી ક્ષય થાય? ધર્મેણ પાપમપનુદતિ ॥ ધર્મથી પાપ હણાય છે. તસ્માત્ ધર્મં પરમં વદંતિ ॥ માટેજ ધર્મને શ્રેષ્ઠ કહેછે. તેથી પ્રથમ ધર્માનુષ્ઠાન કરે. મોક્ષ માટે ધર્માચરણની અપેક્ષા છે. પરંતુ ધર્મનાં સ્વરૂપનું જ્ઞાન નહીં હોય તો અધર્મને ધર્મ સમજી બેસે, અને અધર્મને ધર્મ માની બેસે તો ઉલટે રસ્તે ચઢી જવાથી ઉત્તરિતે બદલે અવનતિ મેળવી, અર્થાત્ ઉચ્ચ ચઢવાને બદલે નીચે ગબડી પડી દુઃખી થાય; પછી નાહક ધર્મને વગોવે. માટે ધર્મનાં સ્વરૂપનું જ્ઞાન નહીં હોય તો તે ધર્મનું અનુષ્ઠાન કરી શકશે નહીં. માટે ધર્મની આવશ્યકતા છેજ. તે કારણથી ધર્મનાં સ્વરૂપ વિષે મહાત્મા હવે પછી કહેછે:—

પ્રકૃતિ અથવા અવ્યક્તના ઉપાસકો તે પ્રકૃતિમાં લીન થાય છે, અને ત્યાં ૧૦ મન્વાંતર સુધી રહેછે. પછી જે રાગદ્વેષનાં બીજ સાથે લીન થયલા તે બીજ સાથે પાછા જન્મેછે. સાધુપુરૂષના રાગદ્વેષ તનુ (સૂક્ષ્મ-ક્ષીણ થતા) હોય છે.

**પ્રસુપ્તા તત્ત્વ લીનાનાં તન્નવસ્થા તુ યોગિનાન્ ।
વિચ્છિન્નાશ્ચરદારાશ્ચ ક્લેશા વિષય સંગિનામ્ ॥**

જે વિષયો ભોગવી રહ્યા છે તેમાં જે રાગ છે તે ઉદારાવસ્થાવાળો રાગ કહેવાય છે, અને બીજા જે વિષયો હાલ નથી ભોગવતો, તેમાં જે રાગ છે તે વિચ્છિન્નાવસ્થાવાળો છે, પણ કંઈ તે વિષયોમાં વૈરાગ્ય નથી. એ બેહુ રાગ સંસારી લોકના છે. એ ચારેનું ક્ષેત્ર અવિદ્યા છે તેને પ્રથમ મટાડવી જોઈએ. એકજ માયા બે ભેદવાળી છે. સત્ત્વવાળી શુદ્ધા તે માયા, અને રજસ્સુ તમસ્સવાળી મલીન છે તે અવિદ્યા છે. માયા જેના આશ્રયે રહેછે તેને વ્યામોહ કરતી નથી. ઇદ્રજાળી પુરૂષ ધ્રુવને વિષે ક્ષણમાત્રમાં આંખો કરી બતાવે છે તથા તરત પાછા ફરી તેને આવેલી દેખાડે છે. તેથી બીજા બધા લોકની દૃષ્ટિને વ્યામોહ પમાડે છે, પણ તે પુરૂષને મોહ થતો નથી. વળી તે એક બાળકને દેખાડે છે, તેના કંટકા કરી નાખે છે તેથી જેનારા લોકોને ત્રાસ થાય છે, અને તરત પાછો તે કંટકાનો આખો બાળક કરી દેછે, તે જોઈ

લોક ખુશ થાય છે. તેમ, એવી માયા છે તે, જીવ કે જે અજ્ઞાન સ્વભાવ-
વાળો છે તેને મોહ પમાડે છે. દોરડીનું જેને અજ્ઞાન છે તે તો ભ્રાંતિથી
સર્પ જોઈ ગિરી પડે છે અથવા ભડકા ઉઠે છે, ખીજને તેમ થતું નથી.
તે માયા અવિદ્યાની નિવૃત્તિ થાય તો આગામી જન્મ દુઃખની નિવૃત્તિ
થાય; પણ તે તો ભક્તિથી થાય છે તે વિષે ઉપર કહી ગયા. દોરડીનું
ખરું સ્વરૂપ જાણવાથી, તેમાં પ્રતીત થતા ભ્રાંતિજન્ય સર્પની નિવૃત્તિ
જેમ થાય છે તેમ, આત્મતત્વનાં જ્ઞાનથી અવિદ્યાની નિવૃત્તિ થાય છે.
પણ તે ભક્તિ ક્યારે થાય છે કે જ્યારે પાપની નિવૃત્તિ થઈ જાય ત્યારે
થાય છે. ખેડુત પ્રથમ તો વૃષ્ટિને એક બે માસ બાકી હોય ત્યારનું
ખેતર ખેડી જમીન સાફ (ખીજ ઉગી નિકળવા જેવી) કરી મુકે છે.
જે સ્વચ્છ કાંધા વગર ખીજ નાખે તો સડી જાય, અથવા પક્ષીઓ
ખાઈ જાય. તેમ, અંતઃકરણનો કચરો કાંકરા પથરા નિકળી જાય અને
સ્વચ્છ થાય તો જ્ઞાનરૂપ ખીજ ઉગી નિકળે છે. હવે પાપ શાથી મટે
છે તે કહે છે કે, ધર્મથી પાપ મટે છે. તે ધર્મનું સ્વરૂપ જાણવું બહુ
કઠણ છે; કેમકે પાંચ ઇંદ્રિયો અને છઠી ઇંદ્રી મન છે તે છનો ધર્મ છે
તે અવિષય છે. યુધિષ્ઠિરે ભ્રાજ્મને ધર્મનું સ્વરૂપ પુછેલું ત્યારે કહેલું કે,
શુરધારા (નરવાર અથવા અસ્ત્રાની ધાર) ઉપર ચાલવું જેમ કઠણ છે
તેવું ધર્મનું સ્વરૂપ જાણવું કઠણ છે, તે કાણ કહી શકશે ?! તેથી
લોકો કેટલોક જે ધર્મ સમજે છે તે અધર્મરૂપ થઈ પડે છે, અને અધર્મ
તે ધર્મરૂપ થાય છે. માટે ધર્માધર્મનો નિર્ણય ઇષિઓએ સમાધિમાં
કરીને, વેદદ્વારા જે નિર્ણય થયેલો તે ખુલાસેથી સમજાવીને કહે છે તેથી
સમજાય છે. તે સર્વ વક્તાનો તાત્પર્ય એકજ છે. અનેક રસ્તા છે પણ
ગમે તે રસ્તે મુંબધ કે સુરતમાં અવાય છે તેમ, ગમે તે સરળ રસ્તે
છટ્ટ સ્થાનેજ અવાય છે.

ધારણાત્ શ્રેયઃ આદધાતિ હતિ ધર્મઃ ॥ જેનાં અનુજ્ઞાનથી કલ્યાણ
થાય છે તે ધર્મ.

મહુ. ઈર્ષણ, તામ્રપાત્ર, ધરમાં સ્થાપન કરવાથી કલેશ ઉપદ્રવ
નથી થતો. એ સ્થાપનીય (ધર્મ) છે.

કરકોટક નાગઃ દમયંતિ નઠસત્ય ।

ઋતુર્ણ સુદેવઃ કીર્તનં કલિનાશનં ॥

પુણ્યસ્ત્રોકો નહોરાજા પુણ્યસ્ત્રોકો યુધિષ્ઠિરઃ ।

પુણ્યસ્ત્રોકો હરિહંદ્ર પુણ્યસ્ત્રોકો જનાર્દનઃ ॥

વગેરે, કાર્તન સ્મરણ કરવું, એ કાર્તનીય ધર્મ છે.

અગ્નિચિત્ (અગ્નિહોત્રી બ્રાહ્મણ), કપિલા (ગાય), ક્ષત્રિય (યજ્ઞ-કર્તા અને ધર્મજ્ઞ રાજા), ધર્મતમા, વૈરાગી, ભિક્ષુ, સમુદ્ર, ગંગા, નર્મદા, તાપી, ગોદાવરી, સિંધુ, દેવ, માતા, વગેરે એ બધાં દર્શન માત્રથી કલ્યાણ કરનારાં છે. માટે દર્શનીય ધર્મ છે. કેમકે, તેથી પાપની નિવૃત્તિ થાય છે. ધર્મ તેવો નથી, પણ અનુષ્ઠેય છે તે વિષે કણ્વાદ મુનિ કહેછે કે, યતોમ્યુદય નિઃશ્રેયસ્ સિદ્ધિઃ સધર્મઃ ॥ જેનાં અનુષ્ઠાનથી પ્રેયસ્ અને શ્રેયસ્ (કલ્યાણ) થાય છે, તે ધર્મ છે. જમિની મુનિ કહેછે કે, નોદનાલક્ષણોડયો ધર્મઃ ॥ વિધિ વાક્યથી જે જાણ્યો જાય છે તે ધર્મ છે. તે અપૂર્વ વિધીથી જાણાય અને તે અર્થ-કલ્યાણજનક હોય (પણ તે અનર્થજનક ન હોય) તે ધર્મ છે.

વિધિ ત્રણ પ્રકારની છે.—પાંચ પ્રમાણો છે તેનાં જ અવિષય, તેને બોધન કરનાર, તે અપૂર્વવિધિ.

નિયમવિધિ, એટલે, ભાતને પ્રાક્ષણ કરી મુશળથી ખાંડવું, એ નિયમ છે. પછી નખથી છોલે, પથરાથી કુટ, પણ તે વિધિ નહીં. ઇતરની નિવૃત્તિપૂર્વક મુશળથી કુટવું, એ નિયમ કહ્યા.

પરિ સંખ્યા વિધિ.—રૂતુકાળે પત્નિનો સંગ કરે, બીજે વખતે નહીં કરે.

શત્રુના નાશ માટે સ્થેનયજ કરવાનું જોકે વેદ બોધિત છે, પરંતુ અનર્થજનક છે તેથી તે કર્તવ્ય નથી, એ ધર્મ નથી. નારાયણ તેલથી પક્ષાઘાત સારો થશે, એમ વેદે કહ્યું, પણ તે તેલ કાઢતાં પાપ થશે તે ચિકિત્સાશાસ્ત્ર કહી શકતું નથી. માટે જે કલ્યાણજનક હોય તે ધર્મ છે.

સનાતન ધર્મ ક્યારે થયો તેની તારીખ અથવા દહાડોવાર કદીપણ મળે તેમ નથી; કેમકે તે અનાદિ સિદ્ધ વેદોક્ત છે. બીજા મુસલમાની, ખ્રિસ્તાની, કબીરપંથી, વલ્લભાચાર્ય વૈષ્ણવ સંપ્રદાય, આર્યસમાજ, વગેરે ધર્મપંથાદિ વિષે પુણનાં પંદરસો, તેરસો, પાંચસો, આઠ, દસ કે બારસો, પચાસ, અથવા ન્યૂનાધિક જેટલાં વર્ષ થયાં હશે તેટલાં કહેશે. સનાતન ધર્મ તો નારાયણે નારદને કહ્યો, તેજ ગીતા અધ્યાય ૪માં કૃષ્ણે અર્જુનને કહ્યું છે તે પ્રમાણે પ્રભુએ વિવસ્વાન (સૂર્ય) ને, સૂર્યે મનુને, મનુએ ઈક્ષ્વાકુને કહ્યો. એ રીતે પરંપરા ચાલી આવી છે. પરમેશ્વર પ્રત્યેનો ખરો

પ્રેમ જો કેયો હોય તો તે સનાતન ધર્મમાં છે. ચકલી બચ્ચાને માળામાં મુકીને ચારો ચરવા જાય છે તેને આવવાની વાટ જેમ બચ્ચાં જોઈ રહે છે, અને સાંજે ચકલી આવેછે કે તેમને જેવો આનંદ થાય છે, તેવો પ્રેમ પરમાત્મા પ્રત્યે ભક્તનો હોય છે. તેજ રીતે ગાય ચરવા જાય છે તે સાંજે આવતાંજ વત્સ (વાછરડાં) ને જેવો પ્રેમ ઉભરે છે તેવો પ્રેમ પ્રભુ પ્રત્યે ભક્તનો છે. વળી જેમ, એક પુરૂષે લગ્ન કરીધું અને પરદેશ ગયો, સ્ત્રીનાં માથાપ મરી ગયાં તેથી સાસરે આવી રહી. સાસુ સસરા મરી ગયાં ત્યારે એકલી પડી. તે રેંટીઓ કાંતી નિર્વાહ કરેછે. બહુ દુઃખથી જ્યારે અકળામ્મ ત્યારે ઘર લગાડી મુકી બળી મરવા વિચાર્યું. બાઈ પતિવ્રતા હતી. રાત્રે ચીહ્વા ખડકી અગ્નિ લગાડ્યો. દ્વાર બંધ કરીધાં. ચીહ્વાને ત્રણ પ્રદક્ષિણા ફરી અગ્નિની પ્રાર્થના કરી તેમાં પડવા વિચાર કરેછે એટલામાં (બાર વરસે) બારણું ઢોકાયું. તે સાંજળી વિચારે છે કે રાત્રે બાર વાગે કાણુ હશે. દ્વાર ઉઘાડી જોયું તો પોતાનો સ્વામિ, અહો!! આ વખતે તે સ્ત્રીને જેવો આનંદ-પ્રેમ ઉભરાઈ નિકળે, તેવો પ્રેમ પ્રભુ તરફ હોય તો તે, ભક્તનોજ તથા તે સનાતન ધર્મમાંજ છે. શ્રાદ્ધનો અર્થ, હાલના નૂતન મનાવલંબી યુવકો કેટલાક એવો કરેછે કે, શ્રદ્ધા યત્ ક્રીયતે દીયતેતત્ શ્રદ્ધ એટલે શ્રદ્ધાથી જે કરાય-અપાય છે તે શ્રદ્ધ. તેવા લોકને પુછીશું કે, લક્ષ્મમાં હરિ કીર્તન, નાચ તાન, વરઘોડો, ન્યાતી ભોજન વગેરે, મીઠાલસમાં હાર કલગી પાન ગુલાબ અપાય છે, તે બધુંજ શ્રદ્ધાથી થાય છે, તો શું એ બધું તમે શ્રદ્ધ કરીધું કે? તે વખતે તો તરત કહેશે કે, એ શું બોલોછો! લક્ષ છે, અહીં શ્રદ્ધ કેવું હોય!! અર્થાત્, ના કહેશે. મનુ મહારાજ કહેછે કે, મૃત પિતરોને ઉદ્દેશીને તર્પણ બ્રહ્મભોજન, પિંડદાન, વગેરે જે ક્રિયા શ્રદ્ધાથી કરાયછે તે શ્રદ્ધ છે.

પ્રશ્ન:—પુત્રનું કરેલું બાપદાદાને શી રીતે મળે, અર્થાત્ એક જણ અહીં બેસી કરે તે બીજાને ગમે તે પ્રદેશાદિ સ્થાનમાં શી રીતે પહોંચી શકે ?

ઉત્તર:—શેઠનું સીધું છે. રસોઈ તો ભટ કરેછે, અને ખાય છે બીજા બ્રાહ્મણો, સગાં, સ્નેહી, નોકર ચાકરો વગેરે. તે કરનાર ભટ છે અને બીજા જેમ ભોગ લેછે, તેમ એકનું કરેલું બીજાને મળે છે. વળી બીજું:—જ્યોર્જ રાજ્યે પચાસ લાખ રૂપીઆ કેળવણી માટે આપ્યા, તેથી હજારોને કેળવણી મળેછે તેમ બીજાને પોહોંચે છે. વળી

બ્રાહ્મણો ટપાલની પેટી છે અને તારનું વીજળીવાળું યંત્ર છે. તેમાં અન્ન અને (યંત્રમાં-) કટ કટ કટ કટ એવા સંકેત ધ્વનિ પડે છે તે કાગળ અને તાર જ્યાં તે મનુષ્ય હોય ત્યાં પોંચે છે, તે રીતે પિત્રને ઉદ્દેશીને કરેલું શ્રાદ્ધ (પિંડ-બ્રહ્મભોજન-દાન વગેરે) તે તે પિતરને પહોંચે છે. મનીષ્ઠાંડરનો તાર અહીં કીધો. રૂપીઆ ભર્યા તે અહીંજ પડ્યા છે, છતાં જેના તેને પહોંચી નય છે (ખીજ રૂપીયા ત્યાં અપાય છે). તેવો તાર જોઈ મૂર્ખ તકરાર કરે કે, રૂપીઆ તો અહીંજ પડ્યા છે ને શરીરે પહોંચ્યા; તો તેને ગાંઠો કહી કાઢી મુકે છે. જે પિત્રુએ બ્રહ્મનિષ્ઠ હોવાથી મોક્ષે ગયા છે તેવાને માટે તો કશું કહેવાનું નથી (કર્તાને શ્રેયસ્ મળે, તે હીક છે.) પણ જે દટાયલા, અગ્નિથી બળેલા, જળમાં ગયલા, રસ્તે પડેલા, એવાઓમાંથી જેઓ સ્વર્ગ, બ્રહ્મલોક, વગેરે ઉર્ધ્વ લોકમાં ગયા હોય, તેઓને તે શ્રાદ્ધનું અન્ન, અમૃતરૂપ થઇને ત્યાં પ્રાપ્ત થાય છે. મનુષ્યાદિમાં ગયા હોય તો અન્નરૂપે તેને મળે છે, અને યોન્યંતર એટલે ખીજ યોનિમાં ગયા હોય તો જેનું જે અન્ન હોય તે રૂપે તેને ત્યાં મળે છે. અર્થાત્, નાગ થયા હોય તેને, વાયુ તેનું અન્ન હોવાથી વાયુરૂપે, ગાય ઘોડા વગેરેમાં હોય તો ઘાસ, ખોળ, ગોળ, ઘી, કડામ વગેરે રૂપે મળે છે. રામચંદ્ર વનમાં ગયા પછી ભરત તેને મળવા નંદી આમમાં ગયા. ત્યાં પિતા દેહ છોડી ગયાની વાત કહી, તેવા તરત રામચંદ્ર ગંગાપર જઈ સ્નાન કરી અંજલિ પ્રદાન કરીને પછી પોતાને માટે (પોતાને ખાવાનાં અન્નરૂપ) ખાવાનાં જે ફળો હતાં તે લઈ વસિષ્ઠાદિ બ્રાહ્મણોને ભોજન કરવા બોલાવ્યા. સીતાને કહી મુક્યું કે તમે જળનો ઘટ ભરી લાવી રેડતા જાઓ, અને હું બ્રાહ્મણનાં ચરણો ધોઈશ. તેથી સીતાજી ઘડો ભરી લાવ્યાં. બ્રાહ્મણો આવ્યા તે જોતાંજ તરત સીતાજી ઘડો નીચે મુકી દૂર ચાલ્યાં ગયાં. તેથી પછી પ્રભુ રામચંદ્રે તે ઘડો લઈ સ્વદસ્તે બ્રાહ્મણોનાં ચરણો ધોયાં. પણ પછી જ્યારે સીતાને પુછ્યું કે, તમે કેમ જતાં રહ્યાં? ત્યારે સીતાજી હાથ જોડી ક્ષમા માગી બોલ્યાં કે, પ્રભો! મારા શ્વસુર દશરથ રાજાને મેં તે બ્રાહ્મણમાં જોયા તેથી જતી રહી હતી. કેમકે જેમણે મને ઉત્તમ અલંકાર યુક્ત જોયલી તેમણે મને વસ્ત્ર વસ્ત્ર પેહેરેલી જોઈ તેથી પ્રાણ છોડી ગયા; અને હવે તો દીક્ષપર મેલ ચડેલી એવી જોઈ રખેને પાછા જતા રહે, તે લયથી ખસી ગઈ હતી, તે ક્ષમા કરો. તાત્પર્ય કે, પુત્રાદિ પ્રજા પિત્રુઓને ઉદ્દેશીને શ્રદ્ધાથી જે જે કર્મ ક્રિયા કરી અંજલિપ્રદાન, પિંડદાન, અન્ન વસ્ત્ર દ્રવ્યાદિનું

દાન આપેછે તે ઉપર દર્શાવેલી રીતે તત્તત્ પિતરોને પ્હેંચે છે તેથી શ્રાદ્ધાદિ ક્રિયારૂપ નૈમિત્તિક કર્મ છે (તથા અંજલિપ્રદાન જો સંધ્યા-વંદનાદિ નિત્ય કર્મ સાથે રોજ અપાયા કરે તો તે કર્તવ્ય કર્મ છે) તે ધર્મરૂપજ છે.

વળી, આધુનિક યુવકો નૂતન મત પંથનાં મિથ્યાભિમાની બનીને કહેછે કે, ઇશ્વર નિરાકાર છે તેને અવતાર લેવાની શું જરૂર? તથા ઇશ્વર અજ અજન્મા છે તેનો અવતાર-જન્મ કેમ સંભવે? એવા પ્રશ્ન કરતીને પુછીએ છીએ કે, આવળને કાંટા શા માટે-શું જરૂર; મુખ ઉપર મુઝ-કેશ લગાવવાની શી જરૂર; સ્ત્રીને શા માટે નહીં; પ્લેગની શી જરૂર; જર્મન સંગ્રામ ચાલ્યો તેની શી જરૂર હતી; ગુલામનાં પ્રહરને કાંટાની શી જરૂર? એ વગેરે હજારો લાખો બધી જરૂરીયાતની તમે ખોજ કરી? કે એ પુછાછો? જો તે બધી બતાવી નહીં શકો તો, અવતારની શું જરૂર, એ પુછવાનો તમને શું હક છે?

આ રીતે તો ઉપલકજી ઉંચકીને તેવા પુછનારને યુક્તિથી દર્શાવી દેંકી દીધા. હવે શિષ્યભાવે અથવા નમ્રભાવે ખાસ સમજવા ઇચ્છનાર સુગ જન માટે ખુલાસો કરાય છે.

આદશાહે બિરબલને એજ ઉપલો પ્રશ્ન પુછેલો ત્યારે ઉત્તર આપવા છ માસ માગ્યા. આદશાહનો એકજ પુત્ર થોડા વખતપર જન્મેલો તેવીજ આકૃતિનો મીણનો તથાઆર કરાવ્યો. ફરવા જવાનું કહી બધી કચેરી સાથે નાવમાં બેઠા. બિરબલ પણ ખાંધ ઉપર તે કર્ત્રીમ બાળકને લઈ આવી પ્હેંચ્યો, ને કહ્યું કે કુંવર રડતા હતા તેથી લાવ્યો, પણ ઉઘેછે. નાવમાં બધા બેસી ચલાવ્યું. થોડેક જતાં બિરબલે તે મીણનો બાળક પાણીમાં મુકી દીધો અને તરત જુમ પાડી ઉઠ્યો કે, હાય! અરે કુંવર ગિર ગયા. આદશાહ તે જોતાંજ તરત પોશાક સાથે નાવમાંથી કુદી પડ્યા. પેલો છોકરો આગળ તરતો જાય છે તેની પાછળ આદશાહ છે. પકડી પાડી જુવેછે તો બનાવટ-મીણનો. તરત પાછા નાવમાં આવી બેસી કાંધભરી આંખે બિરબલને કહે, શું મારી મરકરી કરી? કેવી મોટી ભુલ?! બિરબલ પણ મુરકી ઉઠી બોલ્યો કે, હાહુર! આપે કેસી બડી સાહસ કીની? કેમ? મેજસ્ટ્રેટ, જમાદાર, ફાજદાર, સીપાઇ, હમે લોક, બધા મોજુદ છતાં આપ જનતે ક્યું કુદ પડા? હમ કીસીકું હુકમ ક્યું દીધા નહીં. આદશાહ કહે, લડકા

મેરેકું બહોત પ્યારા હું, ઇસમેં મેરા દીવર રહા ગયા નહીં. તરત બિર-
બલ કહે, આપકા જવાબ હો ચુકા. એસેહી ભગવાન (ઇશ્વર) કું
ભક્તરૂપ લડકા બહોત પ્યારા હું. તેથી અનેક નોકરો છતાં જાતે અવતાર
લઇ આવી રક્ષણ કરેછે. ઇશ્વર સર્વ શક્તિમાન છે તો તે ચાહે તેવા
અવતાર પણ લઇ શકે, એમાં આશ્ચર્ય નથી.

નાયમાત્મા પ્રવચ્ચનેન લભ્યો નમેધયા ન બહુનાશ્રુતેન ॥ એ આત્મા
બહુ વ્યાખ્યાનાદિથી, બુદ્ધિથી કે બહુ શાસ્ત્ર શ્રવણથી મળતો નથી,
પણ શુદ્ધ પ્રેમ ભક્તિથી ભક્ત જો તે પરમાત્માને શરણે જાય તો
પ્રાપ્ત થાયછે.

મિચ્યંતે હૃદયગ્રંથિ શ્ચિયંતે સર્વ સંશયઃ ।
ક્ષયિંતે चास्यकर्माणि तस्मिन्द्रष्टे परावरे ॥

તે પરાવર પ્રભુને જોતાં હૃદયગ્રંથી ભેદાઇ જાયછે, સર્વ સંશયો
છેદાઇ જાયછે, તેનાં કર્મ લીધું થઇ જાયછે.

इहं विष्णुर्विचक्रमे त्रेधापदं०xxએ વેદ વચન ત્રણ પગલાંથી બધું
લઇ લેવા વિષેનો વામનાવતાર કહેછે. इन्द्रोमायाभि पुरुष ईयते०xઅત્મા
ક્રમણથી થયા. એ વગેરે વેદમાં અનેક જગે અનેક અવતાર વિષે છેજ.
(વધારે ખુલાસો ભક્તિ યોગમાંથી જોઇ લેવો.) ચોરી વગેરે કરનારા
ગુન્હેગારોને કેદમાં નાખેછે. ત્યાં દગ્ગર રૂપીયાનો પગારદાર દાકતર, તે
સિક પટે ત્યારે દવા કરેછે. મેજસ્ટ્રેટ, જડજ, અને ખુદ રાજગણી પણ
જેલમાં જાયછે. શામાટે? કેદીની બરદાસ બરાબર થાયછે કે નહીં, તેની
તપાસ માટે જાયછે. તે બધા જેલમાંજ ગયાછે, પણ કેદીઓ તો
દળવા, ભડવા, મજુરી કરવાની સજા ભોગવવા ગયાછે. અને ખીજા જે
ગયા તે તેઓપર દયાથી ગયાછે. બંધનમાં તો કેદીઓજ છે, ખીજા કોઇ
નથી. તેમ, સંસારમાં કર્મકળ ભોગવવા આવનાર જીવોજ બંધનમાં છે.
ઇશ્વર અવતાર લઇ આવેછે તેને કર્મ બંધન નથી, તે તો દયા ખાતર
આવેછે. વેદ શાસ્ત્રના કાનુન તોડવાથી સજા થઇ તે તો કેદીઓનેજ
ભોગવવાની હોયછે. વ્યાસ, વસિષ્ઠ, શંકર વગેરે તો ઉદ્ધાર કરવાસાથેજ
આવેછે. અજો નિત્યઃ શાશ્વતો યં પુરાણોં જીવ અજ-અજ-નમા છે એટલે
તમે બધા અજ છો, છતાં કેમ આવાં માંસમય શરીર ધરી બેઠા છો!!
તેમજ ઇશ્વર પણ અજ છતાં લીલા તનુ ધરેછે. આકાશ નિરાકારજ
છે, તેનાથી વાયુ, તેનાથી તેજ, તેનાથી જળ, તેનાથી પૃથ્વી, વનસ્પતિ

પર્વતાદિ દ્રવ્ય-આકારો થયા. આકાશથી છેક પાંચમી છઠી પૃથ્વી પથરાદિ થયું. તે પથરો મારે તો માથું ફાટે. તે નિરાકારથી કેમ થયું તે જુવો. તેજ રીતે નિરાકારથી સાકાર થયું સમજો. અગ્નિ સામાન્ય પણે બધે વ્યાપક છે તે કંઈ કાર્ય કરી શકતો નથી, પણ દીવાસળી ઘસી કે પ્રકાશ થાય છે, દીવા, રસોઇ, વગેરે થાય છે. અગ્નિ હતો તોજ પ્રકાશ (વિશેષ રૂપે) થયો. એમ નિરાકારથી આકાર થાય છે. તેમાંથી આકાર-નામરૂપ લઇલો, તો નિઃઆકાર-નિરાકાર છેજ. માટે ઇશ્વર નિરાકાર છે, સાકાર છે, નીરાકાર છે જલે વિષ્ણુ સ્થલે વિષ્ણુ વળી—આપો નારાયણઃ સાક્ષાત્ તથા પીરાકાર છે. શ્રી કૃષ્ણે ગોવર્ધન તોળ્યો તે ગોવર્ધનધર શ્રી કૃષ્ણરૂપજ-પીરરૂપેજ ત્યાંથી પ્રકટયા. તથા ચીરાકાર છે. દ્રૌપદીને દુઃશાસને સભામાં આણી. ત્યાં પાંડવવીરો નીચું મુખ ધાલી બેઠા છે તે જોઇ પ્રભુની સ્તુતિ કરી, તેથી દુઃટે એક વસ્ત્ર ખેંચી કાઢ્યું તો બીજું વસ્ત્ર અંદર પેહેરેલુંજ છે. તે ખેંચી કાઢ્યું તો ત્રીજું છેજ. એમ દુઃગર વળ્યો. એ રીતે ઇશ્વર અહીં ચીરાકાર પણ અન્યા તે જુવો.

પ્રલ્હાદ કહે, મને વિપ લસે આપો, સર્પ વળગાડો, દરીઆમાં નાખો, અગ્નિમાં નાખો, પર્વતપરથી ફેંકી દો, ચાહે તે કરો, પણ મારા ઇષ્ટ પ્રભુમાંથી મારી પ્રીતિ છોડાવો નહીં. હિરણ્યકશિપુ કહે, હે પુત્ર ! તું કહેછે કે મારો પ્રભુ બધે સર્વત્ર ભરપુર છે તો મને કેમ નથી જણાતો? પ્રલ્હાદ કહે, અજ્ઞાન પડદો-પડળ જેનાં નેત્રમાં છે તેને નથી જણાતો. વિરાટ સ્વરૂપ જોવાને અર્જુનને પ્રભુએ દિવ્ય ચક્ષુ આપ્યાં ત્યારે જોઇ શક્યો હતો. હિરણ્યકશિપુ સ્થંભમાં તરવાર મારવા જાય છે કે કડકડ ચડચડ અવાજો થઇને સ્થંભ ફાટ્યો અને નૃસિંહાવતાર પ્રભુએ દર્શાવ્યો હતો. શામાટે? ભક્ત પ્રલ્હાદનું રક્ષણ કરવાને માટે. હં સુતજનો! તે માટેજ તમે પણ પ્રભુના પ્યારા લાડકા પુત્ર બનો—તેનામાંજ મન રાખી, તેનાજ ભક્ત બની, તેનુંજ યજન પૂજન કરી, તે પ્રભુમાંજ નમી જઇ, તદ્દપ થઇ રહેવારૂપ તમારો ખરેખરો સાચો ધર્મ બનવો; તો તે પરમ કૃપાળુ પ્રભુ પણ તમારે માટે પડતું નાખી એકદમ પ્રકટી પડી તમને સંસાર ચક્રનાં ભવાટવિ ભ્રમણથી મુક્ત કરી પાતાની છાતીએ ચાંપી અભેદ ભાવને પમાડવા પાતાનો ધર્મ બજાવવાને ચુકશે નહીંજ; તે એટલે સુધી કે તમારે સ્થાને પ્રભુજ દેખાશે. વરસાદ થાયછે ત્યારે નવાં પાણી આવેછે. તે નવું પાણી જુનાં પાણીમાં

મળવાથી વિપ પેદા થાય છે. કુવા, તળાવ, ટાંકાં, નદીઓ વગેરેમાં તે નવાં જીવનનાં મિશ્રણથી તેમાંની માછલીઓ મરી જાય છે. તેમ, અસલ જીવન આપણાં ભારત વર્ષનાં ઉત્તમ સિદ્ધાંતોમાં પશ્ચિમના નવા વિચારોનું મિશ્રણ થવાથી બહુ હાનિ થઈ રહી છે. છતાં તે નવા સિદ્ધાંતો હાનિકારક છે. પરંતુ મનને ખેંચે છે તેથી તેની તારીફ તે લોક કરે છે તે જોઈ આપણા લોક જીવનને છોડવા બેઠા છે.

દીવો કરવાનાં મૃત્તિકાનાં કોડીયાં તેલ દીવેલ પીને રીઠાં બની મજબુત થાય છે તેથી તે વરસ સુધી અથવા લાંબો વખત ચાલે છે. તેમાં તેલ દીવેલ પુરો તે આખી રાત રહી શકે, અને એક બે પૈસાનું જ બળે. વળી કંબળી મુકવાથી તેનું કાળજી થાય, તેની સુંદર શાહી બને છે. તે કાળજી આંખમાં આંજવાથી તથા શાહી વાપરવાથી આંખે રોશની-તેજ આવે છે, અને ગરમી કાપે છે. મસ્તકે તે કાળજી કે શાહીનું ઘિંદુ કરવાથી નજર નથી લાગતી, એમ પણ મનાય છે. તે દીવાથી લખનાર વાંચનારને ગરમી નથી લાગતી. કોડીઉં પડી જાય તો તેલ માત્ર જાય, જાદે નુકશાન પણ ન થાય. અને નવું જે ચાલી રહ્યું છે તે તો તેનાથી ઉલટું જ, એટલે હાનિકારક, બચપ્રદ, તથા વધુ ખર્ચવાળું છે. એક લેમ્પ (Lamp) લાવશે તો ચાર પાંચ રૂપીઆ પ્રથમજો બેસશે. રાત બધી રાખે તો અડધી બાટલી તેલ બળી જાય છે. ચીમની ટુટી જાય તો કોડીઆં કરતાં દસ વીસ ગણી કોમનની જાય, વરસમાં વળી તેવી ચીમની બણી ટુટે. વળી એ દીવાથી જળાં બાજે, ઘરમાં કાળું કાળું થઈ જાય, રાત્રે બળતી મુકીને સુઈ ગયા તો વખતે ભડકી ઉઠી આગ લગાડે તો પુરી ફળેતી. એના દીવામાં વાંચે, ભણે, લખે તો આંખે ચશ્મા જલદી લેવા પડે. લેમ્પ તુટી પડે તે ભાંગે તો એકદમ ૪-૫ રૂપીઆ ગયા. તે જે માલમતા તળાઈ ગોદાંપર પડે તે બાળી મુકી ગભરાટ પેદા કરાવે. માત્ર ભલકાથી મોહ્યસ્ત બની મન તે તરફ ખેંચાય છે. તે મોહ્યવશ થઈ શ્રીમંતાઈનું અભિમાન પુષ્ટ થતું રહેવાથી મોટી હાનિ થાય છે.

સ્ત્રીની ચુડી કામળા છે, તેથી તેને સાચવવાને સાવધાની અને કાળજી રાખવી પડે છે. તેવું પાતિવ્રત્ય કામળા છે, તેને સાચવવાને કાળજી રાખવી પડે છે. લગ્ન થયા પછી કંકણ દોરા છોડે છે ત્યારે પતિ પોતાનો હાથ પતિ તરફ લાંબાવી સૂચવે છે કે, હું કર્મબંધનમાં જકાદ ગઈ છું તેમાંથી, હે પ્રભો! તમે મને એવી રીતે છોડો કે જેથી

હું મુક્ત થાઉં,—મોક્ષ પામું. એજ રીતે પતિ પણ પોતાનો દારો છોડવા પતિન તરફ હાથ લાંબાવી સૂચવે છે કે, હે સ્ત્રી! તારાં પાતિવ્રત ધર્મથી તું એવી સત્ય માર્ગે ચાલજે કે તારા સહધર્મિણીના સંસર્ગથી આપણે બેહુ કર્મજંઘથી મુક્ત થઈ પરમ ધામમાં જઈએ.

બેહુના વિચાર સિદ્ધાંત એકજ હોવા જોઈએ. બે મળીને એકજ અંગ થાય છે તેથી યજ્ઞ, હોમ વગેરે ધર્મક્રિયામાં પતિને સાથેજ રખાય છે. ઇશ્વરે પોતાની ડાબી બાજુથી સ્ત્રી અને જમણી બાજુથી પુરુષ બનાવ્યા, તેથી સ્ત્રીને વામા-અર્ધાંગના કહે છે.

સ્ત્રીનો પતિ મરી જાય તો તેણે પછી શ્રી હરિનેજ પોતાનો પતિ માની તેની સેવામાં સદા સપ્રેમ લાગી રહેવું. કદાપિ જીવે મરે તોપણ બીજને પતિ ન કરે (જો પતિવ્રતા હોય અને વેદશાસ્ત્રની આજ્ઞા પાળી સ્વધર્મે રહેવા ચાહતી હોય તો). તે વિધવાને પુત્ર ન હોય તો માતા પિતા ગુરૂજનની આજ્ઞામાં રહી બ્રહ્મચર્ય પાળે. એવા બ્રહ્મચર્યના દેવી પ્રભાવથી ઘણાં સ્ત્રીપુરુષો ઉત્તમ ગતિને પામી ગયાં છે. પૂર્વનાં પાપકર્મ હોવા વગર તો દુઃખ આવતુંજ નથી. તે પાપકર્મનાં ફળરૂપ વૈધવ્ય આ જન્મમાં આવ્યું તો પ્રારબ્ધ શેષ સુધી બ્રહ્મચર્યસેવન, વ્રત, જપ, તપ, વગેરે કરતાં રહી પુણ્ય સંચય કરે તો અતઃપર ઇષ્ટ ઉત્તમ સુખ મળવાનો સંભવ છેજ.

એક જણે મુસલમાનોને કહ્યું કે, મારી પાસે ખુદ મક્કાથી ખરા પેગંબરની કિતાબ આવી છે તેમાં લખ્યું છે કે, નિમાજ નહિં પઢો. બધા કહે, એમ હોયજ નહિં. બંદગી કરવાને કદી ના પડાયજ નહિં, ત્યારે તે કહે, જીવો. એમ કહી પાસેની અડધી લીટીપર આંગળી ડાબી રાખીને બતાવે છે કે, મત પઢો નિમાજ, x x બધા તાબુન થયા. પણ એક સુરા બહાદુર આવ્યો તેને પણ તે રીતે બતાવ્યું. તે કહે આંગળી ખસેડો. ત્યારે બોલ્યો કે તે નહિં બને. હુજૂત કરતાં જોરથી ખસેડી કાઢી, તો ત્યાં તે ટુકની સાથેજ લખેલું કે,—જપ કે હો નાપાક. અર્થાત્, જ્યારે અપવિત્ર હો ત્યારે નિમાજ નહિં પઢો. તેમ, હાલ નવા મત-પંથાવલંબી લોક વેદશાસ્ત્રાદિમાંથી ફાવતું આવે તો પકડી લઈ આગળ ધરે છે અને ખરું ડાબી દે છે, તથા અર્થ પણ મરજી પ્રમાણે કરે છે, તેથી અજ લોક ફસાઈ અવળે રસ્તે ચઢી જાય છે. માટે તે પ્રમાણે આર્યવ્રજ ખોટે રસ્તે ચઢી ન જાય અને સનાતન ધર્મનું રહસ્ય યથાર્થ સમજ

સરળ-સવળે માગે ચાલી ઉત્તતિ મેળવે તેને માટે શેવ તથા વૈષ્ણવાદિ સંપ્રદાયના પૂજ્ય, દયાળુ, વિદ્વાન, વિવેક-સંપન્ન, શ્રી આચાર્ય પુરૂષોત્તમ, આલસ્યવશ રહી એક સ્થાને નિરાંતે પડી ન રહેતાં, સ્વપુરૂષાર્થથી કટિબદ્ધ થઈ સતત પ્રયત્ન કરતવ્ય છે; એમ પૂજ્ય પુરૂષવરો તથા સત્યશોધક વીર-જન-સમુદાય ડિડિમ નાદથી પોકારીને કહી રહ્યા છે.

મોટાભાઈની સ્ત્રી છે તે, નાનાભાઈની માતા તુલ્ય છે. અને નાના-ભાઈની સ્ત્રી છે તે મોટાભાઈને પુત્રવધૂ જેવી છે. સીતાએ ચિત્રદ્રુટપર પોતાના અલંકારો ફેંકી દીધેલા, તે જ્યારે રાવણને મારીને સીતા સાથે આવ્યા ત્યારે સુગ્રીવ ઓળખવા આપ્યા. તે વખતે લક્ષ્મણ કહે, કુંડલ, કંઠી, કડું કે અંગડી વગેરે બીજું તો હું કંઈ જાણતો નથી. માત્ર એ માતાજીનાં ચરણોમાં હું નમતો ત્યારે નુપૂર જેનો, તેજ ઓળખી શકું છું કે એ માતાજીનાંજ છે. જુવો, આ ધર્મનિષ્ઠ દિયરની પદ્ધતિ.

એક પુત્રીનો પતિ ગુજરી ગયાનો પત્ર જોઈ તેની માતા કપાળ કુટેછે. પુત્રી આવી નેને કહેછે કે ડ્રુટયું. એટલે હાલના નવીન મત-વાળો બાપ આવ્યો. તે કહે, તેમાં શું. મરવા દે, છોતે ગયો. બીજો પતિ થશે. કાંઈ મીટીંગ કરું છું. બીજો દલાડે મીટીંગ ભરી. વરમાળ લઈને છોકરીને બોલાવેછે પણ તે આવતી નથી. નેડવા મોકલી નો રહેછે. બાપ ગયો અને લાત મારી ઉઠાડી. માળા લઈ સભામાં આવી બેઠે ફરી વળી. બાપ કહે, કેમ ? ગમે તે વર પ્રસન્ન કર, અને તેને પહેરાવી દે. બીજી વાર પણ ફરીને આવી ઉભી. ફરી બાપે ધુસ્સો કરી કહ્યું. ત્યારે ત્રીજી વાર ફરી આવી તરત બાપની ડોકમાં નાખી દીધી. બાપ જીમ પાડી ઉઠ્યો કે, હાં હાં, એ શું કરેછે, હુંતો તારો બાપ છું. છોકરી કહે, બાળક વયમાં બાપે ગુહ્યસ્થાન જોયું હોય, કે પછી યુવાના પ્રારંભથી પતિ જોઈ શકે, ત્રીજો કોઈ જોઈ ન શકે, તેથી બાપ વગર બીજો ઉપાય નથી. વિદ્વાનો પણ સભામાં પ્રેક્ષકરૂપે હાજર હોવાથી બાપનું મુખ નિરતેજ થઈ ગયું. અને ખરા ધર્મવીર પ્રેક્ષકોએ, તે બાપને તિરસ્કારના પોકારથી ધ્રુળ કાંકરાઈપ શબ્દોવડે વધાવી લઈ, તે પુત્રીને અતિ પ્રેમ ભર્યા ધન્યવાદના મહા દિવ્ય ઘોષ ગર્જનારૂપ પુષ્પોની વૃષ્ટિથી વધાવી લઈ, ધન્ય એવી ભારતની પતિવ્રતા દેવી, તારો જય થાય, જય થાય, એવા આનંદ ઘોષ કરતા સ્વસ્થાને જતા પ્રવૃત્તિ કરી.

પતિનાં ચરણની સેવા એજ સ્ત્રીને માટે તો કર્તવ્ય છે. તેણે તો એમજ જોયું કે, મારો પતિ છે તેજ એક પુરૂષ આ જગતમાં છે,

આક્રી બધી સ્ત્રીઓજ છે. એ રીતે અનસૂયા માતાએ સીતાજીને શિખામણ આપતાં કહ્યું છે. એનાથી ઉતરતી પંકિતની બીજા નંબરની સ્ત્રી હોય તેણે એમ જોવું કે, મોટા પુરુષો તે બાપ તુલ્ય અને ભાઈ તુલ્ય છે અને નાના હોય તે બધા બચ્ચાં-બાળક તુલ્ય છે. સ્ત્રી જો અન્ય પુરુષનો સંગ સેવેછે તો વિધવા થાય છે.

પૂર્વના પાપરૂપ પ્રતિબંધથી વિધવા થઈ હોય તેણે શ્રી હરિનેજ એક પુરુષ, આ જગતમાં જોવા, આક્રી બધાંને સ્ત્રીરૂપે જોવું તો તે તપ પ્રભાવે ભાવિ જન્મમાં ઉત્તમ પતિની પ્રાપ્તિ સાથે શ્રેષ્ઠ વૈભવ સુખ મળવા સંભવ છે.

પાશ્વિમાત્ય મતાવલ્લંબી મૂર્ખ લોક કહેછે કે, સ્ત્રી પુરુષનો સરખો હક છે. પુરુષ ચાર સ્ત્રી પરણી શકે તો સ્ત્રી શા માટે બીજા પતિ ન કરે? તેવા લોકને મહાત્મા ધર્મજ્ઞ પુરુષ ઉત્તર આપેછે કે:-મરઘા (નર) ને કલગી હોય છે, મરઘીઓને નથી. પુરુષોને મુઠ્ઠા હોય છે, સ્ત્રીઓને નથી. ગાય ગરીબ નરમ છે, બળદ જોરાવર છે તે ભાર વહન કરેછે. સ્ત્રી નવ માસ ગર્ભ ધારણ કરેછે, પુરુષ એ માસ પણ ગર્ભ ધારણ કરી શકે તેવો જડનો નથી. શેઠ અગર રાજા ઘોડા ઉપર છ માસ સ્વારી કરેછે, પછી ઘોડો તે શેઠ કે રાજા ઉપર છ માસ બેસવા માગે તો તે બનતું નથી. ત્યારે સરખો હક કહેનાર કેટલી ભારે ભુલ કરેછે તે સંજોજ સમજાય તેવું છે.

યોગીને સંયમથી જે શક્તિ-બળ આવેછે તે પતિવ્રતાને માત્ર પતિ સેવા પરાયણ રહેવાથી આવેછે. એક સ્ત્રીના યોગામાં પતિ સુતા છે. બાળક પુત્ર રમતો રમતો આવ્યો તે યજ્ઞકુંડમાં પડવાની તક આવી છે તે સ્ત્રી નજરે જોઈ રહીછે, પણ પતિની નિદ્રાને ભંગ કરી દુઃખ ન આપવું, એ પોતાનો ધર્મ છે તે સતિ જાણેછે તેથી ઉઠી શકતી નથી. પુત્ર એકદમ અગ્નિકુંડમાં પડ્યો. પરંતુ સતિના શાપના લયથી અગ્નિની મગદૂર નદી કે દઝાડે. તેથી પુત્ર તે કુંડમાં પડ્યો રમેછે. હુતાશનચંદન પંક શીતલઃ અગ્નિ છે તે શીતળ ચંદન જેવો બની રહ્યો. પુત્ર સલામત રહ્યો. પતિ ઉઠ્યા પછી તેને ઉઠાવી લીધો. એ પતિવ્રતાનો પ્રતાપ છે.

ધર્મ રાજ સત્યવક્તા હતા. તેથી શરીરને વજ્ર જેવું શી રીતે કરવું તે ઉપાય દુર્યોધને પુછવાથી કહેલું કે, સતિ ગાંધારી-તારી માતા નેત્રપરનો પાટો છોડી તને નમ્ર સ્થિતીમાં જોશે તો વજ્રવત્ થશે. તે

રીતે બનીને માતા પાસે જતાં શ્રી કૃષ્ણ રસ્તે મળીને સમજાવ્યો કે શરમ નથી આવતી કે? છેવટ કુલનો તંગીઓ પેહેરીને ગયો તેને માતાએ જોઈ કહ્યું કે, રસ્તે કૃષ્ણ મળેલા કે? દુર્યોધન કહે, હા માતા. ઠીક, જા, આ તંગીઆથી ઢંકાયલી જગે તારું મરણુ છે. તરત પાટો બાંધી દીધો. ફરીથી નમ્ર આવવા પુછ્યું તો કહે, ના, વાત ગઈ. પણ તે કૃષ્ણે મારા ૧૦૦ પુત્રોને મરાવ્યા માટે શાપ દીધો કે છપન ફાટી જાવ અધાએ માંહોમાંહે કપાઈ નાશ પામશે. આવું બળ શ્રી કૃષ્ણને પણ શાપ આપવાનું તે કોનું? પતિવ્રતા સ્ત્રીનું હવું. ધન્ય એવી માતાને !!

અસભ્ય જેવા કેટલાક પુછેછે કે, પુરાણો અરાડ શા માટે? તેવાને સંત મહાત્મા ઉત્તર આપેછે કે, પાંચ કે દશ પુરાણ કરતે તો પણ પ્રશ્ન તેવો કરતે. પચીસ કીધાં હોતે તો પચીસ શા માટે, એમ પુછતે. જે કહીશું તેમાં “કેમ” તો ઉભુંજ રહેશે. તો તેમ ૧૮ છે. હવે સમ્યજનો માટે ૧૮ હોવાનું કારણ કહેછે. ગીતાના અધ્યાય ૧૮ છે. ભારતનાં પર્વ ૧૮ છે, અને પુરાણ પણ ૧૮ છે. કેમકે દસ ધંદી, પાંચ ગ્રાણ, મન, બુદ્ધિ, અહંકાર, મળી ૧૮ છે તેનાથી થતાં પાપનો નાશ કરવાને પુરાણ, પર્વ, ગીતા અધ્યાય, વગેરેની સંખ્યા ૧૮ની છે. તે અધ્યાયમાં ધર્મ વિષે સવિસ્તર કહેલું છે તેનું રહસ્ય સમજી ધર્મ પરાયણ થવું.

પિતા, રાજા, અને ગુરુ, એ ત્રણ ઇશ્વરરૂપ છે અને તે રક્ષક છે. બ્રહ્મા, વિષ્ણુ, શિવ (૩૨) રૂપે તે ત્રણ છે. ઉત્પત્તિકર્તા પિતા હોવાથી તે બ્રહ્મા રૂપ છે. નાવિષ્ણુઃ પૃથ્વી પતિઃ વિષ્ણુના અંશ વમર રાજા થતો નથી, તેથી રાજા છે તે વિષ્ણુરૂપ હોઈને પ્રજાનું પાલન કરેછે. તે વિષ્ણુ ક્ષીર સમુદ્રમાં રહી ક્ષીર-દુધને માતા, ગા, વગેરેનાં સ્તનમાં અર્પેછે તેથી બાળકનું-જગતનું પોષણ થાય છે. ગુરુ છે તે બ્રહ્મવિદ્યાનું પ્રદાન કરી તે દ્વારા જન્મમર્જનો-અહ-મમત્વનો-દેહાત્મ બુદ્ધિનો સંહાર કરી અભય-અમૃતત્વ આપેછે તેથી ગુરુ છે તે શંકર-શિવરૂપ છે.

થઈ કલાસની ટીકીટ કરાવીને ફર્ટ કલાસના ડાબામાં બેસી જાય છે તેને ગાઈ, પોલીસ, વગેરે ધકકો મારી ઉતારી પાડેછે, તે ગુન્હેગાર દરાવી સજા કરાવે છે. તેમ, જેઓ થક્રમાં જન્મીને બ્રાહ્મણ બની બેસે છે તેની તેવીજ દુર્દેશ થવા સંભવ છે. ગધેડી ગા નથી બનતી. ઉંટનો

અશ્વ કે હાથી ન બને. બધી મનુષ્યજાતિ એક છે ખરી, પણ તેમાં અવાંતર ચાર વર્ણરૂપ જાતિ છે. બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિય, વૈશ્ય, શૂદ્ર. વૃક્ષજાતિ બધી એક છે ખરી, પણ અવાંતર જાતિ અનેક છે. આંખો છે તે લીમડો ન બને, બાવળ કદી આંખો કે કેળ ન બને. તે જાતિ જે હોય છે તે બદલાતી નથી, તેમ બ્રાહ્મણ વગેરે જે જાત હોય તે બદલાતી નથી. પશુમાં પણ બધાંની પશુજાત એક ખરી, પણ ગધેડા, ઘોડા, ખચ્ચર, ટટ્ટુ, ગાય, બેંસ, વગેરે અવાંતર જાતિ ધણી છે. પક્ષીજાતિમાં પણ તેમજ છે. પોપટ કદી કાગડો નહીં થશે કે કાગડા, ચઘાં, કણ્ઠુવર છે તે બદલાઈ પોપટ હંસાદિ નહિં થશે. પત્થરની જાત પણ બદલાતી નથી. બધા હીરા નથી થતા. બ્રાહ્મણ જાતિ છે તે ચમારને ત્યાં ખાવાથી બ્રષ્ટ થશે ખરો, પણ જાત કંઈ બદલાશે નહિં. ઉન્નતિ કરવી એટલે નીચેથી ઉપર લઈ જવું. તે ઉન્નતિ કરે એવું શું છે? ધર્મ. અર્જુન યુદ્ધ માટે શ્રીકૃષ્ણને તેડવા ગયલા ત્યારે પગ આગળ બેસીને, સેના વગેરે કશું નહિં માગતાં વગર હથિયારવાળા પ્રભુનેજ ઇચ્છી કહ્યું કે, મારે આપનીજ જરૂર છે. હારીશ તો આપની અપકીર્તિ થશે, ને જીતીશ તો મારી સુકીર્તિ થશે (આપની સહાયરૂપ યશને અવલંબીને). તેમ, આપણે દશે ઇંદ્રિની દોર-લગામ પ્રભુને હાથ સોંપી દો, પક્ટી જય ન થાય તો તેને નામોશી છે. જય થશે તો આપણી ઉન્નતિ છે.

યુદ્ધ પ્રસંગે બીષ્મ દુર્યોધનને કહેલું કે, બીષ્મ જો ધુરસે થઈ પોતાનું તેજ સંભારે તો એક દિવસમાં ૧૮ અક્ષોહિણી સૈન્ય નાશ કરે. દ્રોણ પણ એક દિવસમાં, દ્રૌણી (અશ્વત્થામા) ત્રણ કલાકમાં, અને અર્જુન ક્રોધમાં આવે તો એકજ બાણથી નાશ કરે. બીષ્મ અર્જુનને ખૂબ ગભરાવી મુર્છા પમાડ્યો, ત્યારે હનુમાનજી ધ્વજથી ઉતરી મોટો પર્વત ઉપાડી લાવ્યા તે બીષ્મ જોયું કે કૌરવ સૈન્ય બધું ચુરી નાખવા આવ્યો છે. તરત એક બાણથી તે પર્વતની ધ્રુવથી કરી નાખી અધર કયાં ઉડાવી દીધી તે જોતાં માર્તીને હાથ કટકી પણ જડી નહિં. અને માર્તીને ફેંક્યા સમુદ્ર તટ ઉપર. શસ્ત્ર નહિં ધરવાની પ્રતિજ્ઞા છતાં કૃષ્ણ જ્યારે રથથી ઉતરી ચક્ર (પૈંડું) પકડી બીષ્મ સામે દોડ્યા ત્યારે હાહાકાર થઈ ગયો. બીષ્મ હસ્યા અને કહે છે કે, છોડો પ્રભો! હવે જીવો શું? તે વખતે કૃષ્ણે બીષ્મની બહુ સ્તુતિ કરી છે, કે શાખાસ-ધન્ય છે, ધન્ય છે, તાત્પર્ય કે, જો કાંઈ કામ કીધું છે તો old Fashion જીતી જવના

પુરૂષોએજ કીધું છે. એવા અનેક રાજ્યોએ ધર્મ રાખ્યો છે. નવી ફૅશનથી ધર્મને ધક્કો Shock લાગે તે જુના સહન કરી શકતા નથી.

શૂદ્રની ઉત્પત્તિ થઇ, એમ સાંભળીને તેવા આધુનિક શૂદ્રો બડબડી ઉઠે છે કે શું હમે જુતી પહેરવાનાં ચરણથી થયા અને બ્રાહ્મણ મુખમાંથી થયા કે? પરંતુ શૂદ્રને તો ચરણથી થવામાં ધન્યવાદ ઘટે છે; અને વળી બ્રાહ્મણ જેવી સંઘ્યા વેદાધ્યયનાદિ કર્મકાંડની ઉપાધિરૂપ ખટાટોપની પીડા નથી તેથી બ્રાહ્મણ કરતાં ભાગ્યશાળી કેમ નહિં કહી શકાય કે? શ્રીહરિનાં ચરણ સ્પર્શ માટે તો બ્રહ્મા, ઋષિમુનિ, ભક્તજનો વગેરે મહા પુરૂષો ઈચ્છા કરે છે. વળી ખુદ લક્ષ્મણ તો અદર્શિય ચરણનીજ સેવા કરતાં રહે છે. તેથી ચરણનું મહાત્મ્ય તો ઘણુંજ અવળુંનિય હોવાથી ત્યાંથી થનાર પણ શું ઓછા પ્રસંશાપાત્ર હોય કે? નહિંજ. તો બબડવાનું કારણ નથી પણ ખુશી થવાનું કારણ છે, એમ માનવું તેઓને સંભવે છે.

એકજ શરીર છે તેમાં કંઈ વિભાગ નથી. પગમાં કાંટો વાગ્યો હોય તો નીચો વળી આંખ માથું હાથ તે ઉપર કામે લાગી જાય છે. પગ નીચા છે તો હાથ, માથું, આંખને તેની શી ગરજ! પરંતુ એકજ શરીર છે. એમ છતાં બ્રાહ્મણ થવાનીજ ઉત્કટ ઇચ્છા હોય તો વિશ્વામિત્રના જેવું પુરૂષાર્થ કરો. નાની ઝુંપડીવાળા વસિષ્ઠે વિશ્વામિત્ર રાજાને બધી કેટલાક લક્ષ સેના સાથે નિમંત્રણ કરી ભાવતાં ભોજન જે ગઉ-માતાના પ્રતાપે આપ્યાં તે ગાય લઇ જવાને બળ વાપરવા ગયા, ત્યારે તેમાંથી અનેક યોદ્ધાઓ નિકળીને સેનાનો નાશ કીધો. તે વખતે તેની ખાત્રી થઇ કે ક્ષત્રીનાં બળ કરતાં બ્રહ્મબળ અપાર છે, કે જેને સેનાની જરૂર નથી, માત્ર સંકલ્પ બળથી બધું મેળવે છે, માટે બ્રહ્મતેજ મેળવવું. તે ઉપરથી અનેક હજાર વર્ષ તપ કરી છેવટ રાજર્ષિ પદમાંથી નમ્રત્વ આવતાં બ્રહ્મર્ષિ થવાનો વખત આવ્યો.

અન્ન જેવું હોય તેવું મન થાય છે. માટે સાત્ત્વિક અન્ન લેવું, તથા સાત્ત્વિક મનુષ્યનું અન્ન લેવું, તો મન સાત્ત્વિક થાય છે.

જનોબના ૯૬ તાર થાય છે, કારણકે વેદના ૧ લક્ષ મંત્ર છે. તેમાં કર્મ કાંડના ૮૦ હજાર, ઉપાસના કાંડના ૧૬ હજાર મંત્ર છે. તેમણી ૯૬ હજાર મંત્ર ૯૬ તારમાં પ્રોવાયલા છે. અને સંધ્યોપાસના વેદાધ્યયનાદિ ઉપાસનામાં પરિપક્વ થયા પછી એટલે સ્વવર્ણશ્રોત્રોચિત

સ્વધર્મ પાલન પૂર્વક અભિચર્ય પાળી ગ્રહસ્થાશ્રમ ભોગવીને વાનપ્રસ્થાશ્રમ સેવે. ત્યાર પછી ચતુર્થાશ્રમ (સન્યાસ) સ્વિકારે તે વખતે જનોઘનો ત્યાગ કરે. ત્યાર પછી તેણે બાકી રહેલા ૪૦૦૦ મંત્ર જે જ્ઞાનકાંડના છે તેનું શ્રવણ મનન અધ્યયન કરે.

પવિત્ર બ્રાહ્મણે કપાસમાંથી ૩૬ કાઠીને સ્વહસ્તે કાંતીને વિધા-પૂર્વક તાર કરીને જનોઘ બનાવ્યું હોય તે શ્રેષ્ઠ કહેવાય છે, તે ૯૬ તારના વણીને ૩૨ બત્રીસના ત્રણ કરેછે. તે બ્રહ્મા, વિષ્ણુ, શંકર ત્રણ કહેવાય છે. તેમાં બ્રહ્મગાંઠ આવેછે. ટૂંકમાં કહીએ તો એવું જનોઘ છે તે ઝંકર૩૫ છે. તે ઝં બ્રહ્મની ઉપાસના માટે સંકેત છે.

શંખ અને લિખિત બે ભાઈ હતા. એક દિવસ બાગમાં એક સુંદર મોટું ગુલાબનું ફૂલ હતું તે દેવને માટે નાનો ભાઈ લાવેલો. તે બાગમાં પડેલું. મોટા ભાઈએ સંધ્યા વખતે સૂર્યને અર્ધ આપવા લીધું. પછી નાનાએ આવી જોયું તો પુષ્પ કાઢ ચોરી ગયતું જાણ્યું. તેથી તેણે ઠરાવ્યું કે આ ચોરને યોગ્ય સજા કરવી. શાળામાં બે ભાઈ મળ્યા, ત્યાં મોટાએ નાનાને કહ્યું કે, ભાઈ! આજે મેં તમારો અપરાધ ઠાપ્યો છે તેની ક્ષમા આપજો. પુષ્પ સુંદર હતું તે મેં અર્ધમાં લીધું હતું. હવે પેલાએ તો સજા કરવા ઠરાવેલું, તેથી ગુચવાયા. તરત મોટા ભાઈ કહે, બહુ, સાઈં થયું. મારે ભારે દાંડ ભોગવવો પડે તે કરતાં અહીંજ સજા ભોગવી લેવી તે સાઈં છે. વાર નહીં કરો. શાસ્ત્રાસા પ્રમાણે કાંડાં કાપી નાખ્યાં. બીજે દહાડે અર્ધ આપવા જતાં હાથનાં કાંડાં નથી તેથી સૂર્ય સામું ઉભા રહી પ્રાર્થના કરી કે, પ્રભો! લાચાર છું. પણ મારાં નેત્રમાંથી અશ્રુ પડેછે તે અર્ધરૂપે માની લેશો. એટલે તો કાંડાં ડુરી નિકળ્યાં અને હતા તેવા હાથ થયા તેથી અર્ધ રીતસર આપ્યા. તાત્પર્ય કે, શુદ્ધ પ્રેમ અને સત્યતાથી સંકલ્પ બળ એવું થઈ ઇષ્ટ સિદ્ધિ થાય છેજ, તેમાં આશ્ચર્ય જેવું નથી.

એક બ્રાહ્મણ વનમાં ઝુંપડીમાં રહી અધ્યયન કર્યાં કરે. એક દિવસ ત્યાંથી રાજા જતો હતો તે અશ્વથી ઉતરી તેની પાસે સામો આવી બેઠો, તે વખતે પાનું લઈ તેમાં એવો પ્રેમરસમાં ફેળેલો હતો કે તેણે રાજા સામું જોયું પણ નહીં. પણ તે બ્રાહ્મણની સ્ત્રીએ વિવેક કરી બહુ માનપાન આપ્યું. રાજાએ પેલા બ્રાહ્મણને કહ્યું કે હું દાન આપવા આવ્યો છું, માટે આપ માગો. પેલાએ પાનું આપી કહ્યું કે,

આટલી પંક્તિ લગાવી દો. રાજા કહે, એ હું નથી જાણતો, તમે કંઈ દ્રવ્ય માગો. બ્રાહ્મણ કહે, મને રોજ બપોરે, આ પત્તિ છે તે, ચોખ્ખા દાળ તરબૂર આપેછે. વનમાં બહુ ફળ પુલ વગેરે છે, એટલે દ્રવ્યને મારે શું કરવું છે? એવા ઇચ્છા રહિત નિર્લોભી બ્રાહ્મણ પૂજ્યત્વ સહિત ધન્યવાદને પાત્ર છે.

પ્રેમ અને સંપ છે ત્યાં લક્ષ્મી છે. પુત્રો આજ્ઞા પ્રમાણે વર્તનારા છે ત્યાં લક્ષ્મી છે; કુસંપ અને ઇર્ષ્યા છે ત્યાં નથી. એક કુટુંબને કોઈ પક્ષીએ બતાવ્યાર્થી દ્રવ્ય મળ્યું. તે કુટુંબ પ્રેમી, સંપીલું, અને વડીલની આજ્ઞા પાલક હતું. તેને શ્રીમંત થયલું જોઈ તેના પડોસીએ હકીકત જાણી લઈ તેજ વડતળે મુકામ નાખ્યો અને પક્ષીને કહ્યું કે, બતાવ, નહીં તો તને મારીશું, પણ એ કુટુંબ કુસંપવાળું હતું. લોટ લાવવા બાપે આજ્ઞા કરી ત્યારે છોકરો કહે, તમે લાવો. તમે ચાક્યા તેવો હું ચાક્યો છું. બીજાને કહ્યું તો તે કહે તમારા પગ છે કે નહીં? આવી બેઅદબી સાથે કુસંપ જોઈને પક્ષી કહે, જાવ, જાવ, તેતો મને મારનારા ગયા. તમે જશો નહિં તો તમેજ મરાઈ જશો—ખાવાનું બુલી જઈ તમેજ ખવાઈ જશો. તાત્પર્ય કે, આજ્ઞા થતાંજ પ્રેમથી ઉઠાવી લેનાર—સ્વધર્મપરાયણ પુત્ર, પુત્રી અને સ્ત્રી હોય તો તે કુટુંબ સુખી થાય છે.

વેદોક્ત જે સનાતન ધર્મ છે તે રૂપ એક વર છે અને બ્રહ્મવિદ્યા-રૂપ કન્યા છે. તે બેનું લગ્ન થાય છે તે વખતે પ્રેમરૂપ સુંદર પકવાન ખાવા માટે હોય છે. તે ખાધા પછી મંગળ ગીતો ગવાય છે. તે, હરે રામ, હરે રામ, રામ રામ હરે હરે; હરે કૃષ્ણ, હરે કૃષ્ણ, કૃષ્ણ કૃષ્ણ હરે હરે. એ નામ રમણ કિર્તન ભજન ગાવાં, એ ગીત વાણંત્રાદિ સમજો. રમંતે યોગિનો અસ્મિન્ જેને વિષે યોગીઓ રમણ કાર્યા કરેછે તે રામ. વળી રમંતે સર્વાણિભૂતાનિ અસ્મિન્ સરામઃ ॥ જે સર્વત્ર વ્યાપક રામમાં બધાં પ્રાણીમાત્ર રમી રહ્યાં છે, એવા રામનું ખરું સ્વરૂપ પોતાના આત્મત્વે ઓળખ્યું છે જેણે તે બધુંજ કરી ચુક્યો છે.

સ્નાતં તેન સમસ્ત તીર્થ સલિલં દક્ષાપિ સર્વાડવનીમ્ ।
 યજ્ઞાનાંચ કૃતં સહસ્રમણિલાં દેવાશ્ચ સંપૂજિતાઃ ॥
 સંસારાશ્ચ સમુદ્ધૃતા સ્વપિતરઃ ત્રૈલોક્યપૂજ્યો અસૌ ।
 યસ્ય બ્રહ્મ વિચારણે ક્ષણમપિસ્થૈર્ય મનઃ પ્રાપ્નુયાત્ ॥

કૃષ્ણ શબ્દનો અર્થ સત્યવિદ્યાનંદ સ્વરૂપ છે, તથા બીજી રીતે કર્ષતિ ધરીન્ શત્રૂન્ સકૃષ્ણઃ ॥ બહારના અને અંતરના કામ, ક્રોધ, લોભ, મોહાદિ શત્રુઓના તાપ-દુઃખ મટાડેછે-કૃષ્ણ નામ સ્મરણથી તે શત્રુઓના તાપ મટેછે. હવે હરિ શબ્દાર્થ કહેછે. હરતિ સર્વાણિ પાપાણિ સર્વ પાપને હરિ લેછે તે હરિ-સર્વ પાપમાત્ર હરાઇ જવાથી પોતે નિષ્પાપ-જ્ઞાનસ્વરૂપ થયો. તે જ્ઞાનરૂપ શ્રીહરિજ હોવાથી હરિરૂપજ રહ્યા. એટલે પાપને હરી લઇને પોતારૂપજ કરેછે, એ અર્થ નિકળ્યો. એ રીતે રામ-કૃષ્ણ-હરિનાં નામોચ્ચારથી પણ એક અપૂર્વ ઉત્પન્ન થાય છે. તે નામ લેવું, એ પણ એક ધર્મ છે. સુખનું જે કારણ છે તે ધર્મ. સુખં સહેતુકં. સ્થભરૂપે રહી જગતને ધરી રાખે છે તે ધર્મ. ધરાતિ વિશ્વં ધર્મઃ જેણે કરીને જગત ધારણ કરાઇ રહ્યું છે તે ધર્મ. ધાર્યતે જગત્તઞ્જન ॥

વિશ્વામિત્રે વસિષ્ઠના ૧૦૦ પુત્રો માર્યા છતાં તેને બ્રહ્મર્ષિની પદ્ધિ, સત્યવક્તા વસિષ્ઠે નહિં આપી તેથી ઘુસ્સે થઇ તેમને મારવા વસિષ્ઠના આશ્રમ પાછળ એક રાત્રે આવી છુપાયા હતા. તે વખતે ચાંદનીમાં અર્ધધતીજીએ વસિષ્ઠને પુછ્યું કે, ચાંદની કેવી સુંદર ખીલી રહી છે ! ત્યારે મુનિએ કહ્યું કે, વિશ્વામિત્રની તપશ્ચર્યા જેવી. તેનું તપ પણ એવુંજ પ્રકાશવાળું છે. જેણે વૈભવોવાળાં મોટાં રાજ્યની સ્પૃહા ન કરતાં ઉચ્ચ તપ આદર્યું. તે સાંભળી તરત ગલવાઈ જઇ હથિઆરને દૂર નાખી દૂધ સામા આવી પગે લાગ્યા. તેજ વખતે વસિષ્ઠે કહ્યું, અહો, આવો બ્રહ્મર્ષિ ! વિશ્વામિત્ર બહુ પ્રસન્ન થયા અને ક્ષમા માગી. ત્યારે વસિષ્ઠે કહ્યું, તેમાં શું ? જ્યાંસુધી ક્ષત્રિય સ્વભાવમાં હતા-હથિઆર સંયુક્ત હતા ત્યાંસુધી તમે રાજર્ષિ કહેવાયા. આજે હથિઆર છોડી નમ્ર થયા છો તો બ્રહ્મર્ષિ થયા છો. હું પ્રસન્ન છું તેથી તમને ક્ષણ માત્ર સત્સંગનું રૂળ આપું છું. વિશ્વામિત્રે ૧૫ હજાર વર્ષનું તપ આપ્યું પણ ક્રોધ આવ્યો કે ક્ષણમાત્રનું સત્સંગનું રૂળ આપીને મારી મરકરી કરી. ત્યારે પુછનાં મુનિ કહે મારે મુખે કહેવું ઠીક નથી. તેથી ઈદ્રિ પાસે ગયા, ત્યાંથી બ્રહ્મા પાસે, ત્યાંથી વિષ્ણુ પાસે ગયા. તેણે પણ કહ્યું કે, હું તો અનેક અવતારો લઇ ચાકી ગયો છું. તેથી શંકર પાસે ગયા. તેણે પણ કહ્યું કે, હું તે કહેવા સમર્થ નથી, ત્યારે શેષભગવાન પાસે આવ્યા. તેમણે કહ્યું કે, તમે બે વૃદ્ધ પુરૂષો બેઠાછો. તેમાં બેહુની દાઢી અકસ્માત સળગી ગઇ, તો પ્રથમ પોતાની ઓલવશો કે પાસેના બીજની ઓલવવા જશો ? જરૂર, પ્રથમ પોતાનીજ ઓલવવા મંડી પડશો. તેમ, હે મહાપુરૂષો ! મારાં માથાંપર પૃથ્વીનો ભાર છે

તે થોડીવાર ઝીલી રાખનાર કોઈ હોય તો હું કહું. તે સાંભળી વિશ્વામિત્રે ૧૫ હજાર વર્ષનું તપ મુક્યું કે એને આધારે પૃથ્વી અધર સ્થિત રહે. ત્યારે માત્ર એક જ્ઞેતૃ પૃથ્વી ઉચી થઈ. કેમકે તે તપરૂપ પણ ધર્મ છે—સ્થંભ છે. ધર્મ છે તેજ સ્થંભ છે તે આ પ્રત્યક્ષ જુવે. પછી વસિષ્ઠે ક્ષણ માત્ર સત્સંગનું બળ મુક્યું ત્યારે પૃથ્વી અધર સ્થિત થઈ. ત્યારે વિશ્વામિત્ર કહે, હવે ઉત્તર આપો. શેષ કહે, આ પ્રત્યક્ષ ઉત્તર અપામળ ગયો છે, કે ક્ષણ સત્સંગ બળથી પૃથ્વી ઝીલી શકાઈ. તેથી તે ૧૫ હજાર વર્ષનાં તપ કરતાં કેટલું ભારે મહતા-પ્રતાપ-સામર્થ્યવાળું છે તે આ પ્રત્યક્ષ પુરાવાજ છે.

પ્રત્યક્ષ પ્રમાણથી જણાવું જે સચે છે તે તો બધાનેજ જાણીતું છે. જે નથી જાણી શકાતું તે વેદના શબ્દ પ્રમાણથી જાણવાનું છે. વેદાનુકુલ સ્મૃતિ છે તે પણ પ્રમાણ છે. કેમકે વેદમાં ગુણ ગંભીર અર્થને જણાવનારાં વાક્ય શબ્દ શ્રુતિ કંઈ ક્યાં તો કોઈ ક્યાં હોવાથી અગાધ બુદ્ધિ વગર સમગ્રનય નહીં; તેથી તેવા અર્થોને ભેગા કરીને સ્મૃતિમાં ખુલાસે સમજાવેલું હોય છે. શિષ્ટાચાર પણ પ્રમાણરૂપ છે. કેમકે શિષ્ટ પુરૂષો વેદાજ્ઞાને અનુસરીને ચાલનાર હતા અને હોય છે. તેથી વેદાનુકુલ શિષ્ટાચાર હોય તે પણ પ્રમાણરૂપ છે.

શાસ્ત્રાનું પરિશોધન કરીને નવનીત જંમણું તાણી લીધું છે તે મુનિ છે. જગત છેજ નહીં, એ સિદ્ધાંત છે. અને આ દેખાય તો છે, તો તે પોતાનાં અજ્ઞાનથીજ નિષ્પિલ પ્રપંચ પેદા કરી લીધા છે તે મિથ્યાત્વેન (મિથ્યાપણાંએ કરીને દેખાય છે). ઘેટાંમાં ભટકતાં સિંહનાં બચ્ચાને પોતાનાં સિંહ સ્વરૂપનું ભાન થયું ત્યારે ઘેટું ખાઈ ગયો. તેમ, પોતાનાં બ્રહ્મસ્વરૂપનું ભાન થતાં અજ્ઞાનરૂપ ઘેટું છે તેને ખાઈ ગય છે. તે જ્ઞાન શાથી થાય? ધર્મથી.

સભામાં રાગ્નએ પુછ્યું કે, સુગંધી કમ સારી! કોઈ કહે ગુલાબની, કોઈ કહે મોગરાની, કેવડાની, વગેરે. પણ વજીરે કહ્યું કે, આપણે ઘેર પરદેશી અતિથી આવે તેનો સત્કાર કરવાથી દેશાંતરોમાં જે સુગંધ ફેલાય છે તેવી બીજી નથી. એ અતિથી સત્કારરૂપ ધર્મ છે.

એક રૂષિએ પ્રતિજ્ઞા કરેલી કે અતિથી સન્કાર પ્રાધા વગર મારે અન્ન લેવું નહીં. તે ઉચ્ચ વ્રતથી દાણા વીણીલાવી નિર્વાહ કરતા. સ્ત્રી પુત્ર અને પોતે સાથે ત્રણ હતાં. સ્વર્ગ સુધી તેની કાર્તિક ફેલાઈ, ત્યારે

દુર્વાસા તેની પરીક્ષા લેવા આવ્યા. તે વખતે આઠ દિવસના અપવાસ થયેલા. આઠમે દહાડે કંઈ મથેલું તે અન્ન તપ્તચાર કરીને ભોજન માટે બેસેછે તેજ વખતે દુર્વાસા આવ્યા. અતિથી આવી ચડવાથી બહુજ ખુશી થઈ રાધેલું ધરી દીધું. તે જમી ગયા અને કહે ભુખ્યોજ છું, તું દરિદ્રી છે, પુરૂં ખવાડતો પણ નથી. રૂપિ કહે, મહારાજ! ફરી આઠમે દહાડે પધારજો. વળી આવી જમી ગયા પણ ભુખ્યા રહ્યા તેથી ફરી આઠમે દહાડે ખોલાવ્યા. તે રીતે આવી જમ્યા. ત્રણ જણને ૨૪ અપવાસ થયા છતાં પ્રસન્ન મુખ જોઈ દુર્વાસાએ કહ્યું વર માગ. રૂપિ કહે, કાંઈ ઇચ્છા નથી. બહુ વાર આગ્રહ કરવાથી માગ્યું કે, હવે કળિ આવેછે માટે આવી રીતે હવેથી કોમળને આમ સતાવશો નહીં. કળિમાં ધર્મનો એકજ પગ છે. અસ્તુ, કહેતાં વૈકુંઠથી વૈમાન આવ્યું સ્વર્ગલોક, ચંદ્રલોક, અંતરલોકથી પણ આવ્યાં. રૂપિએ ઇચ્છાજ નહીં કરી. બહુ સ્તુતિ થાય છે ત્યારે કહેછે કે દોષ પણ છે કે છેજ નહીં? સત્યયુગમાં લોકો આત્મજ્ઞાની, ત્રેતામાં યજ્ઞ યાગાદિ ધર્મ, દ્વાપરમાં પૂનદાન ધર્મ, અન્નદાન, કળીમાં નામ સ્મરણપ ધર્મ પ્રધાન છે.

એક રાત્રીએ વજ્રરત્ન કહ્યું કે ત્રણ જન્મનો સુખી અને ત્રણ જન્મનો દુઃખી બતાવ. બેલુ ફરવા નિકળ્યા. એક મહાશય ભારે શ્રીમાન હતો તેનાં મકાનનં ચાર દરવાજા. દરેક દરવાજા ઉદાર માણસો રાખેલાં તે અથવા શેઠ જાને, જે આવે તેને દાન આપ્યાજ કરેછે. ભગવાન તેની પરીક્ષા લેવા સાધુવેગે એક દરવાજા આવી ઉભા, અને કહ્યું, ભવતિ ભિક્ષાન્દેહિ. તરત ખોલા ભરી ભરીને તેને આપ્યું. નીચું જોઈત આવ્યાજ જાવ છે. બીજા દરવાજા જઈ ઉભા. ત્યાં પણ ભરપટ્ટે આપ્યું. તેજ રીતે ત્રીજા અને ચોથેથી પણ મળ્યું. પ્રથમ દરવાજા પ્રભુ કહે, ઉદાર છે. બીજા ગયા ત્યાં કહ્યું કે ખૂબ ઉદાર છે. ત્રીજા ગયા ત્યાં પરમ ઉદાર, અને ચોથા દરવાજા ગયા ત્યાં ઉત્તમોત્તમ ઉદાર છે એમ કહ્યું. અને પુછ્યું કે, હે ભાઈ શેઠ! દાનદાતા! તમે કોઈ મારા તરફ તો જોતાજ નથી, નીચું જોઈ આવ્યાજ જાવ છો, લક્ષ્મી લુટાવ્યાજ જાવ છો. શેઠ કહે, પ્રભો! દેને લેતેવાલા કોણ છે? તેથી નયન નીચાં ટાંધાં છે. અર્થાત્ કોઈ આપતું નથી, કોઈ લેતું નથી, શ્રી હરિજ એક પૂર્ણ છે. લેનાર ઉંચું જુવે તે ઠીક છે, પણ દેનારેતો નીચુંજ જોતું જોઈએ.

હાલ તેનાથી ઉલટુંજ છે. યાચક આવ્યો કે દાતા તેની સામું ઉંચું જોશે, અને કહેશે કે, મહારાજ, સાધુ કેમ થવું પડ્યું, મજુરી

કરો. બહુ આવેછે, ચાલ્યા જાય. યાત્રક તો દાનદાતાનું સુખ જોઈને ઉંચું જીવેજ, તેના જેવા દાતા થાયછે. તે ધર્મનિષ્ઠ સુસજ્જન માટે ઉચિત નથી. દાતાએ તો નીચું જોઈને આધ્યાજ કરવું યોગ્ય છે.

ધર્મથીજ ઐહિક પારમાર્થિક સુખ મળેછે. પૂર્વ જન્મે દીધું છે તો આ જન્મે મળ્યું છે. અને આ જન્મમાં પરમ ઉદારતાથી કરેલાં પુણ્યદાનાદિ કર્મ પ્રભાવે સ્વર્ગે જશે ત્યાં સુખ ભોગવશે. ત્યાંથી ક્ષીણે પુન્યે મર્ત્ય લોકમાં પાછો આવશે ત્યારે પણ ધનવાનને ઘેરજ જન્મશે. ઘીના માલપુકા, સીરો કે બીરંજનું તપેલું ખાલી થાય તોપણ ધીની ચીકાશવાળું તપેલું રહેછેજ, તેમ, સ્વર્ગમાં પુણ્ય ખાઈ જાય તો પણ બાકી રહે તે પાછું શ્રીમાન થઈ ભોગવેછે. આ જન્મમાં સુખી છે, સ્વર્ગમાં દેવત્વ પામીને સુખ ભોગવેછે, અને ત્રીજો જન્મ તે પાછો અહીં આવેછે ત્યારે પણ સુખ ભોગવેછે. એ રીતે, હે રાજન! તેવો છે તે ત્રણ જન્મનો સુખી છે.

પાપી માણસ આ જન્મે દારિદ્ર વગેરે દુઃખથી દુઃખી હોય, મુવા પછી નર્ક વગેરેમાં જાય ત્યાં દુઃખી, અને પાછો જન્મે ત્યાં પણ દરિદ્રી રહી દુઃખ ભોગવેછે.

ધર્મ ગમે તે પ્રમાણે ગમ્ય હોય, પરંતુ ધર્મથી સુખ થાય છે. પાપરૂપ મોટું લાકડું હોય, છતાં જો તેને પુણ્યરૂપ ઉઘાઈ લાગે તો બધું લાકડું કાતરી ખવાઈ સળી જઈ તુટી ભાંગી ચૂર્ણ બની રહેછે. (જેમ વલ્મિક ઉઘાઈનું ઘર હોય છે તેમ).

ભ્રી, પુત્ર, સગાં, મિત્ર વગેરે બધાં દેખાઈતાં સહાયકારી છે, પરંતુ પડ્યો કે બધાં ઉલટાઈ જાયછે અને કહેછે કે જલદી બાળી આવો. તે વખતે તો ધર્મજ એક સહાયકારી છે.

અહિંસા પરમો ધર્મઃ ॥ અહિંસા છે તે પરમ ધર્મ છે. એક ઋષિને કાંઈએ પુછ્યું કે ધર્મ શું? ઋષિ કહે, સત્યંવદ, સત્યાન્નાસ્તિ પરો ધર્મઃ ॥ સત્યથી મોટો બીજો ધર્મ નથી. એમ કહી તપ કરવા બેઠા. ત્યાં એક હિંસક ગૌ શોધતો આવ્યો. ઋષિને પુછ્યું કે મારી ગાય જોઈછે? હવે ઋષિએ તે જોઈ હતી કે અમુક દીશા તરફ ભાગી ગઈ છે પણ જો સત્ય કહેછે તો ગૌવધ થાયછે, અને અસત્ય બોલે તો પાપ થાયછે. ત્યારે ઉત્તર આપવાનું પ્રભુ કૃપાથી રૂપ્યું ને જવાબ દીધો કે, મૂઠ! પુછ પુછ

શું કરેછે? જે દેખે છે તે બોલતો નથી અને જે બોલે છે તે દેખતો નથી. પેલા હિંસકે તેને ગાંડો ગણી કાઢી ચાલવા માંડ્યું. ઋષિએ તો સત્યજ્ઞ કહ્યું કે, ચક્ષુ જે દેખેછે તે બોલી શકતાં નથી, અને જીભ જે બોલેછે તે જોઈ શકતી નથી. ગમે તેમ હોય પણ આવો હિંસા થવાનો પ્રસંગ આવી પડ્યો હોય અને તે વખતે અસત્ય બોલવાથી તે પ્રાણીનો અચાવ થતો હોય તો અસત્ય બોલવું તે ધર્મરૂપજ નજીવું.

પાપ અને પુણ્ય એ બેલુ બંધ છે. તેથી શ્રી કૃષ્ણે કહ્યું કે, સર્વ ધર્માન્પરિત્યજ્ય મામેકં દારણં વ્રજ ॥ કેમકે પરમાત્મ શર્ણુ થઈ રહેવું, એ સર્વોત્કૃષ્ટ ધર્મ છે. જેવા જેવા અધિકારી હોય તેવા તેવા સર્વને માટે શાસ્ત્ર અને શિષ્ટો રસ્તા બતાવી રહ્યા છે.

લિક્ષુ સન્યાસી બનીને લિક્ષા માગવા આવે, ત્યાં બોલે કે, માતા લિક્ષા આપો, તો ખુશીથી આપશે. પણ એમ બોલે કે, હમારા બાપની બાપડી! લાવ લિક્ષા આપ, તો લાકડું લઈ મારવા ઉઠશે અને ગાળ દેશે. તે યદ્યપિ ખરું છે તોપણ વિવેકયુક્ત મધુર વાણી ન હોવાથી માર પડેછે. તેમ મૂર્તિ છે તે પાષાણ છે, એમ નહીં કહો, માર પડશે; પણ જે દેવની જે પ્રતિમા હોય તેનાં નામથી પ્રેમપૂર્વક વંદન કરશો તો બાવના પ્રમાણે કાર્ય થશે.

ન્યાતમાં અનેક મીઠામ, ભજાં, શાક, મઠો વગેરે પદાર્થો હોય છે પણ જેની જે ઉપર રૂચિ જેવી હોય તે રીતે તે ખાય છે. રૂચિએ ભિન્ન ભિન્ન છે. તેમ, અધિકાર પ્રમાણે રૂચિને અનુસાર ક્રમથી ઉચ્ચ ગતિ થવા સાથે ઋષિ મુનિ અને વેદ શાસ્ત્રોએ શ્રેણી બાંધી છે તેનો તિરસ્કાર કરવાથી તેવા નિંદકને માટે નર્ક શિવાય બીજી ગતિ નથી. ચિત્તની એકાગ્રતા માટે અનેક માર્ગો છે તેમાં મૂર્તિપૂજા પણ એક સ્થૂળ અથવા પ્રાથમિક માર્ગ છે, તે પણ ધર્મરૂપ છે. પુરૂષે જન્મ પર્યંત એક પત્નિવ્રત પાળી, સ્વસ્ત્રીમાંજ રતિ કરવી, એ પુરૂષ માટે પ્રશંસનીય ધર્મ છે. એવા નરને બ્રહ્મચારી ગણવાનું શાસ્ત્ર શિષ્ટાદિ કહેછે. ઉર્વશી અપ્સરાએ બહુ હાવભાવ કટાક્ષ કરી અર્જુનને મોહ પમાડવા યત્ન કરીયું, ત્યારે અર્જુનને કહ્યું કે, મારે પરસ્ત્રી હોય તે માતા તુલ્ય છે. તમારી કાયા મલીન નથી, પણ સુવર્ણમય છે તથા કસ્તુરી બરાસની સુગંધવાળી છે એમ તમે કહોછો તો હવે શું કરું? મને પ્રથમથી ખબર હોતે તો કુંતા માતાને પેટે જન્મ નહીં લેતાં તમારે પેટે લેતે. આવું

સાંભળી આખરે શાપ આપ્યો કે, તું પાંદ થજો. અર્જુને કહ્યું કે, પરસ્ત્રી સંગ કરીને નરકમાં જવું તે કરતાં પાંદ રહેવું બહુ સારું છે.

સ્ત્રીએ સ્વપતિમાંજ ઇશ્વર ભાવ રાખી પતિવ્રતા થવું, એ તેને માટે ઉત્તમ લોક પ્રાપ્તિ કરનારો ઉત્તમ એવો સેવ્ય ધર્મ છે. પૂર્વનાં કર્મને લીધે કોઈ સ્ત્રી વૈધવ્ય પામી હોય તો જાણવું કે, એનાં કર્મને અનુસાર એને માટે પરમાત્માએ એજ કાતુન ઠરાવી હતી; તો તે ફળ ભાગવી લેવું.

સન્યાસી માટે રૂઢ-આચાર છે કે, જો સ્ત્રી ભાગવે તો નહિ જાય; તેજ રીતે વિધવા પણ બીજો પતિ (વ્યભિચાર) કરે તો નહિ તેને માટે પણ છેજ. ત્રિવર્ણ માટે તો તેમ કરવાનું નથી, પતિ મરી જાય તો બ્રહ્મચર્ય પાળે. ચોદના લક્ષણોઽર્થે ધર્મઃ ક્રિયામાં વર્તન કરાવે તે ધર્મ. સત્યુગમાં પ્રભુ બધી સાત્વિક હતી તેથી તેને કહ્યું કે તમે બ્રાહ્મણનાં કર્મ કરો. રાજસ પ્રધાનવાળીને ક્ષત્રીનાં કર્મ કરવા કહ્યું. સત્વગૌણ એવી રાજસ તામસ પ્રધાનવાળી વ્યાપારાદિમાં રચિવાળીને વૈશ કર્મ કરવા કહ્યું; અને અત્યંત મલીન બુદ્ધિવાળીને કહ્યું કે તમે શૂદ્રો પરિચર્યા કરો. એવો શાસ્ત્રાચાર્ય કાયદો આપ્યો. તે પ્રમાણે વર્તનાર ક્રમથી ચઢતે ચઢતે ઉત્તમ પદ્ધિ પામશે. નેથી સ્ત્રી શૂદ્રો. એટલે શૂદ્ર અને તેની સ્ત્રીને વેદમાં અધિકાર નથી એમ કહ્યું. ત્રણ વર્ણની સ્ત્રીને તો અધિકાર છે. તેને જનોઈ નથી પણ તેના પતિને છે તેથી તેનું અર્ધ થયું. પરણી એટલે પુરો અધિકાર થયો.

એક ગામમાં એક પટેલની ભેંસને રાત્રે ચોર ચોરી ગયો. સવારે પટેલે તેની ખરી-પગલાંને આધારે ચાલ્યો અને ચોરનાં ઘર સુધી પહોંચી ઘરમાંથી પકડી. પગલાં ખોટાં છે તોપણ તેને અવલંબીને-તે આધારે ચાલતાં સાચી ભેંસ મળી. તેમ, મૂર્તિમાં તે દેવની ભાવના, શ્રદ્ધા પ્રેમથી રાખતાં, છેવટ સત્ય પરમાત્મા સુધી પહોંચાય છે. ભેંસ મળ્યા પછી તેનાં પગલાંની, તેનો આધાર લેવાની, કે તે જોયા કરવાની જરૂર નથી. તેમ સ્વરૂપનું જ્ઞાન થયા પછી સાધનોની જરૂર નથી, છતાં લોક સંગ્રહાર્થ કરે, તો લસે કરે.

એક ઋષિના આશ્રમ આગળ એક ઉદર હતો. તેને ચીલે પકડ્યો, પણ પડી ગયો. ઋષિએ તેને બીલાડી બનાવ્યો, તે કુતરાથી નાહી તે જોષ કુતરો બનાવ્યો. તે વાતથી ડરતો જોષ વાત્ર બનાવ્યો અને છેવટ

સિંહ (વનનો રાજા) બનાવ્યો. ત્યારે તેજ ઋષિને ખાવા આવ્યો. તે જોઈ ઋષિ બોલ્યા કે, જા-હરામખોર ! પાછો ઉદર થઈ જા. તરત મહા-પદ્મિ છુટી તુચ્છ ઉદરડો બની ગયો. તેમ, મનુષ્ય શરીર જે સર્વથી ઉત્તમ તનુ છે ત્યાંસુધી પ્રભુ તમને લાવ્યા. હવે નિંદા કરશો, અધર્મ કરશો, હિંસાદિ નિષિદ્ધ કર્મ કરશો તો પાછા ગળડી પડશો. અર્થાત, પરમાત્માને પીડ કરીને વિપયોમાંજ મગ્ન રહેશો તો પાછા અધોગતિએ જઈ પડશો.

માતા કરતાં નિંદક સારો છે. માતાએ તો હાથેવતી હમારાં મળ-મૂત ધાયાં, અને નિંદક તો જીભથી ધ્રુવે છે. માટે અન્યનાં પાપ ધોષ પોતાના તરફ ખેંચી લેનારા નિંદક કોઈ બનશે નહીં; તો તે પણ ધર્મ છે. સુખનું જે અસાધારણ કર્મ છે તે ધર્મ છે, એમ પણ કહે છે. વેદ શાસ્ત્રસંમત જ્ઞાનપૂર્વક જે અનુષ્ટેય હોય, તે ધર્મ છે. યતો ધર્મસ્તતો જયઃ ॥

પાપની નિવૃત્તિ ધર્માચરણથી થાય છે. અજ્ઞાત પાપ માટે સાધારણ પ્રાયશ્ચિત્ત કરવાનું છે. અને જ્ઞાત-જાણીને કરેલાં પાપ માટે અસાધારણ પ્રાયશ્ચિત્ત છે. દુઃખ, જન્મ, પ્રવૃત્તિ, દોષ, અને મિથ્યા જ્ઞાન એ પાંચમાં મિથ્યાજ્ઞાન નાશ થવાથી દોષ નાશ પામે, દોષ નાશ થવાથી પ્રવૃત્તિ અટકે, પ્રવૃત્તિ અંધ થવાથી જન્મ અટકે, અને જન્મ ન થાય તો દુઃખ નહીં થવાનું, એટલે મોક્ષ છેજ.

ઉત્તરિનાં કારણને સંપાદન કરો તો ઉત્તરિ થાય. કોઈની ઉપેક્ષા નહીં કરો. કોઈનાં ઘરમાં આગ લાગી જાણીને પોતે ચાદર ઓઢી નિરાંતે સુવે છે, પણ વાયુના ઝપાટાથી ત્હારાં ઘર ઉપર તે આગ કેમ નહિ આવશે? માટે ઉપેક્ષા કર્તવ્ય નથી. અને તે રીતે દુઃખીનું દુઃખ દૂર કરવા પ્રયત્નશીલ બન્યા રહો. ભાષ્મે યુધિષ્ઠિરને કહેતું કે ધર્મ નિરવયવ હોવાથી શી રીતે નિરૂપણ કરાય? ક્ષુર ધારાવત્ ધર્મનું તત્વ છે. કોઈ વખતે બ્રહ્મચર્યાવસ્થામાં ભિક્ષા માગવી, એ ધર્મ છે; તો કોઈ વખતે ગૃહસ્થાવસ્થામાં અયાચક રહેનારને ભિક્ષા માગવી, એ ધર્મ છે. ધર્મનું સૂત્ર છે કે,—ધારણાત્ શ્રેયઃ આદધાતિ જેનું અનુષ્ઠાન કરવાથી કલ્યાણ પ્રાપ્તિ કરાવે છે તે ધર્મ. ધર્મ છે તે દર્શનીય, કીર્તનીય, અને સ્થાપનીય નથી, પણ અનુષ્ટેય છે, કેમકે અમૂર્ત છે. કણાદમુની કહે છે કે, યતોઽભ્યુદયનિઃ શ્રેયસૂસિદ્ધિઃ ॥ જઈમિની કહે છે કે, નોદના લક્ષણોઽર્થોધર્મઃ ॥ એટલે વિધિ વાક્યથી જાણ્યું જાય, તે કલ્યાણનું સાધક હોય તે ધર્મ. વેદમાં ત્રણ

છે-વિધી, અર્થવાદ, મંત્ર. તે અપૂર્વવિધી નિયમવિધી, પરિસંખ્યાવિધી, એવી વિધીથી જે જાણાય અને અનર્થનું સાધક ન હોય તે ધર્મ. અશુદ્ધ અન્ન લેનારે તે દોષ મટાડવાને ઉપાસના કરવી જોઈએ. અન્નમહોતિ ડપાસીત અન્નને અન્નરૂપે ઉપાસે-જાણે, તો સર્વ અસ્ય અન્નં ભવતિ સર્વ અન્ન તેનું થાયછે-અન્નરૂપ થાયછે.

અગરત્ય મુનિના આશ્રમમાં સિંહનું બચ્ચું મૃગલીને ખાવેછે, મૃગનું સિંહણનાં બચ્ચાં સાથે રમેછે. અર્થાત્ પરસ્પર વિરોધ નથી. તેનું કારણકે ત્યાં અહિંસા સિદ્ધ થયલી છે.

અહિંસા પ્રતિષ્ઠાયાં તત્સન્નિધૌ વૈરત્યાગઃ ॥

મુવણુંને અગ્નિમાં નાખવાથી મેલ જળી જાયછે, તેમ પ્રાણાયામથી પાપ અને રોગની નિવૃત્તિ થાયછે, અને આયુષ્ય વધેછે. આર દીન કુંભક રાખે તો તે સમાધિ છે. તે કરનારને વૃદ્ધાવસ્થા આવી શકતી નથી. વિદ્વદ્ગિર્સેવિતઃ સદ્ગિઃ વિદ્વાનો અને સત્પુરુષોથી જે સેવન કરાય છે તે ધર્મ.

વેદોઽખિલં ધર્મમૂલં સ્મૃતિશીલે ચ તદ્વિદાં ॥

વેદો છે તે ધર્મ મૂળ છે. મન્વાદિ ઋષિઓની સ્મૃતિઓ છે તે ધર્મ મૂળ દર્શક છે.

આચારઞ્ચૈવ સાધુનામ્ આત્મનસ્તુષ્ટિ રેવચ ॥

સાધુજનોના આચાર વિચાર છે તે ધર્મદર્શક છે, તેમાં આપણને સંતોષ થાય-પ્રસન્ન આવે તે ધર્મ જાણવા. શિષ્ટો ધર્મ બુદ્ધીથી જેનું આચરણ કરેછે તે ધર્મ-તેજ પ્રમાણ છે.

શિષ્ટૈર્ધર્મં બુધ્યા આચરિતં શિષ્ટાચારઃ ॥

માતાની આજ્ઞા થવાથી નિરૂપાયે (વંશનો ઉચ્છેદ થઇ જતો અટકાવવાને) વિચિત્ર વીર્યની પત્નિ સાથે (તે મુવા પછી તેની વિધવામાં) નિયોગ કરેલો જેથી પુત્રોત્પત્તિ થયલી. તેમાં વ્યાસે મૈથુનરૂપ સંયોગ કર્યો નથી-સંકલ્પમાત્ર-દ્રષ્ટિમાત્રથી-ગર્ભાધાન કરેલું હતું, છતાં સ્ત્રી સાથે સંબંધ થયેલો માત્રો તોપણ તે બીજનાં દ્રષ્ટાંતથી અધર્મ પકડી લેવાનો નથી. શિષ્ટાચારમાં અનેક પ્રકારની વિપ્રતિપત્તિ છે. જે કરવાથી પાછળથી પરતાવો નથી થતો તે શિષ્ટાચાર છે. વ્યાસે માતાની આજ્ઞા થવાને લીધે નિયોગ કરેલો તો પણ બહુ શોક થયો હતો તેથી બ્રહ્મકાશ્રમ જઇ

તપશ્ચર્યા કરી છે. તેથી એ નિશ્ચય થયો કે તે કૃત્ય ધર્મ બુધ્યા કરાયલું નહીં હતું એમ વ્યાસ જાણતા હતા. સત્ય પ્રતિષ્ઠાયાં ક્રિયા ફલાભયત્વં ॥ જો સત્યને સિદ્ધ કીધું હોય તો, જાંણનાં વૃક્ષને આશ્રવૃક્ષ બોલાઈ જાય તો તે આંબોજ થઈ જાય છે. એવા સત્યને સિદ્ધ કરનાર હાલ જાણતાજ નથી તેથી સંકલ્પની સિદ્ધિ થતી નથી. વ્યાસાદિમાં તે સિદ્ધિ હતી તેથી તેના સંકલ્પ સિદ્ધ થતા હતા.

ભાગવતમાં છે કે, જરતકાર હોતો તે લગ્ન નહીં કરતાં સમાધિના અબ્યાસમાં લાગ્યો. વનમાં, સમાધિમાંથી જાગી જ્યારે નેત્ર ખોલી જોયું ત્યારે ઝાડ ઉપર ઉઘે માથે લટકતાં વનવાગડાં જોયાં. તેને કહે, અહો દેવતા, તમે આમ કેમ લટકો છો? તે બોલ્યાં કે હમે તમારા પિતૃ દેવતા છીએ. તમે પિતૃ રૂણની નિવૃત્તિ કરી નથી, એટલે લગ્ન કરી પુત્રાદિ પ્રજા ઉત્પન્ન કરી નથી તેથી હમારી આવી ગતિ થઈ છે. તેથી ધર્મપત્નિ કરી તેમાં પ્રજા ઉત્પન્ન કરો તો હમારી ગતિ થાય. અર્જુને પણ યુદ્ધની તર્જયારી વખતે એજ કહેલું હતું કે લુપ્ત પિંડ થવાથી (બધાને મારવાથી) પિતરો નડે જશે. અને તેથીજ અપુત્રસ્યગતિર્નાસ્તિ સ્વર્ગેનૈવ ચ નૈવ ચ ॥ એમ કહેલું છે. પણ એમજ હોય તો બીજમ, શુકદેવ, વગેરે મહાત્મા અખંડ બ્રહ્મચારીજ હતા, તો શું તેવા સમર્થ મહાત્માની ગતિ નહીં થઈ કે? તેમની તો થઈજ છે. એવા બ્રહ્મનિષ્ઠ મહાપુરૂષો માટે જુદો નિર્ણય છે.

જરતકાર પરણવા કબુલ થયો, પણ જરતકાર નામનીજ કન્યા મળે તો પરણવા ઠરાવ્યું. છેવટ મળી છે અને પછી સમજ્યો છે કે આ રીતે સમાધિમાંથી જાગતાંજ જે વનવાગડાં જોયાં અને જવાબ દીધો, એ બધું દેવતાનું ચરિત-કાર્ય છે. ભલે; દેવતા આવ્યા, લગ્ન કરાવ્યું. તે સ્ત્રીને ફક્ત એકજ વ્રત હતું કે પતિનીજ સેવા કરવી. એક દિવસ સ્ત્રીના બોળામાં માથું મુકી સુતો છે. સૂર્ય અસ્ત થવા આવ્યો. તે સ્ત્રીએ વિચાર્યું કે, અર્ધ્ય આપવાનો વખત જતો રહે છે-એ ધર્મ જાયછે; અને જો ઉઠાડું છું તો પોતે ક્રોધ કરી મને શાપ આપેછે, માટે શું કરું? છેવટ મનથી ખોલી કે, મને શાપ આપશે તો સહન કરીશ પણ ધર્મ નહીં જવા દેવો. એમ વિચારી ઉઠાડ્યા. અને કેમ ઉઠાડ્યો એમ પુછતાં સત્ય હતું તેવું કહ્યું, ને ક્ષમા માગી. તે પતિ બોલ્યા કે હું અર્ધ્ય નહીં આપું ત્યાંસુધી સૂર્ય અસ્તજ નહીં થાવ. એવી સત્ય સિદ્ધિથી સત્ય સંકલ્પવાળો તે હતો. તેણે સંધ્યા કરી, પછી સૂર્ય

અસ્ત થયો. રાત્રે આનંદમાં બેઠું બેઠાં છે ત્યારે પ્રસન્ન થઇને બોલ્યો કે, હે પ્રિયે! હું પ્રસન્ન છું, તું વર માગ. સ્ત્રી બોલી કે, હે પ્રભો! આપ પ્રસન્ન થયા, એજ વર મળ્યો. છતાં ફરી આગ્રહ કરી કહેતાં બોલી કે, આપનાં યોગ બળથી આપજી જાણીલો. પતિએ જોયું કે પુત્રની ઇચ્છા રાખેછે, તેથી તે સ્ત્રીના પેટ ઉપર પતિએ હાથ રાખી, અસ્તિ, અસ્તિ, અસ્તિ, એવો શબ્દોચ્ચાર માત્ર કરવાથી ગર્ભધાન રહ્યું. તેથી પુત્ર થયો તેનું નામ અસ્તિક પડ્યું. તેજ રીતે વ્યાસના સંકલ્પથી (નિયોગ) થયેલો, તેમાં અસંભવ જેવું કશું નથી. છતાં કોઇ માને તો તેની બુદ્ધિજ મંદ છે.

દ્રોપદીએ પાંચ પતિ-પાંડવ કાધો છે. તેનું કારણ માર્કંડેય પુરાણમાં મુનીએ જમ્બીની પ્રત્યે કહ્યું છે. ઇંદ્રે વૃહસ્પતિનું અપમાન કરવાથી તે રીસાઇ ગયેલા, તે તક જોઇ દૈતે દેવોની સાથે લડા દરાવ્યા ત્યારે ઇંદ્ર ગુફામાં જઇ સંતાયો. વિશ્વરૂપને પુરોહિત કાધો. તેની માતા દૈતની કન્યા હતી. તેથી ગુપ્ત રીતે દૈતની વૃદ્ધિ થવા આહુતિ આપતાં ઇંદ્રે શિરચ્છેદ કાધો. તેથી તેના બાપત્વષ્ટાએ યજ્ઞ કરતાં વૃત્રાસુર પ્રકટયો તેણે ઐરાવત સહિત ઇંદ્રને લક્ષણ કાધો, પણ બ્રહ્માદિ દેવોની પ્રાર્થનાથી બહાર કાઢ્યો. પછી ઇંદ્રે વૃત્રાસુરને માર્યો. તેથી બે બ્રહ્મહત્યા થઇ. તેથી ઇંદ્રમાંથી ધર્મ અંશ ગયો તે ધર્મમાં જમ્બ બુધિશિર થયા. બળ ગયું તે વાયુમાં જમ્બ તેનાથી ભીમ થયા. તેજ (વીર્ય) ગયું તે ઇંદ્રથીજ અર્જુન થયા, અને રૂપ લાવણ્ય અશ્વિનીકુમારમાં જઈ તેનાથી નકુળ સહદેવ થયા. ધણે કાળે ઇંદ્રને ગુફામાંથી દેવોએ શોધી કાઢ્યો. બ્રહ્મહત્યાના ચાર ભાગ કાધો. પૃથ્વીને એક ભાગ આપ્યો-ઉશર ભૂમિમાં શુભ કર્મ ન થાય, તેમાં કંઈ બીજા ઉગે નહીં. ૧ ભાગ વૃક્ષને-ગુંદર (લાલ) છે તે દોષ છે, તેવોજ રસ હિંગ છે તેથી કેટલાક હિંગ નથી ખાતા. ૧ ભાગ સ્ત્રીને આપ્યો. અને ૧ ભાગ જળને-તે ધોબી વસ્ત્ર ધુવેછે ત્યાં. એ રીતે બ્રહ્મહત્યા ગઇ ત્યારે ઇંદ્ર શુદ્ધ થયો. એકલો ઇંદ્ર પાંચધા (પાંચ પાંડવરૂપે) થયેલો જોઇને ઇંદ્રાણી દ્રોપદીરૂપે પ્રકટ થઇ. તે અયોનિજ જોઇને મચ્છવેષની ભારે પ્રતિજ્ઞા કરી (દ્રુપદે). જેથી દેવ અંશ હશે તે નિકળી આવશે. પછી અર્જુને મચ્છવેષ કરી લગ્ન કાધું છે. તેથી તેમાં શિષ્ટાચારનો નિર્ણય થયો છે.

શાસ્ત્ર બે પ્રકારનાં છે. પ્રભુશાસ્ત્ર, મિત્રશાસ્ત્ર. વેદશાસ્ત્ર પુરાણો છે તે પ્રભુશાસ્ત્ર આજ્ઞા કરેછે. તે સ્વામિ-પ્રભુનો હુકમ ન માને તો સજા

થાય, માટે પાળવેજ. અને ચિકિત્સાશાસ્ત્ર, નીતિશાસ્ત્ર છે તે મિત્ર તુલ્ય શિખામણુ આપે છેકે, વાછરડાંનું દોરડું ઓળંગવું નહીં, વૃષ્ટીમાં દોડશે નહીં (પડશે તો વાગશે), રાત્રે દહીં ખાશે નહીં (કદ વધશે તો રોગ થશે) વગેરે, એમ મિત્ર ભાવ દર્શાવેછે.

અર્થવાદ ઘણા પ્રકારના છે તે સ્તુતિ પરત્વે છે, જેથી વિધિસાથે એક વાક્યના છે, તેથી તે પણ પ્રમાણુ છે. મંત્ર છે તે વિધાયક નથી, સ્મારક છે—તે વેદ મંત્ર દેવોનું સ્મરણ કરાવનાર છે, તે પણ વિધીનું અંગ છે. અનંતા વૈ વેદાઃ વેદનો અંત નથી. તેનો પાર—અંત કાઢવા આકાંક્ષા રાખવી તે મૂર્ખતા છે. વેદની ૧૧૩૧ શાખામાં ૩૧ પણ પુરી મળતી નથી. બીજું કશુંજ નથી, પરમાત્માજ સર્વ રૂપે છે તેનીજ પૂજા કરાય છે. ઋષિઓ વેદ ભણીને સમાધિ લગાવી, જગત ઉપર કૃપાથી વેદનું યથાર્થ રહસ્ય જાણવાસાથે, તે સમાધિમાંથી ખરો ભાવ જાણી લેતા, ત્યારે ઋતંભરા પ્રજા કહેવાતી. જે સત્ય પદાર્થને ગ્રહણ કરે તે બુદ્ધિને ઋતંભરા કહેછે. તે દ્વારા વેદના યથાર્થ અર્થને સમજી શિષ્યને ભણાવના. માટે મહર્ષિ મનુ મહારાજે કૃપા કરી સ્મૃતિ કરી તે પ્રમાણુ છે.

ધર્મના અધિકારી કોણ છે તે તથા દેશ વિષે જોઈએ—કળ સિદ્ધિ છે તે અધિકારીની અપેક્ષા વિશેષ કરેછે.

ગર્ભાદિ સ્મશાનાંતાઃ મંત્રૈર્યસ્યોદિતં વિધિ ॥ ગર્ભાધાનથી સ્મશાન સુધી વેદ સંસ્કારો વિદિત કર્મનો કોને અધિકાર છે. ત્યાં કહેછે કે, બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિ, વૈશ, એ ત્રણ જે દિવ કહેવાય છે તેઓની યોગ્યતા છે. અર્થ કામે સુસક્તાનાં ધર્મ જ્ઞાનં વિધીયતે ॥ વળી મનુ મહર્ષિ કહેછે કે, જેની આસક્તિ અર્થ અને કામમાં નથી, એટલે કામથી વ્યાકુળ જેનું ચિત્ત નથી તેનો ધર્મમાં અધિકાર છે. ધર્મ જિજ્ઞાસમાનાનાં પ્રમાણં પરમં શ્રુતિઃ ॥ ધર્મ જિજ્ઞાસુઓને માટે શ્રુતિ છે તે ઉત્તમ પ્રમાણુ છે. હવે દેશ કયા તે કહેછે:—સરસ્વતિ અને દ્રશદતિ એ દેવ નદી છે તે એની મધ્યભાગનો દેશ છે તે બ્રહ્માવર્ત કહેવાય છે તે, કુરૂક્ષેત્ર, મત્સ્ય દેશ, પાંચાલ (પંજાબ), મથુરાં પ્રાંત, એ બ્રહ્મર્ષિ દેશ છે, તે બ્રહ્માવર્તથી કંઈક ન્યૂન પવિત્ર છે તે, હિમાલય અને વિંધ્ય પર્વતની મધ્યમાંના દેશ, તથા સરસ્વતિ જ્યાં અંતર્યામિન થઈ છે તેથી પૂર્વે અને પ્રયાગથી પશ્ચિમે મધ્યદેશ, તથા આર્યાવર્ત એટલે પૂર્વ સમુદ્ર અને પશ્ચિમ સમુદ્રની મધ્યના ગિરીના અંતરાયના દેશો છે; જેમાં જમનાથ, દ્વારકાં, બદ્રીકેદારેશ્વર,

રામેશ્વર, એ ચારે ધામ આવી જાય છે, તે દેશો પવિત્ર છે. **एतत् देश प्रसूतस्य सकाशादग्र जन्मनः ॥** એટલા દેશમાં જન્મેલા તેમાં મુખ્ય (અગ્રે) બ્રાહ્મણો અને ખીજાં પૃથ્વીનાં બધાં મનુષ્ય કુલાચાર ધર્મથી શિક્ષા લે. **स्वं स्वं चरितं शिक्षेरन् पृथिव्यां सर्वं मानवाः ॥** દ્વિગતિઓ છે તે એ ઉપર કહેલા દેશનો આશ્રય લે, અને શ્વેદોને જ્યાં જવું હોય ત્યાં જઈ રહે-ગમે ત્યાં રહી નિર્વાહ કરે.

એ દેશોમાં છ રૂતુ નિયમિત છે તેથી વખતો વખત તેવા સંકલ્પ કરાય છે, તે પ્રમાણે હવા, ટાદ, તડકો, વૃષ્ટિ, વસંત વગેરે અનુભવાય છે. એ દેશમાંજ વર્ણ વિભાગ છે.

ધર્મના બે રૂપ, સ્થૂળ અથવા સાધારણ, અને ખીજું સૂક્ષ્મ અથવા અસાધારણ. સાધારણ ધર્મના અધિકારી ખીજા બધા દેશના હોમ શકે છે. ખીજા દેશમાં ભગવાનના દસ કે એવીસ એવા અવતાર નથી, તથા ત્યાં ઋષિ મુનિ નથી. વર્ણાશ્રમને ઉદ્દેશીને જે ધર્મ, તે અસાધારણ ધર્મ છે. તે વર્ણાશ્રમના અધિકારાનુસાર કર્મ કરતે કરતે મુકામે-એટલે અંતિમ પ્રાપ્તવ્ય સ્થાને પહોંચે છે. કાંઈ બ્રાહ્મણજ પેહેલા પહોંચી જાય એમ નથી. તે વિષે ભારતમાં દ્રષ્ટાંત છે કે, જાજલી મુનિ સમાધિ કરવા ગયા. તેની જટામાં પક્ષીએ માળા બાંધેલા. જગ્યા ત્યારે તે જોઈને અભિમાન થયું કે મારું તપ બહુ કાળનું થયું. ઉપરથી કાગડે અધાર નાખી. ક્રોધથી ઊંચું જોયું તેથી તે તરફડી પડી મર્યો. તે જોઈ બહુ બળ આવ્યું માની અભિમાન પુષ્ટ થયું. ઉઠીને ભિક્ષા માટે ચાલ્યો. પૈશની પતિવ્રતા સ્ત્રીએ ભિક્ષા ઘણી વાર લગાડીને આપી તેથી ક્રોધ કરી જીવે છે ત્યાં તે બોલી કે, પતિની સેવામાં હતી તેથી વાર લાગી તે ક્ષમા કરો; હું કંઈ વનનો કાગડો નથી કે તરફડી પડીશ. ‘તમે કેમ જાણ્યું’ એમ પુછવાથી તે સ્ત્રીએ ધર્મ વ્યાખ્યા પાસે જવા સૂચવ્યું. ત્યાં ગયો તેવો તે વ્યાખ્યા કહે ‘બાઈએ મોકલ્યા તેજ તમે છો, પણ દૂર ઉભા રહો; પરવારી આવી કહું છું.’ તે બહુ આશ્ચર્ય પામ્યો કે, આ નીચ કર્મ કરનાર ધર્મ વ્યાખ્યા કહેવાય છે અને વળી એ શું જાણે?! પછી તે વ્યાખ્યા કહું કે, મારાં માતા પિતાની સેવા અને વર્ણાશ્રમ પ્રમાણે ધર્મ પાળવાથી મને એવું જ્ઞાન થયું છે. એમ કહી બધો ધર્મ સમજાવી તેને પોતાને શ્વેર માળાપની સેવા કરી તેમનાં રૂણથી છુટી સ્વધર્મ કર્મ પ્રમાણે વર્તવા સાર મોકલ્યો છે. **स्वकर्मणा तमभ्यर्च्य सिद्धिं विंदति मानवाः ॥** સ્વધર્મમાં જવાને માત્ર

આગ્રહ છે. ગમે તે દરવાજે અથવા ચાહે તે રસ્તે આવે, તેમાં આગ્રહ નથી. અનેક રસ્તા છે. સર્વ કોષ્ટ પરમ પદ્ધિના અધિકારી છે.

દેવલ મુનિએ આઠ પ્રકારના સાધારણ ધર્મ કહ્યાછે, તે કહેછે. દયા, ક્ષમા, શૌચ, અકાર્પણ, અનાયાસ, મંગલ, અસ્પૃશ્ય, અનસૂયા. એ આઠ ધર્મ વિષે સ્પષ્ટિકરણ કરાય છે.

દયા:—સંબંધી, ઉદાસીન, બંધુ, મિત્ર, શત્રુ, ગમે તે હોય છતાં શરણે આવે ત્યારે ઉદાર થઈને તેનાં રક્ષણમાં, અથવા તેના અપરાધ હોય તો તે ક્ષમા કરી તેને અભય આપવામાં તત્પર રહેવું—થવું તે, અર્થાત્ તેની વિપત્તિ હટાવવા યત્ન કરવું તે, દયા સમજવી.

ક્ષમા:—બાહ્યથી કોષ્ટ તરવાર મારે અગર જખમ કરે તથા મર્મનાં કટુ વચન કહીને અંતરની લાગણી દુખાવે, તે બાહ્યરની તથા અંતરની વ્યથા છે. તેવે પ્રસંગે ગમ ખાઇ જવી, તેને ક્ષમા કહેછે. એટલે, તે જખમમાં કે ગાળ દે તેવે વખતે કોપ ન કરવો તે ક્ષમા છે. જો એવો વિચાર કરવામાં આવે, કે કોષ્ટની પણ સુખ કે દુઃખ દેવાની શક્તિ નથી. સહ આપણું અદ્રષ્ટ-પ્રારબ્ધવશાત્ અમુક તત્તત્ વ્યક્તિદ્વારા આપણાંજ કર્મનું ફળ મળેછે; તો, ક્ષમા સેહેજેજ રહેશે.

સુખસ્ય દુઃખસ્ય ન કોપિદાતા પરોદદાતીતિ કુબુદ્ધિરેષા ।

અહં કરોમીતિ વૃથાભિમાનં સ્વકર્મ સૂત્રૈઃ પ્રથિતોહિ લોકાઃ ॥

ત્યાં દ્રષ્ટાંત કહેવાય છે. એકનો એક પુત્ર છે. કરોડ રૂપીઆની પુંજ છે. પુત્રને વ્યાધિ થયોછે તેથી બહુ કષ્ટ થાયછે. તેથી લાખો રૂપીઆ અકારા કરી તેને સુખરૂપ આરોગ્ય મળવાને ખરચી નાંખેછે છતાં સાફ નથી થતું અને નાશ પણ પામી જાયછે. હવે જો કોષ્ટથી પણ દુઃખ મીટાવી શકાતું હોતે તો બધાં વૈદ, દાક્તરો, માતા, પિતા, સ્ત્રી, સગાં, સ્નેહી, મિત્રાદિમાંથી કેમ કોષ્ટપણ મીટાવી શક્યું નહીં. તેથી તાત્પર્ય એજ કે, હમારું કોષ્ટ દુષ્ટ અદ્રષ્ટ છે, એ દુઃખ દેનારો અથવા દેનારી તો તે (અદ્રષ્ટ) નું નિમિત્ત માત્ર છે. તેજ રીતે અનુકુળ પ્રારબ્ધ હોય તો, દુઃખ આપનાર હજારો શત્રુ આવી ઘેરી લઇ યત્ન કરે છતાં નિર્બિદને સુખમાંજ રહેછે અને શત્રુદળ કોષ્ટ અદ્રષ્ટ આપત્તિથી નાશ પામે અગર ભાગી જાયછે. સાધુભિઃ પૂજ્યમાનોપિ પીડ્યમાનોપિ દુર્જનૈઃ ॥ સારા પુરોધાથી પૂજાય અથવા દુર્જનથી પીડા પામે તોપણ એક સરખો જ રહેછે તો

તેની તે ક્ષમા કહેવાય છે. એટલે કૂટરથવત નિર્વિકાર રહેછે તેજ ક્ષમા-
વાન છે. એવી ક્ષમા હાલ તો કેથે જોવામાં આવતી નથી. એવી ક્ષમા
મુઢામાં માત્ર દેખાય છે. તેથી કોઇ શંકા કરશે કે, એવી ક્ષમા તે કંઈ
રાખી શકાય કે ? તો તેને કહેવું જરૂર છે કે, હાલ તો અધી વંઝાઓજ
મેંડલી છે, તે પ્રસૂતિ સ્ત્રીની વેદના શું જાણે ? ! નહીં જાણી શકે. તેમ,
એવી ક્ષમા રાખનાર મહામુનિઓ-મહાપુરુષો જોયા કે સાંભળ્યા પણ
નથી, તો અનુભવ તો હોયજ શાનો ? નહીંજ હોય. તેથી એવા અધા
લોક છે તે એવી ક્ષમા હોવી અશક્ય માને તો સાંભવિત છે. જોકે એવી
ક્ષમા અસાધ્ય તો નથી, પણ દુઃસાધ્ય એટલે કળે કરીને સાધ્ય થાય
એવી છે, તેથી ધીરજથી અભ્યાસ કર્તવ્ય છે.

શનૈઃ શનૈરુપગમેન્ બુદ્ધ્યાધૃતિ ગૃહીતયા ।

આત્મસંસ્થં મનઃ કૃત્વા ન કિંચિદપિ ચિંતયેત્ ॥

મરાણુ વખતે અગતીત્ર સ્લેજમાં પુત્રને નારાયણ નામથી ઓઝા-
વ્યાથી તરી ગયો, એમ લોક કહેછે, પણ ખાસ તેમ નથી તેણે અનેક
જન્મોમાં બહુ બહુ ભક્તિ અનુષ્ઠાનો કરેલાં હતાં, પણ કોઇ દુષ્ટ કર્મ
પ્રતિબંધક રહી ગયલું તેથી વેશ્યા ગામી થયો હતો. પરંતુ તે પૂર્વનાં
બધાં શુભ કર્મ પ્રભાવથી નારાયણ એવું નામ રાખ્યું. અને અંત
વખતે તેને તેજ નામથી ઓઝાવવાનો યોગ પણ તેજ શુભ કર્મોએ
આણી આપ્યો. આવો પાપી મનાયા જતાં કંઈ એકજ જન્મમાં તરી
ગયો એમ ન સમજે. બહુનાં જન્મનામંતે જ્ઞાનવાનમાં પ્રવચ્ચતે ॥ જતાં પણ
જે તીવ્ર પુરુષાર્થ હોય તો એકજ જન્મમાં પણ તરી જાય-મોક્ષ મેળવી
શકેછે. પરીક્ષિતે સાત દિવસમાં કલ્યાણ કરી લીધું તો એક આખો જન્મ
જે કરવા ઇચ્છે તો, વગર તકરારે જે ઇચ્છે તે થવા અનુકૂળ છે. પરીક્ષિતે કહ્યું
કે, મને મરાણુનું જરા કષ્ટ નથી, તક્ષક નાગ કે-સર્પાદિનો મને જરા ભય
નથી, પરંતુ મનુષ્ય જન્મ કર્તવ્ય સિદ્ધ કરી લેવાનો મળ્યોછે તેમાં ફક્ત
સાત દિવસમાંજ કરવું, એ શી રીતે થશે, એજ માત્ર શોક થાયછે. ત્યારે
મહાત્માઓએ કહ્યું કે, રાજન્ ! એનાથી પણ અલ્પ સમયમાં કેટલાક
વીર તીવ્ર પુરુષાર્થોએ કર્તવ્ય કરી લીધું છે, તો તમારે તો આખા
સાત દિવસ છે. તે પછી ચિત્ત ચોંટાડીને પરીક્ષિતે શ્રી શુકાચાર્યથી ભાગ-
વત જ્ઞાન સાંભળ્યું. તે પ્રસંગે પરીક્ષિતે કહેવું કે, ક્ષુધા-પિપાસા મને
જરાપણ બાધ કરતા નથી, મન તૃપ્ત થઇ રહ્યું છે. તે સત્ય છે, કેમકે
જે મન તે ઈષ્ટ કલ્યાણકારી વિષયમાંજ તક્ષીન થઇ રહે, તો ક્ષુધા, તૃપ્તા,

માલમ પડતી નથી. એવી દશામાં સાત દિવસ તો શું, પણ સાત ઘડીમાં, અરે સાત ક્ષણમાં કલ્યાણ-મોક્ષ થઈ જાય છે. મન અને દેહના સંબંધથી દુઃખ છે. તરવારનો જખમ થાય કે વ્યાધિ હોય, કે પુત્રનો શોક હોય, તોપણ નિદ્રામાં કંઈ નથી. કેમકે ઉદ્ધમાં મનનો દેહ સાથે સંબંધ નથી. સુષુપ્તિમાં લીન થયેલું હોય છે. તેથી જન્યતમાં જે રડતો બરાડતો તે કશું ત્યાં રહેતું નથી. તે રીતે મન છે તે પ્રભુનાં જ્ઞાન, ધ્યાન, કથા વગેરેનાં શ્રવણમાં તે આકારે બની રહ્યું હોય તો ભુખ, તૃષ્ણા, નલિંજ બાધ કરે. આને આખરે પણ એજ અવસ્થા મેળવતી છે-એજ પ્રાપ્તિ છે; પછી ગમે તો આજેજ મેળવો કે હજાર લાખ જન્મ સુધી દુઃખો થઈ અટવાઈને મેળવો.

હવે ત્રીજો ધર્મ અનસૂયા-ગુણમાં દોષારોપ કરવો, તેને અસૂયા કહેછે; તેનો અભાવ હોવો તે અનસૂયા છે.

નગુણાન્ ગુણિનોહંતિ સ્તૌતિ મંદગુણાનપિ ॥

નાન્ય દોષેષુરમતે સાનુસૂયા પ્રકીર્તિતા ॥

વળી શ્રી ભગવાન કહેછે કે, સર્વાંરંભાહિ દોષેણ ધૂમેનાગ્નિરિવા વૃતાઃ ॥ શુભમાત્ર બંધામાં કંઈ કંઈ પણ દોષ છે. કેવળ નિર્દોષ તો પરબ્રહ્મ છે. નિર્દોષં હિ સમં બ્રહ્મ તસ્માન્ બ્રહ્માણિ તે સ્થિતાઃ ॥ સર્વ આરંભ, અટલે ઉત્પત્તિવાળા પદાર્થ શુભમાત્રમાં દોષ છે તે દોષમાં નજર નહિં કરો. દોષ બંધાયેલી દૃષ્ટ સંસ્કાર પડી અંતઃકરણને કલુષિત કરેછે, તેથી તે નહિં કરો. માત્ર જેના તેનામાંથી ગુણ લઈ લો.

સમુદ્ર મંથન વખતે પ્રથમજ હલાહલ વિષ નિકળ્યું તે ઉંચે ચઢવા માંડતાં વિષજીએ જાણ્યું કે બ્રહ્માંડને બાળી મુકશે, તેથી શિવની પ્રાર્થના કરી કે, પ્રભો! પ્રથમ આપની પૂજા કરવી બંધાએ તેમાં પ્રથમ આ વિષ નિકળ્યું તે આપ લઈ લો, તો તો બ્રહ્માંડ બળતું ગયે. શંકરે ખાલો લઈ પી લીધો, પણ તેને પેટમાં જવા દીધું નહિં, તેમ પાછું વમન પણ (Vomit) કરી નહિં નાખ્યું, કેમકે વમન કરે તો બ્રહ્માંડને બાળે; તેથી કંઈદેશમાંજ રાખ્યું, તેને લીધે નીલકંઠ થઈ જવાથી નીલકંઠ કહેવાયા. તેમ, નાતપર્ય એ છે કે, મહાપુરુષ પરાપકાર-દાનમાં ઉદાર હોય છે. કંઈ દોષ આવી પડે તો તેને બીતર જવા દેતા નથી-અંતરમાં લઈ જતા નથી, પણ ત્યાંજ તે દોષને સડી બળી અસ્ત થઈ જવા દેછે. ચારણી છે તે સારમાત્રને નીચે કાઢી નાંખી અસાર-થુલું સંગ્રહીને પોનામાં

રાખેછે; અને સુપડું તો અસારમાત્રને કાઢી-ઉઠાવી દઇ સારમાત્ર પોતામાં રાખેછે. તે રીતે સુપડાંને ગુરૂ કરે-તેના ગુણ પકડી લેા.

હવે એથું તિર્થાનુસરણં દમઃ એટલે તીર્થસેવન ૩૫ દમ.

બ્રહ્મહત્યા સુરાપાનં સ્તૈથં ગુર્વગુનાગમઃ ।

મહંતિ પાતકાન્યાહુઃ સંસર્ગશ્ચાપિ તૈઃ સહ ॥

એ બધાં મહાપાપ કહેવાય છે (બ્રહ્મહત્યા, સુરાપાન, બ્રાહ્મણનાં સુવર્ણની ચોરી, ગુરૂપતિ સહગમન). અને એવા પાપીનો સંસર્ગ કરનારા પણ તેવાજ મહાપાપી થાય છે. તે બધાને માટે અસાધારણ પ્રાયશ્ચિત્ત જે કે જાતપાપને માટે છે તે છે. અન્નપાપ માટે સાધારણ પ્રાયશ્ચિત્ત છે. આ જન્મે તે કદાપિ જાતપાપ હોય, પણ પાછલા જન્મોમાં કેવાં પાપ કરેલાં તે કંઈ કાઢીને જાણવામાં હોતું નથી, તેથી તેને માટે તથા સાધારણ પાપ માટે શ્રીહરિનાં નામસ્મરણ, તીર્થસ્નાન, દાન, ધ્યાન વગેરે છે. તેમાં તીર્થ છે, તેનાં સેવનથી પાપ મટેછે.

નાસ્તિક લોક કહેછે કે, હમે ગંગામાં નાણા પણ હમને લેવા સારૂ સ્વર્ગથી વિમાન આવેલું તો જોયું નહિ, અથવા હમારી બુદ્ધિમાં કાંઈ વિલક્ષણતા જણાઇ નહિ? એવાઓને ઉત્તરરૂપે કહેવાય છે કે,— પૃથ્વીમાં, જળમાં વિલક્ષણતાતો દેખાય છેજ. કાશ્મીર તરફની કાંઈ જમીનમાં કેસર થાયછે, ત્યાંથી એક બે હાથ છોટું જુવાર થાયછે. ત્યાંના કાશ્મીરી લોક કહેછે કે, એ જમીનમાં કેસર નહીં થાય તેથી જુવાર કરીછે. આ દેશમાં પણ ભાતનું તુલ કરનાર ખેડુત કહેછે કે એ જમીનમાં જુવાર નહીં થાય. એનો પરિચય ખેડુતને છે. જ્યારે જમીનમાં એવી વિલક્ષણતા છે તો કાંઈ ભૂમિમાં પાપ હરવાની શક્તિ હોવી, એ કણુલ કરવું પડશે. અંગદેશમાં, શિવે કામને બાળી નાખ્યો છે. વળી તાટકા વધ થયો છે. અંગદેશ, કલીંગ, મગધ, એ દેશોમાં જઈ આવે તો પ્રાયશ્ચિત્ત કરીને સ્વદેશમાં પ્રવેશ કરવાનું કહ્યું છે.

ગંઢકીં બાહુ તરણાત્ કરતોયાવિલંબનાત્ ।

કર્મનાશા જલસ્પર્શાત્ ધર્મઃ ક્ષરતિ કીર્તનાત્ ॥

ગંડકી નદી જ્યાંથી શાલિગ્રામ નિકળેછે તે નદીમાં બે હાથે તરવું નહીં, તરવાથી પાપી થવાય છે. કરતોયા નદીને પેલે પાર-ઉલ્લંઘીને જવું નહીં. કર્મનાશા નદીનાં જળને સ્પર્શ કરવાથી પાપી થવાય છે. એનું કીર્તન કરવાથી ધર્મ નાશ પામે છે. તેજ રીતે કીર્તનથી એટલે કરેલું પાપ કહી દેવાથી પણ પાપ નાશ પામેછે.

નામેરૂપ્ત મેધ્યતરં ॥ નાલિથી ઉપરનો ભાગ પવિત્ર છે. એમ આ સ્થૂળભૌતિક શરીરમાં પણ અપવિત્ર, પવિત્ર, પવિત્રતર, વગેરે, એટલે ઉત્તમ, મધ્યમ, કનિષ્ઠ વગેરે છે, તો તેજ રીતે વિરાટ શરીરમાં પણ ઉત્તમ મધ્યમાદિ માનવુંજ પડશે જેથી જળમાં પૃથ્વીમાં ઉત્તમ, મધ્યમ, કનિષ્ઠાદિ માનવુંજ પડશે. જેના હાથ પગ અને મનનો સંયમ હોય તેને તીર્થનું ફળ મળેછે. શ્રદ્ધા વગરનાને મળતું નથી. યાત્રા ગયા પેહેલાં બધાં સગાં સ્નેહીને પ્રણામ કરી અપરાધોની ક્ષમા માગવી ધર દ્રવ્યાદિ પુત્ર મિત્રને સોંપવું. રસ્તે જે જે તીર્થો આવતાં હોય તે બધાં કરતા જવું ત્યાં મુંડન, અપવાસ, અને તીર્થ શ્રાદ્ધ કરવાં. જેમ, સુરતથી નિકળે તો પ્રથમ તાપી તીર્થથી શરૂ કરવું. બધાં તીર્થમાં વિધિપૂર્વક સ્નાન કરવું. કાંઈ પાસે કંઈ પરિગ્રહ કરવો નહીં-કાંઈનું ખાવું. પીવું કે લેવું નહીં. અરણ્યમાં અનેક ફળ ફુલ હોયછે તે બધું ગમે તે લઇલો. ખાવ પીઓ તો તે ચોરી નથી. પણ જેના ઉપર કાંઈનું મમત્વનું અભિમાન છે તે, તેની રજા વગર ન લેવું. દ્રષ્ટિ પૂતં ન્યસેનપાદં જોઈ જોઈને પગ મુકવો, કે પગ તળે કંઈ અપવિત્ર-નકાદં ચંપાય નહીં, તેમ ક્ષુદ્ર ડાહી વગેરે જીવોની હિંસા ન થાય અને મનની એકાગ્રતા રાખવી જેને મનનો સંયમ કહેછે.

ગંગા આદિ તીર્થો લાંબા કાળથી છે, તેની ખાત્રી કિષ્કિંધામાં તામ્રપત્ર છે તથા બદ્રીનાથને રસ્તે એક મંદીર છે ત્યાં પાંડવ વખતનો તામ્રલેખ છે. તથા વેદમાં ગંગા વગેરે વિષે જ્ઞાતા જ્ઞાતે સરિતેઽ એ મંત્રથી શ્વેત સ્યામ એટલે ગંગા યમુના નદીનાં સંગમમાં સ્નાનથી પવિત્ર થવાશે, એમ લખેલું છે તો એથી લાંબા કાળની સિદ્ધજ છે.

યત્ર ગંગા ચ યમુના યત્ર પ્રાચી સરસ્વતી ।

યત્ર સોમેશ્વરો દેવઃ તત્ર મામમૃતં કૃધિ ॥

જ્યાં ગંગા, યમુના અને પ્રાચી સરસ્વતિ છે, જ્યાં દેવ સોમેશ્વર છે, ત્યાં મને અમૃત કર. એવી રાજ પ્રાર્થના કરવી, એમ વેદશાસ્ત્ર ઉપદેશેછે. વેદના બે ભાગ છે. બ્રાહ્મણ ભાગ અને મંત્ર ભાગ. તેમાં મંત્ર ભાગમાં મંત્ર છે કે, અદોયદ્વારુણ્ણવતેઽ એ જગદીશની મૂર્તિ વિષે છે. એ દાઃ (કાષ્ઠ) ની મૂર્તિની ભાતર અંગુષ્ઠમાત્ર અપૌરુષેય મૂર્તિ છે. જેને રેશમ વગેરેનું વસ્ત્ર વીટીને અંદર મુકેછે, તેને બેટવાથી અપાર પુણ્ય (અમૃત) થાયછે. રથ જત્રાને દહાડે રથમાં બેસેછે ત્યારે

અધાને બેટવા દેછે, એટલું હવે હાલ દેખાય છે. તે વિષે પણ કહ્યું કે, **યત્રદેવો જગન્નાથ તત્રમામૃતં કૃષિ ॥** જ્યાં જગન્નાથ દેવ છે ત્યાં મને અમૃત કરો. એજ રીતે કુરૂક્ષેત્ર, કાશી, ત્રિવેણી સંગમે પ્રયાગક્ષેત્રમાં શરીર છોડશે તે અમૃતને પામશે, એવા મંત્રો છે. એવાં તીર્થોમાં વિધિથી સ્નાન કરી ન થાય તો એમજ સ્નાન માત્ર કરવાથી કંઈપણ પુણ્ય શ્રેય તો થશેજ.

પાંચમું શૌચ, એટલે શુદ્ધિ:—મસ્મના શુદ્ધ્યતે કાલં તાન્નમમ્લેન શુદ્ધ્યતિ ॥ કાંસાનાં વાસણ ભરમથી શુદ્ધ થાયછે, આમલી ખટાસથી તાન્નપાત્રો શુદ્ધ થાયછે, મૃત્તિકાથી શરીર શુદ્ધ થાયછે અને વેગથી નદી શુદ્ધ થાયછે: તથા ચેતનરૂપે અવસ્થિત થવું, તે જીવની શુદ્ધિ છે. શરીર શુદ્ધિને ક્ષેત્ર શૌચ કહેછે, અને જીવની શુદ્ધિને ક્ષેત્રજ શૌચ કહેછે. દેવલ મુનિએ શૌચ બે પ્રકારનું કહ્યુંછે **ઔચંદિ દ્વિવિધંપ્રોક્તં બાહ્યાભ્યંતર મેવચ ॥** બાહ્ય અને અંતર શૌચ. તેમાં મૃત્તિકા જળથી બાહ્ય શુદ્ધિ થાયછે અને શુભ ભાવનાથી અંતર શુદ્ધિ થાયછે.

મૃજ્જલાભ્યાં શુદ્ધ્યતે બાહ્યં ભાવશુદ્ધિસ્તથાંતરં ॥

અધી ક્રિયાનાં બે ફળ છે, દ્રષ્ટ અને અદ્રષ્ટ. સ્નાનથી દ્રષ્ટ ફળ એ છે કે, મલીનતા જાય, સુસ્તિ જાય, દીક્ષ સ્વચ્છ થાય, તથા ચિત્ત સ્વસ્થ થાયછે, વગેરે. અને અદ્રષ્ટ ફળ એ છે કે, ચિત્ત સ્વસ્થ થવાથી આયુ પ્રાપ્તિ, ધર્મ પ્રાપ્તિ, વગેરે. શૌચ (દિશા-જંગલ), દંતધાવન, રતિ, સ્નાન, બોજન, જળપાન, એ છ પ્રસંગમાં મૈત્રાન ધારણ કરવું. સ્નાન વખતે બોલવાથી વશણ દેવતા શક્તિ હરિ લઈ જાયછે. બોજન વખતે મૈત્રાન રાખવાથી પિતૃદેવ સાથે રહેછે, અને બોલવાથી ચાલ્યા જાયછે. અને અદ્રષ્ટ ફળ એ થાય છે કે, એક કોઈ અદ્રષ્ટની ઉત્પત્તિ થાયછે. સૂર્યોદય પેહેલાં જાગ્રત થઈ ઉઠવું. સૂર્યના ઉદય વખતે અને અસ્ત વખતે નિદ્રાવશ રહેવાથી પતીત થવાય છે (પાપ થાય છે) તેથી તે વખતે નિદ્રા ન હોવી જોઈએ. પ્રાતઃ સ્નાનં પ્રશંસંતિ દ્રષ્ટાદ્રષ્ટ ફલંહિતત્ ॥ પ્રાતઃકાળે સૂર્યોદય પેહેલાં સ્નાન કરી ઉદય થઈ રહ્યા કે દર્શન કરી અર્ધ આપવા. એ રીતે બ્રાહ્મ્યમૂર્તિમાં ઉઠવાથી આયુ તથા ધર્મ પ્રાપ્તિ થાયછે. તથા વખત મળવાથી બીજાં કામ થાય, બળ, શુદ્ધિ, તેજ, ધન, વધેછે, ભુખ લાગેછે, શાંતિ થાયછે.

અંતઃકરણને, કાળાસ-મેસ-ધુમાડાવાળું મલીન કરનારાં, છ કાલુષ્ય છે. રાગ, દ્વેષ, ઈર્ષ્યા, અસૂચા, પરોપકાર ચિકીર્ષા અને અમર્ષ. સુશાનુ

શયી રાગઃ ॥ કુંઃજ્ઞાનુશયી દ્વેષઃ ॥ મને અમુક સુખ નિરંતર બન્યું રહે, એવી ઇચ્છા છે તે રાગ. જેનાથી દુઃખ થાય તેના નાશની ઇચ્છા, તે દ્વેષ (તામસ વૃત્તિ). તેને અને સર્વને જે થવાનું હશે તે તો તેના પ્રારબ્ધાનુસાર થવાનું છે; તે છતાં તેવાં જ્ઞાનના અભાવે તે ક્રોધના નાશની ઇચ્છા થવી તે દ્વેષ છે. બીજાનું ઐશ્વર્ય જોઇ ચિત્તમાં બળાપો કરવો, તેને ઇર્ષ્યા કહે છે. ગુણમાં દોષનો આરોપ કરવો, તે અસૂયા. ક્રોધએ કંઈ આપણા વિરુદ્ધ-પ્રતિકુળ કાંઈ હોય તો તેનો બદલો લેવાની ઇચ્છા કરવી તે, અમર્ય કહેવાય છે. બીજાને દુઃખી કરવાની ઇચ્છા થવી, તે પરોપકાર ચિક્રીર્ષ્યા છે. એ અંતરના કાલુષ્ય મટાડવા સારૂ ચાર ઉપાય કહે છે. મૈત્રી, કરુણા, મુદિતા, અને ઉપેક્ષા. અને પુરૂષો ચાર પ્રકારના છે. સુખી, દુઃખી, પાપી અને ધર્માત્મા. એ ચારે પ્રત્યે ચાર પ્રકારની ભાવનાથી ચિત્તપ્રસાદનં ભવતિ ચિત્ત પ્રસન્ન થાય છે. સુખી-શ્રીમંતને જોઈ તેમનામાં મિત્ર ભાવના કરવી; એટલે, એ સુખ-શ્રીમંતાઇ મારા મિત્રની છે એટલે મારીજ-મનેજ છે. મિત્ર સમજીને તેની સાથે રનેહ કરવો, એમ કહેવાનો હેતુ નથી; કેમકે ક્રોધની સાથે પણ રનેહ કરવો, તે દુઃખનો હેતુ છે. માટે રનેહ-પ્રીતિ કર્તવ્ય નથી. રનેહારૂપદ પદાર્થના વિયોગથી દુઃખ થાય છે, માટે રનેહ ક્રોધપણુ પ્રાણી પદાર્થમાં બાંધવો નહીં. જેટલો રનેહ કરે છે તેટલોજ શોક શંકુ (ખીસો) અંતરમાં ઠોકી બેસાડે છે. કેમકે અથ વા અબ્દશતાંતે વા મૃત્યુવૈ પ્રાણિનાં ધ્રુવઃ આજે અગર સો વરસે પણ પ્રાણીનું મૃત્યુ તો છેજ, એ સિદ્ધ છે. તેથી તેના વિયોગથી શોક થાય છે. જેનો સંયોગ તેનો વિયોગ સંભવેજ છે. તે વ્યાકુળ કરી બેદ પમાડશે, એ અભિપ્રાયથી રનેહ કેથે પણ બાંધવો યોગ્ય નથી. તમારાથી ભિન્ન પદાર્થમાં રનેહ ન કરો. જેનો કદી વિયોગ થતોજ નથી એવા ઇશ્વર અથવા તમારાં આત્મસ્વરૂપમાંજ રનેહ કરો.

મૈત્રીથી રાગ નિવૃત્તિ તેમજ ઇર્ષ્યાની નિવૃત્તિ થાય છે. આપણને રાજની ઇચ્છા છે, પણ પુત્રને રાજ મળે તો તેથી પણ આપણી રાજની ઇચ્છા મટે છે. કેમકે પુત્રમાં મમત્વ બુદ્ધિ છે. તેમ મિત્રનું સુખ છે, તે મારુંજ છે, એમ સમજવાથી રાગ અને ઇર્ષ્યા મટે છે. હવે દુઃશીષુ કરુણાં ભાવયેત્ ॥ દુઃખીને જોઈ તે ઉપર કરુણાની ભાવના કરવી, અને તે દુઃખ પોતાને પણ સમજી, તેનું તે દુઃખ મટાડવા યત્ન કરવું. આત્મીયમ્યેન સર્વંત્ર દયાં કુર્વંતિ સાધવઃ ॥ કરુણા ભાવનાથી ચિત્ત ક્રોમળ થાય છે. એવી કૃપા ભાવનાથી અમર્ય પણ મટશે, અને પરોપકાર ચિક્રીર્ષ્યા

પણ મટશે. ધર્માત્મામાં મુદિતા ભાવના કરવી (તેને જોઈને પ્રસન્ન થવું), તેના વખાણ કરવાં, તેથી અસૂચા મટશે. અને પાપીની ઉપેક્ષા કરવી. એ રીતે ચાર જાતના પુરુષોમાં ઉપર પ્રમાણે ચાર જાતની ભાવનાથી અંતરના છ દોષ-કાલુષ્ય મટી જશે. શૌચાત્ સ્વાંગ જુગુપ્સા. સ્નાન કરી શુદ્ધ થવાથી આનાંદ લાગશે, શરીરથી કોઈને સ્પર્શ કરવા સંકોચ થશે, અને બીજાના સંસર્ગનો અભાવ થશે. એ એક સાધન, પરમપદ પ્રાપ્તિ માટે આવશ્યક સમજો.

અનાયાસ:—શુભ કર્મ કરતા હોઈએ છતાં તેનાં અતિ અનુકાનથી બહુ કષ્ટ થાય તેમ છે, તેથી તે અતિ ન કરવું. સાધારણ માત્ર કરવું. શરીરમાં જ્યાર (તાવ) અથવા કંઈ કષ્ટ છે, અગર કષ્ટ થવા જેવું છે, તો તેવે વખતે સ્નાન કરવું નહીં, પણ ભસ્મ સ્નાન કરવું, અથવા વાયવ્ય ગોરજસ્પૃશં વાયુ માવનું, ગોરજ સ્પર્શસ્પૃશ સ્નાન, અથવા બાળક પુત્ર રમતો હોય તેને દીલે ધ્રુણ લાગેલી હોય તે પુત્રને પોતાને અંગે લગાવે-તેજ સ્નાનસ્પૃશ ગણવું.

મંગળ:—પ્રશસ્તાચરણં નિત્યં હંમેશ શાસ્ત્ર પ્રતિપાદિત સારાં આચરણ કરવાં, અને અપ્રશસ્તવિવર્જનં નબળાં આચરણ છોડી દેવાં. પૂતલિ મંગલં પ્રોક્તં એને મંગલ કહેશે.

અકાર્પણ્ય—કૃપણતાનો અભાવ. દીનતા છોડી દઈ પાત્રને દાન કરવું તે. ધનિકં ચ અદાતારં દરિદ્રં ચ૦ ધનવાન છતાં કંઈ આપતો નહીં હોય એવાને, અને દરિદ્રીને-પૈસા છતાં બીજા માગનારને કુવા, નદી કે દરીઆમાં નાખી દેવા, એમ શાસ્ત્રકાર વિદ્વાનો કહેશે.

દાનના એ હેતુ છે, છ અધિદાન છે, છ અંગ છે, છ વિપાક છે, ત્રણ વિધી છે, ચાર પ્રકાર છે, અને ત્રણ નાદ છે.

દાન છે તે યજ્ઞનું રક્ષક છે, એથી વિદ્વો દૂર થાય છે. દ્રેષીઓ હોય તે મિત્ર બનેછે. દાને સર્વ પ્રતિષ્ઠિતં તસ્માત્ દાજં પરમં વદંતિ ॥ એ વેદનો મંત્ર છે. પરંતુ તે દાન પાત્રને કરવું. વિદ્વાન હોય છતાં તેનામાં પાત્રતા-પાત્રનાં લક્ષણ નહીં હોય તો તે પાત્ર નથી. તે પાત્ર એટલે સ્વયંદાતા હોવો જોઈએ. શાંત, દાંત, ક્ષમાશીળ, હોવો જોઈએ. દાન આપીને પોતાનાં મુખથી કીર્તન કરવું નહીં, કે અમુક મેં આપ્યું. પોતાની શક્તિ છતાં, કોઈ આપત્તિમાં આવી પડેલો, દેશ, સ્ત્રી, છોકરાં

છોડીને માગવા આવ્યો હોય તેને નહીં આપે તો પાપી થાય છે. સદાચારી, કુલીન, રૂપવાન, પ્રીયવાણી બોલનાર, બહુ શ્રુત, ધર્મજ્ઞ, એવો છતાં તે બીજા કેમ માગે છે? કારણકે, પૂર્વે તેણે દાન કીધું નથી તેનું ફળ ભોગવે છે. માગનાર દેહિ દેહિ એમ બે બોલ બોલે છે, તેને “નથી નથી (ચલે જાવ)” એવા બે બોલ કહેવાનો અભ્યાસ કરેલો. તેનેજ હવે દેહિ દેહિ કરવું પડે છે. દાતા અને લેનારમાં દેખાઈતો ખુલ્લો ભેદ છે કે દાતાનો હાથ ઉંચો રહે છે, અને લેનારનો હાથ નીચો રહે છે તેવો તે નીચો છેજ. ગઉપ્રતિપાલક, બ્રાહ્મણ અને હોમ યજ કરનારને “નહીં આપો” એમ કહેનાર તીર્થક ચાંડાલ થાય છે.

દાનના બે હેતુ છે. થોડું અદ્ય આપવું અગર ઘણું આપવું, એ કાંઈ કલ્યાણ સાધક નથી, પણ શ્રદ્ધા ભક્તિજ હેતુ છે. ગરીબની પાસે એક પૈસો અને અદ્ય વસ્ત્ર છે તેજ તેનું શક્તિ પ્રમાણ છે, તે દાન આપી દે, અને શ્રીમંત લક્ષ કોટિ દ્રવ્ય સાથે લુગડાંનાં ધાન-તાકાઓ આપી દે, તે તેનું શક્તિ પ્રમાણ છે. તે બેહુ સરખુંજ છે, છતાં શ્રદ્ધા ભક્તિથી ગરીબ અદ્યમાત્ર આપે છે તે પેલા શ્રીમંત કરતાં અનંત ગુણ અધિક થાય છે.

દાનના છ અધિદાન છે. ધર્મ, અર્થ, કામ, લજ્જા, હર્ષ, ભય. પ્રયોજનથી શૂન્ય રહી એટલે ફળના ઉદ્દેશ વગર પાત્રને આપો તે ધર્મ છે. પ્રયોજનને લઈને-કંઈ કામ કરેલું હોય કે કરાવવાની મનલગ્ન હોવાથી આપવું, તે અર્થદાન છે. તેનું ફક્ત આ લોકમાંજ ફળ છે. સ્ત્રી, શિકાર, છુત-પ્રસંગ, નાટક, ભવાઈ વગેરેમાં વાહવાદ કરાવવાને અથવા કીર્તિ ગવડાવવાને માટે આપવું તે, કામદાન છે. સભામાં શેઠ બેઠા છે ત્યાં આવી તેની સ્તુતિ વખાણ કરીને માગ્યું એટલે (ન છુટકે પણ) આપવુંજ પડે છે તે આચર રાખવાને લજ્જાથી આપે છે, તે લજ્જાદાન છે. પુત્ર આવ્યાની ખુશાલીથી અથવા પુત્રનો વિવાહ થયો તેની ખુશાલીમાં, અથવા વેપારમાં ખૂબ નફો થયાનો કે નોકરીમાં સાઈ પ્રોમોશન મળ્યાનો તાર અથવા કાગળ આવ્યાથી દાન કરાય છે તે હર્ષદાન છે. અને પોતે અપરાધ કીધો હોય તે છુપાવવાને માટે કોઈ દુષ્ટને (પોતાનો ગુન્હો પ્રકટ ન કરે એવા હેતુથી) જે લાંચ રૂસ્વતરૂપે આપવું તેને ભયદાન કહે છે.

દાનના છ અંગ કહેવાય છે. દાતા, લેનાર, શ્રદ્ધા, દેયપદાર્થ, (આપવાનું દ્રવ્યદિ જે હોય તે) દેશ અને કાળ.

દાતા દેવો હોવો જોઈએ:-અપાપરોગી, ધર્માત્મા, દેવાની ઇચ્છાવાળો, કામજ તથા ક્રોધજ વ્યસનો રહિત, પ્રસન્નાત્મા, અને પવિત્રાત્મા; એ જ ગુણુવાળો દાતા જોઈએ.

શિકાર અને છૂત ખેડનાર, સાયંકાળે ઉંઘનાર, નિંદક, સ્ત્રીમાં આસક્ત, મદ્યપીનાર, ગાવા યજ્ઞવવાનું કરનાર, વ્રથા રખડનાર, એવા જે હોય તે કામજ વ્યસની છે; અને યુગલી, સાહસ, મોહ, ધર્ષા, અસૂયા, કુર, એવાં વ્યસનવાળો ક્રોધજ વ્યસની છે. પવિત્રાત્મા, તથા અનિંદનીય કર્મવાળો, મીઠું અને ચામડાનો નીચ વ્યાપાર કરતો ન હોય, એવો તે ઉત્તમ દાતા છે.

પાત્ર એટલે શુદ્ધ. માયાપ ગુરૂની શિક્ષાથી શુદ્ધ, શુક્લવૃત્તિવાળો, દયાળુ, સંયતેન્દ્રિય, એવો હોય તે પાત્ર છે. ભિક્ષુને જોઈ પ્રસન્ન થાય, પવિત્ર થઈને તેને આપેછે તે દાતા સારો સમજવો. દ્રવ્ય ઉપાર્જનમાં ધર્મ દ્વાનિ ન થવા દઈને ન્યાયથી મેળવેલું દ્રવ્ય, ભલે થોડું હોય તોપણ તે દ્રવ્ય આપવા યોગ્ય છે. જે દેશમાં જે કાળે જે દુર્સભ હોય તે વખતે ત્યાં તે આપે.

હવે દાનના જી વિપાક કહેછે. નારિત્તક, ચોર, દિંસક, વ્યભિચારી, યુગલ, દુષ્ટ, એવાને આપવાથી દુષ્ટ ફળ થાયછે. તેથી તેવા લોક દાન લેવા લાયક નથી, અર્થાત્ તેવાને આપવું યોગ્ય નથી. ભારે દાન આપે, પરંતુ શ્રદ્ધા ન હોય તો નકામા જેવું છે. પુત્ર, સ્ત્રી વગેરેને દુઃખમાં નાખી-કકળાવીને કલેશ કરીને આપે તેનું પણ ફળ નથી. દયાથી દાન આપે તો અક્ષય ફળ થાયછે.

દાનના ચાર પ્રકાર કહેછે.-ધ્રુવ, કામ્ય, આજ્ઞસ્ત્રીક, દૈવીક. પરબ મંડાવવી, લોકોનાંજ સુખ માટે બગીચો, તળાવ, કુવા, વાવ કરાવવાં, તે ધ્રુવ. પુત્ર માટે તથા સ્ત્રી પરણવા માટે જે દાન આપવું તે કામ્યદાન છે. રોજ જે દાન અપાય (ગોર-ગુરૂ બ્રાહ્મણને અન્નદાન, ગાયને, શ્વાન, કાક વગેરેને) તે આજ્ઞસ્ત્રીક. કાળ, ક્રિયા, અર્થની અપેક્ષાથી દેવાય તે નૈમિત્તિક દાન છે. અન્ન, વિદ્યા, કન્યા, વસ્ત્ર, ગાય, પૃથ્વી, સુવર્ણ, હાથી વગેરે દાન છે તે ઉત્તમ દાન છે. વસ્ત્ર, ભોજ્યપદાર્થ, ઔષધી, એ મધ્યમ દાન છે. જોડા, જત્ર, પાત્ર, દીપ, કાષ્ટ, ફળ, ચર્મ, એ કનિષ્ઠ એટલે અધમ દાન છે. **વિદ્યાયુક્તઃ ધર્મશીલો પ્રજ્ઞાંતઃ** વિદ્વાન, ધર્મશીલ, પ્રજ્ઞાંત, તેમજ ગૌરક્ષા કરનાર, યજ્ઞ કરનાર, એવાને પાત્ર સમજવો. **પાત્રાનામપિ**

તત્પાત્રં શૂદ્ધાન્નં યસ્ય નોદરે ॥ જેના પેટમાં શૂદ્ધનું અન્ન નથી તે પાત્રોમાં પણ પાત્ર છે. પતનાત્ રક્ષતીતિ પાત્રઃ પતનથી જે રક્ષે તે પાત્ર. મોટું ધન-વધારે દાન હોય તો ગુરૂને, તેની સ્ત્રીને અગર તેના પુત્રને આપે.

માતા, પિતા, ભાઈ, બહેન, પુત્રી (કન્યા), સ્ત્રી, પુત્ર, એટલાને દાન આપવું તે અનિંદ્ય છે, તેનું ફળ સ્વર્ગ પ્રાપ્તિ છે. પિતાને આપવાથી ૧૦૦ ગણું થાયછે, માતાને આપવાથી ૧૦૦૦ (હજાર) ગણું થાયછે. પુત્રીને આપવાથી અનંત ગણું થાયછે. ભાઈ (સહોદર) ને આપવાથી અક્ષય પુણ્ય થાયછે. બ્રાહ્મણનેજ દાન અપાય એવો કશો પ્રતિબંધ છેજ નહીં. બહેનને, ભાણેજને, દરિદ્રીને, આપની એનને, આપવાથી કેટલિગણું પુણ્ય થાયછે. સ્ત્રી, પુત્ર, ઘર બહાર દેશ છોડ્યાં છોડીને કંગાલ હાલતને લીધે, જે ભિક્ષા માટે પરદેશમાં નિકળી આવ્યો છે તેવા બ્રાહ્મણને આપવાથી બહુ પુણ્ય થાયછે.

આતિથ્ય અને શ્રાદ્ધ એ બે પણ સાધારણ ધર્મ છે. શ્રાદ્ધ એટલે શું ?

**देशे काले च पात्रे च श्रद्धयाविधिना च यत् ।
पितृनुद्दिश्य पात्रेभ्यो दत्तं श्राद्धं मुदाहृतं ॥**

શ્રાદ્ધ માટે ભૂમિ કેવી જોઈએ? દક્ષિણે નીચી અને ઉત્તરે ઉંચી ભૂમિ હોવી અથવા કરવી જોઈએ. કુતુપ કાળ એટલે ચોથો પ્રહર જોઈએ. શ્રાદ્ધમાં ત્રણ પવિત્ર છે. દૌહીત્ર (પુત્રીનો પુત્ર), ચોથો પ્રહર, અને તત્ત્વ. માટે ઉત્તમ દેશ કાળમાં વિધિપૂર્વક પિત્રને ઉદ્દેશીને પાત્ર બ્રાહ્મણને અપાય, તે શ્રાદ્ધ.

શમ્બદના અર્થ ત્રણ રીતે થઈ શકેછે. અક્ષર પ્રમાણે થાય તે યૌગિક અર્થ છે. ૩૬ અને યોગા૩૬. પંકજ એટલે કાદવમાંથી થાય તે. એવું તો વાસ પણ છે, પણ યોગા૩૬ અર્થ હોવાથી પંકજ એટલે કમલ, એ અર્થમાંજ શક્તિ છે. પારિભાષિક અથવા સાંકેતિક શબ્દ છે, તેવો શ્રાદ્ધ છે.

**अकाल मृत्यु हरणं सर्व व्याधि विनाशनं ॥
विष्णोः पादोदकं तीर्थं जठरे धारयाम्यहं ॥**

એ રીતે વિષ્ણુનાં ચરણામૃતનું મહાત્મ્ય કહ્યું છે. ત્યાં શંકા કરાય છે કે, નાકાલે સ્ત્રીયે તે જંતુ પ્રાપ્તે કાલેન જીવતિ ॥ કામ જીવ અકાળે તો મરતોજ નથી, તેમ કાળ આવ્યો કે તે જીવતો નથી, તો અકાળ મૃત્યુ તે (તીર્થ) શી રીતે હરેછે? અહીં અકાળ મૃત્યુ એ સાંકેતિક શબ્દ

છે. મૃત્યુકાળ એવી રીતે લખ્યો છે કે તીર્થનાં અથવા એવાં ખીજાં ઉત્તમ જળથી સ્નાન કરાવે, ગોમયેન મૂર્તિ ઉપલિપ્ત ગાયનાં જાણુથી જમીન લીપીને તે ઉપર કુશ (દર્ભ) નાખી કામળ નાખી સુવાડે, પાસે ગુરૂ બેસીને ઘટમાં દીપ કરે, તુલસી સુવર્ણ મુકે. ખીજા બ્રાહ્મણાદિ વિદ્વાનો ગીતા ઉપનિષદાદિના પાઠ મોટું સ્વરે વાંચે, કે જેથી સ્ત્રી પુત્રાદિનાં રૂદનનો અવાજ તે મરનારને કાને નહિ સંભળાય, તથા તે મરનારને સર્વ કામના તથા સર્વ પ્રાણી પદાર્થ માંહેનો રોહ છોડી દેવાનો ઉપદેશ કરે, અને શ્રી હરિગુરુનું સ્મરણ કરવાનું કહે, એવી બધી અનુકૂળતામાં જે મર્ણુ થવું તેને મર્ણુકાળ કહેછે. એ બધું ન હોય તેને અકાળ કહેછે; તેવું અકાળ મૃત્યુ ન થાય, એમ કહ્યું છે.

પ્રશ્ન—પુત્રાદિ પ્રગ્ન શ્રાદ્ધ, દાન, તર્પણ, બ્રહ્મબોજન, હોમ વગેરે જે કંઈ પિતૃને ઉદ્દેશીને અહીં કરેછે તે, પિતૃઓ જે સિંહ, પશુ પક્ષી, દેવ, અગર કોઈ ગમે ત્યાં મનુષ્યાદિમાં ગયાં હોય તેમને તે જગે શી રીતે પહોંચે ?

ઉત્તર—સામાન્ય અને વિશેષ બે પ્રકારનાં વચન છે. જેમ, દશ બ્રાહ્મણુ આવ્યા તેઓને દહી આપો, એમ કહ્યું તો તે સામાન્યવચન થયું; પણ તરત કહ્યું કે, કોડિન્ય ગોત્રવાળા ૭ કે ૮ હોય તેમને તક આપજો, એ વિશેષ વચનથી દશને દહીં આપવાનું બાધ પામી જઈ, જેઓને તક (મટા-છાશ) અપાય તે શિવાયનાને દહીં આપવાનું સમન્નતાં સામાન્ય વચન બાધ પામ્યું. તેમ, પિંડ પિતૃયજાદિથી પિતૃની તૃપ્તિ થાય છે. જેના ઉદ્દેશથી જે કર્મ કરાય છે તે કર્મ તેને ફળજનક થાય છે. બ્રાહ્મણનો કાર્મએ વધ કીધો, તો તેની સાથે બોલનાર, બેસનાર, વ્યવહાર કરનાર, જમનાર, તેને કન્યા આપનાર, એ બધા તે બ્રહ્મહત્યા-જન્ય પાપના ભાગી થાય છે. તે વધ કરનારે કંઈ, મારા તે બધા સંસર્ગી જનો મારાં પાપના ભાગી થશે એ અભિપ્રાયથી વધ કીધો નથી. વેદમાં છે કે, વૈશ્વાનરં દ્વાદશ કપાલં નિર્વપેત્ પુત્રેજાતે ॥ પુત્ર જન્મે ત્યારે હીકરાં કંઈ બહાર ફેંકેછે અને હીર પકાવેછે, વગેરે. તેને વૈશ્વાનર ઇષ્ટિ કહેછે. તેથી આજક પવિત્ર થાય છે તથા મેધાવી પશુવાન સુખી થાય છે ત્યારે તે કરનારાં બેરાં અગર આપત તે ફળ થશે કે પુત્રને ? જમ્મિની મુનિ કહેછે કે, પુત્રનેજ થાય છે; કેમકે પુત્રને ઉદ્દેશીને કરાય છે. જેની ઉત્પત્તિમાં તે થાય છે તેનેજ થાય છે. તેજ રીતે પિતૃના દેવલોકમાં ગયા હશે તો પુત્રદત્ત પિંડ, અન્ન, વસ્ત્ર, યજ્ઞ વગેરે દાન હશે તે અમૃતરૂપે,

ત્યાં તેઓને પ્રાપ્ત થશે, પશુમાં હશે તો ઘાસ, ખોળ, ગોળ વગેરે રૂપે, પક્ષીમાં હશે તો ફળ, પુષ્પ, અન્નાદિ રૂપે, અને એ રીતેજ જ્યાં જોતું જો અન્ન હશે ત્યાં તેને તે રૂપે તૃપ્તિ થશે. જ્ઞાની પાસે ત્રણ પદાર્થ છે. ધન છે તે પુત્રને, સેવા કરનારને પુણ્ય કૃત્ય. દ્વિષંતં પાપકૃત્યં દ્વેષ કરનારને પાપ-કૃત્ય મળે છે. તે જ્ઞાનીએ પણ કાંઈ એવા ઉદ્દેશથી પાપપુણ્ય નથી કીધું કે મારી સેવા કરનાર અને દ્વેષી લાઇ જશે. માટે વેદમાં કહેતું જેમ છે તેમજ માનવું પડશે.

પિતા છે તેજ પુત્રરૂપે થાય છે, તેથી પણ તે પોતે પોતાનેજ માટે શ્રાદ્ધ કરેછે તે પોતાને પ્રાપ્ત થાયજ, એ પણ એક વિચાર છે. પુત્ર થવાથી પિતૃઋણની નિવૃત્તિ થાય છે, એટલુંજ માત્ર નહિં પણ સંપત્તિ કર્મ કરવાનું છે; એટલે પુત્રને પાટલે બેસાડીને પિતા છે તે પુત્રનું પૂજન કરી કહેછે કે ત્વં સ્વધા, ત્વં વષટ્કાર, ત્વં યજ્ઞ, ત્વં બ્રહ્મ, ત્વં લોકઃ ત્યાર પછી પુત્ર બોલેછે કે, ઓ (એટલે કબુલ-Accepted). એમ લોકહિત માટે થવા સાથે તેને અનુશાસન કરેછે.

વળી બીજો પ્રકાર કહેછે. કોઇને સર્પનું વિષ ચડેછે ત્યારે મંત્રનો પ્રયોગ કરનાર જાંગુલી મંત્ર બોલેછે, અને વિષ પેલા બીજા શખસનું ઉતરેછે; તે રીતે પુત્ર જે શ્રાદ્ધાદિ કરેછે તે પિતરોને પ્હોંચેછે. દરેક મનુષ્યનું નામ રાખવામાં આવે છે. વિષ્ણુ, શર્મા, નારાયણ, ગોવિંદ, મનુભાઇ, વગેરે નામ કદપેછે તે શરીરનું નથી, તેમ અસંગ આત્માનું પણ નથી; પરંતુ શરીર વિશિષ્ટ જીવાત્માનું કહી શકાય. આગન પિતરો છે તેમને સર્વજ્ઞતા પ્રાપ્ત છે. અને બીજા જે મૃત પિતરો છે તેના બે ભેદ છે. અધમ ગતિવાળા તથા ઉત્તમ ગતિવાળા. જે ઉત્તમ ગતિવાળા છે તે શ્રાદ્ધનો દ્રવ્યસાર લાઇ જાય છે. અને મંદ ગતિવાળાને આગન પિતરો તરફથી ઘાસ, વાયુ, માંસ, અન્ન કે અમૃત, જે જે શરીર ધરેલાં હોય તેમાં તૃપ્તિ માટે જેનું જે લક્ષ્ય હોય તે તે રૂપે પ્હોંચાડવામાં આવે છે. બ્રાહ્મણને પાયસ પુરી વગેરે ભોજન કરાવ્યું હોય તેનું તે રીતે લક્ષ્ય જેનું જે હોય તે રૂપે કરી પ્હોંચાડેછે. કુતરો રાજના સિંહાસને રાજના ખોળામાં બેસેછે તથા સાથે જમેછે, એ રીતે જ્ઞાન જ્ઞાતાં અદ્રષ્ટ ભોગવેછે.

બીજો જ્યારે પિતા શંતનુ રાજનું શ્રાદ્ધ કીધું હતું ત્યારે પિતાએ પ્રત્યક્ષ ભૂમિ ભેદીને હાથ કાઢી પિંડ માગ્યો. તે વખતે બીજો તેમના હાથમાં પિંડ નહિં આપ્યો, પણ અટકી રહી વિચાર કીધો કે વેદની

આજ્ઞા તો દર્ભના ચટ ઉપર મુકવાની છે અને પોતે આ પ્રત્યક્ષ માગે છે (પિતાનોજ હાથ છે તે બીખે ઝાળખી લીધો). હવે શું કરવું! છેવટ મનમાં ઠરાવ્યું કે પિતા પણ વેદની આજ્ઞા માનનારા હતા, તો મારે પણ વેદ આજ્ઞા પ્રમાણેજ કરવું જોઈએ. એમ ઠરાવી દર્ભ ઉપરજ મુક્યો. તેથી પિતા પ્રસન્ન થયા, અને કહ્યું કે, ભાઈ! મેં તારી પરિક્ષા માટેજ ભૂમિ ભેદન કરી પિંડ પ્રાર્થના કરેલી પણ તેં યથાર્થ કીધું છે, માટે વર માગ. બીખે કહ્યું કે, આપ પ્રસન્ન થયા છો એજ મને વર મળ્યો; પણ એટલું પુછું છું કે, શ્રાદ્ધથી પિતૃની તૃપ્તિ શી રીતે થાય છે તે કહો? તેનું સમાધાન આપ્યું તે ઉપર કહી ગયા તેજ રીતે છે. પછી પિતાએ પુનઃ કહ્યું કે, મારું દર્શન તથા આવેલું સફળ થવા હુંજ તને વર આપું છું કે, તારું મૃત્યુ તારી ઇચ્છામાં આવે ત્યારે થશે. તારા પ્રભાવથી હું દેવયોનિમાં છું.

વિશેષ ખુલાસો કરાય છે કે, મનીઓર્ડર Money Order કરવામાં આવે છે તે રૂપીઆ તમે અહિંઆજ આપો છો. તેજ રૂ. વિલાયતમાં, કાશીમાં, કે હરદ્વાર, દ્વારકાં, રામેશ્વરાદિમાં જેને મળવાના તેને મળતા નથી; તે રૂપીઆ તો તમે જ્યાં આપ્યા ત્યાંજ રહે છે, પણ તમે જ્યાં હોવ છો ત્યાંના જે સિદ્ધા હોય તે તમને મળે છે. તેમ અહીં બ્રાહ્મણાદિ જે અન્યથી તૃપ્ત થાય છે તેજ ત્યાં પિતૃને મળતું નથી, પણ જે શરીરમાં તે હોય છે તેને યોગ્ય જે હોય તે ત્યાં મળે છે. રીત એવી છે કે શ્રાદ્ધને આગલે દહાડે દાતણ લઇને, જે બ્રાહ્મણને નિમંત્રણ કરવું હોય તેને ત્યાં જવું, અને કહેવું કે કાલે શ્રાદ્ધમાં ભોજન માટે પધારજો તે બ્રાહ્મણ કહે કે, જી, એટલે આપણી સાથે લાવેલા તે દાતણ તે બ્રાહ્મણને આપી દેવું. તે વખતથી આપણા પિતર તે બ્રાહ્મણમાં આવી રહે છે, તેથી આપણે તે વખતથી બ્રહ્મચર્ય રાખવું. રાત્રે ભૂમિપર કામળ પાથરી સુવું. શ્રી રામચંદ્ર એક વખત પિતાનું તીર્થશ્રાદ્ધ કીધું હતું તે વખતે બ્રાહ્મણો જમવા બેઠા હતા ત્યાં આજ્ઞા થવાથી સીતા પીરસવા આવ્યાં પીરસતાં તો બ્રાહ્મણના શરીરમાં પોતાના સસરા દશરથ, અંજ, રઘુ, વગેરેને જોતાંજ લજ્જા તાણી પાછાં ગયાં. રામે પુછ્યું ત્યારે સીતાએ એજ કારણ કહી બતાવ્યું હતું.

ગર્ભિણી સ્ત્રીને પતિએ પુછવું કે, શું ઇચ્છા છે? પછી સ્ત્રી જે માગે તે પતિએ બનતાં સુધી ગમે ત્યાંથી લાવી આપવા પ્રયત્ન કર્તવ્ય છે, તેથી સંતાન ઉત્તમ થાય છે; નહિં તો જોઈએ તેવું તે બાળક હોઈ શકતું

નથી. એને દોહદ કહે છે. તેથી સ્ત્રીની તથા ગર્ભની બેયની તૃપ્તિ થાય છે. તેમ, ગર્ભરૂપે પિતૃઓ બ્રાહ્મણમાં રહે છે.

શ્રાદ્ધમાં ત્રણ પિંડ અપાય છે. પિતા, પિતામહ, અને પ્રપિતામહનો. તેમાંથી મધ્યમાંનો પિંડ જે કાષ્ઠ રોગીને ખવાડે તો તેનો રોગ મટી જાય છે, જેને પુત્ર ન હોય તેને પુત્ર થાય છે. યજુર્વેદમાં મંત્ર છે તે બણીને ખાય તો, યજ્ઞમાન પત્નિને પુત્ર થાય; પરંતુ બરાબર વિધિથી શ્રાદ્ધ થવું જોઈએ.

જે લોકો શ્રાદ્ધને માનતા નહિં હોય તેમણે જાણવું કે, એ પ્રમાણે કરી જેવું; વિધિથી બરાબર શ્રાદ્ધ કર્યા છતાં રોગ ન જાય અને પુત્ર ન થાય તો ખોટું ભલે માનો. અને તે વાત ખરી પડે તો કાન પકડી કમુશ કરો. ત્યાંસુધી ખોટું કહેવાનો હક્ક નથી—મૂર્ખાઈ જ છે.

આ વિશ્વમાં બે જાણુનાં સદાવ્રત ચાલે છે. પરીક્ષિત તરફનું ભાગવત, અને ભગીરથ રાજાએ ગંગા આણી તે, એ બે હું છે તે સર્વનાં કલ્યાણ માટે છે.

उद्धरेदात्मनात्मानं પોતે પોતાનો ઉદ્ધાર કરી લે. પરમાત્મા સર્વમાં સમ છે, તો ખીજનો તિરસ્કાર કરવો તે પ્રભુનો જ છે અથવા પોતાનો જ છે. શ્રીહરિ કહે છે કે પ્રત્યેક શરીર ક્ષેત્રમાં ક્ષેત્રજ હું જ છું. અને અહમાત્માગુહાકેશ સર્વ ભૂતાશયસ્થિતઃ ॥ દરેક પ્રાણીમાં રહેલો આત્મા હું છું, એમ પણ પ્રભુએ કહેલ છે. અર્થાત્ પરમાત્મા આપણાથી ભિન્ન નથી. તેથી કોઈનો તિરસ્કાર કરવો તે આપણો જ થવા જેવું છે અથવા પ્રભુનો જ થાય છે. આપણાં જ મુખમાં આપણે હાથે થાપટ મારવા જેવું છે. તેથી તેમ ન કરવા સાવચેતી રાખવી.

શ્રેય અને પ્રેય બે હું પાસે પડ્યાં છે, તેમાંથી વિવેકી છે તે વિચાર કરીને શ્રેયને પકડે છે. પ્રેયને ઇચ્છનારાં મંદ છે, તેમને ક્લેશ છે. इच्छाहि सर्वथा त्याज्यं ઇચ્છા તો સર્વથા ત્યાગ કરવા યોગ્ય છે તોપણ મોક્ષેતુ इच्छा कर्तव्याં મોક્ષ માટે તો ઇચ્છા કરવી યોગ્ય છે.

संगोहि सर्वथा त्याज्य सचेत् कर्तुं न शक्यसे ।

सङ्गिरेव स कर्तव्यः साधोः संगस्तु भेषजं ॥

સંગ તો સર્વથા ત્યાજ્ય છે—નિઃસંગ રહેવું ઉત્તમ છે, પણ જો તે નહીં જતી શકે તો સાધુ મહાત્માનો સંગ કરવો. તે સંતના સંગે

અસંગ બ્રહ્મરૂપે સ્થિત થવાય પછી કંઈ કર્તવ્ય નથી રહેતું. માટે શ્રેયની ઇચ્છા કર્તવ્ય છે. કર્મ એ પ્રકારનાં છે. ઇષ્ટ અને પૂર્ત. અને ઉપાસના એ પ્રકારની છે. અહંબ્રહ્મ અને પ્રતીક. તે એકની અથવા બધાંની ઇચ્છા માનથી કંઈ થતું નથી. શ્રીકૃષ્ણે ઉદ્ધવને કહ્યું છે કે, જ્ઞાન, કર્મ, અને ભક્તિ માટે સાધન કરવાં. કર્મથી ચિત્તશુદ્ધિ થશે, ઉપાસનાથી વિક્ષેપ જશે, અને જ્ઞાનથી અવિદ્યા આવરણ નષ્ટ થશે. તેનું કારણ મન છે. માટે શબ્દ શ્રવણ કરી મનની સહાયતાવડે મનન નિદિધ્યાસ કરી દ્રઢ અપરોક્ષ સિદ્ધ કરી લઇ મનુષ્ય જન્મ સફળ કરવો, એ યથાર્થ-પરો સ્વધર્મ છે.

ધર્મનાં સાધારણ લક્ષણ પૂર્વે આઠ પ્રકારનાં કહી ગયા તે સાથે બીજાં છ છે. તેમાં શ્રાદ્ધ વિષે તો પુખ્ત રીતે કહી ગયા. હવે અતિથી-પૂજન (સત્કાર), દેવ તથા બ્રાહ્મણ પૂજન છે. તેમાં દેવ-ઇશ્વરનું પૂજન તે ઇશ્વરને જાણ્યા શિવાય શી રીતે થાય, એમ ધારી ઇશ્વરનું સ્વરૂપ કહેવાય છે. છ દર્શન આસ્તિકોનાં છે અને છ નાસ્તિકોનાં છે. સાંખ્ય, યોગ, ન્યાય, પૂર્વ અને ઉત્તર મીમાંસા, તથા વેદાંત. તેમાં સાંખ્ય એ છે. પતંજલિ મુનિ પ્રણીત સેશ્વર સાંખ્ય, અને બીજા નિરીશ્વર સાંખ્ય છે તે કપિલમુનિ પ્રણીત છે. પતંજલિએ કહ્યું છે કે, તત્ત્વ નિરતિશયં સર્વજ્ઞ જ્ઞાનં. ઇશ્વરમાં નિરવધિ જ્ઞાન છે, એટલે ઇયતાથી શૂન્ય છે (આટલું જ્ઞાન, એમ કહી શકાય નહીં.) બળ, વીર્ય (તેજ), જ્ઞાન, વૈરાગ્ય, યશ, ઐશ્વર્ય, એ છ વાનાં (૬) કોષમાં ન્યૂન અને કોષમાં વધારે હોય છે. પણ તે બધાં જે જગોએ જઇને નિરતિશયતાને પામે છે તે જગો-તેવો એક આશ્રય તો ઇશ્વર છે. જીવોમાં સંભવતો દેખાતો નથી. માત્ર આત્મા-માંજ જ્ઞાન હોઇ શકે છે. આત્મા છે તે જ્ઞાનનું અધિકરણ છે; નિરતિશય જ્ઞાનનો આશ્રય ઇશ્વર છે. ક્લેશ કર્મ વિપાકાદૌરપરામૃદ્ધઃ પુરુષ વિશેષઃ ઈશ્વરઃ ॥ પાંચ પ્રકારના ક્લેશ (અવિદ્યા, અસ્મિતા, રાગ, દ્વેષ, અભિનિવેશ), ચાર પ્રકારનાં કર્મ (શુક્લ, કૃષ્ણ, શુક્લ કૃષ્ણ, અને કૃષ્ણ શુક્લ), ત્રણ પ્રકારના વિપાક,* અને અનેક પ્રકારની (અનંત) વાસના; એ બધું જીવોમાં છે તેની અપેક્ષાથી ઉત્કૃષ્ટ ચેતન છે તે, એ ક્લેશ, કર્મ, વિપાકાદિથી રહિત છે તે ઇશ્વર છે. તે ઇશ્વર આ જગતનાં અભિન્ન નિમિત્તોપાદાન કારણ રૂપે છે. જન્માદ્યસ્યયત્નો (ભાગવતમાં પ્રથમ શ્લોક જીવો). આ જગતનો જન્મ, સ્થિતિ, અને લય, જેમાં થાય છે તે પર-

* (ભતિ, આયુ, ભોગ.)

માત્રા છે. જેમ, ઘટની ઉત્પત્તિ મૃતિકાથી છે, સ્થિતિ પણ મટોડીમાંજ (ઘટ એવાં નામરૂપથી પ્રતીત ભલે થાયછે પણ એ મૃતિકાજ છે, ખીજું કશું નથી), અને લય પણ મૃતિકા-પૃથ્વીમાંજ છે (ઉપાદાન કારણ-માંજ થાયછે). કારણ છે તે કાર્યને કદી છોડતું નથી. ઘટ, ગાગર, કેડી વગેરે કાર્યને છોડીને મૃતિકા કદી રહી શકતીજ નથી. તેમ, આત્મા છે તે જગતને છોડીને રહેતોજ નથી, અર્થાત્ આત્મામાં વસ્તુ પરિચ્છેદ નથી. અખંડ, એકરસ, સદા, સર્વકાળ, આદિ અનાદિ રહિત, સનાતન આત્મા અચળ કાયમજ છે તેથી એવા આત્મામાં કાળ પરિચ્છેદ પણ નથી. આત્મા-ઈશ્વર તો કાશી દ્વારકાંઆદિ અમુક દેશમાં છે અને અમુક દેશમાં નથી, એવું કશું નથી, પણ સર્વ દેશમાં સર્વત્ર પૂર્ણ છે, તેથી દેશ પરિચ્છેદ પણ તેમાં નથી. તે આત્મા-સાક્ષી-સચ્ચિદાનાંદ તત્ત્વ છે તે પરમસુખ-આનંદસ્વરૂપ છે. તેનાથી ભિન્ન જે કંઈ છે-હોય, તેમાં સુખ નથી. યો વૈ ભૂમાત્મસુખં નાલ્પે સુખમસ્તિ. તે છતાં તે પરિચ્છિન્ન-અદ્યપમાં સુખ માનવું, તે અવિદ્યા છે. શેઠ નાટકમાં ખેઠા છે, ત્યાંથી ઉઠી સુવા ગયા. કેમકે નિદ્રામાં સુખ છે (નિદ્રામાં સુખરૂપ પરમાત્મા સાથે એકતા પામે છે તેથી) ત્યાં કંઈજ કામના-છંછા નથી. નાતપર્યં કે, પદાર્થોમાં સુખ નથીજ. આત્મસુખની ઉપલબ્ધિ થઈ રહી છે. ત્યારે પ્રશ્ન થાય છે કે, તો તે હમણાં (જગતમાં) કેમ નથી થતી? ઉત્તર કહેછે કે, -ચિત્તની ત્રણ અવસ્થા (સ્થિતી) છે. ક્ષિપ્ત, મૂઢ અને એકાગ્ર અથવા નિરૂદ્ધ એ ત્રણ ભૂમિકા છે. કટોરામાં ભરેલું પાણી હાલ્યા કરે છે ત્યાં સુધી તેમાં આકાશ, સૂર્ય, ચંદ્રાદિનું પ્રતિબિંબ પડેલું છેજ તે છતાં સ્પષ્ટ થતું નથી. તેમ, ચિત્ત એકાગ્ર-સ્થિર થાય ત્યારે તેમાં આત્માનાં પ્રતિબિંબની સ્પષ્ટ પ્રતીતિ થાય છે-આનંદ સુખનું ભાન થાય છે. જ્યાં સુધી હાલતાં જળની માફક કંપતા રહેવાય એટલે ચિત્તમાં અનેક વિચાર-તરંગ-વાસના ગુંચ ચાલી રહે છે, ત્યાં સુધી ચિત્ત ચંચળ-ક્ષિપ્ત હોવાથી આત્મસુખની ઉપલબ્ધિ જણાતી નથી.

જ્ઞાન જેમ હાડકાં લઈ કરડે છે તેથી તેનાજ દાંત ભાંગીને કે મુખમાં વાગવાથી લોહી નિકળે છે, તે જોઈ ભ્રાંતિથી માને છે કે, આ હાડકાંમાં લોહી છે. એમ મોઢથી ભ્રાંતિવશ થઈ વધારે કરડે છે અને તે હાડકાંમાંજ સુખ માની વધારે દુઃખી થાય છે. વાસ્તવે દુઃખરૂપજ છે, લોહી રૂપ સુખ પોતાનુંજ છે, છતાં પેલાં દુઃખનેજ સુખ માને છે. તેમ, વિષયો દુઃખરૂપ છે છતાં તેમાં પ્રતિત થતું પોતાનુંજ આત્મસુખ

છે છતાં તે વિષયોમાં સુખ માને છે, એ રીતે દુઃખમાં સુખ શ્રદ્ધ કરવી, એ બીજા પ્રકારની અવિદ્યા છે. વિષયોમાં પરિણામ દુઃખ, તાપ દુઃખ, વિયોગ જન્ય દુઃખ, સંસ્કાર દુઃખ, ગુણ વૃત્તિ વિરોધ દુઃખ, વગેરે દુઃખજ છે.

અવિવેકીને ભોગ કાળે વિષય સુખની પ્રતીતિ થાય છે અને પરિણામે દુઃખની પ્રતીતિ થાય છે. જેમ, ખૂબ મિષ્ટાન્ન જમતાં, સ્ત્રી સંભોગ સમયે, ગાયન પ્રસંગે, માડવા વરઘોડા પ્રસંગે, વગેરે ભોગ કાળે આનંદ-સુખ પ્રતીત થાય છે. અને તેનું પરિણામ-અજીર્ણ થવાથી તાવ ત્રિદોષાદિ થાય ત્યારે, તથા પુત્ર પુત્રીઓ થાય તેનો નિર્વાહ, લમ, ભણાવવાં, વગેરે માટે દ્રવ્ય મેળવવાના કલેશ, પરણાવ્યા પછી વહુ કલહકારિણી મળેતો મરતાં સુધી કલેશ, મરે જીવે વિધવા થાય કે વિયોગ થાય તો તેના કલેશ, વરઘોડા માડવા તમાસા જોવામાં તે સંસ્કારો પડી તેની વાસનાના અનેક ધર્માધર્મરૂપ અંકુરો સ્પ્રુરી પુણ્ય પાપની પ્રાપ્તિ થવાથી જન્મ ધારણ કરવા અને ત્યાં તેનાં કલેશો ભોગવવા વગેરે પરિણામ દુઃખ થાય છે. અને વિવેકીને તો ભોગ કાળેજ દુઃખની પ્રતીતિ થાય છે. તેથી જો આસક્તિ રહિત હોવા, અશ્ચિ છતાં, પ્રારબ્ધ ભોગ ભોગવી લે છે તો તેથી તેને તેનાં જ્ઞાન પ્રભાવે જન્મોદ્ધાનો અભાવ હોવાથી તેઓને, તે પરિણામે અવિવેકી જન જેવા દુઃખરૂપ હોઈ શકતા નથી. અર્થાત્ વિવેકીને તો ભોગકાળે પણ દુઃખરૂપજ દેખાય છે.

જેમ, રેશમનું સુંદર સુંવાળું વસ્ત્ર હોય છે તે અંગ હેપર પેહેરવા ઓઢવાથી સુખનું ભાન કરાવે છે; પણ તેજ વસ્ત્રનો એક અલ્પ તંતુ પણ જો આંખમાં ભરાય છે તો આંખ ચોળી ચોળીને થાકે છે. અને યુક્તિ યત્નથી તેટલી રજ નિકળે છે ત્યારે સુખ થાય છે. તેજ એવાં કામળ છે કે તેટલી અલ્પ રજ પણ સહન કરી શકતાં નથી. તેમ, વિવેકીનું અંતઃકરણ કામળ છે, અને અવિવેકીનું કૂર-પીઠભુજ જેવું કઠોર છે તેથી તેને સાઈં લાગે છે. જેટલાં વિષયસુખ છે તે રાગાનુવિદ્ધ એટલે રાગરૂપ કલેશ યુક્ત છે. તે રાગ છે તે રજોગુણ જન્ય છે. જેને જેમાં સુખ લાગે છે તેને તેમાં ઇચ્છા થાય છે, તેજ રાગ છે. તે સાધન, જેવું ધર્મ અગર અધર્મરૂપ હોય તેમાં પ્રવૃત્તિ કરાવે છે, તેથી તે રાગ, ધર્માધર્મ જનક થયો; અથવા તે સાધન ધર્માધર્મ પ્રકટાવનારું થયું; તે તેથી સુખદુઃખ પ્રાપ્તિ કરાવશે; અને તે ભોગવવા માટે શરીર લેવું પડશે, એજ પરિણામ દુઃખ. હવે જેના

ઉપર-અમુક સ્ત્રી ઉપર રાગ-પ્રીતિ છે, પણ બીજા કાંઈ તેને લઈ જવા-પરણવા તલપી રહ્યા હોય તો તેના ઉપર દ્રેષ છે. તેથી તરવાર લઈ તેના નાશ કરવા ઉઠશે. તે સુખ પ્રતિબંધક ઉપર દ્રેષનું પરિણામ, તે હિંસાજન્ય પાપ થશે. તે ભોગવવા જન્મ લેશે અને ત્યાં દુઃખ (તે પાપનું ફળ) ભોગવશે. જો તેવી (તરવાર લઈ ઉઠવાની) શક્તિ નથી હોતી તો મનમાં તે વ્યાકુળ થઈ જશે, તેથી મોહિત-મૂઢ થઈ જતાં બુદ્ધિનો નાશ થશે, તેથી કર્તવ્યકર્તવ્યનો વિવેક રહિત થશે, તેથી અનેક પાપ કર્મ કરશે, તે ભોગવવા શરીર-જન્મ લેવા કરશે ત્યાં તે કર્મનાં ફળરૂપ દુઃખ ભોગવશે. એ પરિણામ દુઃખ છે.

પ્રશ્ન.—ભોગની પ્રાપ્તિથી ઇન્દ્રિયોની તૃપ્તિ-શાંતિ થાય છે, તેજ સુખ છે. તે સુખ તો થયુંજ. તેનું કંઈ પરિણામ દુઃખયુક્ત નથી ?

ઉત્તર.—જેમ જેમ ભોગ ભોગવશે તેમ તેમ તે અવ્યાસથી રાગ વધશે. તેથી એ કંઈ ઉપાયરૂપ નથી, પણ એતો વીંછુથી કરીને સર્પનાં મુખમાં જવા જેવું છે. અગ્નિમાં જેમ જેમ તમે હવિ (ઘી વગેરે) નાખતા રહો, તેમ તેમ તે વૃદ્ધિજ પામતો જશે. તેમ ભોગ ભોગવ્યા કરવાથી રાગ વધતો જશે. અર્થાત્ ભોગથી શાંતિ નથી થતી. યયાતિ રાજાએ ખૂબ ભોગ ભોગવ્યા છતાં તૃષ્ણા મટી નહિ, તેથી પુત્રને બોલાવી કહ્યું કે, ભાઈ ! હું વૃદ્ધ થયો તેથી મારાથી હવે કંઈ થતું નથી અને ભોગની તૃષ્ણા કાયમ રહી છે; તેથી મારી વૃદ્ધાવસ્થા તું લઈને તારી યુવાવસ્થા મને આપ. એક પુત્ર યદુએ ના કહી, પણ બીજા પુત્રે સપ્તેમ વિનયથી પગે લાગી કહ્યું કે, મારું ધન્યભાગ્ય છે ! આપ મારા પરમ પૂજ્ય પિતા છો, આપની ઇચ્છા પ્રમાણે મારે કરવુંજ જોઈએ. આ (મારું) શરીર છે તે આપની સ્વતંત્ર માલકીનું છે. આપની આજ્ઞા શિરસાવંધ છે. એમ કહી તરત યુવા આપી દઈ વૃદ્ધ લઈ લીધી. પછી રાજાએ બીજા હજારો વર્ષ ભોગ ભોગવ્યા છતાં તૃષ્ણા કંઈ જાણે ન થઈ, એટલે શાન્તિ-તૃપ્તિ ન થઈ. ત્યારે વિચાર કરીને પુત્રને યુવા પાછી આપી કહ્યું કે, અવિવેકી જનોથી જેનો ત્યાગ કરી શકાય નહિ એવી તૃષ્ણા છોડેથીજ સુખ થાય છે, એ સિદ્ધ છે.

આખા જગતનું ધન, અન્ન, અલંકાર, વસ્ત્ર, સ્ત્રી, પશુ, જમીન, વગેરે બધું-સર્વ વૈભવ એક જણનેજ મળે તોપણ તૃપ્તિ થતી નથી, તો થોડું થોડું મળવાથી બધા લોકને શી રીતે તૃપ્તિ થાય ?! નથી થતી.

ભોગ જે મળે છે તે પ્રાણીની હિંસા થયા વગર મળતા નથી રોજ પાંચ હિંસા થાય છે તેને પંચ સૂતા દોષ કહેછે. તે દોષની નિવૃત્તિ, ગ્રહસ્થે રોજ પંચ મહાયજ્ઞ કરવાથી થાય છે અને જે નથી કરતા તેને પ્રાયશ્ચિત્ત પડે છે.

પંચ સૂતા ગૃહસ્થસ્ય ચુલ્હી પેષણ્યુપસ્કરઃ ।

કંડની ચોદ કુંમશ્ચ બધ્યતે યાસ્તુ વાહયન્ ॥ (મનુ.)

ચુલો, ઘંટી, સાવરણી, પાણીયાઈ, અને ખાંડણીઈ, એ પાંચથી થતાં પાપ મટાડવા પંચ મહાયજ્ઞ કરવાના છે.

અધ્યયનં બ્રહ્મયજ્ઞઃ પિતૃયજ્ઞસ્તુ તર્પણં ।

દેવો હોમો વલિર્મૃતો નૃયજ્ઞ અતિથી પૂજનં ॥

નિત્ય વેદપાઠ-ગીતા ભાગવતાદિનો પાઠ (અધ્યયન) કરતા રહેવું, તે બ્રહ્મયજ્ઞ છે. તર્પણ કરવું તે પિતૃયજ્ઞ; તેમાં છેવટે બરાબર તર્પણ પુરું ન કરાય તો જેટલું જેવું થાય તેટલું કરીને આત્મજ્ઞ સ્તંભ પર્યંત જગત્ તૃપ્યતામ્. એટલે, બ્રહ્માથી માંડી સ્તંભ પર્યંત જગત્ તૃપ્ત થાય, એમ કહી ખોભેથી પાણી મુકવું અગર આયમનીથી મુકવું. ઘૂત, ખાંડ, ચોખા, ધુપ વગેરેનો અગ્નિમાં હોમ કરવો, (દેવતાને હિંદીને મીઠાં શિવાયનો પદાર્થ, ઘી વગેરે, હોમવો) તે દેવ યજ્ઞ છે. ચોથો ભૂત યજ્ઞ, એટલે થોડું થોડું અન્ન છાપરે કાગડને નાખવું, કુતરાને, ગાયને નાખવું અર્થાત્ દરવાજા-બારણાં આગળ તથા ખીજ જગાએ અન્નની બલિઓ આપવી તે. ગ્રહસ્થ ત્રપ્ત થઇને નિરાંતે સુવેછે અને કુતરાં, ગાય વગેરે જે પ્રાણીઓ ગ્રહસ્થને આધારે જીવનારાં છે તેઓ ભુખે મરે તો તે ગ્રામનાં ગ્રહસ્થને ધિકાર છે. તેઓના ભુખમરણે લીધે ગ્રહસ્થને પ્રત્ય-વાય લાગવાથીજ દુઃખી થવારૂપ પરિણામ ભોગવેછે. માટેજ સર્વની ત્રપ્તિ જળવાયાથી સહિ આનંદમાં રહેશે, એમ વિચારી સમર્થ ત્રિકાળ દર્શિ ઋષિમુનિઓ લખી ગયા તેમને બેહદ ધન્યવાદ છે. પાંચમો નૃયજ્ઞ, એટલે અતિથી સત્કાર-પૂજન. (એક રાત્રી જે બ્રાહ્મણ પારકાને ઘેરે રહે તેને અતિથી કહેછે).

તૃણાનિ ભૂમિ રુદ્ધકં ચતુર્થી વાક્યસુનૃતા ।

પતાન્યપિ સતાંગેહે નો છિદ્યંતે કદાચન ॥

અતિથીને આસન આપવું, તે ખીજું કંઈ હાજર ન હોય તો છેવટ તૃણ માત્ર પણ આપવું. “એસો” કહીને બેસવાને ભૂમિ આપવી,

જળ આપવું, અને મધુર ભાષણ કરવું, તેને પ્રસન્નતા થાય તેમ કરવું. તેનાં મનમાં એમ નહીં થવું જોઈએ કે, મારા અત્રે આવ્યાથી આ ગ્રહસ્થને કલેશ થયો છે. પછી તેને યથાશક્તિ અન્નપાનથી તૃપ્ત કરવો (જમાડવો). એટલાં વાનાં (ચાર) તો ગ્રહસ્થનાં ઘરમાં કદી નાશ પામતાં નથી. એ રીતે પંચ યજ્ઞથી પંચસૂના દોષથી થયલાં પાપ નાશ પામે છે. પંચસૂના કૃતં પાપં પંચ યજ્ઞૈર્વિનશ્યતિ. એ યજ્ઞો નહીં કરે તો તે પંચ હિંસાજન્ય પાપનું ફળ દુઃખ છે તે પરિણામ દુઃખ છે.

તેવીજ રીતે વિષયો છે તે તાપ સંસ્કારાદિ દુઃખવાળા છે, તે કહે છે. વિષય સુખની સામગ્રીની ન્યૂનતાથી તાપ દુઃખ થાય છે. પૈસા, સ્ત્રી, પુત્ર, ઘર, ઘરેણાં, વાડી, વસ્ત્રાદિ ન હોય તો તાપ થાય છે. અગર હોય છતાં મનને પસંદ પડે તેવી સ્ત્રી ન હોય, સારા પુત્ર ન હોય, ખૂબ દ્રવ્ય ન હોય, સુવર્ણના અલંકાર તો બહુ છે પણ હીરા મોતી માણેકના ન હોય, વગેરે ન્યૂનતા હોય તો તાપ દુઃખ થાય છે. વળી તે બધું મેળવવા માટે સંતાપ-કલેશ થાય છે. હવે વિષયોમાં સંસ્કાર દુઃખ કહે છે:—(સુખ સંસ્કારજન્ય દુઃખ). ઘટ જ્ઞાનની સ્થિતિ ક્યાં સુધી હોય છે કે જ્યાં સુધી તેનું વિરોધી બીજું જ્ઞાન નથી થયું ત્યાં સુધી. તેમ વિષય સુખાનુભવથી સંસ્કાર થાય છે—પડે છે. તે સંસ્કારથી પુનઃ તેની સ્મૃતિ થાય છે. તે સ્મૃતિથી, તે વિષયોનાં સુખ પુનઃ પુનઃ ભોગવવા રાગ થાય છે—ઇચ્છા થયા કરે છે. તે રાગ થવાથી તે ભોગવવા પ્રવૃત્તિ થાય, પ્રવૃત્તિ થવાથી કર્મ થાય, કર્મ થતાં ધર્માધર્મની પ્રાપ્તિ થાય, તે ઘઈ એટલે તે ધર્માધર્મથી પુણ્ય પાપ થતાં તેનાં ફળ સુખ દુઃખ ભોગવવા જન્મ લેવો પડે છે. જન્મ થયા પછી મર્ણુ પર્યંતમાં, છાલાંરૂપ તુચ્છ વિષયોમાં મોહ થવાથી, દુઃખો પાછાં તેજ રીતે ઘટિ-યંત્ર માફક પુનરાવૃત્તિ થયા કરે છે. અહો! શું વિષયના મોહથી થતી ખરાબી! જન્મ મર્ણુ ચક્રમાંજ બ્રમણ થયા કરે, એનાથી બીજી મહતિ વિનષ્ટિ (મોઢી ખરાબી) કઈ?!!

હવે વિષયમાં ગુણુ વૃત્તિ વિરોધ દુઃખ છે તે કહે છે:—ગુણોની વૃત્તિઓમાં પરસ્પર વિરોધ પ્રયુક્ત એક દુઃખ છે. સત્વ, રજ, તમ ગુણોની ત્રણ વૃત્તિઓ છે; શાંત, ધોર, અને મૂઢ. જગતનું કારણ પ્રકૃતિ છે. એ પ્રકૃતિને કારણ કહે છે અને કાર્યને વિકૃતિ કહે છે. એ પ્રકૃતિ ત્રિગુણાત્મક છે, તેને દૈવી માયા, પ્રધાન, ઇચ્છા શક્તિ, વગેરે કહે છે. એનાથી ત્રણ ગુણ, તે ત્રણ ગુણથી જગત થયું તે ત્રિગુણાત્મક છે,

ત્રણ ગુણનું સ્વરૂપ:-સત્વગુણનું સુખરૂપ છે, રજનું દુઃખરૂપ, અને તમનું મોહરૂપ છે. ઇંદુમતિ સ્ત્રી તેના પતિને પ્રીય છે તેથી તેને તે સુખાકાર વૃત્તિથી જુવેછે. તે ઇંદુમતિની જ્ઞાપ્તિ તેને રાજસી વૃત્તિથી એટલે દુઃખાકાર વૃત્તિથી જુવેછે. અને લંપટ પુરૂષ છે તે તામસી-મોહાકાર વૃત્તિથી તેને જુવેછે. એ રીતે એકજ ઇંદુમતિમાં ત્રણ ગુણ દેખાય છે. જગતના દરેક પદાર્થમાં એમ છે. (ત્રિગુણાત્મક હોવાથી). અંતઃકરણની સુખાકાર વૃત્તિમાં પણ દુઃખરૂપતા અને મોહનો સંબંધ હોવાથી તે દુઃખ-રૂપજ છે. ત્યાં શંકા કરાય છે કે,—પ્રકાશ અને અંધકાર બે ભેગાં નથી રહેતાં. તે રીતે સુખદુઃખ બેનો સંબંધ શી રીતે સંભવે? સાત્ત્વિક વૃત્તિ ઉદારાવસ્થાવાળી છે તેમાં દુઃખનો લેશ છે. બેહુ (સુખદુઃખ) સમાન બળવાળાં નથી. વૃત્તિઓ ક્ષણિક છે. ભાવ પદાર્થો પણ ક્ષણિક છે. દીવાની શીખા-જ્વાળા નિકળેછે તે પ્રત્યેક ક્ષણે નવી નવી નિકળેછે. તેમ, સુખાકાર વૃત્તિપણ ક્ષણિક હોવાથી નવી નવી પ્રકટેછે.

હવે અવિદ્યાનું ચાતુર્ય સ્વરૂપ કહેછે.—આત્માથી ભિન્ન બધુંજ અનાત્મા છે. તે અનાત્મા (દેહાદિ)માં આત્મત્વબુદ્ધિ કરવી અથવા થવી તે.

પાંચ કલેશોમાનો અવિદ્યા નામનો પ્રથમ કલેશ અહિં સુધી કલ્યા. બીજો, અસ્મિતા છે. દૃક્શક્તિ એટલે ચેતન પુરૂષ (દ્રષ્ટા) અને દર્શન શક્તિ જે બુદ્ધિ, તે બે જુદાં છતાં તેમાં એકતા જોવી તે (અસ્મિતા). જેમ, અગ્નિ અને લોહું એ બેના તાદાત્મ્યાધ્યાસથી મયોદહત્તિ લોહું બાળે-દગાડેછે, એમ કહેછે. અગ્નિ અને લોહ બેહુના જુદા જુદા ગુણો છે છતાં તે એકમેકમાં સંક્રાંત થવાથી “ લોહું બાળેછે ” એમ કહેવાય છે. તેમ ચેતનના ધર્મ, બુદ્ધિ આદિ જડ શરીરમાં, અને તે બુદ્ધિ આદિના ધર્મ ચેતનમાં પ્રતીતિ થવી; જેમ, હું ગડો છું, જમું છું, સુખી છું, વગેરે. એ રીતના તાદાત્મ્યાધ્યાસથી ઉલટું માનવું, તે અસ્મિતા છે.

સુખાનુશયી રાગઃ સુખભોગપશ્ચાત્ અંતઃકરણમાં રહેછે તે (રાગ). એટલે આ સુખ હંમેશાં મને ‘અન્યું’ રહે, એવી અભિલાષા. પણ તે કંઈ અખંડ કાયમ રહેતું નથી તેથી કલેશ થાય છે.

દુઃખનો નાશ થવાની જે વૃત્તિ છે તેને દ્વેષ કહેછે. તે અજ્ઞાની-જનોને તો હોયજ, પણ વિદ્વાનોને પણ એક રીતે આશ્વ એવો મળેનો ત્રાસ છે, તેને અભિનિવેષ કહેછે (એ પાંચમો કલેશ કલ્યા). અર્થાત્, મારો અભાવ કદી ન થાય એવી ઇચ્છા, તે અભિનિવેષ.

તત્ત્વવિત્ વિદ્વાનને એવો મર્ણુનો લય થતો નથી, પણ લૌકિક વ્યવહાર નિપુણ વિદ્વાનને તે લય થાય છે. તે અનુભવ (મર્ણુનો) વગર સ્મર્ણુ થતું નથી. તે સ્મર્ણુ, મત જન્મમાં મર્ણુ થયાનું એટલે પૂર્વજન્મના સદ્ભાવને સૂચવે છે.

હવે કર્મના ચાર પ્રકાર વિષે કહે છે. જે કર્મ કરવાથી ફક્ત ધર્મ-માત્ર થાય તેવાં કર્મ તે શુકલ. જેવાં કે, સંધ્યા વંદન, જપ, નામસ્મર્ણુ કે જે કરવાથી પુણ્યજ થાય છે (અધર્મ કાંઈ નથી થતો-કાંઈને પીડા થતી નથી). તેથીજ શ્રીકૃષ્ણે કહેલ છે કે યજ્ઞાનાં જપયજ્ઞોસ્મિઃ યજ્ઞ-યાગ વગેરેમાં ધર્મ અને અધર્મ બે થાય છે તેથી તેને શુકલ કૃષ્ણ કર્મ કહે છે. જે કરવાથી અધર્મ થાય એવાં નિષિદ્ધકર્મને કૃષ્ણકર્મ કહે છે. યજ્ઞમાં વેદાધ્યયન, બ્રાહ્મણોને ભોજનાદિથી સત્કાર, એ ધર્મ થાય છે; અને વનલતાને કુટવું, ખાંડવું, બાળવું વગેરેથી જીવહિંસા થાય તે અધર્મ છે. વળી પશુવધ થાય તો તેથી પણ પાપ થાય છે. એ પતંજલિનો મત છે. પણ મિમાંસકો કહે છે કે, જે વેદવિદિત છે તેથી ધર્મની ઉત્પત્તિ થાય છે, વેદમાં નિષિદ્ધ હોય તે કરવાથીજ અધર્મ થાય. વેદઆજ્ઞા પ્રમાણે કરવાથી પાપ શી રીતે સંભવે ?? અग्નિષોમીયં પશુમા હમેત્ ॥ એમ કહ્યું છે તો તે રીતે ન કરે તો પાપ લાગે. વળી યજ્ઞર્થેપશવઃછદ્યા યજ્ઞને માટે પશુઓ ખનાવ્યાં છે તેથી પણ આજ્ઞા પ્રમાણે પશુવધ નહીં કરવાથી પાપ સંભવે છે. વળી બીજી શ્રુતિ કહે છે કે, નર્હિસ્ત્યાત્ સર્વાણિ મૃતાનિ કાંઈ પ્રાણીની હિંસા ન કરવી. એ રીતે બે શ્રુતિઓનો વિરોધ આવે છે તો ત્યાં શું કરવું, એમ મિમાંસકો કહે છે. અપવાદના વિષયને છોડીને ઉત્સર્ગની ઉત્પત્તિ થાય છે. અગ્નિષોમીયં અપવાદ છે, તેના વિષયને છોડીને લેવું, એટલે, એ (યજ્ઞ) શિવાયને બીજે કાંઈ સ્થળે કાંઈની હિંસા ન કરવી. વિશેષશાસ્ત્રથી સામાન્યશાસ્ત્રનો બાધ થાય છે. એ વિષયમાં પાતંજલ, કાપિલ, સાંખ્ય, મિમાંસક, વેદાન્ત, વગેરેના ખૂબ વિવાદ-તકરારો છે.

તાવત્ કર્માણિ કુર્વીત નનિર્વેદ હિ યાવતા ।

મત્કથા શ્રવણાદૌ વા શ્રદ્ધાયાવજ્જાયતે ॥

જ્યાંસુધી વૈરાગ્ય થયો નથી, અથવા મારી કથા શ્રવણમાં શ્રદ્ધા ઉપજી નથી, ત્યાંસુધી કર્મો કરવાં, એમ પ્રભુ કહે છે. કર્મકાંડ બહુ મોટું છે. વેદમાં તેનો ધણો વિસ્તાર છે. ઉપાસના કાંડ પણ મોટું છે. કારણ કે જ્ઞાનરૂપ ઉપેયનો તે ઉપાય છે. ઉપાય-સાધનની સામગ્રી ધણીજ હોય. તે કર્મ ઉપાસના પરિપક્વ થયાં એટલે જ્ઞાન તો શબ્દમાત્રથી થાય છે, તેથી

જ્ઞાનકાંડ નાનું છે. અર્થતુ પરમો ધર્મઃ ચદ્યોગેનાત્મદર્શનં ॥ બીજા ધર્મ ધણી છે, પણ જેનાથી આત્મસાક્ષાત્કાર થાય, તે પરમધર્મ છે. જ્યાંસુધી સંસારમાં સત્યત્વ બુદ્ધિ છે ત્યાંસુધી વિવેક પ્રાપ્ત થતો નથી; મિથ્યાત્વ જાણેથી વિવેક પ્રાપ્ત થાય છે. વિવેક આવ્યો તો વૈરાગ્યને પ્રકટતાં વાર નથી. કાચમાં હીરાની બુદ્ધિ થઇ રહેલી ત્યાંસુધી તેના પર મોહ-પ્રેમ કરી સાચવી રાખ્યો, પણ કાચજ છે એમ જાણતાંની સાથેજ ફેંટી દીધો. પરંતુ જ્ઞાન માટે કર્મની અપેક્ષા છે તેમ ભક્તિયોગ માટે પણ છે. જ્ઞાનમુત્પચ્છતેપુંસાં ક્ષયાત્પાપસ્યકર્મણઃ જ્ઞાન અને ભક્તિ બેહુમાં કર્મની અપેક્ષા, પણ ફેર એટલેજ કે, ભક્તિભાવમાં દ્રવીભાવની અપેક્ષા, અને જ્ઞાનમાં અદ્રવીભાવની અપેક્ષા છે. બીજું બધું શીકું-સુકું લાગીને અંતઃકરણની વૃત્તિ, પરમાત્મા આકારે થવી તે ભક્તિયોગ. જેમ, રસ છે તે બીજામાં પડીને તે આકારે થાય છે તેમ, સવિકલ્પ અંતઃકરણની વૃત્તિ ધશ્વરાકાર થાય તે ભક્તિયોગ; અને નિર્વિકલ્પ બ્રહ્માકાર વૃત્તિ થવી, તે જ્ઞાનયોગ છે.

દ્રષ્ટજન્મ વેદનીય કર્મનાં કૃળ અહીંજ ભોગવાય છે. મુનિ માર્કંડેય અને નંદીકેશ્વર તેમાં દ્રષ્ટાંતરૂપ છે. નંદી બાળક હતા ત્યારે તેના પિતાએ, એક પ્રસંગે નારદમુનિ આવેલા તેને નંદીનું ભાવિ પુછવાથી કહેલું કે આઠ વર્ષનું આયુષ્ય છે. તેથી પિતાને ચિંતા થઇ કે બાળવયમાં એ શું કલ્યાણ કરી શકશે. ઉત્તમ મનુષ્યજન્મ એનો વ્યર્થ જશે. પછી તે બાળકને શિવપૂજા બતાવી ખૂબ ઉપદેશ કીધો. આઠમે વરસે કાળ સમાપ્ત થતાં યમ આવ્યા. તે ભયંકર રૂપ જોઇ શિવને વળગી પડ્યો, કે તરત શંકરે પ્રકટ થઇ ત્રિશુળ કાઢી યમને કહે, જાવ-એતો ચિરંજીવ છે. એ રીતે બાળક વયમાંજ કલ્યાણ કરી લીધું.

નહુપે યસ કરેલા તેથી ઇદ્રપદ (Temporary-acting) આપ્યું. પણ ઇદ્રાણીએ તેને પાસે આવવાની ના કહેવાથી તેણે બતાવ્યા પ્રમાણે સત્તતઃપિ પાસે પાલખી ઉપડાવી તેમાં બેઠો. બેઠાં બેઠાં અમરત્યને લાત મારી કહ્યું કે, સર્પ સર્પ (વેહેલો ચાલ). તેથી ધુરસે થઇ અગસ્ત્યે તેને શાપ આપ્યો કે, સર્પ થઇને પડ. તેથી તે નહુષ રાજા સર્પ થઇને પડ્યો. એ પણ દ્રષ્ટ જન્મ વેદનીય કર્મ-એ નિહિતવિપાક કહેવાય છે. અદ્રષ્ટ જન્મ વેદનીય કર્મ છે તે અનિહિતવિપાક કહેવાય છે. પંચશિખાચાર્ય સમર્થ થઇ ગયા, તે પાતંજલિને મળતા હતા. તેમણે વેદો ઉપર બહુ વિચાર કીધો છે. નિશ્ચય કીધો છે કે યજ્ઞથી જે થોડું ધણું પાપ થાય છે તે

મટાડવાને પ્રાયશ્ચિત્ત કરી લેવાથી પ્રતિબંધ નાશ પામેછે. હિંસાનાં પાપનું પ્રાયશ્ચિત્ત ન કરે તો તે પાપનું ફળ જે દુઃખ છે તે પણ સ્વર્ગના સુખભોગ સાથે ભોગવવું પડેછે. ધાન્ય સાથેજ ખીજ ક્ષેત્રમાં વવાયછે. તેને પાણી મળેછે તે પણ સાથેજ મળેછે, સાથેજ અંકુર નિકળેછે. તેમ, સ્વર્ગમાં સુખ સાથેજ પાપનું ફળ દુઃખ પણ ભોગવાય છે. નદી કે તળાવમાં નાભિ સુધી કે છાતી સુધી પાણીમાં સ્નાન કરવા ઉભા રહેનારને શીતનો અનુભવ છાતી કે નાભિ સુધી છે, અને માથાં ઉપર તાપનો પણ અનુભવ કરેછે. ગુવો કે, દેત્યાદિના લયથી ઇંદ્રને અનેકવાર ન્હાસી જઇ છુપાઇ રહેવું પડેલું, તે લયકર શોકરૂપ જે દુઃખ છે તે પાપનું ફળ છે. તેણે ૧૦૦ અશ્વમેધ યજ્ઞ કરેલા તેમાં તેજ પ્રમાણમાં પાપ થયલાનું તે ફળ છે. કેમકે ખીજનું તો પાપ છે નહીં, કે ન્હાસવા ધ્રુજવારૂપ દુઃખ આવે.

આરબ્યાધીત—સ્વર્ગ કામો યજેત્ યજ્ઞથી ધૃષ્ટની ભાવના કરે.

અનારબ્યાધીત—ન હિંસ્યાત્ સર્વાં ભૂતાનિ એ પુરૂષાર્થ છે. અને અગ્નિ-ષોમીયં પશુમાલમેત્ ॥ એ કૃત્વર્થ છે. કર્તૃર્થ હિંસાને તે વચન નિષેધ નથી કરતું તેથી વિધિનું અતિક્રમણ નથી થતું, છતાં શુક્લ કૃષ્ણ કેમ ! એમ મિમાંસક જઇમીની કહેછે તેને જવાબ દેછે કે, યજ્ઞમાં પશુવધનું પાપ નહિં હોતે તો વધ વખતે અધ્વર્યુ વગેરે દૂર શામાટે ખસી જાયછે ! પશુને મરણ વખતે કંપારી કષ્ટ થાયછે, તેથી તે અપરાધની ક્ષમા માટે અગ્નિની પ્રાર્થના શું કામ કરાય છે ! માટે પાપતો તેથી થાય છેજ, એ નક્કી થાયછે, માટે પ્રાયશ્ચિત્ત કરી તે મટાડવાં. તાત્પર્ય કે, યજ્ઞદિ કર્મ છે તે શુક્લ કૃષ્ણ છે, એવો પાતંજલ, સાંખ્ય, વેદાંત, પંચશિખાચાર્યનો મત એક સરખો છે.

અશુક્લ કૃષ્ણ કર્મ (ચોથું).—એટલે ધર્મ અધર્મ બેલુથી રહિત. એવાં કર્મ તો યોગી જ્ઞાની તત્વવિત્ મહાત્માનાં છે. જે કર્મથી પુન્ય પાપ બેલુ નથી, તેથી તેનો જન્મ પણ નથી.

સત્તિમૂલે તદ્વિપાકાજાત્યાયુર્મોગાઃ અવિદ્યા મૂળને વિષે બધાં જાતિ આયુઃ ભોગ થાયછે,

કર્માશય-સંસ્કાર-અદ્રષ્ટ-ધર્માધર્મ કેને ફળ આપેછે ? જેને પંચ કલેશ છે તેને. ભક્ત યોગી જ્ઞાનીના કલેશ દગ્ધ થવાથી તેને ફળ આપી શક્તા નથી-સુખદુઃખજનક થતા નથી. ભાત ઉપરનું છોડું-છાલું કાયમ રહેલું હોય તોજ તે અંકુર કાઢે (ઉગે). વગર સેકેલા ચણા

ઉગશે, સેક્યા પછી ઉગતા નથી. તેમ, પાંચ કલેશ છે તે કર્માશય ઉપર છોડાંરૂપ છે, તે કલેશ-છોડાં જાય તો સુખ દુઃખ દષ્ટ શકતા નથી. જાતિ, આયુ, ભોગ, એ ત્રણ છે તે કર્મનાં ફળ છે. એ ત્રણ વિપાક છે. વાસના અનંત પ્રકારની છે. કલેશ કર્મ વિપાક નિમિત્તક એક પ્રકારના સંસ્કાર છે તે વાસના. માછીની જળમાં ગાંઠ હોય છે તેવી અંતઃકરણમાં નાની નાની ગાંઠ હોય છે તે નષ્ટ થાય તો ભક્તિજ્ઞાન થશે. સ્મૃતિના હેતુ જે સંસ્કાર છે તે વાસના છે, તે અનાદિકાલીન અંતઃકરણમાં અંતીરૂપ થઈને પડી છે. શુભ કર્મથી શુભ વાસના, અશુભથી અશુભ પડે છે. ગર્ભમાં બધાં કર્મની સ્મૃતિ થાય છે. ગર્ભાશયમાં ચારે તરફ ચાર અંગુલ ફરતો એક પ્રકારનો વાયુ છે તેને પ્રાણવાયુ કહે છે, તેનો સંપર્ક થતાં-એટલે જન્મ થતાં, તે બધી વિસ્મૃતિ થાય છે. સમાધિનાં આઠ અંગનો અભ્યાસ કરતાં મરણ થાય તો બીજે જન્મે તેજ સ્પૃરે છે.

સંસારી ઘણા લોકના સમુદાયમાં ન ખેસવું, એકાકી રહેવું, તો તેથી કર્મ સંસ્કાર નાબૂદ થઈ જાય નથી; કેમકે એકાંતમાં સ્ત્રી પુરૂષો સાથે વાતચીત કરવાની હોતી નથી. પચાસ વરસ સુધી ધર્માનુકુળ રીતે વ્યવહાર ખેડી લેવો. બધાનાં પેટમાં વાતોની પેટી ભરી છે તેથી સમૂહમાં તો તેઓ અનેક સંસારી વાતો કરશે તે સાંભળવાથી અનેક પ્રકારના સંસ્કાર પડે છે; અને એકાંતમાં તે નથી હોતું તેથી સંસ્કાર સુધરે છે. અંતઃકરણ રૂપ ભૂમિમાંથી રોડાં કચરારૂપ રાજસ તામસ સંસ્કાર કાઢી નાખી શુદ્ધ કરશે ત્યારે જ્ઞાન થશે. તે સર્વ પરિવ્રજનો ત્યાગ કરી એકાંત સેવન કરશે તો થશે.

મધ્વરની સૃષ્ટિ કોઈને કશી પ્રતિબંધક નથી. જીવની સૃષ્ટિજ સુખ દુઃખ કલ્યાણાદિ કરનારી છે. આજ સુધી હજારો બ્રાહ્મણ મુવાં તેથી કોઈ રહ્યું નથી, પરંતુ “માર્” એવો અભિનિવેશ જેમાં કાંધો હોય છે ત્યાં જીવ સૃષ્ટિ છે તેથી રડીકુટી શિર પટકે છે. ધન, સ્ત્રી, પુત્ર, મિત્ર, કશું મોક્ષ પ્રતિબંધક નથી, પણ જેમાં આસક્તિ છે તેજ દુઃખની હેતુ છે. ઘોડાની લગામ તંગ નહીં રાખશે તો તે ગમે ત્યાં પટકી મારશે; તેમ, સ્વભાવથી નેત્રાદિ ઇન્દ્રિયો ચપલ હોવાથી જોવા વગેરેના વિષયમાં દોડે છે તેને રોકી દમન કરશે તો સુખમાં રહેશે. ઇન્દ્રિયોને દેવી શુભ માર્ગે વહન કરાવવું, તે દમન છે. રાજ્ય વગેરે વૈભવ પ્રતિબંધક નથી, માત્ર તેમાંની આસક્તિને હટાવી દેવી, એજ તાત્પર્ય છે.

પરમાત્મા જે કે અતિદ્રિય પદાર્થ છે તેને માટે શાસ્ત્રજ આધાર છે. પરોક્ષ આગમાત્ સિદ્ધ પરોક્ષની સિદ્ધિ વેદથી થાયછે, કેમકે વેદ છે તે યથાર્થ કહેનારા છે.

યદ્વાચાનમ્યુ દિતં યેન વાગમ્યુચ્યતે ॥ જે બ્રહ્મ વાણીને વિષય નથી, પણ જેની સત્તા સ્પૃર્તિથી વાણી પોતાનો વ્યાપાર કરેછે એટલે પ્રકાશે છે—બોલાય છે. તદેવ બ્રહ્મત્વં વિદ્ધિ નેદં યદિદ મુપાસતે ॥ તેજ તું બ્રહ્મ જાણુ; ઇદં૩પતાએ કરીને જેની તું ઉપાસના કરેછે તે બ્રહ્મ નથી.

ઇશ્વરની પૂજા, સુવર્ણ, ચાંદી, તામ્ર, મૃત્તિકા, કાષ્ટ, પાપાણાદિની પ્રતિમાને વિષે થાયછે, માતા પિતામાં થાયછે, ગુરુ, સંત, બ્રાહ્મણમાં થાયછે, એક પુણ્ય માત્ર લઈને તેમાં પણ થાયછે, જળમાં, અગ્નિમાં, દીપમાં, હાથેલીમાં, અને છેવટે આપણાં આપમાં—પોતાનેજ વિષે થાયછે. યશ્ચક્ષુષા ન પશ્યતિ યેન ચક્ષુષિ પશ્યતિ ॥ તદેવ ० જે ચક્ષુથી નથી જોતો પણ જેનાવડે નેત્ર જોઇ શકેછે તેનેજ તું બ્રહ્મ જાણુ ० એ રીતે શ્રોત્રાદિ પાંચ ઇન્દ્રિઓથી ભિન્ન, અને તે બધીને સત્તા સ્પૃર્તિ આપનાર કહીને કહેછે કે, યન્મનસા ન મનુતે યેનાહુર્મનો મતં ॥ જે મને કરીને જણાતો નથી, પણ જેણે કરીને મન સંકલ્પ વિકલ્પ કરેછે. યત્તો વાચો નિવર્તતે અપ્રાપ્ય મનસાસહ ॥ અવાંગ્ મનસ ગોચરં ॥ વગેરે શ્રુતિઓ છે તે નિરાકાર વિષેજ કહેછે.

યજુર્વેદના ૪૦મા અધ્યાયમાં મંત્ર છે કે—સપર્યગાચ્છુક્ર ० x ભગવાને પણ કહ્યું છે કે, વિષ્ટમ્યાહ મિદં કૃત્સન મેકાંશેન સ્થિતો જગત્ ॥

દેવ દૈત્યનો સંગ્રામ ચાલી દેવો જીત્યા પછી ઇંદ્રાદિ દેવો બેઠાછે. ત્યાં થોડે છેટે અપૂર્વ સ્વરૂપે પરમાત્મા પ્રગટયા. તેને જોઇ, આ કેાઇ યક્ષ કેાણુ છે તે જાણવાને ઇંદ્રે અગ્નિને મોકલ્યો. તે પાસે આવ્યો પણ જડ—મુંગો બની ગયો. ત્યારે પ્રભુએ પુછ્યું કે તમે કેાણુ છો? અગ્નિ બોલ્યો કે, હું જાતવેદ—અગ્નિ છું. અધું હું આળી શકું એવું મારું બળ છે. પ્રભુએ એક તૂણ લાઇ દેંક્યું અને કહ્યું કે, લો—આ તૂણને આજો. અગ્નિએ તે તૂણને આગવા પોતાની બધી શક્તિ લગાવી, પણ આળી શકાયું નહીં. થાકીને પાછો ઇંદ્ર પાસે આવી કહેછે કે, કેાણુ છે તે સમજાતું નથી. પછી વાયુને મોકલ્યો. તે કહે, હું વાયુ—માતરિશ્વાછું. હુંજ અધું ધારણુ કરું છું અને ઉડાવી દઉં છું. પ્રભુએ તેજ તૂણ ઉડાવવા કહ્યું. તેનાથી પણ તૂણ ઉડાવી શકાયું નહીં. પછી ગર્વથી ભરેલો ઇંદ્ર

આવ્યો. ત્યારે અભિમાની સાથે ભાષણ કરવું યોગ્ય નથી, એમ વિચારી પ્રભુ તિરોધાન થયા. અને આકાશમાં દેવી પાર્વતી આવ્યાં. તેણે કહ્યું કે, એ બ્રહ્મા-પરમાત્મા છે. એના પ્રભાવથી તમારો વિન્ય થયો છે. સંહિતા ભાગમાં છે કે, ઘણો અંતરાદિત્યે હિરણ્યકેશા હિરણ્યસમશ્રુઃxઅર્થાત્, કમળ જેવાં વિશાળ નિર્મળ જેનાં નેત્ર છે તે સંપૂર્ણ પાપોથી રહિત છે. જે સૂર્યમંડળમાં છે તે હિરણ્ય કેશવાળા છે, વગેરે. તેની જે સૂર્યમંડળમાં ઉપાસના કરે છે તે સર્વ પાપરહિત થાય છે. એ ઇશ્વરનાં સ્વરૂપનું નિરૂપણ કરે છે.

અશબ્દમસ્પર્શમરૂપં એવા તથા एको देवः सर्वभूतेषु गूढः सर्व व्यापी सर्व भूतांतरात्माx એવા સાક્ષી ચેતનરૂપ ત્રિગુણાતીત સચ્ચિદાનંદ સ્વરૂપ પરમાત્મા છે. તે સર્વ શક્તિ સંપન્ન સબલ હોઇને માયાએ કરીને સગુણ સાકારરૂપો પણ, જ્યાં જે વખતે જેવી જરૂર જણાય છે ત્યાં તે કાળે ભક્ત જનોનાં રક્ષણ નમિત્તે તે સાધુ ભક્તોની શ્રદ્ધા ભક્તિને વશ હુવા, ધારણ કરી પ્રતીત થાય છે. દિવ્ય, માયામય, અલૌકિક, ઇચ્છામય, સ્વતંત્ર, એવું તે ઇશ્વરનું શરીર હોય છે. સાધક ભક્તોના અનુગ્રહ માટે ઇશ્વરનાં યથેષ્ટ લીલા વિગ્રહ થઇ શકે છે. એવો સાકાર પ્રતિપાદન કરનારી શ્રુતિનો તાત્પર્ય છે. જીવોના જેવું કર્મ જન્ય પરતંત્ર ભૌતિક શરીર તે પ્રભુનું હોતું નથી. તે પરમાત્મા સ્વમહિમ્નિ પ્રતિષ્ઠિત નિરાધાર છે, તેનો ઉપાસના માટે આધાર પણ હોઇ શકે છે. જે સંપૂર્ણ સ્વરૂપ છે તે આદિત્ય સ્વરૂપ પણ જો. સૂર્ય તેનો મહિમા છે તેમાં પ્રતિષ્ઠિત છે. ઇશ્વરને વિષે કારણ શરીર એટલે અજ્ઞાન નથી, તો તેનું સૂક્ષ્મ શરીર પણ નથી; તેમ ભૌતિક સ્થૂળ પણ તે પ્રભુનું નથી હોઇ શકતું. આકાશ વ્યાપક છે તો તે ઘટમાં પણ છેજ. તેમ વ્યાપક ઇશ્વર છે તો તે ગર્ભાશયમાં અને હરેક જગામાં હોઇ શકે છેજ. વ્યાપકની બધે સત્તા છે. એક દેશી પદાર્થનું તેમ જનનું નથી.

यदायदाहि धर्मस्य ग्लानिर्भवति भारत ।

अभ्युत्थानम धर्मस्य तदात्मानं सृजाम्यहं ॥ તથા

परित्राणाय साधुनाम् विनाशायच दुष्कृताम् ।

धर्मसंस्थापनार्थाय संभवामि युगे युगे ॥ (ગીતા.)

अजोपि सन्नव्ययात्मा भूतानामीश्वरोपिसन् ।

प्रकृतिस्वामधिष्ठाय संभवाम्यात्ममायया ॥

ધશ્વર શા માટે અવતાર લેછે તે વિષે ઉપર કહ્યું તેની પુષ્ટિ પુરાવા રૂપ ઉપરના શ્લોકો છે. ઇશ્વરની ૧૬ કળા વાયુપુરાણમાં કહી છે. સર્વગતા, તૃપ્તિ, અનાદિબોધ, સ્વતંત્રતા, નિત્ય અલુપ્ત શક્તિ, અનંતશક્તિ, જ્ઞાન, વૈરાગ્ય, ક્ષમા, દયા, કૃતિ, આશ્ચર્ય, બલ, તેજ, વીર્ય, સામર્થ્ય અથવા સત્ત્વ સંકલ્પપણું. એવા પ્રભુ કહે છે કે, હું અજ (અજન્મા) છતાં મારી ઉત્પત્તિ પ્રતીત થવી, એજ માયાની નિપુણતા-અતુરાષ્ટ છે. વડનાં બીજમાં મહા વિશાળ સમર્થ પ્રચંડ વડનું ઝાડ છે તે અતિ સૂક્ષ્મ બીજમાં ક્યાં રહેલું હતું. એ જેમ આશ્ચર્ય છે. તેમ, નિરાકાર નિર્ગુણ નિરવયવ સચ્ચિદાનંદ બ્રહ્મ-ઇશ્વર પ્રભુની કમનીય અવયવો વાળી મનોહર સુંદર મૂર્તિ પ્રતીત થાય છે તે પણ તેવુંજ આશ્ચર્ય છે. વેદમાં મંત્ર છે કે, -સ્વં સ્વં પ્રતિરૂપો જમૂલ ॥ ઇદ્ર જે પરમાત્મા છે તે માયાથી, પોતાની અચિન્ત્ય શક્તિથી, બહુ રૂપે પ્રતીત થાય છે. ભક્તોનાં ધ્યાન માટે પ્રભુ અનેક રૂપો ધરે છે. ઇશ્વરનાં બે પ્રકારનાં રૂપ છે. અનુગ્રાહ અને નિગ્રાહ. નૃસિંહ સ્વરૂપ નિગ્રાહ છે. તેવાં અલૌકિક વિગ્રહનીજ તે વખતે જરૂર હતી તેથી તેવું ધર્યું. રાવણ માટે મનુષ્ય તનુની રામરૂપે જરૂર હતી, કેમકે રાવણને મનુષ્ય તો છેક તૃણવત્ હતું. કંસાદિ તથા કૌરવાદિ માટે કૃષ્ણાવતારની જરૂર જોઇ તેવું રૂપ પ્રતીત કરાવ્યું. ઇશ્વરના એવા અસંખ્યાત અવતાર-વિગ્રહો થયા, થાય, અને થશે. તે બધામાં મુખ્ય દશ અવતાર છે, અને બીજા બધા ગૌણ છે.

પ્રશ્ન:—“હું નથી” એવો કાષ્ઠને ભ્રમ નથી-સંદેહ નથી; પણ “હું છઉં” એમ બધા વગર શંકાથી જાણે છે. તે આત્મા છે તેજ બ્રહ્મ છે અને સમષ્ટિ આત્મા છે તે ઇશ્વર છે. એ નિઃસંદેહ સિદ્ધ વાત છે, તો પછી તે વિશે વિચાર કરવાનું કારણ શું?

ઉત્તર:—કંઈ કારણ નથી, તથાપિ આયુ છે તે રોજ પ્રતિક્ષણ અસત પ્રસંગોએ કરીને વ્યર્થ ક્ષીણ થઇ રહ્યું છે; અને દિનમાં અનેક પરિતાપ થાય છે, તે હરિ ચરિત સુખામિઃ શ્રી હરિના ગુણ ચરિતરૂપ અમૃતથી સિંચિત કીધું હ્રુવું (આયુ) સફળ થાય છે. તે માટે ઇશ્વર સિદ્ધિનો વિચાર થાય છે-કરાય છે. ઇશ્વર માટેજ કંઈ કરાતો નથી, કેમકે તે તો સિદ્ધજ છે.

નિત્ય, શુદ્ધ શુદ્ધ મુક્ત સ્વભાવવાળો ઇશ્વર છે, એમ વેદાંતે નિશ્ચય કાઢે છે. અનાદિ ઇશ્વર છે; એમ સાંખ્યે ઠરાવ્યું છે. કલેશ કર્મ કે ૧૬

વિપાકાશૈરપરામૃષ્ટ; પુરૂષ વિશેષ છે તે ઇશ્વર છે, એમ પાતંજલમુનિએ સિદ્ધ કીધું છે. મહા પાશુપત લોક કહેછે કે, જે નિર્લેપ સ્વતંત્ર છે તે ઇશ્વર છે. શૈવ લોક શિવને ઇશ્વર કહેછે. વૈષ્ણવો પુરૂષોત્તમને (વિષ્ણુને), યાજ્ઞિકો યજ્ઞપુરૂષને, પૌરાણિકો પિતામહને, વિશ્વકર્માને સુધારો ઇશ્વર કહેછે અને ઉપાસે છે. મતલબ કે ઇશ્વર વિષે સંદેહ તો નથીજ, પણ તેની ચર્ચા છે તે એક પ્રકારનું મનન છે, તેથી વિચાર કરાય છે.

વિચાર છે તે વિપ્રતિપત્તિ (એટલે વિરૂદ્ધ જ્ઞાન) વગર થઇ શકતો નથી. ઇશ્વરમાં શું પ્રમાણ છે? એમ કાંઈ પુછે તેને ઉત્તર કે, લક્ષણ-પ્રમાણાભ્યાં વસ્તુસિદ્ધિઃ લક્ષણ અને પ્રમાણ કરીને વસ્તુ સિદ્ધિ થાયછે. અદ્રઘં ચેતનાધિષ્ઠિતં અચેતનત્વે સત્તિ કાર્યજનકત્વાત્ ॥ ધર્માધર્મરૂપ અદ્રઘ છે તે ચેતનાશ્રિત છે. તે ધર્માધર્મ છે તે અચેતન (જડ) છે, પણ સુખ-દુઃખરૂપ કાર્યનાં જનક છે. જેમ, તરવાર, આરી, વાંસલો છે તે અચેતન છે. તેનું કામ એજ છે કે ફાડી ચીરી નાખવું, પણ તે કાંઈ કરી શકતાં નથી. પણ ચેતનનો આશ્રય હોય તો તે કામ કરી શકે. તેમ, સુખ-દુઃખાદિ ધર્મ ચેતનાશ્રિત હોવો જોઈએ. જ્યાં અચેતન કાર્યજનક છે ત્યાં ચેતન અધિષ્ઠિત છે. સુધારના હાથમાં આરી વાંસલો હોય તોજ તે કામ થાયછે. તેમ તે અદ્રઘનો આશ્રય એક ચેતન માનવો પડશે. અને તે ધર્માધર્મનો આશ્રય ઇશ્વર છે.

ઇશ્વરના અવતારો બહુ પ્રકારે થાયછે. શકત્યાવેશ, કલાવેશ, જ્ઞાનાવેશ, ઐશ્વર્યાવેશ, વગેરે રૂપ અવતારો પ્રસંગાનુસાર થાયછે.

અજ છે તે પૃથ્વીઆદિ ભૂતોનું કાર્ય છે, તે કંઈ બ્રહ્મ નથી, પરંતુ “અજ બ્રહ્મ છે” એમ બ્રહ્મ દ્રષ્ટિથી તે અજ, મન, પ્રાણાદિમાં ઉપાસના કરાય છે; તો તેથી એવી ઉપાસના કરનારને સર્વ અસ્ય અજ્ઞમવત્તિ. ગમે તેવું ગમે તેવું અજ લક્ષણ કરવાથી તેને પ્રત્યવાય પ્રાપ્તિ થતી નથી. ઉપાસના વિધિને આધીન છે. તેજ રીતે શાસ્ત્રિઆમ, શંકરનું બાણુ (શિવલિંગ), લાલજી-ઠાકોરજી-આલકૃષ્ણ, રાધાકૃષ્ણ, રામચંદ્ર, વગેરે પાપાણુ, ધાતુ, મૃત્તિકા વગેરેની તે તે દેવની મૂર્તિમાં વિષ્ણુ, શિવ, દ્રષ્ટિથી ઉપાસના થાય છે. વિધિના બળથી પ્રતિમાને વિષે જે દેવત્વભુદ્ધિ થાય છે તે સફળ પ્રવૃત્તિજનક છે. તે પ્રમા જ્ઞાન (યથાર્થ જ્ઞાન) નથી તોપણ અધિકાર અને રૂચિપરત્વે કહેવાય છે. જેમ, એક પિતાના ચાર પુત્ર છે તેની અભિરૂચી-વલણ જોધને તેવુંજ શિક્ષણ તેનો પિતા આપે છે. એકની

અભિરૂચિ વ્યાપારમાં છે. તે જોઈ તેનો પિતા તેને તેમાં રૂચિ કરાવવાને કહે છે કે, વ્યાપારજ ઉત્તમ છે, નોકરીમાં પરાધિનતા વેડવી પડે છે, રજા માગવી પડે, વેહેલા-મોડા જવાય તો ઠપકો મળે, ઉપરીને આધીન વર્તવું પડે, તેથી અશક્ત-મૂર્ખ જેવાને તે (નોકરી) કામની છે. વ્યાપાર-માંતો સ્વતંત્રતા, મરજી મુજબ જવું, આવવું, વધુલાભ, વગેરે. બીજા પુત્રનું વલણ નોકરી તરફનું જોઈ જાપ તેને કહે છે કે, નોકરીમાં બીજી શીકરજ નહીં-ખીટીએ ધોત્યું. મહીનો થયો કે મુકરર રકમ આવશેજ; અને વેપારમાં તો બહુ દુઃખ, માલમાં ખોટ જાય તો દુઃખ, જીવ શીકરમાં રહે, વગેરે. ત્રીજાનું વલણ માતપિતાની અહર્નિશ સેવામાં રહેવાનું હતું. તેને કહે કે, પુંડરિક ભક્ત, ધર્મવ્યાધ, વગેરે માજાપની સેવા પ્રતાપથીજ પ્રભુના પ્રિય અને જ્ઞાનસંપન્ન થયા હતા. અન્ન વસ્ત્રાદિ તો પ્રારબ્ધ કર્મ પ્રમાણે મળવાનુંજ છે. ચોથો વૈરાગ્યસંપન્ન હોવાથી સમાધિનિષ્ઠામાં રૂચિ-વાળો જોઈ તેને દ્રશ્ય જગતનું મિથ્યાત્વ સમજાવી, વિષયો દુઃખરૂપ હોવાથી તેમાં દોષ દ્રષ્ટિ કરાવી બ્રહ્મવિદ્યાનો ઉપદેશ આપ્યો. પિતાનો આશય કંઈ નોકરી, વ્યાપાર, કામકાજ પ્રવૃત્તિની નિંદામાં નથી, પણ પુત્રને જે રૂચિ કરે હોય તેની સ્તુતિમાં તાત્પર્ય છે. તેમ, કાર્યબ્રહ્મ અને કારણબ્રહ્મની ઉપાસના કહેવા માટે વેદ શાસ્ત્રાદિમાં અધિકાર પરત્વે કહેવામાં આવ્યું છે.

સંસ્કાર છે તે અધિકાર સંપાદક થાય છે. જેમ બ્રાહ્મણબાળકને ઉપવિત સંસ્કાર થાય તો પછી વેદાધ્યયનનો અધિકાર આવે છે. સંસ્કારથી ગુણની અભિવ્યક્તિ થાય છે. તેમ, પ્રતિમામાં પ્રાણપ્રતિષ્ઠા કરીને પછી પૂજન થાય છે; તેમાં પ્રાણની અભિવ્યક્તિ થવી જોઈએ, પણ એ પ્રાણ-પ્રતિષ્ઠા કરવાનો અર્થ, યોગિક નથી, પણ પારિભાષિક છે. એટલે તેમાં પ્રાણ આવે છે એમ નહીં, પણ તે મૂર્તિમાં પૂજ્યત્વનો આરોપ થાય, એજ માત્ર છે. એ સંસ્કાર વિશેષનું નામ પ્રાણપ્રતિષ્ઠા છે.

નિત્યં સ્નાત્વા શુચિઃ કુર્યાત્ દેવર્ષિં પિતૃ તર્પણં ।

દેવતાભ્યર્ચનં ચૈવ સમિધાધાનમેવચ ॥ (મનુ०)

દેવાનું પૂજન એ રીતે વેદ, શાસ્ત્ર, સ્મૃતિ, આદિથી સિદ્ધ થયું.

વેદના એ ભાગ છે તેમાં બ્રાહ્મણભાગમાં ઉપનિષદો આવે છે. અર્થાત્, તે જ્ઞાનભાગ છે. ઉપનિષદ એટલે સમીપમાં આવનારનાં સંસાર બંધન શિથિલ કરે છે. પંચાગ્નિ વિદ્યા જાંદગ્યમાં કહી છે.

ઋણાનિ ત્રીણ્યપાકૃત્ય મનોમોક્ષેનિવેશયેત્ ॥

ત્રણ ઋણને આપી દઇને પછી મનને મોક્ષને વિષે લઇ જવું.

અધ્યયનેન ઋષિર્ણાં ગીતા, રામરક્ષા, વેદાધ્યયન, શાન્તિપાઠ, ભાગવત, વગેરેનું અધ્યયન પાઠ નિત્ય કરવાથી ઋષિનું ઋણ અપાય છે.

યજ્ઞેન દેવાર્ણાં પંચમૂના દોષ પરિહારાર્થ પંચમહાયજ્ઞ જે રોજ (અહરથે) કરવાના છે તે કર્યાથી દેવઋણ અપાય છે. અથવા અગ્નિમાં અમુક દેવાને ઉદ્દેશીને આહુતિ (ધૂત વગેરેની) આપવાથી દેવઋણથી મુક્ત થવાય છે.

પ્રજયા પિતૃણાં પ્રગ્ન ઉત્પન્ન કરીને, માતાપિતાની સેવા પ્રેમભક્તિથી કરીને, શ્રાદ્ધાદિ કરીને, અને રોજ તર્પણ કરીને પિતૃનાં ઋણથી મુક્ત થવું.

એ રીતે સ્નાન કરી પવિત્ર થઇને દેવતા, ઋષિ, પિતૃનું તર્પણ કરવું, અને પંચાશતન દેવતાનું (અથવા અમુક ઇષ્ટદેવનું) અર્ચન-પૂજન કરવું.

હવે બ્રાહ્મણપૂજન વિષે કહેછે:—

અવિષ્ણોવા સવિષ્ણોવા બ્રાહ્મણઃમામકીતનુ ॥ યુધિષ્ઠિરના યજ્ઞમાં બ્રાહ્મણ-ઋષિઓ આવે તેનાં ચરણ ધોવાનું કામ શ્રી લગવાને માથે લીધું હતું. ગુણ દોષ છે તે વ્યક્તિમાં હોય છે, પણ જાતિમાં નહીં. બ્રાહ્મણ જાતિમાં વિદ્વતા કે મૂર્ખતા રૂપ ગુણ દોષ નથી, પણ અમુક અમુક વ્યક્તિમાં સંભવેછે. માટે બ્રાહ્મણ આવે નહારે કે સારો, એમ નહીં કહો; અમુક વ્યક્તિ આવી છે, એમ કહી શકાય.

એ રીતે ૧૪ પ્રકારના સાધારણ ધર્મ કહ્યા.

વર્ણ આશ્રમને ઉદ્દેશીને ધર્મનું જે વિધાન કીધું હોય તેને અસાધારણ ધર્મ કહેછે. તેને માટે ગીતા અ. ૧૮ તથા મનુ અને પારાશર સ્મૃતિ જુવો.

બ્રાહ્મણ ક્ષત્રિય વિશાં શૂદ્રાણાંચ પરંતપ ।

કર્માણિ પ્રવિભક્તાનિ સ્વભાવપ્રભવૈર્ગુણૈઃ ॥

જે સેવકનાં પ્રવેશ પદમાં મળ્યું વર્ણનેજ સમાસ કીધો છે, કેમકે ક્ષિત્રજ એવો એક ધર્મ ત્રણેમાં અનુગત છે, તે સામાનાધિકરણથી, સમાસ કીધો છે. અનાદિ કાલીન વાસના અથવા પ્રકૃતિ સ્વભાવોથી પ્રકૃતિ

જન્યગુણથી વર્ણુ વિભાગ પ્રાપ્ત થાયછે. તે ચારે વર્ણુનાં કર્મ જુદાં જુદાં છે. શમ, દમ, તપ, શૌચ ક્ષાંતિ, સરળતા, જ્ઞાન, વિજ્ઞાન, આસ્તિક્ય.

**શમોદમસ્તપઃ શૌચ ક્ષાંતિરાર્જવ મેવચ ।
જ્ઞાનં વિજ્ઞાનમાસ્તિક્યં બ્રહ્મકર્મ સ્વભાવજં ॥**

એ બ્રાહ્મણનાં કર્મ છે. શૌર્ય તેજો હૃતિદાઈયં શૌર્ય, તેજ, ધૃતિ, દક્ષતા, યુદ્ધમાં પાછા ન હઠવું તે, દાન, ઇશ્વરભાવ, એ ક્ષત્રીનાં સ્વભાવ સિદ્ધ કર્મ છે.

**કૃષિ ગોરશ્ય વાણિજ્યં વૈશ્યકર્મ સ્વભાવજં ।
પરિચર્યાત્મકં કર્મ શૂદ્રસ્યાપિ સ્વભાવજં ॥**

ખેતી કરવી, ગઊરક્ષા, અને વ્યાપાર કરવો, તે વૈશ્યનાં, અને ત્રણે વર્ણુની સેવા કરવી, એ શૂદ્રનાં સ્વભાવ સિદ્ધ કર્મ છે. વેદ ભણવા અને ભણાવવા, યજ્ઞન યાજ્ઞન (યજ્ઞાદિ પૂજન કરવું તથા કરાવવું) દાન દેવું અને પ્રતિગ્રહ કરવો, એ છ કર્મનો બ્રાહ્મણને અધિકાર છે તેમાં ત્રણ છે તે પોતાનાં કલ્યાણના હેતુ છે, અને ત્રણ છે તે સ્વઉપજીવિકાના હેતુ છે. ક્ષત્રી વૈશે અધ્યયન કરવું, અધ્યાપન એટલે કરાવવું નહીં, યજ્ઞન કરવું, દાન દેવું એ પ્રમાણે અસાધારણ ધર્મ કહ્યા.

એક શરીરમાં જેમ માથું, હાથ, પગ, કટિ, પેટ વગેરે વિભાગ છે તેમ ચાર વર્ણુ મળીને પરમાત્માનું એક શરીર છે બ્રાહ્મણો મુખરૂપે, ક્ષત્રી હાથરૂપે, વૈશ્ય જંઘારૂપે, અને શૂદ્રો છે તે પગરૂપે છે. જંઘાથી કે પગથી મુખનું કામ ન થાય (ખવાય નહીં.) તેથી ઉચિત અધિકારાનુસાર કામ લેવાય છે. પાંધડી તો માથાંપર હોય, પગે નહીં પેહેરાય. તાત્પર્ય કે શૂદ્રને વેદાધિકાર નથી, પણ શ્રવણ કરી જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરી કલ્યાણ કરી લેવા સર્વનો હક છે. વિદુરજી, ધર્મવ્યાધ, વગેરે દ્રષ્ટાંતરૂપ છે.

યતિ બ્રહ્મચારી પકવાન્નના અધિકારી છે તેથી તેમણે બ્રહ્મચર્યા-વસ્થામાં તથા સન્યાસમાંજ ભિક્ષા માગવી, એ ધર્મ છે. પણ તેજ પુરૂષને મહસ્થાશ્રમમાં (તે ભિક્ષા માગવી) અધર્મરૂપ છે.

મહસ્થે બીજાનું અન્ન તો બનતાં સુધી ભોજન કરવાનું નથી, પણ બીજાનું રાધેલું પણ ભોજન કરવું નહીં (સ્વહસ્તે અન્નર તે બની નહીં) એકે તો પ્રવિત્ત સુશિલા પત્નિ હસ્તે રાખાયલું જમવું), એ ઉત્તમ તપરૂપે

છે બ્રહ્મચર્યનું સમાવર્તન કરીને ગૃહસ્થ થયો કે પછી ભિક્ષા છે તે પ્રત્ય-
વાય રૂપ થઈ પડેછે, તેથી અધિકારચ્યુત થવું તે દોષ છે-અધર્મ છે.

બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રી, વૈશ્યને ઉપનયનથીજ અધિકાર આવેછે તે ગર્ભા-
ધાનથીજ ગણતાં ૮-૧૧-૧૨મે વરસે જનોઈ દેવાનું છે; છતાં, મારો
પુત્ર જલદી બ્રહ્મચર્યસ્વી થાય, એવી પિતાની ઇચ્છા હોય તો ત્રણે વર્ણના
અનુક્રમે ૫-૬-૮મે વરસે જનોઈ દે. એ મુખ્ય કલ્પ છે, પણ જનોઈ
દેવાનો કાળ ૧૬-૨૨-૨૪ વરસ સુધી છે; પછી તે પતીત થાયછે, એવો
મનુ, આપસ્તંબ તથા શંખઋષિનો મત છે. બ્રાહ્મણને વસંતરતુમાં,
ક્ષત્રીને ગ્રીષ્મમાં, અને વૈશ્યને શરદરતુમાં ઉપવિત દેવું. બ્રાહ્મણને મુંજ
અથવા બિલ્વની મેખળા, અને વૈશ્યને શણની મેખળા કરવી. બ્રાહ્મણને
દાંડ કરવો તે પળાસ અગર બિલ્વનો, વટ-ખદીરનો ક્ષત્રીને, પીલુ-ઉદંબરનો
વૈશ્યને. તે નહીં મળે તો એકજ પ્રકારનો બધાને ચાલે (જે મળે તે).
તે દાંડ કેવડો મોટો કરવો? પગથી શિરના કેશ સુધી લાંબો બ્રાહ્મણને,
લલાટ સુધીનો ક્ષત્રીને, નાક સુધી લાંબો વૈશ્યને માટે લેવો. બહુ ગાંઠ ન
હોય તેવો સીધો દાંડ લેવો. ત્રિવર્ણ પ્રગ્નએ શિખાને ગાંઠ રાખવો-છુટા
કેશ ન રાખવા. સત્યંબ્રૂયાત્ પ્રિયંબ્રૂયાત્ ન બ્રૂયાત્ સત્યમપ્રિયં ॥ સત્ય અને પ્રિય
લાગે તેવું બોલવું, એ ધર્મ છે, પણ તેમાં કાષ્ઠની હિંસા થતી હોય તો
તેજ અધર્મ રૂપ છે. હિંસા થતી હોય તેવે પ્રસંગે મૌન રહેવું. શ્દ્ર
કોને કહેવા તે વિષે વાયસ્પતિ વિધાન, શમ્ભુ કલ્પદ્રુમ વગેરે ગ્રંથોમાં
જોવું. વૈશ્યમાં જેમને યજ્ઞોપવિત નથી તે વ્રાત્ય છે, એટલે પતિત ખરા,
પણ શ્દ્ર નહીં કહી શકાય. શ્રાવયેત્ ચતુરો વેદાન્ કૃત્વા બ્રાહ્મણમપ્રતઃ ॥
બ્રાહ્મણને આગળ કરીને ચાર વેદ સંભળાવવા, તે ગમે તે સાંભળે
તેની હરકત નથી.

આપદ્ધર્મ છે તેને અંગિકાર કરીને, દેશકાળને અનુસરીને, વેદ
અથવા શાન્તિમંત્ર વગેરે સંભળાવવા છે. તેથી ભવિતવ્યની બાધા તો
થતી નથી, સૌનાં અદ્રષ્ટને અનુસારજ થશે. મહાત્મા છે તે એ રીતે વેદ
ઉપનિષદાદિ શ્રવણ કરાવવા પ્રવૃત્ત થાય છે. એ બીજું કંઈ નથી, પણ
શ્રેયનો રસ્તો છે. અંધ લોકોને પ્રાચીન સરળ માર્ગે દેરવેછે, પ્લેગ છે
તે ત્વરાથી પ્રાણ લેછે, અને રાજ્યક્ષમા એટલે રોગ છે તે લાંબી મુદતે
જીવ લેછે. હાલની વિપત્તિ તો બહુ છે. ધર્મચ્યુત વૈશ્વદેવો દેખાઈ રહ્યા
છે; કેમકે યજ્ઞોપવિત સંસ્કાર રહિત થઈ ગયા છે. પણ તે વિપત્તિને પગ

તળે દયાવીને શુરતા-વીરતા ધારણ કરી બ્રહ્મ સંસ્કાર માટે ધ્યાન દેવાય તો પૌત્ર વખતે તો પુરી શુદ્ધિ થશેજ. પોતાનાથી અધિક શુદ્ધિ પુત્રમાં થશે, પુત્રથી અધિક શુદ્ધિ પૌત્રમાં થશે. એક શેઠની સ્ત્રી પોતાને માટે સુંદર વાળી બનાવવા તળવીજ કરી રહી છે, ત્યારે શેઠ પોતે તે સ્ત્રીનું નાક કાપવા ધારી રહ્યા છે. તેમ, ઉપવિત લેવાનું તો દૂર રહે છે, અને ચોટલી (શિખા) કપાવી નાખી હાલ ઘણા મોજ માનેછે, અફસોસ !!

કેટલાક આત્માઓ કહેછે કે, અહસ્થાશ્રમ શિવાય બીજો આશ્રમ (એટલે વિશ્રામસ્થાન) છેજ નહીં, એવો ગૌતમસૂત્રનો અર્થ છે, પ્રત્યક્ષ શ્રુતિ પણ છે. અગ્નિમીલે પુરોહિતંથી આરંભીને આમલંતિ સુધી મંત્ર ગુવો. ઋગ્વેદ હોત્રી કર્મમાત્રનું વિધાન કરે છે હેતોર્ભૂત્વાંથી અધ્વર્યુ કર્મનું વિધાન યજુર્વેદ કરેછે; ને સામવેદમાં ઉદ્દગાત્રી કર્મવિધાન છે. જ્યેષ્ઠો, હોતા, અધ્વર્યુ, અને ઉદ્દગાતા છે તે બધા અહસ્થજ હોઈ શકેછે. યાવજ્જીવં અગ્નિહોત્રં હુહ્યાત્ ॥ જીવતાં સુધી અગ્નિહોત્ર કરવો. એથી એમ સિદ્ધ થયું કે, અહસ્થાશ્રમ છેડવો નહીં. વળી, કુર્વજ્ઞેવેહકર્મોગ્નિ એ મંત્ર છે. તે કહેછે કે, ૧૦૦ વર્ષ જીવવાની ઇચ્છા કરે તો કર્મો કરીને જીવે. તેથી નકર્મલિપ્યસે નરે ॥ તે કર્મલેપ નહીં થાય. અગ્નિની પ્રાર્થના કરેછે કે, કૃતંસ્મર=હે અગ્ને ! તારી પૂજા વગેરે માફ કરેલું યાદ કર, અને મને ઉત્તમ ગતિએ લઇ જાવ. અંત્યેષ્ટિ ક્રિયા અગ્નિથી થાય છે તે પણ અહસ્થજ કરેછે. ત્યારે બ્રહ્મચર્યાશ્રમ શી રીતે કયો ? ઉપવિત પછી વેદાધ્યયનનો કાળ તે, ઉપકુર્વાણુ બ્રહ્મચર્ય; અને નૈષ્ઠિક તે અખંડ બ્રહ્મચર્ય. બ્રહ્મચર્ય-સમાપ્ત્ય ગૃહિભૂત્વા તદનંતરં વનીભૂત્વા પ્રવ્રજેત્ ॥ બ્રહ્મચર્ય સમાપ્ત કરી અહસ્થ થાય, પછી વાનપ્રસ્થ થાય, પછી સન્યાસી થાય. એવી શ્રુતિ છે. તેથી રાગી (વિપયાસકત) લોકોને માટેજ ફક્ત અહસ્થાશ્રમ વિધાન છે. વિરાગી માટે ચારે આશ્રમ છે. વાનપ્રસ્થને પણ કર્મમાં અધિકાર છે. તે પોતાની સ્ત્રીને પુત્રનાં રક્ષણ તળે સોંપીને જાય, અને સેવા કરવા ઇચ્છા બતાવી સ્ત્રી સાથે આવે તો લઇને જાય. ઉપનિષદ્ભાગમાં યતિના ધર્મ લખ્યા છે. ઉત્તર મીમાંસા શારીરક સૂત્રમાં ચારે આશ્રમ કહેલા છે.

યાસ્યવસ્કલ કહેછે કે, અહસ્થાશ્રમમાંજ પાપમાત્રનો પર્વસ થઈ જઈ સર્વ ઇન્દ્રિયનું દમન થઈ ગયું હોય તો વાનપ્રસ્થ બની વનમાં જવાની જરૂર નથી, પણ (મરજી હોય તો) સન્યાસ આશ્રમમાં પ્રવેશ કરી શકે. જ્યાં સુધી ચિત્તમાં પ્રાણી પદાર્થ ઉપર રાગ રહે ત્યાં સુધી સન્યાસ ન લેવો.

પૂર્વાભ્યાસેન તેનૈવ હીયતેહ્યવશોપિસઃ ॥ પૂર્વજન્મના અભ્યાસથી બ્રહ્મચર્યાશ્રમમાંજ રાગરહિત થઇ જવાય તો ત્યાંથીજ સન્યાસી થઇ શકે. અથવા ગ્રહસ્થ કે વાનપ્રસ્થ સ્થિતીમાં જે વખતે જે દિવસે તીવ્ર વૈરાગ્ય પ્રકટી નિકળે તેજ વખતે ચાલ્યો જાય-સન્યાસાશ્રમ લઇ લે ચતુર્થેવ-ચિરજેત તદ્દહરેવ પ્રવ્રજેત્ ॥ પછી અધ્યાં શાસ્ત્રને પણ દૂર ફેંકી દઇ, માત્ર પરમાત્મ ચિંતન કરે.

સન્યાસ ચાર પ્રકારના છે. તીવ્ર વૈરાગ્યવાળો કુટિચક છે, તે ગામખહાર પોતાના પુત્રો પાસે ઝુંપડી બધાવીને રહે અને પુત્રોનુંજ અન્ન ખાય. પુત્રો ન હોય તો સગાં ન્યાત-જાતનું ખાય. ત્રણ દંડ, કાપાય વસ્ત્ર, કમંડલુ રાખે. બીજો-તીવ્રતર વૈરાગ્યવાળો બ્રહ્મક છે. તેપણુ ત્રિદંડ, બગવાં વસ્ત્ર, કમંડલુ રાખે. જગત્માં વિચરે-સાત ધેરથી ભિક્ષા લાવે. ગામમાં એક રાત્રી, નગરમાં પાંચ રાત્રી રહે. મહિનામાં એકપણુ અપવાસ કરે. તપથી શરીર શુષ્ક કરે.* ત્રીજો-તીવ્રતમ વૈરાગ્યવાળો હંસ છે. તેધેર બેઠો રહે. અબેદરૂપે અધા દેવનું ધ્યાન કરે. પોતાની પાસે ફક્ત ઓઢવા પાથરવાનુંજ વસ્ત્ર, પાત્ર, માત્ર રાખે. વૃક્ષનાં મૂળમાં, નદી કીનારે, ગમે ત્યાં વિચરે-વસે. બ્રાહ્મણ માટે ત્રણ દંડ અને વૈશ્યને એક દંડ લેવો. બ્રાહ્મણ પણ એક દંડ લઇ શકે, એમ છેવટે કહેલું છે. ચોથો-પરમહંસ સન્યાસ છે. તે રૂદ્રાક્ષમાલા, ગોદડી, કમંડલુ, વગેરે રાખે. શિખા સૂત્ર (જનોઈ) રાખે. સંધ્યાવંદન કરે.

ત્રણ વર્ણને મોક્ષનાં સાધનરૂપ યજ્ઞોપવિત છે. વાગદંડ, મનોદંડ, કમંદંડ, એ ત્રણનાં ચિન્હરૂપ ત્રણ દંડ છે. અર્થાત્, વાણી નિયમમાં રાખે, કામ ક્રોધાદિને વશ રાખે, તથા મૌન એટલે સંકલ્પરહિતપણું રાખે, અને ફળના ત્યાગપૂર્વક કર્મ કરે, તથા પ્રાણાયામ ખૂબ કરે.

જ્ઞાનામૃતેન તૃપ્તસ્યં કૃતકૃત્યસ્ય યોગિનઃ ।

નૈવાસ્તિ કશ્ચિત્ કર્તવ્યં પર્મહંસઃ સઽચ્યતે ॥

કૃત કૃત્ય થયલો યોગી જે જ્ઞાનામૃતથી તૃપ્ત છે તેને કદી કશું કર્તવ્ય નથી. કેમકે પોતાનો ખરો સ્વધર્મ શું છે તે તેઓ યથાર્થ સમજવાનું પ્રયત્ન કરી, વેદશાસ્ત્ર સદ્ગુરુ, ભક્ત, સંત, સાધુ, સત્પુરૂષ, મહાત્મા વગેરેથી શ્રવણ કર્યા પ્રમાણે સરસ શ્રદ્ધા, પ્રેમયુક્ત ભક્તિ સંપન્ન થઇ વિવેક વૈરાગ્યાદિ સર્વ ચતુષ્ટય સાધનો અમુક અંશે સંપાદન કરવા ખાત

* ચાતુર્માસ એક જગે મુકામ રાખે.

રાખી પુરુષાર્થ કરી-મેળવીને અહર્નિશ સત્સંય સેવ્યા કરવાના અભ્યાસના મતાપે અપરોક્ષ સાક્ષાત્કાર થયા પછી વાણીદ્વારા આશ્ચર્યના ઉદ્દગાર કાઢે છે કે, અહોહો! અનંત અપાર અખંડ એકરસ પૂર્ણ સમિચ્છદાનંદ ધન પરમ શિવસ્વરૂપ પરબ્રહ્મ પરમાત્મ તત્વજ સર્વત્ર પરિપૂર્ણ વ્યાપ્ત છે, છે અને છેજ, તેને લોકો લાવવા મથેછે; એટલે પામવા-મેળવવા માટે અનેક સાધનો કરી, અનેક વ્રત યજ્ઞાદિ કરી અનેક તીર્થયાત્રા વગેરે સ્થળે શોધતા ફરે છે. અને દ્રશ્ય પ્રપંચરૂપ-જગતરૂપ બ્રાન્તિ, જે ત્રણે કાળમાં છેજ નહીં-મિથ્યા ભાસતું રહેછે, અર્થાત્, જે નથી, નથી ને નથીજ, તેને કાઢવા મથેછે, એટલે જગતરૂપ બ્રાન્તિની નિવૃત્તિ ઇચ્છેછે, એ કેટલું ભારેમાં ભારે આશ્ચર્ય છે. સર્વત્ર સર્વમય અખંડ પૂર્ણ સધન આત્મતત્વજ ભરપૂર છે તો તું છેજ ક્યાં? તું ખીજે રહ્યો ક્યાં? તું છેજ નહીં. અથવા સાક્ષી દ્રષ્ટા તૂંજ પોતે એક અદ્વૈત અખંડ સિદ્ધ છે. ખીજી વસ્તુ-દૈતની કલ્પનાનો અવકાશજ નથી, તો લાવવાનો ક્યાંથી-પામવા મેળવવાનું શું?! સ્વયંસિદ્ધ પરમાત્માજ પૂર્ણ છે તો તે દ્રષ્ટિ કરી તું તેમાં ખપી જા. સાગરમાં લેહેર તરંગ પરપોટા જળથી જુદા નથીજ. નામરૂપની કલ્પના કાઢી નાખ, તો જગત છેજ નહીં, પણ અસ્તિ ભાતિ પ્રિયરૂપ એટલે સત્ચિત્ આનંદરૂપ સદ્ગુરૂ પરમાત્મ તત્વજ ભરપૂર છે, તેજ તારું આત્મસ્વરૂપ છે.

એ પ્રમાણે જ્ઞાનામૃતે કરીને તૃપ્ત થયલા જીવન્મુક્ત સત્પુરૂષો ઉદ્દગાર કાઢી યથાર્થ સ્વધર્મનું જ્ઞાન કરાવે છે, તેઓને લેખક સવિનય સપ્રેમ શ્રદ્ધા પ્રયુક્ત અભેદભાવે સાષ્ટાંગ પ્રણામ અર્પિ આ ધર્મ પ્રકરણની સમાપ્તિ કરતો, ઉપસંહારમાં ધર્મનું પારમાર્થિક સ્વરૂપ તથા અંતિમ વક્તવ્ય કહીને વિરમેછે.

ચલા લક્ષ્મીશ્ચલાઃ પ્રાણાઃ ચલા જીવિત મંદિરે ।

ચલા ચલેચ સંસારે ધર્મ ઇકોહિ નિશ્ચલઃ ॥

એક ગરીબ છતાં વિદ્વાન પંડિત હતા, તે રાજા પાસે ભાગવત સંભળાવવા ગયા. રાજા સંભળાવે છે. છ માસ થયા. રાજા તરફથી કંઈ મળ્યું નથી અને મોદીનું દેવું થયું. સમાપ્તિને દહાડે રાજાએ રા. ૧) આપો મુક્યો. મુકામે આવી મોદીને આપ્યો, પણ તેના દેરા ચાળીસેક થયાછે તેની શીકર કરેછે. તે જોઇ મોદી કહે, માહારી ચીઠી હું ફાડું છું એટલે તમને અર્પણ કરું છું. પંડિત કહે, ધન્ય છે. તમને, પણ ઘેર જઈ

શું મુખ બતાવીશ. મોદી કહે, જમો તો ખરા. નોકરને ચાર પૈસા આપી શાક લેવા મોકલ્યો. અહીં રાજાને સ્વપ્ન (તેજ રાતમાં) થયું કે, માથું ધડ જુદાં પડ્યાં, એટલે મૃત્યુ થયું. તેથી સવારે સુપ્તદાન કરવાનું ઠરવાથી એક કાઠોળું મગાવી તેમાં બે હજાર મોહોર ભરીને, એક બ્રાહ્મણ લિક્ષા માગવા આવ્યો તેને આપી દીધું. રાજા સાહેબ તેથી શું કહે સ્વસ્તિ કહીને તે દાન લીધું, પણ ભાર ઉચ્ચકી બીખ માગવા જવું કંઠણ જાણી રસ્તે વિચાર કરેછે, એટલે પેલો મોદીનો નોકર તે કાઠોળું જોઈ પુછેછે કે, વેચવું છે? પેલો કહે, હા. ચાર પૈસા માગ્યા તે આપી લીધું અને પંડિતને જઈ શાક કરવાને આપ્યું. પંડિતે કાપતાં મળેલી મોહોરથી સંતોષ પામી શાક કીધું. બીજે દહાડે પેલો બ્રાહ્મણ પાછો લિક્ષા માગવા ગયો તેને બોલાવી રાજાએ પુછ્યું કે, કાલે શાક કરેલું કે? બ્રાહ્મણ કહે, હાજી, બહુ સુંદર. રાજા કહે, શાક કીધું હતે તો આજે માગવા નહીં આવતે. તેથી ધમકી આપી પુછતાં વેચ્યા વિષે કહેવાથી તે નોકરને બોલાવી પુછતાં તેજ પંડિત પાસે ગયું છે એમ જાણી રાજા ખૂબ હસ્યો. અને સંતોષ પ્રાપ્ત રહેવારૂપ તે બ્રાહ્મણે સ્વધર્મ પાળી, દીનતાથી રાજા પાસે કંઈ માગણી ન કરતાં છ મહીને ફક્ત રૂ. ૧) લઈ ખુશીથી ચાલ્યો ગયો, તેથી ખુશ થઈ તે બ્રાહ્મણને બોલાવી મગાવીને સાઈ માનપાન આપી બેસાડી પૂજા સત્કાર કરી તેના આવા સંતોષ માટે બહુ સ્તુતિ કરી તથા પ્રારબ્ધને પણ વખાણીને પંડિતને પાંચે પોશાક તથા સુવર્ણના અલંકારો સાથે એક હજાર મોહોર બીજી આપી વિદાય કીધા. બ્રાહ્મણે અસંતોષ સેવવા રૂપ અધર્મ નહીં કરતાં સંતોષરૂપ ધર્મ પાલન કીધો, તો તે ધર્મ પોતેજ તેનું રક્ષણ કરી સર્વ ઇષ્ટ સિદ્ધ કીધું.

ધર્મ एव हतो हन्ति धर्मो रक्षति रक्षितः ॥

એક ફકીરે કુતરો પાળેલો તે ત્યાંજ બેસી રહેતો. એક વખતે બાદશાહ આવ્યા તેણે તે કુતરો જોઈ કહ્યું કે, આ કુત્તા બહોત અચ્છા હૈં. ફકીરજી ! તુમને કિંઈ રખ્યા હૈં? ફકીર બોલ્યા કે, તુમ ઔર હમસેં અચ્છા હૈં, ઇસ લિયે. કારણ કે થોડી રોટીપર રહેછે. થોડું સૂકું પાકું ખાઈને પણ માલીકનું આરણ્ય-સેવા છોડતો નથી. અને આપણુ લોકોને માલીક-પ્રભુએ જોઈએ તે કરતાં જાદે ઉત્તમ સહિ આપ્યું છે, છતાં તે ઇષ્ટ દેવને યાદ પણ કરતા નથી, તેથી મનુષ્ય કરતાં સેવા ધર્મ સમજનાર એ કુતરો ધણો સારો છે.

જ્ઞાને મૌનં ક્ષમાશક્ત્યૌ૦ જ્ઞાન થયા છતાં મૌન સેવે, એટલે જરૂર જોટલુંજ બોલે. સામર્થ્ય શક્તિસંપન્ન હોવા છતાં ક્ષમા રાખે તો બહુ શોભે છે. વિદ્વાન કુલિનો ન કરોતિ ગર્વઃ ॥ વિદ્વાન હોઈને કુળવાન હોય તો તે ગર્વ નથી કરતો. ત્રણુવાર તમે કોઈનો ગુન્હો કરો અથવા તેનું અનિષ્ટ વિચારો, અને તે તમને ક્ષમા કરે-કશું બોલે નહીં, તો કુદરત તરફથી કૃણ મળેછે. અપરાધીને અમુક દંડ સજાનું અને ક્ષમા કરનારને લાભ, સુખ, ઉન્નતિ, વગેરેનું કૃણ મળેછે. ક્ષમા બીજે બધે કરવાની છે, પણ કોઈ દુષ્ટ પતિવ્રતાની લાજ હુટતો હોય, સંતને કોઈ હુટતું હોય, એવી જગે ક્ષમા કરવાની નથી.

હવે સંક્ષેપમાં, ધર્મ વિષે, માખણ ઘી રૂપ સાર સત્વરૂપે અર્થાત્,— ધર્મનું પારમાર્થિક સ્વરૂપ કહીને, એ વિષયની સમાપ્તિ કરાય છે.

ધર્મ એટલે પારમાર્થિક વાસ્તવ દ્રષ્ટિએ તો, તત્સત્ પરમાત્મા શ્રીહરિ ગુરૂરૂપ પરમતત્વ છે. તે પરમાત્માનુંજ અવલંબન કરીને રહેનાર ધર્મ-પરાયણ અથવા પરમેશ્વર પરાયણ ધર્માવલંબી સંત, યોગી, જ્ઞાની, સાધુ, સત્પુરૂષ, મહાત્મા, ભક્ત છે તેઓ ધર્મરૂપજ છે અથવા શ્રી હરિગુરૂ રૂપજ છે. એટલે પરમાત્માની દિવ્ય ભૂતિઓ અગર દૈવી વિભૂતિ છે. દેવોભૂત્વા દેવં યજેત્ ॥ દેવ બનીને દેવનું યજન-પૂજન કરવું. એ શાસ્ત્ર વચનાનુસાર જે પરમેશ્વર પરાયણ છે તે શ્રી હરિગુરૂ પરમાત્મ રૂપજ હોવાથી તેવા ધર્માવલંબી પરમાત્મ પરાયણ તન્નિષ્ટ ભક્ત, ગુરૂ, સંત, સાધુ, સુજન, મહાત્માની સંગતિ અહર્નિશ કરનાર સુજ વિવેકી જનો પણ, તેમનાથી દૈવી ભવતારક દિવ્ય વાણી શ્રવણદ્વારા, ઉત્તમ સંસ્કાર પ્રાપ્ત કરી, તે ધર્મરૂપ અથવા પરમાત્મ સ્વરૂપે બની રહે છે. માટે સદા સર્વદા, શ્રેયસ્ની ઇચ્છાવાળા મુમુક્ષુજને તો તેવા સત્પુરૂષોનોજ સંગ સેવ્ય છે.

ઐહિક (આ લોકનાં) અને પારલૌકિક (સ્વર્ગ વગેરે પરલોકનાં) વિષય વૈભવાદિની કામનાવાળા માટે કર્મકાંડમાં નાનાવિધ પ્રકારે અનેક કર્મનું વિધાન છે. તે કર્મ કરતાં કરતાં તે સુખદુઃખનો અનુભવ ધ્યાનમાં આવતાં કોઈ પુણ્ય સંસ્કાર બળથી તે સર્વ વિષય વૈભવાદિમાં ક્ષણિકત્વનું ભાન થતાં તુચ્છત્વબુદ્ધિ થવારૂપ વૈરાગ્ય પ્રકટે છે તો તેના પ્રભાવે નિષ્કામ બની આસક્તિ રહિત શ્રી સદ્ગુરૂ પરમાત્મ પ્રિત્યર્થેજ સત્કર્મ, નિત્ય નૈમિત્તિકકર્મ, અતિથી સત્કાર, સંત-મહાપુરૂષ, માત-પિતા, ગુરૂ, પતિ, પુત્ર, પૌત્ર, પુત્રી, સજ્જનોની સેવા, દાન, દયા, ક્ષમા, મધુર ભાષણ, વગેરે

કરવાથી ચિત્તશુદ્ધિ થાય છે. તે થવાથી સ્વજ્ઞાનનો અધિકાર આવે છે, ત્યારે પરમાત્મા હરકોઇ ગુરુ, સંત, સાધુ, પિતા, મહાત્મા, યોગી, જ્ઞાની કે ભક્તરૂપે પ્રતીત થાય છે, તેની સમીપ જઈ નમ્રભાવે ભવાબ્ધિ તરવાની ઉત્કટ જિજ્ઞાસાથી શર્ણુ થતાં તેઓ અધિકાર જોઈ તત્ત્વમર્યાદા મહાવાક્યનો ઉપદેશ કરે છે. તેનો વિચાર કરતાં અંતર્યામિ સદ્ગુરુના પ્રસાદથી અપરોક્ષ સાક્ષાત્કાર થતાં સોહં એવું જ્ઞાન થાય છે. ત્યારે દેહાત્મશુદ્ધિથી જીવત્વતું અહં મમત્વ જે મનાઈ ગયલું તે બ્રાન્તિજન્ય મિથ્યા સમજવાથી તે અહંમમત્વ મરી પડીને તે સચ્ચિદાનંદધન ત્રિગુણાતીત શાન્ત પરબ્રહ્મ તત્ત્વરૂપ સાક્ષીદ્રષ્ટા અસંગ આત્મવસ્તુમાં તે અહંમમત્વ લય પામે છે અથવા સ્થપાય છે. એટલે આ પ્રતીત થતું અને ગુપ્ત સદ્ગુણ તે પરમાત્મ રૂપજ હોવાથી વાણીથી અને મનથી તેવો અનુભવ કરી ખોલે છે અને માને છે કે, હું રૂપે અને આ સર્વ વિશ્વરૂપે તૂંજ છે. હું એવું તારાથી પ્રથક બીજું કંઈ છેજ નહીં. અથવા તો સર્વરૂપે દૂંજ અખંડ એકરસ સિદ્ધ છું. **एकमेवा द्वितीयं ब्रह्म नेहनानास्तिकिंचन ॥** એ રીતે નિઃસંકલ્પ શાન્ત સ્વસ્થ શ્રી હરિગુરુમય બની રહેવું તેનેજ વાસ્તવે ભગવદ્ગુણ થયો કહી શકાય છે. તેવાને માટે કાઇપણ વિધિ નિષેધરૂપ કર્મ ફરજીયાત-કર્તવ્ય શેષ રહેતું નથી. તેજ શ્રી પ્રભુએ ગીતા અ. ૧૮ છેવટ ભાગે, વૃત્તિને વેગ આપી નિશ્ચય અને પ્રતિજ્ઞારૂપે વાણીમાં પણ વેગ પ્રેરી કહ્યું છે કે,

सर्व धर्मान्परित्यज्य मामेकं शरणं ब्रज ।

अहं त्वा सर्वपापेभ्यो मोक्षयिष्यामि माशुच ॥

ભગવાન વસિષ્ઠ મહામુનિએ યોગવાસિષ્ઠ મહારામાયણનો શ્રી રામ-અંદ્રને ઉપદેશ કરી છેવટે દુઃકમાં એજ કહ્યું કે, -ભોગેચ્છામાત્ર તે બંધ છે, અને ભોગેચ્છા નહીં થવી તે મોક્ષછે. માટે વાસના રહિત **શાન્ત-મૌન** ધારણ કરી રહેવું, તે સર્વોપરિ-ઉચ્ચતમ મહાગિરિશ્રંગરૂપા-અંતિમ શ્રેય-સ્કર અખંડ સુખ-આનંદમય સ્થિતી છે. તેજ, સર્વોત્તમ-પુનરાવૃત્તિ રહિત પરમ શાન્ત સચ્ચિદાનંદધન પરમ શિવપદરૂપ ધામમાં અભેદભાવે તત્સદ્રુપે સ્થાપનાર, સર્વોત્કૃષ્ટ અંતિમ પરમ ધર્મ છે. અથવા, એજ, ધર્મરૂપ દિવ્ય જીવ્ય મહામંદિરની ઉપરનો ધ્વજ પતકાકાયુક્ત મુકતામણિ માણિક્યાદિ દિવ્ય રતનમય અંતિમ કળસ છે. ॥ ૐ તત્સત્. ॥

નવીન

વેદાંત

નવીન

જ્ઞાન-કર્મસહ ભક્તિના સિદ્ધાંતો સમજાવનારા નવા ગ્રન્થો

શ્રીજ્ઞાનસૂર્યોદય અથવા

ભક્તરાજનો સદુપદેશ

પૂર્વાર્ધ-ભાગ ૧ લો.

મનુષ્યના હૃદયમાં જ્ઞાનરૂપ સૂર્યનો ઉદય થાય એટલે ભગવાનનું આશ્ચર્ય, માહાત્મ્ય જણાય અને તેથી તે તેની ભક્તિ કરવા લાગે છે. તેથી આ ગ્રન્થમાં ભગવાનની ભક્તિ કેવા પ્રકારે કરવી, કાણે કાણે અગાઉ ભક્તિ કરી છે, તેમને ભગવાન કેમ મળ્યા, મૂર્તિપૂજા-નવધાભક્તિનું સ્વરૂપ, ભક્તો-નાં દુષ્ટાંતો, સત્પુરુષ અને સત્સંગ વગેરે વિષયો દાખલા દલીલ અને પ્રમાણોથી એવી રીતે સમજાવે છે કે આ પુસ્તક નાસ્તિકને આસ્તિક કરે, અને આસ્તિકનો ભાવ દૃઢ કરે તેવું છે.

કી. રૂ. ૨-૦-૦

ભક્તરાજની પુષ્પમાળા.

આ ગ્રન્થમાં ધર્મ વિષે સમજૂતિ આપેલી છે અને તે સાથે ભક્તિયોગ અને જ્ઞાનના દાખલાઓ અને સિદ્ધાંતો પણ આપેલાં છે. આ લેખકના ગ્રન્થો વાંચવા વિચારવા જેવા છે. એ વાંચવાથી હૃદયની શાંતિ થાય છે. કીંમત રૂ. ૧-૪-૦

પુસ્તક મળવાનું ઉદ્દેશ્ય—

“ગુજરાતી” પ્રિન્ટિંગ પ્રેસ,

સાસુન બિલ્ડીંગ, એલ્ફીન્સ્ટન સર્કલ, કાઠ, મુંબઈ-૧.

